

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

JANE HATHAWAY

OSMANLI MISIRI'NDA HANE POLİTİKALARI

JANE HATHAWAY OSMANLI MISIRI'NDA HANE POLİTİKALARI KAZDAĞLILARIN YÜKSELİŞİ

Çeviren: Nalan Özsoy

TÜRKİYE BANKASI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://trantey.org>

TARİH

**JANE HATHAWAY
OSMANLI MİSİRİ'NDA HANE POLİTİKALARI
KAZDAĞLILARIN YÜKSELİŞİ**

**ÖZGÜN ADI
THE POLITICS OF HOUSEHOLDS IN OTTOMAN EGYPT
THE RISE OF THE QAZDAĞLIS**

**COPYRIGHT © 1997, JANE HATHAWAY
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS**

**İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
NALAN ÖZSOY**

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008

**EDİTÖR
ALİ BERKTAY**

**GÖRSEL YÖNETİMEN
BİROL BAYRAM**

**GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

I. BASKI: 1000 ADET, ŞUBAT 2009

ISBN 978-9944-88-586-7

**BASKI
SENA OFSET
(0212) 613 38 46**

**LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK 6. KAT NO: 4NB7-9-11
TOPKAPI 34010 İSTANBUL**

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

**Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.**

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr**

Jane Hathaway

Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları *kazdağlıların yükselişi*

Çeviren: Nalan Özsoy

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Tablo listesi ve Kısaltmalar	IX
Önsöz	XI
Soyağacı tabloları	XIII
Giriş	XV

Osmanlı Mısır'ının Tarihinde Hane Kavramı ve Hanenin Yeri

.....	1
-------	---

I

Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri	3
---	---

II

Hane	17
Hanenin Tanımı	17
Tabi Terimi	22
Osmanlı Tarihinde Bir Anahtar Kavram Olarak Hane	25
Kaynaklarla İlgili Bir Not	29

III

17. ve 18. Yüzyıllarda Mısır Askeri	
Topluluğunda Yaşanan Dönüşümler	35
Hane Reisliğinin Beylerden Alay Komutanlarına Kayması	36
Alayların İçinde Hanelerin Oluşması	41
18. Yüzyıl Sonu Beyliği	52

IV

Kazdağlı ve Celfi Hanelerinin Ortaya Çıkışı ve Ortaklıkları	59
Celfilerin Kökenleri	60
Kazdağlıların Kökenleri	69
Hasan Ağa Bilifya, Defterdar İsmail Bey ve	
Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın Üçlü Yönetimi	74

Daha Sonraki Kazdağlı Liderleri	81
Hasan Çavuş	83
Osman Çavuş	86
Süleyman Çavuş	91
Abdullah Kâhya	93
Mehmed Kâhya et-Tevil	96
Abdurrahman Çavuş	98
Sonuç	99

V

İbrahim Kâhya El-Kazdağlı'nın Başa Geçmesi ve Kazdağlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışı	103
İbrahim Kâhya'nın Geçmişi	103
İbrahim Çavuş'un "İsyanı"nın Yeniden Değerlendirilmesi	104
İbrahim Çavuş'un Rıdvan Kâhya el-Celfi ile Ortaklığı ve Beyliğe Nüfuz Edişi	112
Gürcüler ve Abazalar	118

Kazdağlıların Hane Oluşturma Stratejileri

.....	125
-------	-----

VI

Evlilik Anlaşmaları ve Kadınların Hane İçindeki Rolü	127
Ortaklığın Oluşturulması	128
Hane Matriyarkı	131
Eşler ve Hane Serveti	135
Zevcelerin Miras Yoluyla İntikal Etmesi	140
Sonuç	145

VII

Mülk ve Ticari Ortaklıklar	147
Ev	147
İltizamlar	153
Ticari Faaliyetler	155
Kazdağlı Hanesi ve Kızıldeniz Kahve Ticareti	157

VIII

Kazdağlılar ve Kızlar Ağası	163
Kızlar Ağası'nın Mısır'daki Kişisel Çıkarlarının Kapsamı	166
Nüfuz Kazanma Yolları: Vekiller ve Memlûklar	168
<i>Evkafü'l-Haremeyn</i> 'in İdaresindeki Değişiklikler ve Bunların Askeri Haneler Üzerindeki Etkisi	172
Kara İbrahim Paşa'nın Reformları, 1670	173
Valide Sultan Vakfı, 1678	176
İbrahim Bey, b. Zülfikâr ve <i>Evkafü'l-Haremeyn</i> 'in Yeniden Beylik Denetimine Geçişi, 1691	179
Hasan Ağa Bilifya'nın Hanesi ve <i>Evkafü'l-Haremeyn</i>	183
Hasan Ağa Bilifya'nın Hanesi ve Kızlar Ağası	185
Mısır Hanelerinde Saray Haremağaları	187
 Sonuç	 195
Kazdağlı Hanesi ve Osmanlı Elit Kültürü	198
18. Yüzyıl Sonunun Tarihyazımı Sorunu	203
 Notlar	 207
Kaynakça	235
Dizin	245

Tablolar

3.1 Alayların içinde hane oluşumu	44-45
3.2 Yeniçerilerin Anadolu ve Ege kökenleri	48
3.3 Yeniçerilerin Anadolu dışındaki kökenleri	50
4.1 Kazdağlı hanesinde memlûklar ve memlûk olmayanlar	74

Kısaltmalar

AI	: <i>Annales Islamologiques</i>
BSOAS	: <i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i>
EI ¹ , EI ²	: <i>Encyclopaedia of Islam</i> , birinci ve ikinci basımlar
IJMES	: <i>International Journal of Middle East Studies</i>
JAOS	: <i>Journal of the American Oriental Society</i>
JESHO	: <i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
MIDEO	: <i>Mélanges de l'Institut Dominicain des Études Orientales</i>
SI	: <i>Studia Islamica</i>
WZKM	: <i>Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes</i>

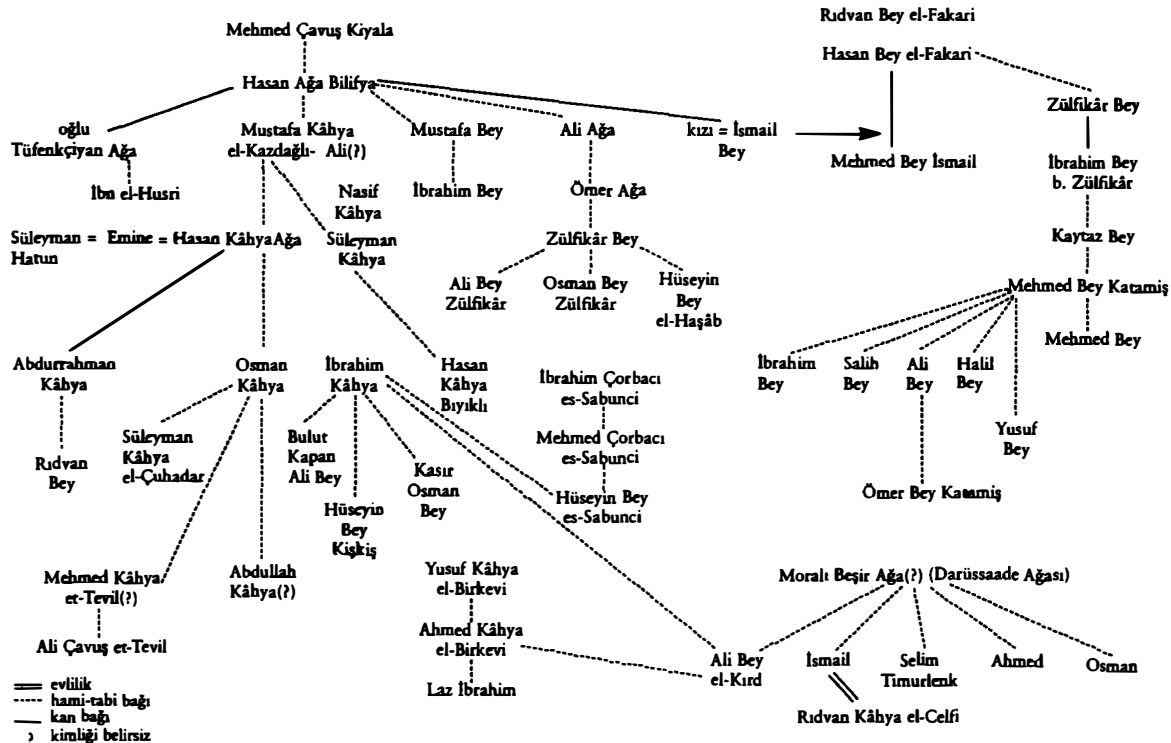
Meg Hathaway için

Önsöz

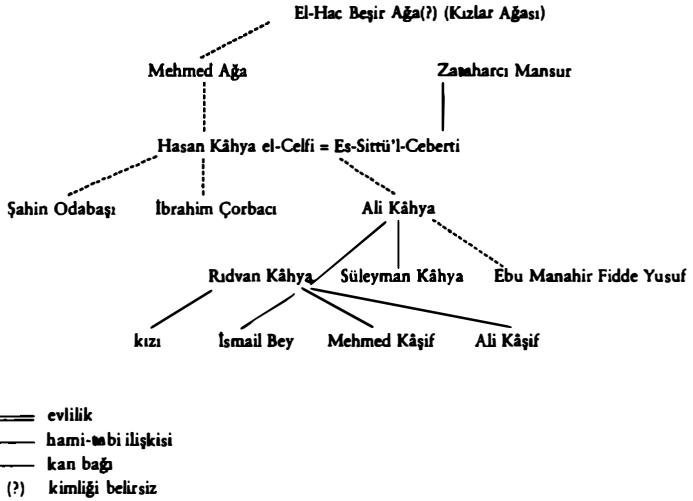
Bu projeye ilk başladığımda L. Carl Brown, Mark Cohen, Michael Cook, Halil İnalçık, Norman Itzkowitz, Bernard Lewis, A. L. Udovitch ve her şeyden öte, bilgisi ve bakış açısı bana esin vermeye devam eden Cemal Kafadar'ın öğüt ve yüreklendirmelerinden çok yararlandım. Ayrıca, 1798 öncesi Mısır'ıyla ilgili ilk çalışmamda bana rehberlik eden Abraham Marcus'a müteşekkirim. Osmanlı Mısır konusunda araştırma yapan meslektaşlarım hep olağanüstü cömert ve destekleyici oldular. Yaptıkları çalışmaların bazı sonuçlarını sorgulasam da Daniel Crecelius, Peter Holt ve André Raymond'u özellikle belirtmeliyim; çok iyi biliyorum ki onların eserleri olmadan benim eserlerim mümkün olamazdı. Hem araştırmamın içeriği hem de bir kitabı yayına hazırlama süreciyle ilgili danıştığım diğer meslektaşlarım ise Philip Brown, Richard Bulliet, Stephen Dale, Carter Findley, Ulrich Haarman, Victoria Holbrook, Eve Levin, Amy Singer, Ehud Toledano ve Cambridge University Press'den iki anonim okuyucudur. Ohio Eyaleti Grafik Bölümü'nden Ron McLean haritaları hazırladı, Universities Libraries' Rare Books and Manuscripts koleksiyonu kapak fotoğraflarını sağladı. Asım Karaömerlioğlu, dizin konusunda son derece değerli yardımlarda bulundu. Cambridge University Press'den Mari-gold Acland ve asistanı Emma Mayers yayımlama sürecinin her aşamasında güler yüzlü ve uzman rehberlik hizmeti verdiler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul'daki Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Arşivi'nin ve Kahire'deki Dar el-Kutub'un yönetici ve personelinin cömertliği olmaksızın araştırmam mümkün olamazdı. La Bibliothèque Nationale, The British Museum ve Princeton University Library's Garrett Manuscript Collection, koleksiyonlarındaki el yazmalarının mikrofilmlelerini verdiler. Araştırmamı yaparken, bu kitabı yazarken ve kitabı yeniden gözden geçirmeye başladığımda, mali desteği sağlayan Fulbright Foundation-Council of International Education, The American Research Institute in Turkey ve Institute of Turkish Studies'e teşekkür borçluyum. Ankara, İstanbul ve Kahire'deki Fulbright ofislerine, İstanbul'daki ABD Konsolosluğu'na ve Şükrü Hanioglu'na teşekkür ederim. İlk kopyayı bir kitaba dönüştürme sürecinde, Ohio State Office of Research ve Ohio State's College of Humanities tarafından verilen Special Research Assignment'ın sağladığı bursların da payı bulunmaktadır.

Son olarak, Beşir ve Stella'ya, bana öğrenme sevgisini aşıl原因 ve benim için bir akademisyen olmanın yalnızca mümkün değil aynı zamanda arzulanır da olmasını sağlayan annem Meg Hathaway'e içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, belki benim farkında olmadığım biçimlerde bana yardım etmiş olan pek çok başka insana da borçluyum.

Şekil 1: Kazdağlı soyağacı

Şekil 2: Celfi soyağacı

Giriş

Bu kitap Kazdağlı hanesinin yükselişinin hikâyesidir. Bu hane, 19. yüzyıl öncesi dönemdeki Osmanlı Mısır'ıyla ilgilenen az sayıda akademisyen dışındaki okuyucuların aşına olduğu kadarıyla, temel olarak eski bir asker köle (memlûk) olan ve 1760'ların sonunda Osmanlı sultanına karşı Mısır'ın bağımsızlığını ilan eden meşhur Ali Bey'in liderliğindeki grup olarak bilinmektedir. Yine, bu hane, Bonaparte'ın 1798 yılındaki işgali sırasında Mısır'ı yönetmekte olan, esas olarak Gürcü memlûkların oluşturduğu grup niteliğiyle de dikkati çekmektedir. Kafkas bölgesinden gelen asker kölelerin hâkim rejimi, doğal olarak, Osmanlıların 1517'deki fet-hinden önce Mısır'ı yönetmekte olan Memlûk Sultanlığı'nı gündeme getirmektedir. Konunun uzmanları da dahil olmak üzere, Kazdağlı rejimi adeta otomatik olarak Memlûk Sultanlığı'nın yönetim biçimlerine bir dönüş olarak değerlendirilmektedir.

Ancak, Kazdağlı hanesi, 17. yüzyılın ortalarına doğru bir yeniçeri komutanı tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla, hanenin süregelen değerlendirilmesinde eksik olan, hanenin Ali Bey'in hegemonyası öncesindeki yüzyılda ortaya çıktığı ve geliştiği bağlamın göz önüne alınmamasıdır. 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi ve Mısır'ın imparatorluk içindeki yeri önemli değişimler geçirdiğinden, bu bağlam öncelikle Osmanlı bağ-

lamadır. Ayrıca, Kazdağlılar, 18. yüzyılın sonunda Gürcü hâkimiyyetine zemin hazırlayan dönüşümleri gerçekleştiren Osmanlı askeri kültürünün eyalet uyarlaması içinde yer almıştır.

Kazdağlıların, Osmanlının adem-i merkezîyetçi hale gelmesi ve imparatorluk genelinde hanelere dayalı askeri ve yönetsel bir kültürün ortaya çıkması çerçevesi içinde evrilmelerini tahlil ederek bu bağlamı anlatmaya çalıştım. Hem imparatorluğun önceliklerinin ve kompozisyonunun farklılaşması, hem de hanelerin işlevleri, Kazdağlı grubunun izlediği yolu anlamada önemli ipuçları sağlar. Ancak, Kazdağlıları bu bağlama doğru biçimde yerleştirebilmek için de öncelikle Mısır'ı bu yüzyıllar içinde Osmanlı İmparatorluğu bağlamına yerleştirmemiz gerekir.

OSMANLI MISIRI'NIN TARİHİNDE HANE KAVRAMI VE HANENİN YERİ

Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri

1516 yazında İstanbul sakinlerinin geneli değilse de Topkapı Sarayı'nı izlemekte olanların çoğu, Sultan I. Selim'in Asya'daki iki hasmından birine karşı önemli bir sefere hazırlanmakta olduğunu farkındaydı. Yaz başında sultanın sefer çadırı Boğaz'ın doğu kıyısındaki Üsküdar'a kurulmuş, Temmuz ayı sonunda ise sultan, kendisine bağlı olan Sinan Paşa'nın bir Doğu Anadolu şehri olan Malatya'daki kampına varmıştı. Ancak bu noktaya kadar, Selim'in hangi rakibine saldırmaya niyetlendiği açık değildi. 16. yüzyıl başında, İran'ı baştan aşağı ele geçiren, militan Şii Safevi İmparatorluğu, Osmanlı için önemli bir ideolojik ve politik rakipti. Aslına bakılırsa daha iki yıl önce Selim, Kuzeybatı İran'da, Çaldıran'da Safevileri bozguna uğratmıştı. Sinan Paşa'nın Malatya'ya gidişi de Safevilere karşı girişilen mücadelenin devamıydı. Öte yandan Mısır, Suriye, Hicaz ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren Memlûk sultanları da Selim için önemli bir rahatsızlık sebebiydi. Bu sultanlar, Osmanlılar gibi Sünni olmalarına rağmen, Safevilere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeyi reddediyorlardı.

Ayrıca, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki Portekiz egemenliğine karşı oluşturdıkları tampon da zayıftı. Son aylarda Osmanlılarla Memlûklar arasındaki diplomatik ilişkiler bozulmaya yüz tutmuş, Kahire'deki Memlûk sarayında bulunan iki Osmanlı elçisi aşağılanmış ve kötü muameleye maruz kalmıştı.

Dolayısıyla, Sultan Selim'in hem Safevilere hem de Memlûklara karşı savaşmak için haklı sebepleri olduğu söylenebilirdi. Ancak Sultan, Malatya'daki orduya katılıp İran'a doğru, doğuya yöneleceğine güneye, Kilikya kapılarından Suriye'ye yöneldi. Böylece Selim'in Memlûklara saldırmaya niyetlendiği ortaya çıkmış oluyordu. Osmanlıların burada kazandığı hızlı zafer ünlüdür. Selim'in kuvvetleri, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin ordusuyla, bugün Türkiye-Suriye sınırında bulunan Mercidabak Ovası'nda karşılaşmıştır. Gavri'nin, savaş meydanında ölümüne yol açan bir felç geçirdiği söylenir, ceseti bulunamaz. Efsaneye göre, cesedi cinler alıp götürmüştür.

Güneye doğru devam eden Selim, 1516 Eylülü'nde Şam'ı ele geçirmiş, 1517 başında da Mısır'a girmiştir. Kahire dışındaki bir saatlik savaştan sonra, Osmanlı ordusu Gavri'nin halefi Tomanbay'ın kuvvetlerini bozguna uğratmış, başkente girerek Memlûk Sultanlığı'na son vermiştir.¹

Malatya'dan başlayan seferden yalnızca altı ay sonra Selim, Osmanlı İmparatorluğu'na binlerce kilometre kare eklemiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, nüfusunun çoğunluğu aslen Hristiyan olan bir Balkan-Anadolu imparatorluğu iken, artık, kutsal mekânlarıyla birlikte İslam'ın kalbi olan toprakları ele geçirmiş ve Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'de de hâkim güç haline gelmişti. Ele geçirilen bu bölgeler, imparatorluğa yeni fırsatlarla birlikte yeni sorumluluklar da veriyordu. Mısır, imparatorluğun yeni topraklarının en önemli eyaleti oldu. Mısır'daki ilk yüz elli yıllık Osmanlı hâkimiyeti süresince, bu eyalet, Portekizlilere karşı yapılan seferler ve Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'deki fetihler için stratejik bir hareket noktası olmuştur. Yemen'in 1538'de alınması Mısır'dan hareketle olmuş; Girit'i Venediklilerden almak için verilen zorlu mücadele Mısır'dan yola çıkan binlerce askeri gerektirmiştir. Bu yıl-

larda, Mısır'ın Osmanlı valileri, çoğunlukla yeniçeri alayının içinden yükselen ve genellikle daha küçük eyaletleri yöneten askerlerden oluşuyordu. Yemen'in alınmasını takiben Mısır, Yemen'le politik bir ortak yaşam sürmenin nimetlerinden yararlanmıştı. Mısır'da görev yapan bir Osmanlı valisi, daha sonra Yemen'e atanmayı beklerdi; aynı zamanda, Yemen'deki toprak imtiyazı ve eyalet yönetimi de Mısır'dakiyle neredeyse tamamen aynıydı.²

Daha sıradan bir açıdan bakıldığında, Mısır, imparatorluğa erzak sağlayan zengin bir kaynak olmuştur. Eyalet, İstanbul'a, *irsaliye-i hazine* adı verilen yıllık bir vergi öderdi; bu vergi diğer eyaletlerin ödediği vergilerden daha fazlaydı.³ Mısır, yalnızca Girit ve Yemen değil, Avusturya ve İran'a karşı girilen seferlere de insan gücü sağlamıştır. Mısır'ın efsanevi tahıl hasatları, Osmanlı ordusuna ve kıtlık dönemlerinde diğer Osmanlı eyaletlerine yiyecek temin etmiştir. Dahası Osmanlıların, Sudan yoluyla siyah derili Afrikalı kölelerin ticaretine ulaşmaları da Mısır üzerinden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, Memlûkları yenerek kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'nin kontrolünü de ele geçirmiş, bu şehirlerin hizmetkârı olma sorumluluğunu üstlenmiştir.

Şam ve Mısır'ın Osmanlı valileri, her yıl hac kervanlarını donatmakla sorumluydu. Mısır kervanı, kutsal şehirlerin fakirleri için tahıl ve para ile birlikte, her yıl Mekke'ye götürülen sembolik tahtirevanı (*mahmil*) ve İslam dininin en kutsal yeri Kâbe için yeni bir işlemeli örtü (*kisve*) taşırdı.

17. yüzyılın sonunda, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu içindeki yeri önemli ölçüde değişmişti. Mısır, Kızıldeniz ve Akdeniz'deki önemli askeri hamlelerin sahnelendiği yer olmaktan çıkmıştı. Portekiz'in imparatorluk gücünün azalmaya başladığı yüzyıl başında, Portekizliler de Kızıldeniz'de Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike oluşturmuyorlardı. Girit'teki Venedik başkenti Kandiya, 1669'da nihayet alınmıştı ve Mısır, adada⁴ hâlâ bir temizlik harekâtını sürdürme ve koruma görevi yapsa da, acil harekât günleri geçmişte kalmıştı. Bu arada, 1636'da, Zeydi Şii imamlar tarafından Yemen'deki Osmanlı hâkimiyetine son verilmesi Mısır'la Yemen arasındaki ortak yaşamı ortadan kaldırmıştı. Batı'ya doğru

gidildiğinde, 1683'teki başarısız Viyana Kuşatması Avrupa cephesinin dağılmasına neden olmuş, aynı anda da Mısır'ın Avrupa seferlerinde oynadığı rolü azaltmıştı. Bundan sonra, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu açısından önemi, eyaletin sağladığı gelir ve tahıl ile kutsal şehirlere yaptığı yardımdan kaynaklanmıştı. Buna bağlı olarak da Mısır'ın Osmanlı valileri, emekli askerlerden bürokratlara ve saraya yakın kişilere dönüşmüş, Mısır'ın kendi yönetici sınıfı için bu görevler önemli bir rekabet alanı oluşturmuştur.

Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılması, eyalet içinde önemli demografik değişikliklere de neden olmuştur. Bugün biliyoruz ki, Mısır'ın nüfusu Osmanlı idaresi altında, 18. yüzyıl sonundaki doğal afetler ve politik karmaşa ile tersine bir eğilim başlayana dek, artış göstermiştir. Kahire, bir imparatorluk başkentinden bir eyalet başkentine dönüştüyse de nüfus ve toprak açısından çarpıcı artışlar yaşamıştır. Kahire'de, Osmanlı'nın fethettiği dönemde 150.000 kişi yaşarken, 1800'de nüfus 250.000 olmuştur.⁵ Şehir, yaklaşık 300 yüzyıllık süre içinde, politik ve ticari elitin eski Fatımi kentinin kalabalık merkezinden uzaklaşmasıyla batıya doğru genişlemiştir. Şehir dışında, Demenhur, Minyat ve Zifta gibi bölgesel pazar şehirleri ticari bir önem kazanmış ya da yeniden canlanmışlardır. Mekke ve Medine'yi destekleyen vakıfların sayısı arttığından, bu vakıflar için güneydeki köylerden giderek daha çok tahıl talep edilmiş, böylelikle Yukarı Mısır eyalet ekonomisiyle daha da bütünleşmiştir.

Mısırlı zanaatkâr ve ulemanın büyük çoğunluğu İstanbul'a götürülse de, Osmanlı'nın Mısır'ı alması, çok sayı ve çeşitlilikte insanın eyalete akmasına neden olmuştu.⁶ Fetihten sonra Osmanlı askerlerinin çoğu, bu yeni eyaleti koruma göreviyle Mısır'da kaldı. Bu askerler, Anadolu Türklerinden oluşan bir karışımdı; klasik Osmanlı yöntemi olan, fethedilmiş topraklardan Müslüman olmayan erkek çocuklar devşirilerek askere alınan Balkan gençleri ile çeşitli Türk ve Kürt aşiretlerinden alınanlardan oluşuyordu. Bu arada, farklı etnik kökenlerden olup Türkçe konuşan bürokratlar, Memlûk bürokrasisine dahil olmakla birlikte görevlerine devam edenlere katılmak üzere Kahire'ye gelmişti. Osmanlı valileri de ol-

dukça geniş olan maiyetlerini Kahire'ye taşımışlardı. Mısır'ın imparatorluk içindeki yeri 17. yüzyılda değişmeye başladığında, başka Osmanlı tebaaları da bu eyalette zenginlik ya da en azından geçim peşine düştüler. Anadolu'lu paralı askerler, kendi topraklarında kazandıklarından daha güvenilir bir gelir elde etmek için Mısır garnizon kuvvetlerine yazıldılar; böylelikle bir yandan düzenli bir maaşı garantilerken, diğer yandan da küçük çapta ticaretle uğraşacaklardı. İstanbul ve Anadolu'daki politik karmaşaların kurbanları Mısır'a kaçtılar. Dahası, 17. yüzyıl ortasında, sarayın haremağaları düzenli biçimde Mısır'a sürülmeye başlandı; harem-ağaları burada servet edinip, çok sayıda tabi sahibi oldular.

Osmanlı fethini takiben, Mısır'ın askeri hiyerarşisi Memlûk sultanının askeri elitinden büyük oranda farklılaştıysa da tümünden dönüşüme uğramadı. I. Selim, Osmanlılara bağlılığını ifade eden memlûk kuvvetlerinin üyelerini Mısır ve Suriye'de yönetime kattı. Dahası, İstanbul'a dönmeyen önce, yenilgiye uğramış memlûkların bir bölümünü affetti ve Mısır'da kalmalarına izin verdi. Selim'in bu politikayı izlemekteki stratejisi, isyan etmeye eğilimli Osmanlı askerleriyle nadim Memlûklular arasında bir denge sağlama isteği gibi görünmektedir.

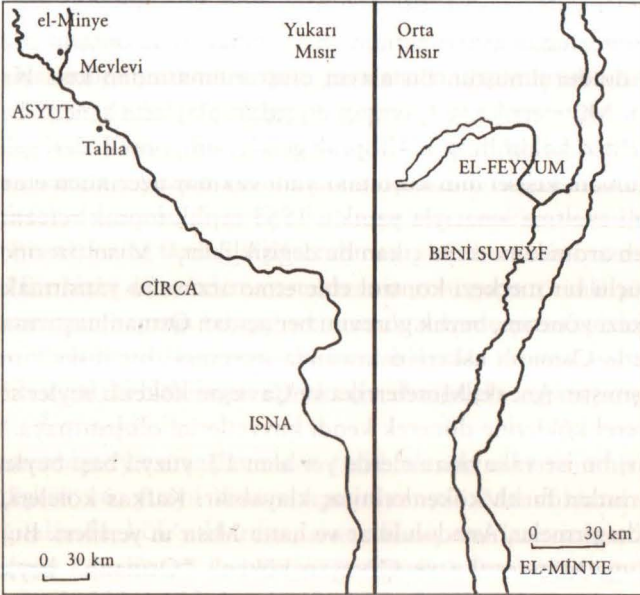
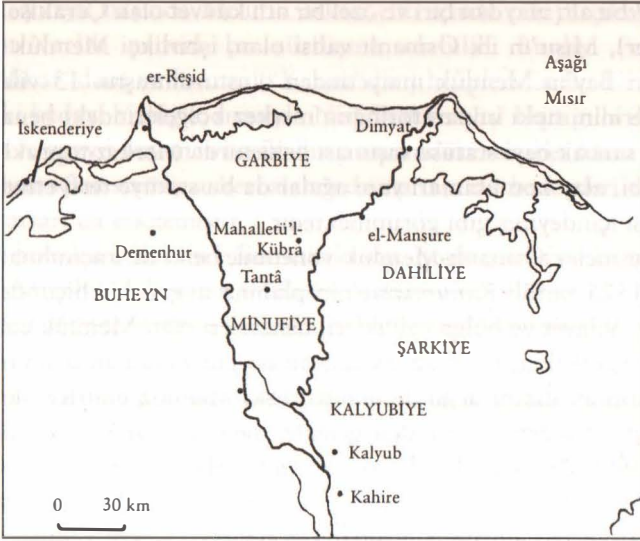
Selim ve halefi I. Süleyman'ın Mısır'daki yönetimi, Osmanlı kontrolünü garanti etmeyi amaçlayan yeniliklerle Memlûk yönetiminin etkili bileşenlerini bir araya getirmiştir. Geç dönem Memlûk Sultanlığı boyunca, Mısır'ın ekilebilir toprakları 24 *kırat*'a bölünmüştü; Memlûk sultanı, onun emir ve askerleri, bunlardan *ikta* yani yararlanma (intifa) hakkı alırlardı. Bu hakkın dağılımı, mali yönetimdeki değişikliklerle birlikte değişmekteydi.⁷ Bu iktalar, emirlerin komuta ettiği memlûk atlı birliklerinin geçimini sağlamıştır. Emirler, sultanın kendisi gibi, sultanın selefinin azat edilmiş köleleri yani memlûklarıydı. Bunlar, iktalarının besleyebildiği atlı sayısına göre rütbe alırlardı: 10, 40, 100 atlının emiri gibi. Bu atlı askerler (*ecnâd*, çoğulu *cündi*), emirlerin ve onların komutanı olan sultanın memlûklarıydı.

İşlevsel açıdan bakıldığında, Memlûk iktası, 1517'den önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Anadolu'daki eyaletlerinin

çoğunda geçerli olan tımar sistemine benzemektedir. Her iki sistem de eski Selçuklu iktasından esinlenmiştir.⁸

Osmanlılar, Mısır'ı aldıktan sonra, toprağı 24 *kırat*'ı oluşturan 13 alt-eyaletle bölen Memlûk sistemini korumuşlardır. Alt eyalet anlamına gelen Memlûk terimi *amal* yerine, Osmanlı terimleri olan vilayet ve nahiye kullanılmıştır; Yukarı Mısır'daki büyük vilayet Circa'ya ise *iklim* adı veriliyordu. 1525'te, Vezir-i azam İbrahim Paşa tarafından neşredilen *Kanunname*'de, bu vilayetlerin valilerine *kâşif* unvanı verilmektedir; bu terim Bahri Memlûk dönemindeki (1250-1388) vilayet valileri için de kullanılmıştı.⁹ Ancak, Osmanlılar ne ikta sistemini korumak üzere, ne de ona çok benzeyen tımar sistemini uygulamak için girişimde bulunmuşlardır. Tersine, I. Selim, tüm iktaları kaldırmış ve yerine emin adı verilen, sarayın atadığı maaşlı yöneticileri getirmiştir. Bunlar, tüm toprak vergilerini toplamakla görevliydi. 17. yüzyılın başında, eminlik görevi iltizama dönüşmüştür. İleri gelen askerler ve yüksek rütbeli ulema, valinin hazinesine yapılan bir ön ödeme karşılığında, belirli idari birimlerin vergilerini toplama hakkını elde etmiştir. Bu şekilde, köylerden vilayetlere kadar tüm idari birimlerin gelirleri maaşlı memurlar tarafından toplanıyordu. Bu memurlar, Osmanlı ve Memlûk terimlerinin bir karışımıyla adlandırıldı: mültezim. 17. yüzyılın sonunda, vilayet iltizamlarına tıpkı tımar sistemindeki Anadolu ve Rumeli alt bölgelerine olduğu gibi genellikle sancak adı veriliyor, yöneticilerine de sancak, sancak beyi, bey ve emir deniyordu. Ancak, Mısır'daki Osmanlı yönetiminin bu beyleri, taşıdıkları geleneksel Osmanlı ve Memlûk unvanlarına karşın, eski Memlûk ya da klasik Osmanlı toprak rejimine dönüşü ifade etmiyorlardı. Bunlar, yeni bir Osmanlı dönemi içinde mültezimlerin beylik görevini oluşturmuşlardır.¹⁰

Kısaca, Osmanlı Mısır'ının yönetimi, ne eski Memlûk sisteminin bir devamı, ne de klasik Osmanlı sisteminin yeniden uygulanmasıydı. Hem Memlûk hem de Osmanlı yönetiminin bazı özelliklerini içeren yeni bir yönetim stratejisiydi. Bu sistem, Osmanlı askerleri ile eski memlûkları uzlaştırmaya çalışmıştır. Memlûklar, başlangıçtaki görevleri Mısır'ı korumak olan alt alaya alınmışlar-

Harita 1. Aşağı Mısır, Yukarı Mısır, Orta Mısır.

dır;¹¹ bu altı alaydan biri ve özel bir atlı kuvvet olan Çerakise (Çerkezler), Mısır'ın ilk Osmanlı valisi olan, işbirlikçi Memlûk emiri Hayri Bey'in Memlûk maiyetinden oluşturulmuştu. 13 vilayetin valilerinin, tıpkı imparatorluğun merkez bölgelerindeki benzerleri gibi, sancak beyi statüsü taşıması beklenirdi. Merkez topraklardaki gibi, alay komutanları yani ağalar da bu statüye terfi etme beklentisi içindeymiş gibi görünmektedir.

Bu melez Osmanlı-Memlûk yönetimi, belki de kaçınılmaz olarak 1525 tarihli *Kanunname*'nin planına uygun bir biçimde işlemedi. Vilayet ve bölge valilikleri, benzerleri olan Memlûk emirleri gibi değerlendirildiler; ancak sancak beyi unvanını almanın mükâfatı toprak ihsanı değil de maaştı. Eski Memlûk emirleri ile Kafkaslar ve diğer bölgelerden gelenler sancak beyi unvanı aldılar; böylelikle 16. yüzyılın ikinci yarısında, alay askerlerinden farklı bir tabaka olarak, yeni bir grup bey ortaya çıktı. Bu grubun etkisini azaltmak amacıyla, Osmanlı yönetimi 1554'te yedinci asker alayını oluşturmuştur. Bu yeni alay yani Müteferrika, doğrudan imparatorluğun askeri elitinin en üst tabakası ve onların çocuklarıyla doldurulmuştur. Bu alayın oluşturulmasından kısa bir süre sonra, Müteferrika ve Çavuşan dışındaki alayların sancak beyliğine terfileri kaldırılmıştır.¹² Toprak gelirlerinin, oranın ileri gelenleri tarafından, kişisel dini kurumlar yani vakıflar üzerinden elde edilmesini azaltma amacıyla yapılan 1553 tarihli toprak reformunun hemen ardından ortaya çıkan bu değişiklikler,¹³ Mısır üzerinde daha güçlü bir merkezi kontrol elde etme arzusunu yansıtmaktadır. Merkezi yönetim, beylik görevini her açıdan Osmanlılaştırmaya ve beylerle Osmanlı askerleri arasında kurumsal bir ilişki kurmaya uğraşmıştır. Ancak, Müteferrika ve Çavuşan kökenli beyler sonunda, yerel köklerine dönerek kendi kuvvetlerini oluşturmaya başlamıştır; bu ise vakayinamelerde yer alan 17. yüzyıl başı beylerinin, birbirinden farklı kökenlerini açıklayabilir: Kafkas köleleri, Bosnalı devşirmeler, Anadolu lular ve hatta Mısır'ın yerlileri. Bu etnik karışım, Müteferrika ve Çavuşan kökenli "Osmanlı" beyleri ve onların kuvvetleri diğerleriyle gelir ve mevki için rekabet ettiğinden, eyalet içindeki sürtüşmelere katkıda bulunmuş olmalıdır.

17. yüzyıl başında Mısır'ın askeri eliti içinde ortaya çıkan iki hizbin varlık nedeni bu sürtüşme olabilir: Bunlar Fakari ("Zülfikâr"dan) ve Kasımı ("Kasım"dan) hizipleridir. Bu hizipler, iki eski bedevi hizbiyle, sırasıyla Nisf Sa'd ve Nisf Haram'la ilişkilidir. 17. yüzyıl boyunca bu iki hizip arasındaki rekabet Mısır toplumunun içine sızmış, askeri alanın dışına taşarak bedevileri ve za-naatkârları da etkilemiştir.

Bu hiziplerin kökeni bilinmemektedir. Bunlar, selefine karşı yeni bir Memlûk sultanının tebaasını kışkırtan tipik Memlûk hiziplerinden değildi. Arapça konuşan en az üç tarihçi tarafından anlaşılan, hiziplerin kökenine dair mitler, bu hiziplerin ortaya çıkışını Mısır'ın Osmanlılar tarafından alınmasıyla ilişkilendirmektedir; bu mitin bir bölümü gerçeği yansıtıyor olabilir.¹⁴ Tali deliller, Fakarilerin adlarını, Halife Ali bin Ebu Talib'in kılıcı Zülfikâr'dan aldığını düşündürmektedir. Bu amblem, pek çok Osmanlı savaş bayrağında, özellikle yeniçeri bayraklarında göze çarpmaktadır.¹⁵ Bu teori, kökenle ilgili mitlerin, Fakarilerin Kasımilerden farklı olarak Osmanlıların yanında yer aldığını söylemesiyle uyum içindedir. Kasımilerin adının kökeni ise daha muğlaktır; bu grubun, Osmanlıların 1636'da yenilgiye uğramasından sonra Yemen'de hüküm süren Kasımi hanedanlığıyla ilişkisi olabilir. Kökenleri ne olursa olsun, 17. yüzyılın sonunda bu iki hizbin tarihsel kökenleri unutulmuş durumdaydı, geriye kalan yalnızca mitler ve süslemelerdi. Bu nedenle, tarihçi Abdurrahman el-Ceberti'nin yazdığına göre, "Bir hizbi diğerinden ayırt etmenin yolu geçit törenlerindeydi, Fakarilerin bayrağı beyazdı ve mızraklarının topuzu vardı; Kasımilerin bayrağı ise kırmızıydı ve mızraklarında bir disk bulunurdu";¹⁶ bunun iki hizbi ayırt etmek için elimizdeki yegâne araç olduğunu düşünebiliriz.

Kanunname'yle amaçlanandan farklı olarak, askeri sınıfın beylikle ilişkisi 16. yüzyıl sonunda zayıflamıştır. Memlûkların egemenliği altında, köle atlılardan, azat edilmiş emirlere uzanan terfi sırası çoğu kez düzenli ve belirgindi. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi topraklarında da alay komutanlığından sancak beyine uzanan terfi sırası iyi tanımlanmıştı. Ancak Mısır'da, bu güvenilir

bağlantılar yok olmaya başlamıştı; 16. yüzyılın sonunda beyliğin alayla doğrudan ilişkisi pek azken, beylerin statüsü alay komutanlarından biraz daha yüksekti.¹⁷ Beylerle komutanlar arasındaki bu fark, iki grubun para ve nüfuz için şiddetli biçimde savaşmalarına neden olmuştur.

İltizamın varlığını sürdürmesi, 17. yüzyılda askerlerle beyler arasındaki sorunları artırmıştır. İltizam, Mısır'da, Memlûk *ikta* sistemi ya da Osmanlı tımar sisteminde bulunan, askerlerle beyler arasındaki mantıksal rütbe farklılıklarını ortadan kaldırmıştır. Memlûk sisteminde, azat edilmiş köle, süvari rütbesine yükselir ve komuta ettiği atlıları beslemek için *ikta* alırdı. “Klasik” Osmanlı sisteminde, bir sancak beyi tanımı icabı, sancak adı verilen tımar topluluğuna sahipti. Piyade olan yeniçeri, atlı besleme görevinden kaynaklanan *ikta* hakkını alamaz, bunun yerine saray hazinesinden para ve erzak biçiminde maaş alırdı. İltizamın uygulanmasıyla ise beyler, maaşlı görevli olarak askerler topluluğuna katılmışlardır. 16. yüzyılda, maaşları giderek belirsizleşen yeniçeriler ve diğer Osmanlı askerlerinin iltizam elde etme oyununa girmek için her türlü nedeni vardı. Sultanın emriyle verilen iltizam, beyler ve askerler için iki ortak rekabet nesnesi oluşturuyordu: Söz konusu olan yalnızca gelirin bahşedilmesi değil, aynı zamanda imparatorluğun tanıdığı bu imtiyazın kesintisiz biçimde sürmesiydi. Kısacası, beylerle askerler arasındaki fark Osmanlı Mısırı'ndaki askeri topluluğun tanımlayıcı özelliğidir. Bu farkın nedeni ise Osmanlıların Mısır'a ne eski Memlûk usulünü ne de klasik Osmanlı üslubunu benimseme izni vermiş olmalarıdır.

17. yüzyılın sonuna doğru, hem saray birlikleri hem de paralı askerlerin oluşturduğu Anadolu askerlerin eyalete akın etmesiyle, askeri zümre üzerindeki baskı artmıştır. 1669'da Girit'teki uzun savaşın sona ermesi ve 1683'teki başarısız Viyana Kuşatması'nı izleyen başıbozukluk, çok sayıda kapıkulunun, başkentten koparak imparatorluğun dört bir yanına dağılmasına neden olmuştur. Kısmen, Anadolu'daki huzursuzluğa bağlı olan bu kopuş Mısır'a akını daha da artırmıştır. Mısırlı tarihçiler, 1660'ların başında Kahire'de bir grup kılhanbeyi Anadolu askerinin başıbo-

zuk dolaştığını bildirir.¹⁸ Mısır'da, çoğu paralı asker haline gelen bu dağılmış asker gruplarına, eyalete özel görevle gönderilen Osmanlı askerlerinin düzenli kuvvetleri de katılmıştır. Bu akının sonucu olarak, askerler özellikle de yeniçeri ve azap komutanları, Mısır'ın askeri topluluğunda daha önce sahip olmadıkları bir önem kazanmışlardır. Bu askerler, beylerle mevcut gelir kaynakları için rekabet etmeye başlamış, böylelikle de iltizam temin etme oyununa katılmışlardır. 17. yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu malikâne adı verilen, verasete bağlı, ömür boyu süren bir imtiyaz sistemini benimsediğinde, iltizamlar giderek daha cazip bir hale gelmiştir. Alay komutanlarının elde edemediği bir iltizam kategorisi vilayet valilikleriydi; bunlar ancak sancak beylerine yıllık olarak veriliyordu. Buna rağmen, alay komutanları, Mısır'da kök salmak suretiyle diğer kârlı iltizamları alıp, aynı zamanda da ticari girişimlerde bulunarak, beylerle para ve statü için rekabet edebilmiştir.

Askerlerin, yeni kazandıkları önemin bir işareti de bu yıllarda, en yüksek rütbeli alay komutanı olan ağaların sık sık beyliğe terfi etmeleridir. Genellikle bu tip bir terfi, aslen komutanı alayındaki askerlerden ayırmak gibi bir ceza anlamına geliyordu.¹⁹ Ancak, terfi, komutanın büyük bir vilayetin iltizamlarına ve hazine dar ve hac komutanlığı gibi potansiyel olarak kazançlı mevkilere ulaşabilmesini de sağlıyordu. Önemli bir örnek olarak, nüfuzlu gönüllüyan komutanı Hasan Ağa Bilifya, böylesi bir stratejiyle tabilerinin bazılarının ağa, bazı ağaların da bey olmasını sağlamıştır.

Ancak bu alaylara katılanların tümü *bona fide* (iyi niyetli) askerler değildi. Herhangi bir vatandaşın (erkek ya da kadın) kendini alaylardan birinin maaş defterine yazdırabilmesi mümkün olduğu gibi cazipti de. Bu şekilde, vatandaş onurlu bir asker olup, aylık maaşını alıyor, hem de askerlerin vergiden muaf olma statüsünden yararlanıyordu. Askerler ise, güvenilmez devlet maaşlarına ek gelir katmak için zanaatla uğraşmaya başlamışlardı. Bu imtiyazı kötüye kullanan alayların çoğunu yeniçeriler oluşturunuyordu. Yeniçeriler, sık sık Kahireli bir zanaatkârı, alayın himayesini kabul etmeye zorlayıp, onu zanaatkâr, hordrosuna yazdırarak kendileri

için hem kârlı hem de oldukça güvenilir bir gelir kaynağı elde ediyorlardı. 18. yüzyılda, Kahire'de 14.000 kişi, ya da nüfusun %5'i ilâ %6'sı Osmanlı alaylarının maaş kayıtlarında yer alıyordu.²⁰ Bu kişilerin yalnızca küçük bir bölümünün gerçekten asker olduğundan emin olabiliriz.

Kısacası, saray görevlilerinin eyaletlerde yoğunlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılda bir askeri fetih devletinden, bürokratik ve vergi toplayan bir devlete dönüşmesini karakterize eder. Mısır'da Osmanlı askerleri, imparatorluk fetihleri ve özel eyalet seferlerine katılan askerler olmaktan çıkıp sabit, yerel çıkar gruplarına dönüşmüştür. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başı, aslında, Osmanlı Mısır'ının tarihinde askerlerin, özellikle de alay komutanlarının eşi görülmedik nüfuza sahip oldukları bir dönemdir. Mısır, bu dönemin önemli bir bölümünde, birazdan tanışacağımız ilginç bir karakter olan gönüllüyan alayının komutanı Hasan Ağa Bilifya'nın başını çektiği üçlü bir yönetimle idare edilmiştir. Bilifya'nın iki ortağı, damadı İsmail Bey ile himaye ettiği bir yeniçeri ağası olan Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'dır. Bu üç figür, en azından 17. yüzyıl başından itibaren Mısır'ın asker, zanaatkâr ve aşiret topluluklarını bölen iki hizipten biri olan Fakari hizibinin liderliğini yapmıştır.

Bir yüzyıl sonra Mısır'ı kontrol edecek olan haneyi kuran, Hasan Ağa Bilifya'nın tabisi Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'dır. Buna rağmen, 18. yüzyılın sonunda, Mustafa Kâhya'nın hanesi olma özelliği Kazdağlı grubunu pek az tanımlamaktadır. Bu hanenin üst kademeleri, neredeyse tümü Gürcü köle asıllı olan beyler grubundan oluşuyordu. Bu arada, Fakari ve Kasımi hizipleri küçülerek ortadan kalkmış bulunuyordu. Alayların çoğu da, kurumsal önemini kaybederek, beylerin tabileri için gelir kaynağı haline gelmişti. Yeniçeri alayının bazı yüksek rütbeli komutanları ise Kahire'de düzenin sağlanmasında kritik önem taşımaya devam ettiler.

Böylelikle, Mısır'ın askeri hiyerarşisinde, 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk yarısında, her açıdan bir dönüşüm gerçekleşmiştir. 18. yüzyıl sonu beylerinin taşıdığı öneme dikkat çekilse de, bunu öncülleyen ve ortaya çıkaran şartlar pek incelenmemiştir.

Aslında, Mısır'daki Osmanlı yönetiminin orta dönemi diyebileceğimiz yaklaşık 1650-1750 arası dönem, Osmanlı Mısır'ının oldukça az araştırılmış ve arka plana atılmış bir dönemdir. 18. yüzyıl sonu beylik hegemonyasını, ondan hemen önceki alay hegemonyasıyla karşılaştırmak yerine, bu hegemonyanın tipik olarak Osmanlı fethinden hemen önceki Memlûk Sultanlığı'nın sonunda var olan şartlarla taşıdığı benzerlikler vurgulanmaktadır. Böylelikle de, Gürcü Beyliği, Memlûk emirliği tarzının yeniden canlanması ya da bazı durumlarda bir devamı olarak değerlendirilir. Benzer biçimde, Osmanlı Mısır'ının askeri elitinin yapısını ciddi biçimde inceleyen küçük bir akademisyen grubunun eserlerinde Osmanlı'yı Memlûk Mısır'ına beylik dolayısıyla bağlama eğilimi dikkati çeker. Bu eğilime, 18. yüzyıl sonunu, beyliğin evriminin vardığı son nokta olarak görme eğilimi de eşlik eder.

Osmanlı Mısır'ının askeri topluluğunu, onu öncüleyen Memlûk toplumunun terimleriyle analiz etme eğilimine bir örnek vermek için, P. M. Holt'un çalışmasına başvurabiliriz. Holt'un, temel olarak Arap kaynaklarına dayanan öncü çalışması, Osmanlı Mısır'ının askeri elitiyle ilgili modern araştırmalar için temel oluşturmuştur. 17. yüzyıl Mısır Beyliği üzerine yazdığı makalesinde, Holt, Mısır'da 1554'te oluşturulan Müteferrika alayını, Memlûk Sultanlığı'nın Haseki alayının devamı olarak değerlendirir. Haseki alayı, Memlûk sultanının kişisel memlûklarından oluşmaktaydı; içlerinden yeni emirler seçilirdi.²¹ Bu açıdan, Müteferrika alayı Osmanlı valisinin koruması olarak hizmet verdiğinden ve bir süre beylik için adayların seçildiği havuzun parçası olduğundan, Haseki'yle yüzeysel bir benzerliği vardır. Ancak bu alay adını, imparatorluk başkentindeki Osmanlı Müteferrika alayından alıyordu. İmparatorluk Müteferrika'sı gibi, yalnızca saray tarafından seçilenlerden oluşuyor ve dolayısıyla Mısır'da Osmanlı saray mensuplarının elitini temsil ediyordu. Üstelik, daha önce gördüğümüz gibi, Mısır'da eyaletin yönetimini Osmanlılaştırma amacının bir parçası olarak oluşturulmuştu. Bu alayı Memlûk Sultanlığı'nın kalıntısı olarak tanımlamak, alayın Osmanlı Mısır askeri topluluğundaki gerçek işlevini değerlendirememek anlamına gelir.

Bu araştırma, kabaca 1650'den 1750'ye kadar süren dönemi, Mısır'ın askeri hiyerarşisindeki çeşitli dönüşümlerin nedenlerinin, bu dönüşümlerin içinde yer aldığı Osmanlı ve eyalet bağlamında bulunabileceği fikriyle incelemeyi amaçlamaktadır. Yukarıda, 17. yüzyıl sonu boyunca askerlerin taşıdığı önemin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve eyaletlerinin karakterindeki temel değişimlerden kaynaklanma biçimini anlattım. Aynı nedenle, 18. yüzyıl sonu beylik hegemonyasının köklerini ortaya çıkarmak için, bu kritik dönem boyunca Mısır'ın askeri toplumunun yapısını incelemeyi amaçlıyorum. Bu dönem, kendi içinde de incelenmeye değer bir dönemdir. Askeri hiyerarşinin içinde çalıştığı yapıların, farklı rütbeler arasındaki etkileşimin ve iki hizbin süregiden varlığı çerçevesinde stratejik ittifakların gidişatının yakından incelenmesi, Mısır'ın askeri topluluğunun ve daha geniş olarak da Mısır ve Osmanlı toplumlarındaki yerinin niteliğini açıklayacaktır.

Çalışmam, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı tarafından 17. yüzyıl sonunda kurulan bir haneye odaklanmaktadır. Kazdağlı hanesi, 17. ve 18. yüzyıllarda alaydan beyliğe dönüşen askeri gruplardan biri olmakla kalmamış, dönüşümün ön saflarında yer almış, sık sık da onu yönlendirmiştir. Mısır'ın bir yüzyıl içinde, devlet görevlilerinin üçlü yönetiminden, Gürcü Memlûk beyliğine dönüşümünün hikâyesi, büyük ölçüde Kazdağlı hanesinin ortaya çıkışı ve evriminin hikâyesidir.

II

Hane

Hanenin Tanımı

Kazdağlı hanesi, 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığında, Osmanlı Kahiresi'nde bulunan çok sayıda askeri haneden biriydi. Osmanlı idaresi altında gelişen askeri hanenin, Mısır'ın askeri topluluğunun temel birimi haline geldiği söylenebilir. Bu nedenle, Kazdağlıların yükselişini incelemekten önce bu olguyu tanımlamak gerekir. Askeri hane, genellikle hanenin kurucusuyla kan bağı bulunan üyeleri içerse de yalnızca akrabalarından oluşan bir grup değildi. Temel olarak hanenin başı ile ona kan bağıyla bağlı olsun ya da olmasın, himayesi altında bulunanlardan oluşuyordu. Bir hane grubu, diğeriyle ittifak yaparak hizip oluşturabiliyordu. 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın bir bölümünde Mısır'da etkin olan Fakari ve Kasımi hiziplerinin her biri müttefik hanelerden meydana gelmiştir.

Osmanlı dönemi Mısır'ıyla ilgili, geçtiğimiz otuz beş yıl içinde yayımlanan ikincil araştırmalar genellikle askeri haneleri Memlûk haneleri olarak tanımlar; ait oldukları topluluğu da Memlûk ya da neo-Memlûk topluluğu olarak değerlendirirler. Bu değerlendirme,

Osmanlı Mısırı'nın askeri yönetiminin, Memlûk rejiminin Osmanlı idaresi altında değişime uğramamış devamı olduğu anlamına gelmez. Tarihçiler, önceki bölümde özetlenen idari değişikliklerin yanı sıra, Mısır'a hem memlûk hem de memlûk olmayan çeşitli askeri görevlilerin akın ettiğini kabul ederler. Ancak, bu tarihçiler, askeri bir maiyet oluşturma ve eğitime yönteminin, Memlûk Sultanlığı'ndan kaldığını iddia ederler; hem köleler hem de paralı askerler, müteşebbis haneler tarafından göreve alınıp eğitilmekteydi, bu hanelerin esin kaynağı sultanlık haneleri idi. Bu nedenle, Memlûk hane birimi, Osmanlı Mısırı'nın askeri teşkilatının temel özelliği olarak değerlendirilir.

Ancak, "Memlûk hanesi" teriminin çağrışımları, ikincil eserlerde pek incelenmemiştir. Bu çalışmalar, çeşitli Memlûk hanelerinin faaliyetlerini incelemekle birlikte, terimin geçerliliğini nadiren sorgulamışlardır. P. M. Holt, Michael Winter ve Stanford Shaw'un çalışmaları, terimle kastedilenlerin bilinmesi gerekmişcesine, Memlûk hanelerinden oldukça müphem bir biçimde söz etmektedir. Daniel Crecelius, "Memlûk *beyt*"inin bileşimini özetlemeye girişmiş; André Raymond, Kahire'nin ileri gelenlerinin oturduğu bölgeleri belirlemiştir. Gabriel Piterberg, hane üyeliğinin Türk-Moğol askeri topluluklarındaki önemini vurgulayarak, hanenin Osmanlı bağlamında değerlendirilmesine en çok yaklaşan tarihçi olsa da, kölelerin haneye dahil edilmesinin Mısır'ın Memlûk hanelerine özel bir maiyet sağladığı fikriyle yetinmiştir.¹ David Avalon, Memlûk sarayındaki haneler için yaptığı gibi, Osmanlı dönemi askeri hanesinin pratiğini de tasvir etmeye çalışmış ve Osmanlı dönemi hanesinin âdetlerinin, ortaçağ Memlûk hanesinden önemli ölçüde farklı olduğunu ortaya çıkarmıştır.² Yine de, Osmanlı döneminin farklılaşmış hanesinin bir Memlûk olgusu olduğunda ısrar etmiştir; Osmanlı Mısırı'nın askeri topluluğuna yaklaşımı, bu topluluğun her açıdan Memlûk asıllı olduğuna inanması nedeniyle tarafsız değildir. Genellikle bu tarihçilerin varsayımı, Osmanlı Mısırı'nın askeri hanelerinin, artık tamamen kölelerden oluşmasa da memlûk tarzında olduğu, memlûk hanelerinden esinlenmeye devam ettiğidir.

Kanımca, bu terminoloji ve altında yatan varsayımların yeniden değerlendirilmesi, Osmanlı Mısırı'nın askeri topluluğunun karmaşıklığını daha iyi yansıtacak bir yaklaşıma ışık tutabilir. Böylesi bir yeniden değerlendirme, Osmanlı Mısırı'nda Memlûk hanelerinin yeniden ortaya çıkışı gibi problematik bir kavram üzerine yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Osmanlı Mısırı'nda yukarıda tanımlanan tipte haneler elbette vardı; ancak bunların, doğrudan Memlûk Sultanlığı'ndaki benzer yapılardan kaynaklandığını ya da tek esin kaynaklarının bunlar olduğunu kanıtlayamayız. Diğer yandan, Sultan Süleyman'ın hükümdarlığını izleyen yıllarda, (1520-66) haneler Osmanlı toplumunu açıklayan bir çizgiydi. Osmanlı saray hanesinin prototipi, doğal olarak sultanın kendi hanesiydi; bu hane de Süleyman'ın hükümdarlığında en gelişmiş haline ulaşmıştır.³

Topkapı Sarayı'ndaki imparatorluk hanesi, saray hanesine özgü mekânları (mutfaklar, bahçeler, has odalar, haremağalarının korumasındaki harem) askeri hanenin nitelikleriyle (iç oğlanlar ile muhafızlara ve tabii ki bunların yardımcılara da eğitim veren okullar) birleştiriyordu. Hane askerlerinin yan kollarının çoğu, örneğin baltacılar ve bostancılar, hem askeri hem de sivil olmak üzere ikili bir rol oynuyordu.⁴

İmparatorluk hanesi hem İstanbul'daki hem de imparatorluk içindeki en önemli hane olsa da, daha az önemli hanelerle rekabet içindeydi ya da en azından gücün dağılması söz konusuydu. İmparatorluk hanesi, hem kariyerlerine sarayda başlayan vezir ve eyalet valilerinin haneleriyle,⁵ hem de başkentteki imparatorluk yeniçerilerinin kışlasında birleşen asker gruplarıyla rekabet içindeydi. Yeniçeri kışlalarında çetelerin oluşması, İstanbul yeniçerilerinin sultanın hanesinin bir uzantısı olarak görülmesi geleneğiyle çelişiyordu. Hane ve özellikle mutfak terminolojisi yeniçeri rütbe ve işlevlerini belirliyordu: Askeri kuvvete, Mısır'da da kullanıldığı biçimiyle ocak adı veriliyordu, çorbacı ve aşçıbaşı da askeri rütbelerd. Yeniçeriler, çorba kazanlarını devirerek isyan başlatırlardı; yani sultanın aşını ve dolayısıyla onun hanesindeki yerlerini reddederlerdi.⁶ Özellikle 16. yüzyıldan sonra imparatorluğun gücü saray ve başkentte-

ki çıkar gruplarının giderek genişleyen ağı içinde azaldıkça, güç için yarışan bu gruplar arasındaki gerginlik de artmıştır.

Benzeri bir gerginlik, vali hanelerinin sultanın sarayını daha küçük ölçekte taklit ettiği Osmanlı eyaletlerinde de yaşanıyordu. Her valinin hanesi, yerel elitlerin haneleriyle rekabet içindeydi. Mısır'ın yerel eliti, temel olarak beyler ve alay komutanlarından oluşuyordu. Uzun zamandır yönetici olanlar ya da sürgün edilmiş haremâğaları gibi yerleşik Osmanlı görevlileri de bu elite katılabiliyordu. Nüfuzlu bir kişinin, ikamet ettiği yerde, köleler, hizmetçiler, eş ve odalıklar, muhafızlar ve çeşitli tabilerden bir maiyet oluşturmaları tipik bir durumdur. Valinin maiyeti Kahire kalesinde bir araya gelirken, beyler ve görevlilerin maiyeti genellikle şehrin değişik mahallelerindeki şaşaalı evlerde oturuyorlardı. Elit yerleşimler şehrin belirli bölgelelerinde yoğunlaşma eğilimi gösteriyordu. Eski Memlûk Sultanlığı'nın emirleri evlerini, orijinal Fatımi şehri el-Kahire'nin içinde ve biraz güneyinde ve Güneybatı Kahire'nin Birkat el-Fil Gölü kenarında yapmayı tercih ederlerdi.

Osmanlı döneminin ileri gelenleri de benzeri tercihleri yapmış olmakla birlikte, elit yerleşimin merkezi, kuzeybatıdaki Birkat el-Özbekiye'ye kaymış, 18. yüzyıl sonlarına kadar giderek Birkat el-Fil daha çok tercih edilen bir bölge olmuştur.⁷

Döneme ait vakayinameler, yerleşim-temelli gruplara genellikle beyt adını vermektedir.⁸ İleri gelen birinin maiyetinin tümünün kölelerden oluşması gerekmediği gerçeğini göz önüne alarak, çoğu tarihinin Memlûk hanesinden söz ettiğinde kastettiği de böylesi bir yapıdır.

Ancak tabi grupları tıpkı İstanbul'daki yeniçeri kışlaları gibi, Osmanlı askerlerinin yerleştiği kışlalar içinde de oluşabiliyordu. Bu süreç içinde, komutan, yönettiği asker grubunun içinden tabilerini oluşturunuyordu. Osmanlı Mısır'ıyla ilgili tarihçeler, böyle grupların varlığına dair kanıtlarla doludur. Bu gruplara genellikle kışla dışında zengin evler inşa edecek parası ya da statüsü olmayan, düşük rütbeli komutanlar liderlik etmiştir. 17. ve 18. yüzyıllar, son derece saldırgan iki yeniçeri ağasının, Küçük Mehmed ve Efrenc Ahmed'in yükselişine şahit olmuştur. Her ikisinin de rütbe-

si kışlanın (odanın) başı anlamına gelen başodabaşıydı. Bu da yeniçeri ocağının en küçük alt bölümüydü.⁹ Kışla hayatının hiyerarşik yapısı ve rutini şüphesiz ki, bu komutanların, komutaları altındaki askerlerden tabi oluşturmalarına elverişliydi. Alay içindeki bu tabilere, vakayinamelerde genellikle taraf, tayfa ya da cemaat denmektedir. Ancak bu terimler başka sosyal ve askeri grupları da işaret edebiliyordu.¹⁰ Bu adları Memlûk hanesindeki adlandırmalarla eşleştirmek çok kolay değildir. Yine de vakayinameler, bu çetelerin yerleşmiş hanelerle ilişkisini işaret eder çünkü her alay komutanı yeterince yüksek bir rütbe ya da gelire kavuşur kavuşmaz kışlayı bırakıp Kahire mahallelerinden birinde bir ev satın almış, el koymuş ya da inşa etmiştir. Alay komutanları bu evlerde, hem sivil hem de askeri olan hanelerini kurarlardı.¹¹

Böylece, yerel sahnede üç tip hane bulunuyordu: valinin ve diğer Osmanlı yöneticilerinin ve eski yöneticilerin haneleri, oranın ileri gelenlerinin haneleri ve kışla içindeki gruplar. Bu grupların üçü de birbiriyle ilişkiliydi: Hane oluşturan Osmanlı görevlileri oranın ileri gelenleri haline geliyor, kışlayı terk eden güçlü askerler sofistike haneler oluşturunuyordu. İkinci durumda, hane, askeri kadro içinde sosyal mobilite aracı olabiliyor ya da en azından nüfuzlu bir mevkiye ulaşmanın onaylanması anlamına geliyordu. Birinci durumda ise, hane, imparatorluk görevlilerine yerel bir nüfuzu kullanma ve önemli kişilerle işbirliği yapma olanağı sağlayarak, imparatorluk çıkarları ile yerel çıkarların buluştuğu yer oluyordu.

Kısacası, hane ne kesin sınırlarla tanımlanmıştı, ne de statik bir olguydu. Çok sayıda farklı tip ve büyüklükte hane, farklı ortamlarda var olabiliyordu. Dahası, haneler, evlilikler ve birleşmelerle genişleyerek ya da üyeler arasındaki rekabet nedeniyle çözülerek, sürekli bir evrim yaşıyordu. Haneler, sık sık uzak yerlerden gelen üyeleri barındıran, oldukça rekabetçi bir toplumun gereksinimlerini karşılamak üzere evrilmiştir. Mısır'a yeni gelen Anadolu bir asker ya da Çerkez Memlûk için hane, yeni bir kültüre alışma, sosyalleşme ve eğitim aracıydı. Hane, belli bir mali güvenlik sağlıyordu: Hami, hane üyesinin alay hiyerarşisinde yükselişini kolaylaştırıyor, iltizam ya da bir zanaat edinebilmesini veya ticari girişimde

bulunabilmesini sağlıyordu. Hanenin başı için ise, hane, iltizamları ve önemli görevleri tabiler arasında bölüştürme yoluyla gelir kaynağı elde etmenin etkili bir aracıydı. Hanenin zenginlik, prestij ve askeri gücü, üyelerinin hem Osmanlı valileri ve diğer görevlileri hem de kârlı ilişkilerin kurulabildiği tüccarlar ve zanaatkârlar üzerinde baskı uygulayabilmelerini sağlıyordu. Hane, uzun dönemde, kurucusunun çıkarlarını korumuştur. Hanenin başının tabileri arasından, genellikle en yaşlı ya da en güvenilir olanı, hamisi öldüğünde liderliği devralıyordu; böylece kritik zenginlik kaynakları üzerinde daimi bir kontrol garanti ediliyordu. Haneler, bir yandan önemli görevler ve gelir kaynaklarının kontrolü için rekabet ederken, bir yandan da her iki tarafa da kâr sağlayan ittifaklara giriyorlardı. Kaynakları kısıtlı olan görece küçük bir hane, kendini korumak için daha büyük ve daha zengin bir haneye ittifak yapabiliyordu. Hane, yalnızca yüksek rütbeli elitin faydalandığı bir yapı değildi. Düşük rütbeli komutanlar bile, kışlarında hatta evlerinde, tabi sahibi olabiliyorlardı. Bu küçük haneler, stratejik ittifaklar yaparak gelir elde ediyor, zengin olup elitler arasına girebiliyordu.

Tabi Terimi

Bu nedenle, “Memlûk hanesi” terimi, kışla gruplarını ve Mısır hanesinin Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer bölgelerindeki öncülerini ve paralellerini göz ardı ettiğinden, Osmanlı Mısırı asker topluluğunun gerçekliğini, kavranması zor bir hale getirmektedir. Dahası, bu topluluğun üyelerinin ve vakanüvislerin yazdıklarına bakıldığında bu terimi kullanmadıkları görülür. 17. ve 18. yüzyıl vakayinamelerinde, memlûk terimi askeri köle anlamına gelir. Ayrıca, memlûk kelimesiyle hane için kullanılan, beyt, taraf ve tayfa gibi değişik terimler asla bir arada kullanılmamaktadır.

Bu kaynakların kullandığı terminoloji, bir hanenin genellikle memlûkların yanı sıra memlûk olmayanları da içerdiğini belirtmektedir. Tarihçi Abdurrahman el-Ceberti, ileri gelen birisinin maiyetinden söz ederken, sık sık *etba* ve *mamalik* (“tabiler ve

memlûklar”) ifadesini kullanmaktadır.¹² El-Ceberti’nin bu ifadeyi kullanışından yola çıkarak, Gabriel Piterberg, *etba*’nın tekil biçimi olan tabi kelimesinin memlûk olmayanları işaret ettiğini söylemekte, David Avalon ise tersine bunun memlûkla eş anlamlı olduğunu ileri sürmektedir.¹³ Ben, terimin kölelik statüsünü değil memlûk olsun ya da olmasın maiyetin bir üyesini ifade ettiğini düşünüyorum. Bu anlam, el-Ceberti’nin “tabi”yi kullanma biçiminde ima edilmektedir. El-Ceberti, 1768’de Osmanlı sultanına isyan eden 18. yüzyıl ileri gelenlerinden Bulut Kapan Ali Bey’in soyundan şu kelimelerle bahseder: *el-emir el-kebir Ali Bakeve hüve memlûk İbrahim Kethüda tabi Süleyman Çaviş tabi Mustafa Kethüda* (büyük emir Ali Bey ve o, Mustafa Kâhya’nın tabisi (olan) Süleyman Çavuş’un tabisi (olan) İbrahim Kâhya’nın memlûkuydu).¹⁴ Tarihsel kayıt, Ali Bey’in İbrahim Kâhya el-Kazdağlı’nın memlûku olduğuna dair şüphe bırakmamaktadır; ancak, İbrahim Kâhya ve onun patronu Süleyman Kâhya’nın statüleri çok daha muğlaktır. Bu şartlar altında, el-Ceberti’nin bir kişinin memlûk statüsünden emin olmadığında, temkinli bir biçimde “tabi”yi kullanmış olması muhtemeldir.

Osmanlı döneminin diğer Arap ve Türk anlatı kaynaklarında, tabinin kullanımı bu yorumu destekleme eğilimindedir. 17. yüzyıl Türk gezgini Evliya Çelebi, birkaç kez *tevâbi* ve *havadar*’lardan (tabiler ve eşlikçiler) söz eder.¹⁵ Öte yandan, 1538’den 1636’ya kadar Osmanlı’nın Yemen’i işgal etmesiyle ilgili bir 17. yüzyıl anlatısı, *etba* ve *alzam*’dan (tabiler ve taraftarlar) söz eder. İki yazar da, memlûk olmaları ya da olmamalarını değil, maiyet içindeki üyeliklerini vurgular.

Bununla birlikte tabi, memlûk olan ya da olmayan askeri kişileri ifade etmekte elverişli bir terimden ibaret değildi. Tersine, bu terim Osmanlı Mısırı’ndaki asker topluluğunun konumlanışının can alıcı noktası gibi görünmektedir. Bu en çok, Mısır’ın askeri operasyonları sırasında kritik olan bir belge tipinde, Osmanlı yönetiminin askeri sefer döneminde tanzim ettiği maaş kayıtlarında belirgindir.¹⁶ Bu kayıtlarda, köle ya da özgür kişi statüsü açıkça belirtilmemiştir; ne memlûk kelimesi ne de Türkçe “kul” kelimesi ya da kö-

le anlamında başka bir terim yer alır. Öte yandan, tabi kelimesi, genel bir ad olan ibni Abdullah kendilerine soyadı olarak verildiği için, köle oldukları anlaşılan askerler ve babaları belirtilmiş olan askerler için kullanılmıştır. Öyle görünüyor ki, Osmanlı yöneticileri bu askerleri köle statüleriyle değil, tabi oldukları kişilerle özdeşleştiriyordu.

Bu maaş kayıtlarında tabi kelimesinin yer alma sıklığından yola çıkarak, 18. yüzyıl sonu ile ortası arasında, yedi alayın tümünde de hanelere ait olan askerlerin sayısının önemli ölçüde arttığı anlaşılmaktadır. 1675-7 maaş kaydında yer alan 2000 askerın 751'i, 1737-8 kaydındaki 3000 askerın ise 1568'i tabidir. 60 yıl içinde bu oran %15 artmıştır. Dahası, hane üyelerinin sayısı ve büyüklüğü, yeniçeri ve Azap ocaklarında en yüksek dereceye ulaşıyor gibi görünmektedir.

Açıkça, tabi kelimesiyle, bir hami-himaye edilen ilişkisi ya da yüksek rütbeli bir kişiye intisap eden asker ifade ediliyordu. Ödeme listelerinde ve vakayınamelerde adı geçen hamiler, üst ve ast rütbeli komutanlar, beyler, saray görevlileri, bürokratlar, peygamber soyundan gelenler (eşraf) ve diğerlerinden oluşuyordu. Tabi, intisap düzenlemelerinin değişik biçimlerini ifade ediyor olmalıydı. Bununla birlikte, bu tip bir askeri tabilik, örneğin saray şairi ile saraydaki hamisi arasındaki ya da ticari ortaklar arasındaki intisap ilişkisinden biraz daha yoğun bir ilişki gibi görünmektedir. Bir tabi, hamisiyle, onun lakabını alacak ve onun hınçlarını gelecek kuşaklara taşıyacak kadar özdeşleşiyordu. Bu yüzden, bir tabinin kesinlikle himaye edilen biri olmakla birlikte, bundan ibaret olmadığını da söylemek mümkündür.

Terimin hem Türk hem de Arap kaynaklarındaki daha geleneksel kullanımı, himaye edilen askerler için tabinin ima ettiklerini daha iyi açıklayabilir. Tabi, tipik olarak, belirli bir bölgenin bölümlerini ya da o bölgeye bağlı olan başka bölgeleri ifade eden coğrafi bir terimdir. Örneğin, 1733 tarihli bir fermanında, Yukarı Mısır'ın vilayeti el-Bahnasa'daki Bilifya köyünden *vilayet-i Bahnasaviye'ye tabi karye-i Bilifya* olarak bahsetmektedir.¹⁷ Fermanın bu bölümü şöyle tercüme edilebilir: "el-Bahnasa vilayetine tabi olan Bilifya

köyü". Bundan çıkan sonuç, Bilifya'nın el-Bahnasa'ya bağlı, böylelikle de el-Bahnasa vilayetindeki köy grubuna ait olduğudur. Benzer biçimde tabinin, himaye edilen asker bağlamında, bir görevli, bey ya da memura bağlı ve bu kişinin himaye ettiği asker grubuna ait olan askeri ifade ettiğini anlayabiliriz. Diğer bir deyişle, tabi, hamisinin maiyeti ya da hanesinin üyesiydi. Rıfat Ebu'l-Hac'ın çalışması, kelimenin memlûk terminolojisine ait olmadığını, köle olsun olmasın, hanenin herhangi bir üyesini ifade ettiğini göstermektedir.¹⁸ Üyeliği vurgulayan bu terim, maiyetine ait olmasa da ileri gelen birisi ya da görevli tarafından terfi ettirilmiş ve himaye edilmekte olan bir kişiyi ifade eden Türkçe "çırak" kelimesinden de, çağrışımları açısından farklıdır. Hem resmi belgelerin hem de yerel vakayinamelerin, tabiyi, köle statüsünden bağımsız olarak, ileri gelenlerin maiyetindeki üyeleri ifade etmek için, jenerik terim olarak kullanmaları, 17. yüzyıl sonu Mısır askeri topluluğunda, bir kişinin konumunu tanımlarken tabiliğin, köle statüsünü önemsiz kıldığı izlenimini vermektedir.

Osmanlı Tarihinde Bir Anahtar Kavram Olarak Hane

Hane kavramını, alışıldığı üzere neo-Memlûk askeri rejimi olarak değerlendirmek yerine, oldukça gevşek örgütlenmiş kışla gruplarından, iyi örgütlenmiş, yerleşim temelli gruplara uzanan bir çeşitliliği içinde barındıran bir kavram olarak incelemek, Osmanlı Mısır'ının askeri topluluğunu değerlendirebilmek için daha esnek ve karakteristik bir çerçeve sağlar. Haneyi bir Memlûk olgusu olarak değil de, kendi başına bir toplumsal örgütlenme birimi olarak ele almak, hanenin oluşmasına katkıda bulunan askerler ve beyler, Kafkasyalı köleler ve özgür doğmuş Anadolu Müslümanları, kadınlar, tüccarlar ve zanaatkârlar, ulema ve eşraf gibi birbirinden farklı unsurları uyumlu bir bütün olarak görebilmemizi sağlar. Yine bu kavram üzerinde durmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Süleyman'ın ölümünden sonraki dönemde, bir bütün olarak izlediği yolun içine Mısır'ı dahil edebilmemizi de sağlar. İmparatorluk gücünün merkezden periferiye doğru dağılmasının işareti, hanelerin, özellikle de

eyalet valilerinin ve yüksek rütbeli saray görevlilerinin politik merkezden ayrılarak, hızla çoğalmaları olmuştur. Bu haneler, 18. ve 19. yüzyıllarda eyaletlerde etkin güç haline gelen yerel hanelerin (*âyan*) ilk örnekleridir.¹⁹ Mısır'ın müstakbel âyanının bir bölümü ileri gelen askerlerden oluşacaktır. Bu adamların önünde, eyalet yönetmek üzere görevlendirilen yüksek rütbeli Osmanlı görevlilerinin hanelerinin oluşturduğu, çok sayıda, yerleşim temelli elit hane örneği vardı. Bu örneklerin en önemlisi elbette Osmanlı valisinin hanesiydi, ancak başka imparatorluk figürleri de hane kurmuşlardır; örneğin, kazasker, Peygamber'in soyundan gelenlerin başı (*nakibü'l-eşraf*)²⁰ ve en önemlisi de harem-i hümayûnun sürgün edilmiş haremağaları gibi.²¹ Hane yoluyla himaye alışkanlığı, hem söz konusu yerdeki hem de İstanbul'daki saray görevlileriyle oranın ileri gelenleri arasındaki ortak noktayı oluşturmuştur.

Hırs sahibi yerel şahsiyetler, Kahire'deki saray görevlilerinin hanelerine katılarak imparatorluk merkezinden ayrıcalık elde etmeye, imparatorluk ricali de tabilerini, ileri gelenlerin hanelerine sokmaya çalışmıştır. Bu açıdan hane, merkezle eyalet arasında bir bağ görevi görmüştür.

Hanelerin, yerel gücün temeli olarak ortaya çıkışı, sonuçta merkezi otoritesi parçalanmış bir imparatorluk için tipik bir oluşumdur. Osmanlı görevlileri ve askerleri görevlendirildikleri eyaletlerde kök saldıklarında, kendi çıkarlarıyla sultana bağlılıklarının çatıştığını sık sık görmüşlerdir. Bu şahıslar, eyaletlerde maiyet, mülk ve servet elde ettiklerinde, kısacası hane oluşturduklarında, o eyaletin yerleşik ileri gelenleri haline gelmişlerdir. Burada, “yerleşik” kelimesine son derece gevşek bir anlam yüklüyorum. Bir Osmanlı görevlisinin Mısır'a yerleşmesi, akıcı bir Arapça konuşması ve imparatorluk merkezi ya da başka bir eyalet yerine, Mısır'ı memleketi olarak görmesi anlamına gelmiyordu. Yapması gereken tek şey, kendi işinin merkezini Mısır'da kurmaktır. Aralarında Osmanlı görevlileri, askerler ve Kahire pazarında dükkân açan paralı askerler ve yeni memlûk askerleri (kölemenler) bulunan geniş ve farklı insan grupları, Mısır'da bu biçimde yerleşik olmuşlardır. Bu insanların çoğunun hane oluşturduğu ya da önemli hanelere katıldığı çikarsaması yapılabılır.

Mısır'ın ileri gelenlerini harekete geçiren temel güdünün yalnızca memlûk sahibi olmak değil de, kalıcı haneler oluşturmak olduğunu kabul etmek, memlûk sahipliğine göre daha önemli olması muhtemel olan hane oluşturma konusunu ele alma fırsatı sağlar. Örneğin, hiçbir hane oldukça düzenli bir geliri olmaksızın varlığını sürdürmezdi. Tarihçiler, beylerin tipik biçimde, gelirlerinin büyük bölümünü kırsal iltizamlardan elde ettiğini, alay komutanlarının ise bunları ele geçirmeye başladıkları 18. yüzyılın başına kadar, gümrük gibi kentsel iltizamlara bel bağladıklarını söylemektedirler.²² Ancak, bu seçimlerin arkasında yatan ekonomik stratejiler ele alınmamıştır. Kazdağlı hanesi, servetinin bir bölümünü, Mokka'nın Yemen limanından başlayıp Kutsal Şehirler'den geçerek Mısır'da son bulan kahve ticaretiyle yapmıştır. Hanenin gelişiminin başlangıç aşamasında, Kazdağlı liderliği ve müttefikleri, bu ticaretin sağladığı gelir ve ortaklıklardan yararlanmışlardır. Öte yandan, Karayipler'deki Fransızlara ait plantasyonlardan daha ucuz kahvenin gelmesiyle, 18. yüzyılın ortasına doğru kahve fiyatının düşmesi, Kazdağlıların beyliğe nüfuz etme kararına katkıda bulunmuş gibi görünmektedir.²³

Benzer biçimde, hane, elit hayatın temel özellikleri için bir çerçeve sağlamaktadır. Bu elit hayat, özellikle de elit evlilikler ve elit malikâneler ayrıntılı biçimde incelenmemiştir. İki haneyi birbirine bağlayan ya da kimsenin himayesinde olmayan tabileri içine alan evlilikler, her hane reisinin temel stratejisi olmuştur. Bunun nedeni, evliliklerin, hane üyelerinin sayısını artırmakla kalmayıp, politik ittifak oluşturarak hanenin yeni servet kaynakları elde etmesini sağlamasıdır. Dahası, hane reisinin karıları, odalıkları, kızkardeşleri ve kız çocuklarının nüfuz sahibi olmaları ve hane servetine katkıda bulunmaları, temel olarak evlilik yoluyla gerçekleşiyordu.²⁴

Hanenin belki de en belirgin özelliği, belli bir toplanma yeri ve politik gücünün kalesi olan bir evi ya da bir başka yapısı olmasıydı. Yüksek rütbeli alay komutanları, beyler ve Osmanlı görevlileri tipik olarak maiyetlerini, karıları ve odalıkları da dahil olmak üzere, saray benzeri görkemli yapılara yerleştiriyorlardı. İleri gelen müttefiklerin evleri genellikle, belirli elit mahallelerde yoğunlaş-

yordu; örneğin 18. yüzyılda, Batı Kahire'deki Birkat el-Özbekiye'nin güney sahilindeki yerleşimin çoğunu Kazdağlılar ve onların mütteliklerinin evleri oluşturuyordu.²⁵ 18. yüzyılın sonunda, ileri gelen Kazdağlıların evleri, politik gücün mekânı olarak valinin divanının kaledeki yerini almıştı.²⁶ Politik karmaşa dönemlerinde ise ev, hanenin düşmanlarıyla savaşabileceği, saklanabileceği ya da kaçmak zorunda kalırsa servetini saklayabileceği bir kale görevini görüyordu.²⁷

Kahire kalesindeki kışlalarda ya da daha küçük evlerde bir araya gelen daha düşük rütbeli görevli ya da komutanların daha küçük ve daha az zengin hanelerini tanımlamak çok daha güçtür. Çoğu askerin, Kahire pazarlarında ya da bunların yakınında dükkânları ve evleri olduğundan²⁸ ve bu nedenle de bir askeri harekât için veya maaşlarını almak dışında bir nedenle, merkezi bir bölgede düzenli olarak gruplaşma eğilimi göstermediklerinden, bu hanelerin büyük evlere göre daha gevşek biçimde organize oldukları söylenebilir. Daha düşük rütbeli bir komutanın hanesinin merkezi, muhtemelen, kışla komutanının komutası altındakilerin hamisi olduğu kışla odasıydı. 18. yüzyılda, kışla komutanları yani odabaşlıları, yeniçeri ve azaplar içindeki hane reislerinin çoğunu oluşturuyordu.²⁹ Kadınlar ve kız çocuklarının temel faaliyet alanları kocalarının ya da babalarının evleri olduğundan, bu hanelere ancak çok düşük bir düzeyde dahil edilebilirler.

Osmanlı Mısırı'nda, ortak mülk, ticari ortaklık ve evlilik anlaşmalarında hanelerin oluşturduğu temel, neredeyse hiç araştırılmamıştır.³⁰ Ancak böylesi sorular, hanelerin oluşmasıyla ilgili temel konulardandır. Yine bu sorular, hane oluşturma stratejileri ve hanenin kendini tanımlamasını anlayabilmemize önemli ölçüde yardımcı olur. Bunların ele alınması, haneleri memlûklarla dolu geniş gruplar olarak görmenin ötesinde daha geniş bir değerlendirme çerçevesi ve Osmanlı Mısırı'nın askeri hanelerinin kapsayıcı dolayısıyla da daha gerçekçi bir yeniden yapılanmasını yapabilme olanağı sağlayabilir.

Bu konulara yönelteceğimiz dikkat, ana akım olan kurumsal tarihin kolayca gözden kaçırabileceği şeyi, yani kışla gruplarının Mısır'ın askeri topluluğunun evriminde önemli bir rol oynadığını

anlamakta bize yardımcı olacaktır. Bu küçük haneler askeri toplumun yapı taşlarıydı; 1789'daki Fransız işgaline kadar 18. yüzyıl boyunca, Mısır'ı kontrol altında tutan Kazdağlı grubunun da ortaya çıkışı bu kışla gruplarının içinden olmuştur.

Birbirinden farklı hane oluşturma stratejilerine gereken önemi vermek ve dolayısıyla, kışla grupları ve malikâne yerleşimleri arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek için, askeri hanenin yalnızca Memlûk modelini benimsemeyen, askeri maiyeti bir kültürel asimilasyon ve sosyal mobilité aracı olarak değerlendiren, daha kapsayıcı bir tanımını benimsemeliyiz. Bu işlevleri, gevşek örgütlenmiş kışla çetelerinden yerleşik gruplara uzanan çeşitlilikteki hanelerde ele alarak, Memlûk terminolojisinin kısıtlamalarını ve varsayımlarını aşabilir ve genel bir şekilde memlûk diye tanımlanan bir askeri toplumun daha ayrıntılı bir resmini çizebiliriz. Aynı zamanda da, bu topluluğu, Osmanlı İmparatorluğu boyunca var olan ve imparatorluğu eyaletleriyle bütünleştiren, haneye dayanan bir elit kültürün bölgesel bir çeşitlemesi olarak ele alarak, Mısır'ın askeri topluluğunu Osmanlı bağlamında değerlendirebiliriz.

Bu çalışmada yapmayı ümit ettiklerimi aşağıdaki satırlarda ifade ettim. Osmanlı Mısır'ının askeri toplululuğuna uygulamak istediğim çerçeve, farklı biçim ve işlevlerinin ele alındığı biçimiyle, hanedir. İzleyen bölümlerde, 17. yüzyıl ortasından 18. yüzyıl ortasına kadar uzanan dönemde, Mısır'ın askeri topluluğunun, alay komutanlarının yönetiminden yalnızca memlûk beyleri tarafından kontrol edilir hale gelişindeki değişiklikleri gözlemek için, hanelerin evrim ve bütünleşme süreci bir büyütec gibi kullanılmaktadır. Bu kapsayıcı süreç, komutanların önderliğindeki bir kışla çetesinden, azat edilmiş memlûkların oluşturduğu ve liderlik ettiği gelişmiş bir elit haneye dönüşme süreci yaşayan Kazdağlı hanesinde tam olarak gerçekleşmiştir.

Kaynaklarla İlgili Bir Not

Osmanlı Mısır'ının tarihyazımının şaşırtıcı bir özelliği, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı kaynaklarına fazla dayanmasıdır.

Bunların en önemlisi, 19. yüzyılın başında Abdurrahman el-Ceberti'nin yazdığı, çok ciltli *Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*'dır. Ana ilgi alanları 18. yüzyıl sonunun şartlarını açıklamak olan Daniel Crecelius ve Gabriel Piterberg gibi akademisyenlerin temel olarak bu döneme ait kaynaklara başvurmaları belki de doğaldır. Ancak David Avalon bile, “neo-Memlûk” kavramlarıyla ilgili araştırmasını, tamamen el-Ceberti'nin vakayinamesine dayan-
dırmakta, Michael Winter ise, önermelerini el-Ceberti'den örnek-
lerle birlikte daha erken dönem eserlere dayanarak yapmaktadır. Ayrıca, Piterberg, el-Ceberti'nin çağdaşı şair İsmail el-Haşâb'ın ol-
dukça hatalı olan anlatısını kullanmaktadır.³¹

El-Ceberti'nin vakayinamesinin avantajı, açık ve belîğ yazılmış ve birkaç baskısının yapılmış olmasıdır. Ayrıca, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın yükselişini izleyen olaylar için el-Ceberti'nin vakayi-
namesi güvenilir bir kaynaktır; yine bu dönem için neredeyse tek
ciddi, özgün Arapça anlatı kaynağıdır. Şimdi bilinmektedir ki, el-
Ceberti, erken döneme ait malzemelerinin çoğunu Ahmed Çelebi
ve diğer vakayiname yazarlarından ödünç almıştır.³² El-
Ceberti'nin yazdığı dönemde, yalnızca daha erken dönemlere ait
olayların değil, erken 18. yüzyıla ait olayların bile mit haline dö-
nüşmüş olduğu pek göz önüne alınmamaktadır. Bu şu anlama gel-
mektedir: Kazdağlı hegemonyasının ortaya çıkışından önce, bü-
yük Fakari ve Kasımı beyleri ve komutanlarının hikâyeleri belli
belirsiz hatırlanan popüler bilginin parçası haline gelmişti. Erken
dönemin gerçeklerinin tahrif edilme derecesine dair bize bir ipu-
cu sağlayan eserin yazarı el-Ceberti, el-Haşâb'a göre daha az
abartılıdır. El-Haşâb'ın, örneğin Kazdağlı hanesinin kökenlerini
tanımlarken, hanenin kurucusu Mustafa Kâhya'nın varlığından
haberdar olmadığı açıktır; bildiği en eski liderler Süleyman Kâh-
ya ve onun sözde memlûku olan İbrahim Kâhya'dır. Ayrıca, alay
hiyerarşisine aşina değildir; çoğu hane lideri gücü daha düşük rüt-
belerde elde etmesine rağmen, kâhyanın altında herhangi bir rüt-
beden söz etmemektedir. El-Haşâb, genel olarak Memlûk terimi-
ni, Mısır'ın tüm askeri ileri gelenleri için bir çeşit jenerik ad ola-
rak kullanmakta ve gerçek anlamda memlûk olamayacak erken

dönem ileri gelenler için de aynı adı kullanmaktadır.³³ Ortaya çıkan net sonuç, 18. yüzyıl sonunda güçlenen Memlûk kökenli bir beyliğe, muhtemelen sahip olmadığı bir tarihsel önem atfetmek ve 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başlarında Mısır askeri topluluğunda memlûkların belki de gerçekte olduğundan daha yaygın olduğu izlenimini vermektir.

Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin bu orta döneminin karakteri, doğal olarak gerçeğe en uygun biçimiyle, bu dönemde yazılan kaynaklarda yer almaktadır. Bu döneme ait olan ve Osmanlı Mısırı tarihçilerinin ulaşabileceği vakayinameler son zamanlarda yeniden dikkat çekmiştir.³⁴ Genel olarak, bu vakayinameler iki farklı tarihçi okulunun kalemlerinden çıkmıştır. Daha yaygın olan bürokratik okuldur; bu okul, kronolojiye ve yöneticilerin silsilesine bağlı kalır ve olayların düzenli bir biçimde sıralanmasına büyük özen gösterir.³⁵ El-Ceberti'nin *Acâib*'ine ek olarak, bu çalışmada kullandığım vakayinamelerin dördü, bu okula aittir. Bunların dördü de 18. yüzyılın başında yazılmıştır, dolayısıyla da bu araştırmanın incelediği olaylara daha yakındır. Dört vakayinamenin ikisi Arapçadır: *Ahbâr el-nuvebâ* başlıklı anonim bir eser ve Ahmed Çelebi'nin *Evdahü'l-işaret*'idir. İkisi de Osmanlıca yazılmıştır: Bunlar, Abdülkerim b. Abdurrahman'ın *Tarih-i Mısır* ve Mehmed b. Yusuf el-Hallak'ın *Tarih-i Mısır-i Kahire* adlı eserleridir.³⁶

İkinci anlatı kategorisi, el-Ceberti'nin tanımıyla “sıradan askerler” tarafından yazılmış eserlerden oluşur. Bu grubun en önemli temsilcisi, 18. yüzyıl başında yazılan üç tarihten oluşan ve Damurdaşi grubu olarak bilinen Arap vakayinameleri kümesidir. Bunların üçü de Azap alayının kâhyasıyla ilişkilidir; bu yüzden de “asker” sıfatını alırlar.³⁷ Ancak bu sıfat yanıltıcıdır, çünkü bu eserler oldukça gelişmiş bir bürokratik bilinç taşıyan sofistike anlatılardır. Ancak, bu bilinç bir mahkeme ya da maliye yönetiminin tersine, alayın bürokratik bilincidir. Bu nedenle, yazarlar askeri ritüele ve askeri prosedürün tutanaklarına (savaşlar dahil edilmiştir) bağlı kalırlar. Ben, bu üç vakayinamenin en son tarihli ve en eksiksiz olanını, Ahmed ed-Damurdaşi tarafından yazıldığı rivayet edilen *Ed-dürretü'l-muşana fi ahbârü'l-kinana*'yı kullanıyorum.³⁸

Bu yerel vakayinamelere faydalı bir ek de saray vakanüvislerinin yazdıklarıdır. Bunların bir bölümü, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer-Purgstall'ın birçok ciltten oluşan Osmanlı İmparatorluğu tarihinde kullanılmıştır.³⁹ Yerel vakanüvisler kadar ayrıntılı olmasalar da, saray vakanüvisleri yerel olayları imparatorluk bağlamında değerlendirerek aydınlatabilmektedirler. Bu süreçte, yerel tarihçilerin kullandığı efsane ve dedikoduları gün ışığına çıkarırlar. İstanbul'dan Mısır'a, resmi ya da gayri resmi amaçlarla giden ziyaretçilerin tasvirleri de aynı amaca hizmet eder. Ünlü 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ve 18. yüzyıl bilgini Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin vakayiname-sindeki Mısır'la ilgili bölümler de böyledir.⁴⁰ Aynı geniş perspektif, Mısır'a giden Avrupalı bilginlerin yazılarında da vardır. Bunların içinde, söz konusu dönem için belki de en değerli olanı İngiliz teoloğu Richard Pococke'un tasviridir. Richard Pococke, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı gücünün doruğuna ulaşırken Mısır'da bulunuyordu ve İbrahim'in en büyük rakibi Osman Bey Zülfikâr'ın misafiri olmuştu.⁴¹ Pococke'un Mısır askeri kadrolarını tasviri dikkatli ve ayrıntılıdır ve bu kadroları alaydan beylik haline dönüşmeden önceki haliyle tespit eder. Bu açıdan eser, Fransız seyyah Volney gibi 18. yüzyıl sonu gözlemcilerinin yanlış anlamalarını düzeltmede kullanılabilir.

Anlatı kaynaklarının dışında arşiv belgelerinin uçsuz bucaksız alanı bulunmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı Mısır'ının kurumlarını ve vakayinamelerde ince ayrıntılarla anlatılan yerel olayların yer aldığı imparatorluk bağlamını daha iyi anlayabilmek için, Mısır'ın imparatorluk merkeziyle ilişkisini açıklayan belgeler kullanmaya çalıştım. Arşiv kaynaklarımın çoğunu sultanın Osmanlı eyaletlerindeki valilere ve diğer görevlilere gönderdiği hatt-ı şerifler ve fermanların yer aldığı mühimme kayıtları oluşturmaktadır. Bu kayıtlar, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

Mısır söz konusu olduğunda, tipik bir ferman, valiye ya da önemli beylik görevlileri (genellikle hac komutanı ve hazine-dar) ve askeri komutanlarla birlikte valiye hitaben verilmektedir. İstisnai durumlarda, nüfuzlu ve ileri gelen birisine gönderilmiş de olabilir. 18.

yüzyıl için, yalnızca Mısır'a ait kayıt koleksiyonu *Mühimme-i Mısır* başlığını taşımaktadır. Ancak 18. yüzyıl öncesine ait olayları incelemek için genel Mühimme Defterleri'ne bakmak dışında seçenek yoktur.⁴² Ama bu çabanın da faydalı tarafları vardır. Örneğin, erken dönem Kazdağlı liderlerinin ortaya çıktığı Batı Anadolu bölgesinde, 17. yüzyıl sonu şartlarıyla ilgili pek çok bilgi bu kayıtlarda bulunabilir.

Mısır'ın askeri haneleri üzerindeki etkisi 8. bölümün konusu olan Kızlar Ağası, yepyeni bir arşiv cephesi oluşturur. Bu ilginç şahsiyete ait malzemelerimin çoğu Topkapı Sarayı arşivlerindendir. Bu arşivler, Kızlar Ağası ve saray haremağalarıyla birlikte geniş çeşitlilikte belge içerir: mülk envanterleri, bağış belgeleri, imparatorluk emirleri, gelir ve harcama kayıtları hatta bazen Kahire'nin şeriye mahkemelerinden Arapça bir mahkeme sicili kopyası. Bu arşivlerde ayrıca Mısır'ın ileri gelenleriyle ilgili bazı belgeler de bulunmaktadır.

Başbakanlık Arşivi, mali kayıtlar sayesinde daha çok istatistiki özellik taşıyan kaynaklar sağlar. Bunlar, örneğin, toprak inkısa hakkı, maaşlar ve farklı kurumların gelir ve harcamaları gibi farklı kategorilerdendir. Maliyeden Müdevver koleksiyonu arşivinden iki farklı tipte belge kullandım. Bunlardan ilki olan mukataa defteri, 1720'lerin başında tüm Mısır'daki köy iltizamlarından (*mukataa*) beklenen gelirleri ayrıntılı bir biçimde içermektedir. Böylesi bir kaydın tamamen mali bir bakış açısına göre faydalı olmak dışında büyük bir önemi vardır, çünkü geç Memlûk döneminin topografik "anlatıları" Osmanlı Mısırı'nda unutulmuş bir sanattır. Bu kaydın, bu çalışma için özel bir önemi bulunmaktadır çünkü mültezimlerin ad ve unvanlarını vermekte ve böylelikle alay komutanlarının 1720'lerde kırsal iltizamları ele geçirme derecesini göstermektedir.

Son olarak, Maliyeden Müdevver koleksiyonu, Mısır'ın yedi alayının tümünü kapsayan, geniş, askeri maaş kayıtları içerir. Bu kayıtlar, alayların ve alay içindeki askeri maiyetin bileşimi açısından benzersiz bir kaynak oluşturur. Bu kayıtların ikisini ayrıntılı bir biçimde inceledim. Bunların biri yaklaşık olarak ilgilendiğimiz dönemin başına, diğeri de sonuna aittir.

17. ve 18. Yüzyıllarda Mısır Askeri Topluluğunda Yaşanan Dönüşümler

Kazdağlı hanesinin ortaya çıkmasını sağlayan şartları ortaya koyabilmek için atılması gereken son adım, hanenin önem kazanmaya başladığı dönem boyunca, Mısır'ın asker topluluğundaki genel eğilimleri değerlendirmektir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında, Mısır toplumunda alay komutanlarının daha önce eşi görülmemiş bir önem kazandığını belirtmiştik. Gerçekten de, hane liderliği 17. ve 18 yüzyıllar boyunca beylerle komutanlar arasında gidip gelmiş, dolayısıyla, liderliğin sağladığı nüfuz da bu iki grup arasında salınmıştır. Bu iki grup, bir ağanın, imparatorluk merkezindeki gibi, beyliğe terfi etme olasılığı vasıtasıyla birbiriyle ilişkili gibi dursa da bu terfi sırası, nüfuzlu komutanları iktidar alanlarından koparma aracı olmak dışında, hiçbir zaman süreklilik kazanmamıştır. Gerçekte, bu iki grup arasında hizip bağlılıklarından kaynaklanan sorunlar dışında da belirli bir gerilim yaşanıyordu. Her grubun farklı gelir kaynakları vardı: Beyler, kârlı vilayet valilikleri de dahil olmak üzere kırsal bölgelerdeki iltizamlardan, komutanlar ise Kızıldeniz ve Akdeniz limanlarındaki gümrükler gibi kentsel iltizam-

lardan gelir elde ediyorlardı. Bu durumda doğal olarak her grup diğerinin servetinin çoğalmasına şüphe ile bakıyordu.

Hane Reisliğinin Beylerden Alay Komutanlarına Kayması

Osmanlı devletinin, 16. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da Müteferrika alayını oluşturmasının, beyliğin güç ve etki kazanmasının doruk noktasını sağladığı görülmektedir; yerel Müteferrika komutanları bey mevkiine yükselmiş ve eski alayları içinden tabi toplama başlamışlardır.¹ 17. ve 18. yüzyıla ait Osmanlı Mısır vaka-yinamelerinde, 16. yüzyılın sonuna doğru bazı beylerin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bunların çoğu, muhtemelen Saray-ı Âmire'den Mısır'a gelen ve yerleşen Müteferrika ve Çavuşanlardır. Yine de öyle görünüyor ki, Mısır'da kalmalarına izin verilen eski Mem-lûk emirleri gibi bunlar da Kafkaslar'dan hanelerine katmak üzere köle satın almışlardır.

1630'a gelindiğinde, Evliya Çelebi, Mısır'da pek çok Kafkas bulunduğunu bildirmektedir.²

Mısır'ın tütün askeri ileri gelenleri, kesin anlamı tartışmalı bir olgu olan *riyaset* için yarışlıyordu. P. M. Holt tarafından tarif edildiği biçimiyle *riyaset*, güç sahibi olmanın başlangıç haliydi. Önde gelen bey ya da komutan, vakayinamelerde *intaha aleyhi'r-riyaset* ifadesiyle geçen ve kelime anlamı "onda sona eren" olan riyasete sahip oluyordu.³ Mısır'da güç dengesi beylikten alaya, alaydan beyliğe kayarken, riyaset sahipleri de buna uygun olarak değişiliyordu. Bu nedenle, 17. yüzyıl başında bir grup komutan riyaset sahipleri, bir sonraki yüzyıl ortasında, yeniçeri ağası İbrahim Kâhya el-Kazdağlı riyaseti, azap Rıdvan Kalfa el-Celfi'yle paylaşıyordu.⁴ 18. yüzyılın sonunda ise riyaset, önde gelen Kazdağlı beyinin ayrıcalığı olacaktı. Yine de, vakayinamelerin dikkatle incelenmesi, riyasetin bir soyutlama değil, hiyerarşide yüksek düzeyde olan görevleri ve bu görevlere ait gelirleri ifade eden kolektif bir "liderlik" olduğunu göstermektedir. Bu görevler, yedi alayın komutanlıklarıyla birlikte, önemli bir beylik görevi olan hac komutanlığı, defterdarlık ve son olarak

da *şeyhü'l-beled* ya da diğer adıyla Kahire'nin başı olma görevleridir. Tek tek kişilerin, ikili ya da üçlü grupların riyasetle ödüllendirilmesinin nedeni, belki de riyasetteki önemli şahsiyetlerin, riyaseti oluşturan görevlerin zenginlik ve önemine göre değişmesidir. *İntaha aleyhi'r-riyaset* ifadesi de belki söz konusu kişinin riyasetin tek sahibi olduğunu değil, en zengin ve en güçlü riyaset sahibi olduğunu ifade etmektedir; riyaset, kelime anlamıyla onda sona ermekte yani en yüksek noktasına erişmektedir.

16. yüzyılın sonunda, beylerin, Mısır'ın yönetiminde giderek artan bir öneme ve buna eşlik eden bir servete sahip olmaya başladıkları görülmektedir. Yaklaşık olarak aynı dönemde vakayinameler, on yıllık bir sükûnet döneminden sonra askeri isyanlardan söz etmeye başladılar.⁵ Bu isyanlar şüphesiz beylerin artan etkisinin sonuçlarından biriydi; beyler Müteferrika ve Çavuşan alaylarındaki yandaşlarının çıkarlarını korumuş, daha az bağlantısı olan askerler için fırsatlar azalmıştır. En çok etkilenen üç süvari alayı gönüllüyan, Tüfenkciyan ve Çerkezler olmuştur. Adlarını merkez eyaletlerdeki tımar kuvvetlerinden alan bu alaylara sipahi dense de bunlar süvarileri desteklemeye yönelik intifa haklarına sahip değillerdi, tek gelirleri diğer alayların tümünden daha düşük olan maaşlarıydı.

İltizamlar yaygınlaştıkça, defterdarın maaşları vaktinde dağıtma olanağı azalmıştır; süvari alayı askerleri de bu yüzden sıkıntı çekmişlerdir. 1609'da sipahi alayından isyancı bölükler, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarına son verip kendi sultanlarını seçtiklerinde, sorun iyice ortaya çıkmıştır. Osmanlı valisi, beylerin işbirliğiyle bu isyanı acımasız bir şekilde bastırmış, bu durum ise beylerin nüfuzunu artırmıştır.⁶

Sipahi isyanını izleyen yıllarda, Mısır'ın beyleri yeni elde ettikleri güçle, çıkarlarını tehdit eden her valiyi ortadan kaldırılabilmişlerdir. Fakari ve Kasımi hiziplerinin eyalet vakayinamelerinde ilk kez yer almaları da bu aşamada gerçekleşir. Bu yeni hizipleşmenin etnik bir temeli olduğu ileri sürülmüştür;⁷ gerçekten de bunun bir açıklaması, Saray-ı Âmir'e'den gelen beyler ile tabilikleri işbirlikçi Memlûk emirlerine kadar uzananlar arasındaki sürtüşme olabilir.

Etnik ayrışmalar belirgin olmasa da ilk grubun etnik Türk ve Balkan devşirmelerini, ikincisinin ise Kafkaslar'dan gelenleri içeriyor olması muhtemeldir.⁸ Birinci grup her yönden Fakari hizbine, diğeri ise Kasımi hizbine karşılık geliyordu.

Gerçekten de, 17. yüzyılın başlarında Kasımi hizbi içinde belirli bir Çerkez-etnik gururu kendini göstermektedir. Kasımi şefi Rıdvan Bey Şevari, iki oğluna Memlûk sultanlığını hatırlatan Özbek ve Kuşkadem adlarını vermişti.⁹ Bu Rıdvan Bey'in, soyunu Memlûk sultanı Berkuk (1382-99) yoluyla Hazreti Muhammed'in kabilesi olan Kureyş'e bağlayacak bir eser sipariş eden Rıdvan Bey el-Kabir'le aynı kişi olması muhtemeldir. Bu eserin amacı, Kasımilerin Kutsal Şehirler'e bağlılıkları dolayısıyla, hac komutanı olarak uygun adayı temsil ettiklerini göstermeye çalışmak olabilir.¹⁰

Osmanlı devleti bu iki hizbi, kırsal valilikleri ve önemli yönetim mevkilerini eşit dağıtarak kontrol etmeye çalışmıştır: teorik olarak hac komutanı Fakari, defterdar ise Kasımi hizbinden seçiliyordu. Gerçekte ise sultan ve vezirler kendi çıkarlarına göre hiziplerden bazen birini, bazen de diğerini tutmuşlar, bu arada hiziplerin her biri, her iki pozisyon için de büyük bir mücadele vermiştir.

Arap Yarımadası, Hint Okyanusu ile Akdeniz arasında yol durağı olduğundan, Hindistan ticaretini ve Hicaz ve Yemen ticaretini elde tutma olanağı sağlayan hac komutanlığı, özellikle arzu edilen bir pozisyondu. 1640'larda, Kasımi hizbinden iki Çerkez beyi her iki pozisyonu da ele geçirdiğinde, saray, Fakarileri desteklemeye başlamış, böylelikle de önemli Fakari şefi Rıdvan Bey'in yükselişine zemin hazırlamıştır. Rıdvan, Sultan IV. Murad'ın onu görevden alma çabalarına karşın, 25 yıl boyunca hac komutanlığı görevini yapmış¹¹ ve bu yıllar boyunca Fakari hizbini önemli bir güç haline getirmiştir. Osmanlılar, ona karşı durabilmek için, Kasımi hizbine başkentten Bosnalı askerleri katmıştır. Türk vakayiname-leri, Ahmed Bey Boşnak, erkek kardeşi Şaban ve yeğeni İbrahim Bey Ebu Şeneb'den "Yeni Kapılı" olarak bahsetmektedir. Bu lakap, muhtemelen, sultanın annesinin sarayının bulunduğu İstanbul'un Marmara kıyısındaki Yeni Kapı bölgesiyle alakalıydı.¹² Rıdvan Bey'in 1656'daki ölümü, Boşnak Ahmed Bey'e Kasımi gü-

cünü birleştirme fırsatı vermiştir. İki hizip arasında giderek artan sürtüşme, 1660'ta tüm Mısır taşrasındaki bir dizi kanlı savaşla patlamıştır, bunun sonucunda yenilen Fakariler Kasımiler tarafından katledilmiştir. Ancak, bu durum Osmanlı Sarayı için bir uyarı niteliği taşımış, saray, muzaffer Boşnak Ahmed Bey'i bertaraf etmek için harekete geçmiştir.¹³

1660'ta beylerin büyük bir kısmının yok edilmesi ve Osmanlı devletinin, yenilgiden sonra ayakta kalanların etkisini azaltma çabaları, Mısır'ın askeri elitinde bir boşluk yaratmıştır. Bu boşluğu doldurmaya alay komutanları hazırlanmışlardır. Beyliğin düzensizliğinin yanı sıra bir dizi gelişme de komutanların eyalet elitinin ön sıralarına yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. Bu yıllarda başkenten gelen askerlerle terhis olmuş paralı askerler askeriye'nin sayısal gücünü artırmıştır. Maaş kayıtlarından yola çıkarak, bu askerlerin önemli bir bölümünün komutanların hanelerine de katılmakta olduğunu anlıyoruz. (Tablo 3.1'e bkz.)

Komutanlar bu arada gelir kaynaklarını artırmaktaydılar. Yemen'den gelen kahve ve bunun Kızıldeniz yoluyla ticareti, kontrolü komutanların elinde olan Mısır gümrüklerini 17. yüzyıl boyunca son derece kârlı bir hale getirmiştir. Çoğu komutan, kahve ve baharat ticareti yapan ülkelerin tüccarlarıyla ortaklık kurmuştur. Gelişen kahve ticareti, komutanların Hicaz'a giden hac kervanları için gereken tahıl üreten Mısır köylerinin iltizamlarını ele geçirmesini gerektirmiştir. Tahıl kutsal şehirlerin fakirleri için üretilmesine rağmen, bir bölümü Hicaz'da kahveyle değiş tokuş ediliyordu.¹⁴ 17. yüzyılın başında, komutanlar kısıtlı da olsa köy iltizamlarını ellerinde tutmaya başlamışlardı. Yüzyılın sonuna doğru, malikane sisteminin getirilmesi,¹⁵ giderek daha çok sayıda komutanı köy iltizamı sahipleri arasına katılmaya teşvik etmiştir. Köyler göreceli olarak oldukça güvenli gelir kaynaklarıydı; köy iltizamları pek çok hanenin zenginliğinin temelini oluşturunuyordu.

Komutanlar, Osmanlı sarayının onları beylere göre daha güvenilir ve daha kolay yönetilebilir bulmasından da yararlandılar. Bir komutanın görevleri ve imtiyazı beyinkilere göre daha açık tanımlanmış ve sınırlandırılmıştı. Sonuçta, 17. yüzyılın ikinci yarısında

komutanlara artan sayıda ayrıcalıklı görevler verilmiş durumdaydı. Bunların çoğu Osmanlı vakıflarının yönetimiyle ilgiliydi. Mısır valisinin, eyalette yaptıracağı her caminin vakfının bağlı olacağı yeniçeri ocağı danışmanının, yani nazırının ağasını belirlemesi, âdet gibi görünmektedir.¹⁶ Kutsal Şehirler'e hizmet etmek üzere kurulan büyük imparatorluk vakıfları ise daha da önemlidir. *Evkafü'l-Harameyn* adı verilen bu dört vakıf,¹⁷ tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelir elde ediyor ve harem-i hümayunun Kızlar Ağası tarafından kontrol ediliyordu. Ancak, çok sayıda Mısır köyü vakıflara verilmişti ve hac zamanı Kutsal Şehirler'e götürülmesi gereken tahıl sağlıyordu. Bu yüzden de, genellikle mütevelliler denilen ve söz konusu bölgede idarecilik görevini yapanlar, Mısır'ın askeri eliti arasından seçiliyordu. Amir görevine yükselme konusunda bir taahhüt olmamasına rağmen, 17. yüzyılın sonuna kadar bu mevkide ağırlıklı olarak beyler bulunmuştur. Ancak 17. yüzyılın sonunda bir ferman-ı hümayunla bu görev yeniçeri ve azeban kuvvetlerinin belli komutanlarına devrolmuştur. Bu pozisyonların kontrolü, komutanları *Evkafü'l-Harameyn*'e verilen köylerin iltizamlarını ele geçirme konusunda teşvik etmiştir.¹⁸

17. yüzyılda, ayrıca yedi alayın sahip olduğu gücün dengesi değişmiştir. Üç süvari alayının en alt olma konumu değişmezken, diğer dört alayın servet ve nüfuzu değişmiştir. Askeri elit daha yerleşik hale geldikçe ve eyaletlere doğrudan imparatorluk personelinin atanması azaldıkça, bir zamanlar alayların en ayrıcalıklısı ve sultanın etkisini gösterdiği kanal olan Müteferrika alayının sayısı ve önemi azalmıştır. 17. yüzyılın sonunda yalnızca onlara açık olan görevler, diğer alay komutanlarının tabilerine de açık hale gelmiştir. (Tablo 3.1'e bkz.) Kontrolünde tuttuğu pek çok ayrıcalıklı görev, örneğin geçit resimleri gibi halka açık gösterilerden vergi alma hakkı olan *horde* benzeri görevler,¹⁹ şimdi Mısır'ın temel askeri kuvveti olarak ortaya çıkan yeniçeri ve azeban alayları tarafından zorla ele geçirilmiş durumdadır.

Hep en büyük alay olan yeniçeriler, artık en zengin ve en etkili alay olarak Müteferrika'nın yerini almıştı. Bu alay, Müteferrika ve Çavuşan'dan farklı olarak, valinin konseyine yani divanına bağlı

olmayıp Kahire'deki kışlalarında ayrı bir güç merkezine sahip olmalarından yararlanıyorlardı. Yeniçeriler, ayrıca, Kahire'nin ticari bölgelerindeki bir etki ağından da yararlanıyorlardı, bu bölgelerde çok sayıda zanaatkâr ve tüccarı “koruma” altına almışlardı. Halkla olan ilişkileri, Kahire'de güvenliği ve düzeni sağlama rollerini tamamlamıştır. 18. yüzyılda yeniçeri ağası, pazar yerlerinde tartım ve ölçüleri, kamu ahlakını ve dini azınlıkların yönetimini denetlemek gibi görevleri olan ve *muhtesib* adı verilen pazar düzenleyicisinin çoğu işlevini görmekteydi.²⁰ Yeniçerilerin, dış seferlere çok sık katılmalarının yanı sıra, hac kervanını korumaları için şarta bağlı olarak gönderilmeleri bu kuvvete, diğer alayların sahip olmadığı, Mısır dışında ticari ilişkiler kurma olanağını sağlamıştır. Mısır'ın gümrükleri ve kahve ticareti neredeyse yalnızca yeniçeriler tarafından kontrol ediliyordu.

17. yüzyılın sonunda, yeniçerilerle herhangi bir anlamda rekabet edebilecek tek alay, o dönemde Mısır'ın ikinci büyük alayı olarak Müteferrika'nın yerini alan azaban alayıydı. Yeniçeriler gibi azaplar da, valinin divanından ayrı olarak kalede bir güç odağına sahiptiler. Ayrıca büyük bir imparatorluk vakfının ve çok sayıda köy iltizamının gözetimine ve özellikle *horde* olmak üzere ayrıcalıklı gelir kaynaklarının denetimine sahiptiler. 18. yüzyılın başında, azaplar ile yeniçeriler arasında uzun ve sert bir mücadele patlak vermiş; yeniçeriler bu mücadeleden eskisinden daha güçlü bir biçimde çıkmışlardır.

Alayların İçinde Hanelerin Oluşması

Hanelerin oluşması, alayların büyüklüğünün ve faaliyetlerinin artmasıyla eşzamanlı olmuş gibi görünmektedir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başına ait iki maaş kaydının karşılaştırılması, giderek artan sayıda askerin, komutanların ve diğer önemli şahısların tabisi haline geldiğini, öte yandan düşük rütbeli komutanların da kendi maiyetlerini giderek artırdıklarını göstermektedir. Bu ödeme listelerinin ortaya çıkaracaklarını incelemenden önce alayların yapısını ve hiyerarşisini ilgilendiren bir noktaya değinmek gerekmektedir.

Mısır'ın yedi alayının her birinin kendine has bir özelliği vardı ve eyaletin yönetiminde özel bir rol oynuyordu. Müteferrika ve Çavuşan alayları, Osmanlı valisinin kuruluna ya da divanına bağlı olan atlı ve yaya alayların bileşiminden oluşmaktaydı. Başlangıçta Müteferrika daha prestijli olan alaydı. Valinin kişisel memlûklarından oluşurdu; rütbelerindeki boş yerler doğrudan Osmanlı sarayından gönderilenlerle doldurulurdu.

Ayrıca, oldukça da büyük bir alaydı; büyüklük açısından yeniçerilerden sonra ikinciydi. Çavuşan daha küçük ve daha mütevazı bir alay olup, başlangıçta Osmanlı sultanına bağlılıklarını ilan eden, yenilgiye uğramış memlûklardan oluşturulmuştu. Bu alaydaki boş yerler üç süvari alayının mensuplarına açıktı. Bu süvari alayları gönüllüyan, Tüfenkçıyan ve Çerkezler, yedi alayın en küçük ve en az maaş alan bölümüydü. Bunlara, ulaklık, vilayet vergilerini toplamak, taşrada düzen sağlamak gibi pek hoş addedilmeyen görevler verilirdi. Bu alayların rütbeleri, diğer alayların tabileri ve gönüllülerinin bileşiminden oluşurdu. Ancak, Çerkezler, rütbeleri arasında bey ve komutan oğullarının yüzdesinin yüksekliği nedeniyle ayrıcalıklı gibi görünmektedir.²¹

İki piyade alayı, yeniçeriler (Mustahfızan) ve azeban, Kahire'nin kalesiyle ilişkiyordu; bunların kışlaları ve taarruza geçme noktaları sırasıyla yeniçeri Kapısı ve Azap Kapısı'ydı. Bu kapıların her biri, kalede valinin divanının bulunduğu bölümden epey uzaktaydı. 18. yüzyılın sonunda sayıları birkaç bini bulan yeniçeriler Mısır'ın en büyük alayıydı. Sayıları, düzenli olarak birkaç yüzle 2000 arasında değişen ve İstanbul'dan gönderilen yeni askerlerle artırılıyordu. Mısır'ın yeniçerileri karmaşık bir grup hizmeti ifa ediyordu: Kahire'deki düzeni sağlamakla ve şehrin pazaryeri ve limanlarını korumakla görevliydi. Ayrıca, Kutsal Şehirler'e giden ve oradan gelen hac kervanının güvenliğini sağlıyorlardı. Mısır içindeki askeri harekâtlar için hazır durumdaydılar ve sefer-i hümayunlara valinin yaptığı katkının büyük bölümünü oluşturuyorlardı. Azaplar, Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde yaptıkları gibi, burada da temel olarak sınır kalelerinin muhafızları olarak hizmet veriyordu. Azap garnizonları İskenderiye, Dimyat, er-Re-

şid, Han Yunus, el-Ariş, Brullus Gölü, Beni Suveyş ve diğer stratejik bölgelerde, ayrıca da Fatımi Kahiresi'nin kapıları dışında da bulunuyordu.²²

Alaya ocak ve bazen de bölük adı veriliyordu. Her ocak, muhtemelen Müteferrika ve Çavuşan istisna olmak üzere,²³ birkaç bölümden oluşuyordu; bunlara da karışıklığa yol açacak biçimde bölük deniyordu; her bölük ise birkaç kışla topluluğundan yani odadan oluşmaktaydı. Ocağın en yüksek rütbeli görevlisi ve komutanı ağaydı. Ancak, gerçek güç onun yâveri, yani kâhyasındaydı (*kethüda*).

Çoğu alayda en düşük ocak rütbesi çavuşluk gibi görünmektedir. Bu ocak komutanları, hem Osmanlı hem de Arap kaynaklarında dolama olarak geçen ve sonradan batılı kaynaklarda "*dolman*" olarak adlandırılan, geniş ağızlı, önü açık kaftanlar giyen subayların (ihtiyariye) üst kademesini oluşturuyorlardı.²⁴ Her bölüğün başı bölükbaşı ya da ser bölük, her odanın başı da odabaşı ya da ser oda adını taşıyordu. Odabaşı ve onun altındaki rütbenin askerleri dolama değil, adı Farsça şalvar kelimesinin Arapçada değişerek *şirvale* olduğu bol pantolonlar giyiyordu.²⁵ Çorbacı, payitaht yeniçerileri arasında muğlak bir rütbeydi ve odabaşının üstünde orta düzeyde bir görevliyi ifade ediyordu. Mısır'da, azeban kuvvetlerinde çorbacı, yeniçeri kuvvetlerinde de odabaşı ve çavuş görevli olarak daha önemliydi.

Alaylar sefer-i hümayun için bir araya getirildiğinde, Osmanlı yönetiminin kâtipleri, sefere katılacak tüm yedi alayın bütün elemanlarının adlarını ve maaşlarını içeren bir ana çizelge hazırlıyordu. Bu çizelgeye, Osmanlı Türkçesi'nde *mevacib defteri* (maaşların kaydı) ya da *esami defteri* (ad kayıtları) deniyordu ve Mısır'ın yedi alayının hepsinden askerlerin ve onların maaşlarının listelerinden oluşuyordu. Böylesi bir kayıta bir askerin genellikle yalnızca adı ve maaşı yazılı olurdu, ancak, bazen askerin babası ya da hamisi, geldiği yer, hatta zanaatı gibi ek bilgilere de rastlanabiliyordu.

Bu maaş listeleri doğru ve güvenilir istatistiki kaynaklar olmanın çok uzaktır. Her bir asker için sağladıkları bilgi tutarsızdır. Üs-

TABLO 3.1 MALİYEDEN MÜDEVVER 4787 (1675-7) VE 7069 (1737-8)'E GÖRE ALAYLARIN İÇİNDE HANE OLUŞUMU

Alay	Müteferrika		Çavuşan		Gönüllüyan		Tüfenkçıyan	
Kaydın tarihi	1675-7	1737-8	1675-7	1737-8	1675-7	1737-8	1675-7	1737-8
Kayıttaki toplam asker sayısı	359	216	129	216	129	213	109	186
Hanelerdeki sayı (tabi olarak adlandırılmış)	188	110	58	104	43	95	41	94
Hane reislerinin rütbeleri/rütbe başına tabilerin toplam sayısı								
Beyler	22.630	4/6	4/5	1/2	1/2	2/4	2/2	2/3
Kâşî'ler	1/3	0/0	0/0	2/5	2/2	0/0	3/3	0/0
Ağalar	41.687	23/76	10/12	13/36	10/13	7/9	8/9	10/13
Kâhyalar	7/8	1/1	4/5	2/2	1/1	2/2	2/2	0/0
Çavuşlar	10/12	1/2	17/24	12/28	4/4	2/2	0/0	2/2
Çorbacılar	1/1	0/0	0/0	1/1	0/0	2/2	0/0	7/9
Bölükbaşılar	0/0	0/0	1/1	0/0	10/15	13/33	16/21	12/27
Odabaşılar	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
İmparatorluk görevlileri	13/21	1/1	3/5	1/1	0/0	2/2	3/3	0/0
Ulema, bürokratlar, Eşraf	11/13	3/7	2/3	3/5	1/1	5/9	0/0	5/11
Diğer								
Memlûklar	218	62	68	73	62	88	63	80
Memlûk olmayanlar	125	112	52	96	60	87	46	89
Anadolulular	4	3	0	9	0	3	0	11
Diğer alaylarla ilişkisi olanlar								
Hane reisleri	27	8	18	1	0	2	3	1
Tabiler	57	5	17	2	18	2	11	1

telik, adları listelerde yer alan askerler yalnızca resmi olarak savaşanlardır ki bunlar tipik olarak her ocağın toplam mevcudunun onda biri ile dörtte biri arasında değişen bir oranını oluşturmaktaydı.²⁶ Seferlere vekil göndermek yaygın bir âdet olduğundan, bu durum, askerlerin gerçekten de askere giden kişiler olduğunu göstermez.²⁷ Bu kayıtlar, ancak alayın mevacib defterine kaydını yaptırmış kişiler olarak değerlendirilebilir. Böyle bile olsa, bu kayıtları oluşturan kâtipler genellikle eski listeleri kullanıyorlar, alay komutanından aldıkları yeni bilgileri bu eski kayıtlara ekliyorlardı.

TABLO 3.1 MALİYEDEN MÜDEVVER 4787 (1675-7) VE 7069 (1737-8)'E GÖRE ALAYLARIN İÇİNDE HANE OLUŞUMU

Alay	Çerkezler		Yeniçeriler		Azeban	
Kaydın tarihi	1675-7	1737-8	1675-7	1737-8	1675-7	1737-8
Kayıtmaki toplam asker sayısı	88	168	847	1263	259	847
Hanelerdeki sayı (tabi olarak adlandırılmış)	43	73	302	736	76	356
Hane reislerinin rütbeleri/ rütbe başına tabilerin toplam sayısı						
Beyler	2/2	3/4	15/31	11/13	5/9	11/13
Kâşî'ler	4/4	0/0	4/5	0/0	0/0	1/2
Ağalar	5/6	7/10	22/54	10/22	14/17	8/25
Kâhyalar	3/3	2/2	12/31	26/136	6/6	21/68
Çavuşlar	5/6	3/3	14/35	49/198	8/9	24/60
Çorbacılar	0/0	1/1	0/0	6/6	0/0	19/31
Bölükbaşılar	14/17	20/29	23/70	23,647	5/8	5/7
Odabaşılar	0/0	0/0	0/0	24/126	5/5	32/66
İmparatorluk görevlileri						
Ulema, bürokratlar,						
Eşraf	1/1	1/2	8/12	17/30	6/6	20/45
Diğer	4/4	13/20	34/60	72/145	12/16	35/36
Memlûklar	59	87	443	467	113	210
Memlûk olmayanlar	33	65	370	541	134	386
Anadolulular	0	1	36	67	12	59
Diğer alaylarla ilişkisi olanlar						
Hane reisleri	4	6	9	33	3	33
Tabiler	9	1	7	50	7	29

Başka kaynaklar sayesinde, bu kayıtlarda yer alan bazı kişilerin, listelerin hazırlandığı tarihte, hayatta ya da aktif durumda olamayacakları bilinmektedir.

İstatistiki konular söz konusu olduğunda, yorumlamaya ilişkin sorunlar daha da karmaşık bir hal almaktadır. Örneğin, çoğu asker için coğrafi kökenler belirtilmemiştir. Anadoluîluların yüzdesinin düşük olduğunu görürsek, bunu daha geniş bir eğilimin göstergesi olarak yorumlayabilir miyiz? Böylesi bir yorumun mümkün olduğunu söyleyebiliriz ama asla emin olamayız. Aynı biçimde, savaşa katılanlarla ilgili bu eğilimlerin genel olarak alaylar için de doğru olduğundan tamamen emin olamayız.

Kısacası maaş kayıtları, sonuç çıkarmaya yarayacak istatistiklerden çok askerler arasındaki genel eğilimlerle ilgili bir izlenim elde etmeye yaramaktadır.

Söz konusu iki kaydın birincisi, 1086-8/1675-7 tarihli olan, tarihi kayıta belirtilmeyen, ancak Leh kalesi Kameniec'ze karşı girilen 1678 tarihli Osmanlı seferiyle çakışan bir savaş için, 2000 askeri listeleyen bir mevacib defteridir. İkinci kayıt, 1150/1737-8 tarihli, muhtemelen Osmanlıların Belgrad'ı yeniden ele geçirmelerini sağlayan Avusturya seferi için, 3000 askerlik listeyi içeren esamî defteridir.²⁸ Bu iki kayıta, tabi başlığı altında belirtilen sayıların karşılaştırılması, hem Memlûk hem de özgür doğmuş Müslümanlardan oluşan askerlerin giderek artan sayılarla hanelere katıldığını göstermektedir. 1737'de hane üyeliği, yeniçeri alayı arasında en yaygın durum gibi görünmektedir.

Hane reislerindeki değişiklik öğreticidir. Daha az sayıda asker, imparatorluk hanesinin üyeleri, vezir-i azamlar ve Kızlar Ağası gibi imparatorluk görevlilerinin tabisidir. İmparatorlukta ki eyalet yönetiminin genel adem-i merkezîyetçi yapısı ve Mısır'ın askeri elitinin artan yerleşmesi göz önüne alındığında, bu beklenen bir eğilimdir. Ayrıca, özellikle piyade alaylarında hane reisi olan görevlilerin arasında da önemli değişiklikler söz konusudur. 17. yüzyılda, tüm alaylardaki hane reisleri arasında ağalar bulunmakta, bölükbaşılar ise iki divan alayı dışındaki tüm alaylarda yer almaktadırlar. Ancak, 1737-8 kaydı iki piyade ocağı içindeki hane yapısında yaşanan bir dönüşümü yansıtmaktadır. Hane liderliği, artık ağırlıklı olarak kâhyalar, çavuşlar, odabaşılar ve azaban içinde de çorbacılar tarafından yürütülmektedir. Bu rakamlar, anlatı kaynaklarının, iki ödeme kaydı arasındaki yıllarda bu görevlilerin etkisinin arttığı şeklindeki izlenimini doğrulamaktadır. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında, erken dönem Kazdağlı liderleri yeniçeri kâhya ve çavuşlarıydı; aynı dönem, iki iddialı yeniçeri odabaşısı, Küçük Mehmed ve Efrenc Ahmed'in yükselişine şahit olmuştur. Bu arada, çorbacı İbrahim es-Sabunci, 1710'ların ve 1720'lerin büyük bölümünde azaban alayını idare eden bir hane kurmuştur.²⁹

Ancak bu bulgular, hane liderliğinin düşük rütbeli komutanlar tarafından yürütülmesinin yeniçeri ve azeban kuvvetlerindeki büyümenin doğal sonucu olduğunu gösteriyor da olabilir. Birkaç bin askeri barındıran devasa bir alayda, en kolay idare edilebilen örgütlenme birimi, en küçük birim olan kışlalar yani odaydı. Bir odabaşı ya da çorbacı, komutası altındaki askerler arasında tabi olmaya hazır mensupları bulabiliyordu. Bu kışla tabileri, çavuş, sonra da kâhya rütbelerine ulaştıkça, toparlayacağı daha büyük haneler için çekirdek teşkil ediyordu. Kâhya rütbesinden sonra da maiyetini kendine ait uygun bir ikamet mekânına taşıyordu.

Üç süvari alayı, gönüllüyan, Tüfenkçıyan ve Çerkezlere ait kanıtlar, hanelerin alayların içinde olduğu izlenimini güçlendirmektedir. Bu alaylar içinden haneye katılım 1670'lerde oldukça düşüken, 1737'de yaklaşık %50'ye ulaşmıştır. Bu daha küçük alaylarda, oda gibi küçük alt bölümlenmelerin olmadığı izlenimini vermektedir; her iki ödeme listesindeki çoğu hane lideri ya ağa ya da bölükbaşısıdır. Ancak, aynı zamanda, bu alayların neredeyse hiçbirinin alay dışından, örneğin bir başka alayın görevlisi ya da imparatorluk görevlisi gibi bir hamisi ya da tabisi yoktur. Tersine, süvari alayları, 18. yüzyıl boyunca kendi alaylarına çekilmiş gibidirler. Hem süvari alayları hem de bir dereceye kadar piyade alayları için geçerli olan şey, hane oluşumunun, yalnızca hırslı alay komutanlarının fırsatçılığını yansıtmakla kalmayıp, adem-i merkezîyetçiliğin taşıdığı düzensizliklere, hepsinden önemlisi de maaş ödemelerinin düzensizliğine bir tepki olduğudur. Alay komutanları, haneleri mali açıdan büyüme fırsatı olarak görürken, askerler de geçimlerini sağlamak için komutanın hanesinin mensubu oluyorlardı.

Beyler, 1675-7 Müteferrika alayı istisnasıyla, tüm alaylardaki hane reisleri arasında şüphe çekecek kadar az sayıda yer almaktadırlar. Eski Müteferrika komutanlarının, alayın oluşturulmasını izleyen yıllarda beylikleri idareleri altına aldıkları ve muhtemelen haleflerini alay içinden seçtikleri düşünüldüğünde, bu istisna şaşırtıcı değildir. Ödeme listelerinde beylik hane reislerinin toplam olarak az sayıda bulunması ya beylerin tabilerini savaşçı listelerinden uzak tuttuklarını ya da bunları alay dışından, muhtemelen de

**TABLO 3.2 MALİYEDEN MÜDEVVER 4787 (1675-7) VE 7069 (1737-8)'DE
LİSTELENEN YENİÇERİLERİN ANADOLU VE EGE KÖKENLERİ**

Şehir, bölge ya da bağlantılılık	Kökenleri belirtilen askerlerin sayısı	
	1675-7	1737-8
Aksaray	1	1
Alacahisar	1	0
Alanya	1	2
Antalya	1	1
Arabkir	0	1
Ayntab (Gaziantep)	0	4
Khios (Sakız)	1	1
Çorum	0	1
Derbent	0	1
Diyarbakır	3	6
Edirne	3	6
Ereğli	0	3
Erzurum	4	8
Gelibolu	0	1
Harput	0	1
Isparta		
İstanbul	1	5
İzmit	0	1
İzmir	0	1
Karahisar	1	1
Karaman	0	1
Kastamonu	0	1
Kayseri	6	2
Kazdağ	2	1
Kuşadası	0	1
Laz	0	1
Malatya	0	6
Maraş (Kahramanmaraş)	0	1
Mersin	1	0
Midilli (Lesbos)	2	1
Niğde	0	1
Osmançık	1	0
Pazarcık	0	1
Rumi (Batı Anadolu/Doğu Balkanlar)	1	0
Teke	1	1
Tokat	1	1
Türkmen	1	0
Üsküdar	1	0

memlûk satın alarak sağladıklarını gösteriyor olabilir. Aynı zamanda, beylik tabilerinin bulunmaması beylik ve alaylar arasındaki temel bir farklılığı yansıtmaktadır. Vakayinamelerde, bir memlûk ya da diğer bir tabi, tipik biçimde, bir alayın ağası ya da komutanı rütbesinden beylik konumuna terfi ettirililmektedir. Beylerin memlûklarının, beylik için eğitimlerini tamamlarken, ağaların rütbelerini ve maaşlarını almakta olduğu ve alay içinden çok sayıda tabi edinmedikleri sonucunu çıkarabiliriz.

Aynı şekilde beylik, terfi çizgileri kâhya rütbesiyle son bulacak olan, ağa rütbesinin altındaki memurlara açık değildi. Bu düşük rütbeli komutanlar, tersine, hanelerini oluştururken alay içindeki askerlerden yararlanıyorlardı. 1720'lere kadar, ağa rütbesinin altındaki askerler, beyliğe girme konusunda kurumsal olmasa da geleneksel bir engelle karşılaşmışlar gibi görünmektedir.

Görünüşte aynı alayın mensubu olan ağalar ile alayın diğer rütbeleri arasındaki farklılık, 17. yüzyılın sonunda kâhyaların güçlenmesine katkıda bulunmuş olabilir. Bu dönemde, kâhyalar yeniçeri, azaban ve Çavuşan kuvvetlerinin idaresini ele geçirmiş bulunuyordu. Kazdağlı hanesinin reisi, varlığının ilk birkaç onyılında yeniçeri alayının çavuşu ya da kâhyası oluyordu. Yeniçeri ağası, kamu düzeninin sağlanmasında kritik önem taşımaya devam etse de politik otoritesi çavuş ya da kâhyanın altındaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, hem yeniçeri ağalığı hem de valilik görevleri Kazdağlıların ileri gelenlerinin tabilerine aittir.

Bu maaş listelerindeki tabilerin etnik bileşimi incelendiğinde görülen en şaşırtıcı gelişme ise, hem özgür doğmuş Anadolu'lular hem de Kafkas memlûklarının, özellikle de Gürcülerin sayısının artmış olmasıdır. Daha genel olarak, batılı nüfuslardan doğulu nüfuslara doğru bir kayma, Doğu Anadolu'dan ve Kafkaslar'dan askerlerin Batı Anadolu ve Balkanlar'dan gelenlerin yerini almasıyla belirlenmektedir.

Bu eğilim, şüphesiz ki, 18. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen askeri öncelikleriyle ilgiliydi. Osmanlı'nın Viyana'da yaşadığı bozgun ve eş dönemli olarak Macaristan'ın büyük bölümünün kaybedilmesini takiben, Osmanlı'nın Habsburg

**TABLO 3.3 MALİYEDEN MÜDEVVER 4787 (1675-7) VE 7069 (1737-8)'DE
LİSTELENEN YENİÇERİLERİN ANADOLU DIŞINDAKİ KÖKENLERİ**

Şehir, bölge ya da ilişkili olma	Kökenleri belirtilen askerlerin sayısı	
	1675-7	1737-8
Abhazya	1	4
Akkerman	0	1
Arnavutluk	3	3
Cezayir ³⁰	1	1
Ermenistan	3	0
Aydos	0	1
Bağdat ³¹	9	1
Belgrad	2	0
Bosna	9	7
Çerkez	5	8
Kıbrıs (?)	0	1
Şam	1	0
Frank	1	0
Gürcü	9	17
Hicaz	0	1
Macaristan	1	0
İşkodra (?)	0	1
Yahudi (?)	0	1
Kürt	0	6
Musul	1	0
Nablus (?)	0	1
Sayda	0	1
Silistre (?)	0	1
Trablus	0	1
Temeşvar	0	2
Üsküp (Skopje, Makedonya)	4	0
Belirsiz	0	3

İmparatorluğu'yla yaptığı çatışmaların sayısı azalmıştı. İmparatorluğun dikkati şimdi İran'daki hasmı Safevi İmparatorluğu'na ve her zamankinden daha tehdit edici olan Rus Çarlığı'na çevrilmişti. Bu yüzden de sefer rotaları Doğu Anadolu ve yakınındaki bölgelerden geçiyor, böylelikle de savaş esirleri ve askere alınanlar doğu kökenli oluyordu.

Ancak Kafkas askerlerin çoğu, Mısır'ın askeri ileri gelenleri tarafından satın alınmış Gürcü memlûklardan oluşuyordu. Bunların varlığı neredeyse kesin olarak, 18. yüzyılda Gürcü Hristiyan kral-

Harita 2 Kafkaslar ve Karadeniz Bölgesi

lğının değişen statüsünden kaynaklanıyordu. Gürcü krallığının doğu bölgesi, 17. yüzyıl boyunca çok sayıda Gürcü memlûk sahibi olan Safevi İran'ın egemenliği altındaydı. 1722'de Safevi İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Osmanlı görevlileri ve eyalet ileri gelenleri eşî görölmedik sayıda Gürcü memlûk satın alma olanağını ele geçirmişlerdi.³²

18. Yüzyıl Sonu Beyliği

18. yüzyılın ortalarına kadar, alay komutanlarının, özellikle de yeniçerilerin önemi devam etmiştir. Bu dönemde bir dizi ekonomik değişim komutanların konumunu zayıflatmıştır. 17. yüzyılın sonunda, kalıtsal iltizamların yani malikanelerin oluşturulması, kırsal iltizamları daha da güvenilir bir gelir kaynağı haline getirmiş; bunun sonucunda yeniçeriler bu iltizamları elde etme çabalarını yoğunlaştırmışlardır. Dahası, kırsal iltizamlar giderek daha riskli bir hale gelen Yemen kahvesi ticaretine yapılacak yatırımlar için çekici bir seçenek teşkil etmiştir. 18. yüzyılın başında, Fransa'nın Karayipler'deki topraklarından gelen kahve Akdeniz'e girmiş ve Yemen kahvesinin fiyatını düşürmüştü. Mokka kahvesinden daha düşük kalitede olmasına rağmen, Karayip kahvesi daha ucuzdu. Mısır'ın orta sınıfı, kısa bir süre içinde Karayip ve Yemen karışımlarını tercih eder olmuştu. Sonuç olarak, Yemen kahve fiyatları hızla düşmüş³³ ve kahve ticaretinden servet sahibi olan yeniçeriler giderek kırsal iltizamlara yönelmiştir. Ancak, bu alanda beylere karşı sürekli bir dezavantaj yaşıyorlardı: En kârlı iltizamlar olan vilayet valiliklerini yalnızca bey rütbesindekiler ele geçirebiliyorlardı. Köy iltizamlarını ellerinde tutan komutanlar bile, çıkarlarının, köylerinin bulunduğu vilayeti yöneten beylerinkinden daha az olduğunu fark ettiler.³⁴ 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde, beylik, alay hiyerarşisine karşı üstünlüğünü yeniden kazanmıştı.

Bu noktadan başlayıp, Napoléon Bonaparte'ın askerlerinin 1798'de eyaleti ele geçirmesine kadar geçen sürede, Mısır'ın askeri topluluğu, Kazdağlı hanesine ait memlûklar olan Kafkas ve özellikle Gürcü beylerin kontrolünde olmuştur. Ayrıca bu beyler, Os-

manlı'nın merkezi yönetiminden epey bir *de facto* otonomi elde etmişlerdi. Osmanlı valileri artık eyalet üzerinde gerçek bir güç uygulayamıyorlardı; hızla, görev sürelerinin bitmesini bekledikleri taşraya sürülüyorlardı. Ünlü Bulut Kapan Ali Bey, diğer hanelerden rakiplerinin tümünü öldürerek ya da sürgün ederek bu Kazdağlı beylik hegemonyasını en yüksek noktasına ulaştırmıştı. 1768'de, para basarak ve kendi adına hutbe okutarak Osmanlı sultanına karşı bağımsızlığını ilan edecek kadar ileri gitti. Bu yıllar boyunca Mısır'ın önde gelen beyleri ve onların memlûkları eyaleti kontrol etmiş, önemli mevki ve gelirleri tekellerine almış olduğundan, akademisyenler, Ali Bey ve haleflerinin yönetimini genellikle, Memlûk Sultanlığı âdetlerinin yeniden canlanması olarak değerlendirirler. Kısacası, Ali Bey bir neo-Memlûk beyliği ortaya çıkarmıştır.³⁵

Bu, 18. yüzyıl sonu neo-Memlûk beyliği şeması, tarihçilerin Mısır'ın alayları ve 18. yüzyıl beyliği arasındaki ilişkiyi değerlendirme biçimleriyle tutarlıdır. Alayları Osmanlılar oluşturduğundan, bunlar geleneksel Osmanlı askerlerinin alanı olarak görülüyordu: Bunlar, başlangıçta Osmanlı'nın Balkan bölgelerinden asker derleme yöntemi olan devşirmeyle askere alınmış olanlarla Anadolu ve Balkan kökenli paralı askerlerdi. Beylik ise tersine Memlûk Sultanlığı'nın halefi olarak görülüyordu. Bu görüş P. M. Holt'la başlamış gibidir. Holt, ünlü makalesinde, Osmanlı Mısır'ındaki sancakbeyi görevinin aslında Memlûkların *emir mia* görevinin bir devamı olduğunu söylemektedir. *Emir mia*, yüz (Arapça *mia*) atlıya sahip iktayı elinde tutan görevliyi ifade ediyordu. Holt, toprak tasarruf hakkı sisteminin dönüşümü ve yeni bileşenlerin Mısır'ın askeri hiyerarşisine katılmasının yarattığı değişiklikleri göz önüne alarak, savını Memlûk ve Osmanlı dönemi görev ve kurumlarının paralellliği üzerine dayandırmaktadır. Böylelikle, sırasıyla, Osmanlı valisinin ve Memlûk sultanının koruması olarak görev yapan Müteferrika ve Haseki arasında; Osmanlı ve Memlûk hac komutanları (*emirü'l-hac*), Osmanlı defterdar (hazinedar) ve Memlûk *hazindar kebir*; azledilmiş valinin yerine bakan Osmanlı kaymakam ve Memlûk *naib el-gayba* arasında benzerlik kurmaktadır.³⁶

Bu analogilere karşı, *emirü'l-hac* istisnasıyla, tüm bu Osmanlı dönemi unvan ve görevlerinin İstanbul'da var olduğu ve eski Memlûk Sultanlığı'ndan değil de imparatorluğun o dönemdeki usullerinden kaynaklandığı söylenebilir. Yine de bu Osmanlı usulleri şüphe yok ki öteden beri varolan Memlûk koşutlukları nedeniyle Mısır'a uyarlanmışlardı.

Bu tip değerlendirmeler, Memlûklar, Osmanlılar, Selçuklular, Safeviler ve Moğollar da dahil olmak üzere geç ortaçağ ve erken dönem modern Türk-İran Müslüman imparatorluklarının askeri ve yönetsel kurumları arasındaki genel benzerliğin daha geniş bir çerçeve içine oturtulmasını sağlamaktadır. Bu genel benzerlik, Mısır'daki Memlûk ve Osmanlı yönetimleri arasındaki koşutlukları, Osmanlıların Memlûk Sultanlığı'nın çeşitli özelliklerini ayırım gözetmeksizin devraldıkları fikrinden daha ayrıntılı ve ikna edici bir biçimde açıklayabilir.

Holt'un, Osmanlı dönemi beyliğinin, süren ya da en azından yeniden canlanan bir Memlûk kurumu olduğu inancı, çağdaşı ve halefi olan akademisyenlerce de büyük ölçüde paylaşılmaktadır. Temel olarak mali konularla ilgilenen Stanford Shaw bile, sürekli olarak, sonunda Osmanlı yönetiminin bir "paralel kurumu" olarak tanımladığı "memlûk hiyerarşisi"nden söz etmektedir.³⁷ Daniel Crecelius, otonom bir sistem olarak tanımladığı, "17. ve 18. yüzyıllarda yeniden ortaya çıkan Memlûk beyliği"nden bahsetmektedir.³⁸ Kenneth Cuno, Bulut Kapan Ali Bey'i "neo-Memlûk" toplumunun kurucusu ve 19. yüzyılın başında Mısır'da hüküm süren otokratik Mehmed Ali Paşa'nın öncülü olarak görür.³⁹

Diğer yeni araştırmalarda etnik özellikler ve köle statüsü, "Memlûk" tanımında daha önemli olmaya başlamıştır. Bu yüzden, Michael Winter, köle statüsü, Kafkas etnik köken ve beyin rütbesi arasında kesin olmasa da genellikle doğru olan bir karşılıklı ilişki önermektedir.⁴⁰ Gabriel Piterberg, 17. yüzyıla kadar çoğunluğu Anadolu olmak üzere köle olmayanların beyliğe girdiklerini kabul etmekte ancak, 18. yüzyılın sonunda Memlûk beylerinin "kapalı eliti"nden bahsetmektedir.⁴¹ Her iki yazarın savlarını destekleyen şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez bölgelerinden as-

kere alınan özgür kişilerle Kafkasyalı memlûklar arasındaki büyük farklılıktır. Bu farklılık, özgür Müslümanların alayın hiyerarşisi içinde tayin edilmeleri ya da yardımcı asker gücü olarak görev yapmalarına karşın, memlûkların beylik ve yüksek askeri rütbele-ri ele geçirmeleri nedeniyle, beylik ve alaylar arasında oluşan farklılığa paraleldir. Winter, ileri gelenlerin ve Osmanlı otoritelerinin, Osmanlı'nın merkez topraklarından devşirilen özgür askerlerle (Rum Oğlanı), giderek daha çok sayıda memlûk içeren bey ve asker elitini hatırlatır olarak gördüğü Mısırlılar arasında yaptığı ayrımı iktibas ederek, bu bölünmenin 17. yüzyılın başından beri var olduğunu iddia etmektedir.⁴² Ferman-ı hümayunlarda Osmanlı otoritelerinin Mısırlı terimini ve ilişkili diğer terimleri kullanma biçimlerine bakarak karar verecek olursak, Winter'ın yorumu tamamen doğru değildir. 18. yüzyıla kadar sultanın, memlûklarla özgür Müslümanlar, komutanlar veya rütbesiz askerler arasında ayrım yapmaksızın, Mısır'ın askeri kurumunun tamamını kastedecek biçimde "Mısır kullarım" ifadesini kullandığı görülmektedir. Aynı biçimde, Mısır askerleri teriminin rütbe ya da statüden bağımsız biçimde, eyaletin tüm savaş gücüne işaret etmekte kullanıldığı görülmektedir.

Her iki terim de memlûkları ve Rum oğlanlarını kapsamaktaydı. Hac komutanı ve defterdar gibi çok önemli görev sahiplerine ayrı ayrı hitap ediliyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında, fermanlar, eyaletin asker grubunun artan otonomisini ifade edecek biçimde, askeri elit için Arapça *Mısıriyyun* ("Mısırlılar") terimini kullanmaya başlar.⁴³

Genel olarak, çoğu tarihçi, kölelerle özgür Müslümanlar arasında giderek keskinleşen bir ayrım da kendini gösteren, beyliklerin elinde alayların gücünün düzenli olarak azaldığı görüşünü savunur.⁴⁴ Ancak kastettikleri, Osmanlı Mısırı'nın, eski Memlûk Sultanlığı'nın kölelik özelliğini değişikliğe uğratmadan koruması ya da tekrar etmesi değildir: Memlûk Sultanlığı'nda Kafkas kökenli ya da memlûk olmayanlar, emirlerin oğulları da dahil olmak üzere askeri topluluktan dışlanıyor, tüm yüksek rütbeli görevler için de azat edilmiş Kafkas kökenli köleler tercih ediliyordu.⁴⁵ Osmanlı

Mısır'ın oldukça karmaşık askeri kuvveti, farklı etnik özelliklere sahip olan memlûkları ve memlûk olmayanları içeriyordu. Yine de bu akademisyenler, 18. yüzyılın sonunda Gürcü beylerinin hâkimiyetini, Memlûk Sultanlığı'nın önceliklerini tekrar etmeye yönelik bilinçli bir hareket olarak değerlendirme eğilimindedirler.

Osmanlı Mısır'ında bir Memlûk canlanmasına dair bu tip tasvirler, Osmanlı dönemi beyliğinde Memlûk Sultanlığı'nın mirasının bulunduğunu ima etmektedir. Dolayısıyla bu görüş, başlangıçta Mısır'daki Osmanlı otoritesinin bileşenleri olan beylikle alaylar arasındaki bir kavramsal ikiliğe katkıda bulunmaktadır. Holt'un önerdiği biçimiyle, beylik, Memlûk rejiminin bir devamını ya da canlanmasını temsil ediyorsa, o zaman beyler, Memlûk Sultanlığı modeline dayalı bir askeri hane geleneğini sürdürmek ya da canlandırmaktan sorumlu tutulmalıdır. Böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nda var olduğu söylenen bu Memlûk hanesi doğal olarak beylikle ilişkilidir. Tarihçiler, alayların içinde hanelerin oluşması ve memlûkların mevacic defterlerine katılmaları durumuna baktıklarında, bunun, 18. yüzyıl sonunda alayların yozlaşması ve beyliğin eş zamanlı güç kaybının doğal sonucu olduğu kanısına varmaktadır. Bu değerlendirmeye göre, aslen Memlûk kökenli olduğu varsayılan hane, temel olarak alaylara tamamen yabancı bir yapıdır; alaylara dışarıdan sızarak alayın iç yapıları olan oda ve bölükleri zayıflatmaktadır. Böylece, alayların öneminin azalması, beyliğin öneminin artması ve hanelerin oluşması, 18. yüzyıl boyunca Mısır'ın askeri topluluğunun evriminin birbiriyle ilişkili özellikleridir. Ayrıca bu durum, 18. yüzyılın ikinci yarısında bu topluluğa memlûkların artan sayılarda girmesi ve yükselmesi gerçeğiyle de ilişkilidir.

Kısacası, hem beylik hem de memlûkların yükselişi, Mısır'ın askeri elitinin evriminin en yüksek noktası gibi görünmektedir. Gerçekten de, Daniel Crecelius ve Gabriel Piterberg bu yükselişi açıklama niyetiyle yazmışlardır. Daha erken bir dönemden başlamasına rağmen Michael Winter, Memlûk beylerinin Mısır halkı tarafından tutulan Araplaşmış bir elit oldukları savına en büyük desteği, el-Ceberti'nin, Fransızları yenilgiye uğratmak için 1801'de

Mısır'a gelen Osmanlı güçleriyle ilgili alaycı yorumlarında bulunmaktadır.⁴⁶

Beyliğin Memlûk emirliğiyle ilişkisi bağlamında 18. yüzyıl beyliği üzerinde böylesine durmak, sanki Mısır'ın askeri eliti Osmanlı gerçeğine ne kadar uyarlanırsa uyarlansın, bir şekilde Memlûk dönemine geri gitmekten kaçınamazmışçasına, beyliğin yükselişine teleolojik bir anlam yüklemektedir. Genel olarak, Osmanlı dönemi beyliğinin Memlûk emirliğine bir geri dönüş olduğunda ısrar etmek, aynı kurumlar için olası Osmanlı modellerini göz ardı ederek, Mısır'ın askeri topluluğunun temel özelliklerinin aslen Memlûk kökenli olduğuna yönelik bir istekliliği yansıtmaktadır. Tarihçi, Memlûk emirliğinin, beyliğe ve işlev olarak değilse de, unvan olarak önemli beylik görevlerine kabul edilen kişilerin bir karışımına dayanan toprak rejimindeki temel değişikliklerin önemini azımsamak durumundadır. Yani tarihçi, bu değişikliklerin, beyliğin temelde Memlûk olan karakterini değiştirmediklerini savunmalıdır. Ben ise, Memlûk Sultanlığı'nın Osmanlı Mısırı tarihinde belli bir çekiciliğe sahip olduğunu, bu yüzden de Osmanlı Mısırı'nın askeri topluluğunun birçok önemli kurumunun değişikliğe uğramış Memlûk kurumları olarak değerlendirildiğini söylüyorum.

Ancak 18. yüzyılın sonlarında neo-Memlûk beyliğinin kurucusu olduğu söylenen Ali Bey'in durumu, bu paralellik gösteren memlûk, hane ve beylik hegemonyası şemasının eksik taraflarına işaret etmektedir. Ali Bey, beylik hegemonyası sahiplerinin uzun silsilesinin en üst noktasında bulunmuyordu; hırslı yeniçeri kâhya-sı İbrahim Kazdağlı'nın memlûğuydu. İbrahim Kâhya ve onun kuşağının diğer kâhyanları, daha 1720'lerde beyliğe tabi yetiştirmeye başlamıştı; bunun nedeni şüphesiz ki, Mısır'ın en geniş ve en kârlı kırsal iltizamları olan vilayet valiliklerini ele geçirme amacıydı.⁴⁷ Böylece, Kazdağlı hanesi içinde beylik liderliğinin dönüşümü muhtemelen, Ali Bey'den önceki kuşak olan, tabilerini beyliğe doğru yönelten müteşebbis yeniçeriler tarafından gerçekleştirilmişti. Bu dönüşüm, beyliğin alayları içine alması kuralını geçersizleştirir: çünkü Kazdağlılar örneğinde, yeniçeri alayı içinden evrilerek onu hâkimiyeti altına alan bir hane, beyliğin içine sızarak beyliği hâkimiyeti altına almıştır.

Aslında, Kazdağlı hanesi örneği, odabaşı hamileri örnekleriyle ve maaş kayıtlarının varlığıyla birleşerek, hanelerin tamamen alayların içinden gelişebileceğini ve bu gelişimin alay hiyerarşisini izlediğini gösterebilir. Maaş kayıtlarında komutanlara ait memlûk sayısının çok olması, bu memlûkların yalnızca memlûk olmaları dolayısıyla bu alayların yapısını bozduğu anlamına gelmez.

Ayrıca, 18. yüzyıl sonu Kazdağlı beyliği, bir hanenin akılcı karar alma sürecinin sonucu olarak görülebilir. Kazdağlılar yalnızca, kentsel iltizamlardan kırsal olanlara ve alaylardan beylik hanelerine doğru yaşanan gelişime katılmakla kalmamışlardır. Bu hanenin ayırt edici başarısı, hem alay hem de beylik hiyerarşisi içindeki denetimi ele geçirmek olmuştur. Kazdağlı hanesi bunu başararak, bir yandan geleneksel gelir kaynaklarını muhafaza ederken, diğer yandan da beyliğin daha kârlı diğer kaynaklarını ele geçirmiştir. Yeniçeri ağalığı ve valilik gibi önemli görevleri kontrol etmiş, ayrıca da kamu düzeninin sağlanması, protestolarda uzlaştırmacı rol oynamak gibi görevlerde hâkimiyet sahibi olarak Kahire pazarlarının nabzını elinde tutmuştur. 18. yüzyılın son yıllarında yeniçeriler, beylerin hâkimiyeti altında bulunan ve farklı unsurlardan oluşan Kazdağlı örgütlenmesi içinde bir alt katman oluşturmuşlardır.

Kazdağlı hanesinin beyliği eline geçirmesi yeniçeri alayı içinden başladığından, bu, hanenin yeniçeri alayı içinden oluşması bağlamında ele alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Kazdağlı hanesi daha önce yeniçeri alayının denetimini eline geçirmiş olmasaydı, beyliği hâkimiyeti altına almasının da mümkün olamayacağı açıktır. Bu bölümü izleyen iki bölümde, Kazdağlı hanesinin yeniçeri alayı içinden evrilmesi ve beyliğe nüfuz edişi açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, beyliğin Kazdağlı hanesi tarafından yönetilmesi, hanenin daha önceki tarihinden radikal bir kopuş değil, beyliğin evriminin bir sonucudur. Ancak bu görüş, 18. yüzyıl beyliğinin Memlûk Sultanlığı pratiğinin yeniden canlanmasından kaynaklanmayıp, Kazdağlı ve diğer alay hanelerinin evriminin doğal sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

IV

Kazdağlı ve Celfi Hanelerinin Ortaya Çıkışı ve Ortaklıkları

Kazdağlı hanesinin yeniçeri alayı içinde ortaya çıkış süreci boyunca hanenin gelişimi Celfi hanesinin gelişimiyle paralel gitmiş; Celfi hanesinin gelişimi Kazdağlılarınkini izlemiştir. Kazdağlılardan birkaç on yıl önce ortaya çıkmakla birlikte, Celfi hanesi, azeban alayını hâkimiyeti altına almaya, yaklaşık olarak Kazdağlı hanesinin yeniçeri ocağı üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmekte olduğu dönemde başlamıştır. Celfiler, hem Kazdağlılarla hem de onların Fakari bloku içindeki en önemli rakipleri olan Zülfikâr Bey'in hanesiyle yıllarca flört ettikten sonra, Kazdağlılarla, onların hâkimiyetini kabul eden, uzun süreli bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu ittifak 18. yüzyılın ortasına kadar Kazdağlıların teşebbüsünü destekleyecek ve Kazdağlı yönetim biçimini oluşturacaktır. Tarihçiler için, Celfi hanesi, Kazdağlı grubunun oluşumunun tam zıddı bir süreci izleyen faydalı bir araştırma konusudur ve belki de, şartlar farklı olsaydı –örneğin Celfiler gibi ikinci keman olmaya müsait çok daha küçük, çok daha az karmaşık ve güvenilir bir hane

olsalardı– Kazdağlıların rolünün ne olabileceğine dair bir örnek teşkil eder. Kazdağlı hanesinin başlangıç dönemini anlayabilmek için Celfilerin başlangıç döneminde nasıl bir gelişim gösterdiğini anlamalıyız.

Celfilerin Kökenleri

Celfi adına ilk kez 1715'te, mühimme defterlerindeki ferman-ı hümayunlarda rastlanmaktadır.¹ Üç önemli özellik bu haneyi tanımlar ve belki de Mısır'ın asker topluluğu içindeki davranışını da önemli ölçüde belirler. Birincisi, Celfiler, yalnızca bir ana ilişki çizgisini izleyen, oldukça küçük ve karmaşık olmayan bir hane görünümündedir. Bu nedenle, birbiriyle rekabete giren yan kollar gibi bir sorunları olmamıştır. İkincisi, Kazdağlılar ve Zülfikâr Bey'in hanesi gibi bazı Fakari alt gruplarına karşı sempatiyi olsa da iki büyük hizip olan Fakari ve Kasımilerden herhangi birinin tarafında yer almıyorlardı. Hanenin, hiziplerden biriyle ittifak içinde bulunmaması şüphesiz ki üçüncü ayırt edici özelliğe katkıda bulunmuştur; bu da önemli Celfi liderlerinin bu iki hizip arasında ve hizipler içinde oynadıkları arabuluculuk rolüdür. Kısacası, Celfiler, ideal bir müttefik ya da yardımcı olarak göze çarpmaktadırlar. Bu rol, gerçekten de sık sık oynadıkları ve sonunda Kazdağlıların desteklenmesiyle sonuçlanan bir roldür.

Celfi hanesinin kökeni belirsizdir ve kökenle ilgili çok sayıda söylence söz konusudur. Bu söylencelerin iki versiyonu, 19. yüzyılın başında yazılan iki Arap vakayinamesinde bulunabilir. El-Ceberti, Ali Kâhya el-Celfi'nin ölümü üzerine yazdığı kısa biyografide Ali'nin Celfi adını almasını şöyle açıklar:

Çünkü, Beşir Ağa el-Kızlar'ın memlûku ve Hasan Kâhya'nın (el-Celfi, Ali'nin) ustası olan Mehmed Ağa'nın tabileri (*tövabı*) arasında Mısır'ın Sincalfi köyünden Zataharcı Mansur es-Sincalfi adında bir adam vardır. Bu adam zengindi ve Hatice adında bir kızı vardı, Mehmed Ağa, memlûku Hasan Kâhya'yı bu kızla evlendirdi ve kadının adı Es-Sittü'l-Celfiye oldu.²

Beşir Ağa el-Kızlar, Beşir adını taşıyan beş Osmanlı kızlar ağasından biri olmalıdır; belki de 1717-46 arasında bu görevi yapan ilk el-Hac Beşir'dir. Hasan Kâhya el-Celfi'nin el-Hac Beşir Ağa'yla olan ilişkisinin sonuçları, Bölüm 8'de göreceğimiz gibi Mısır'daki Kızlar Ağası'nın işlevi açısından, Celfilerin kendisi için taşıdığından daha fazla önem taşımaktadır. Celfiler için daha önemli olan Hasan Kâhya'nın Zataharcı Mansur'un kızıyla evlenmesidir. Zataharcı adı şaşırtıcıdır. Türkçe 'cı' soneki meslek belirtir; tersi durumda kelime yanlış bir transkripsiyon gibi durmaktadır. Uygun ad zahireci, yani Osmanlı Yeniçeri Ocağı'nın daha düşük bir rütbesi olabilir. Her durumda, el-Ceberti'nin hikâyesi, Hasan Kâhya'nın Mansur'un kızıyla evlenerek, ilk Celfi olduğunu göstermektedir.

Şair İsmail el-Haşâb'ın, Fransızların isteği üzerine oluşturduğu çok daha az güvenilir olan vakayinamesinde, Celfilerin kuruluş söylencesiyle ilgili farklı bir versiyon bulunur. Bir yağ satıcısı (*maaşarani*) bir askere (*cündi*) susam yağı satar, sonra da askeri evine kadar götürerek ona bir hizmet sunar. Otuz gün sonra cündi ölür ve yağ satıcısı onun evini satın alır. Bir süre memleketi Sincalf'da kaldıktan sonra Kahire'ye döner ve memlûk satın almaya başlar. Bu memlûkları alaylara yazdırır ve onlara iltizamlarla bakar. Bu memlûklardan biri Süleyman Kâhya el-Celfi'dir. El-Haşâb, Süleyman Kâhya'nın tüm Celfi liderlerinin en büyüğü ve 18. yüzyılın ortalarına doğru İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ile birlikte ortaklık kurarak Mısır'da hâkimiyet kazanan Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin ustası olduğunu düşünüyor gibidir.³

El-Haşâb'ın versiyonu, Nil Deltası'nın vilayeti Minufiye'deki Sincalf köyüne atfedilen önem açısından, el-Ceberti'nin versiyonuyla uyuşmaktadır. Osmanlı görevlileri –bu arada el-Haşâb'ın kendisi de– Kıpti dilinde köy adı öneki *sin* yani kum kelimesini ayırır, belki de ayrılabilen bir kelime olarak kullandıklarından, Celfi adı bu köyün adından türemiş olabilir.⁴ Yukarı Mısır vilayeti el-Bahnasa'da da Gelf adında bir köy olmasına rağmen, Minufiye'deki köy Calf ya da Gelf adını da taşıyor olabilir.

Eğer Celfiler, adlarını Mısır köylerinden alan diğer haneler ve kişilerin örneğini izlemişlerse, onların adı da Sincalf iltizamını kontrolleri altında tuttuklarını gösteriyor olmalıdır. Muhtemelen, hane bu iltizamı belki de aynı kişi olan Zataharcı Mansur'dan ya da yağ tüccarından almıştır. Eğer bu kişinin adı gerçekten zahireci ise, o zaman Mansur, kırsal bir iltizam edinmiş ve aynı zamanda da küçük ölçekte ticaret yapan tipik bir yeniçeri komutanı olmalıdır. Bu arada, bir tüccarın hanenin kuruluşunda oynadığı bu merkezi rol, Celfileri 18. yüzyıl başında, Şereybiler, Fellahlar ("köylüler") ve Manavlar gibi, elitlere katılan tüccar ve diğer asker olmayan gruplardan yani reaya grubundan haneler içine sokmaktadır.⁵

El-Ceberti'nin kökeninin hikâyesi, ilk Celfi'yi belirlemesi açısından el-Haşâb'inkine göre daha güvenilir gözükmektedir. Bir diğer vakayinameyle birlikte arşiv kaynakları, Hasan Kâhya'nın Celfi adını taşıyan ilk kişi olduğunu göstermektedir. 1715 tarihli bir ferman-ı hümayun, 1711 iç savaşı akabinde Mısır'dan kaçan yedi isyancıdan biri olarak Celfi'nin Şahin Odabaşı'ndan bahsetmektedir. Birbirini izleyen üç fermanla da Celfi'ye tabi Şahin Odabaşı adıyla anılmaktadır.⁶ Ed-Damurdaşı bu Şahin'i, Kâhya el-Celfi'nin yaşadığı dönemde *salis* ("üçüncü": düşük rütbeli bir komutan) yapılan bir odabaşı olarak tanımlamaktadır.⁷ Bu kâhya, o ana kadar ed-Damurdaşı'nın vakayinamesinde yer alan tek Celfi olan ve o tarihten kısa bir süre önce hayatını kaybeden Hasan olabilir ancak. O halde, mühimmenin "Celfi"si özel olarak Hasan Kâhya'yı kastediyor olmalıdır. Mühimmede yer adlarının tanımlayıcı sıfat biçimlerinin, yani *nisba*'ların kullanılması istisna teşkil ettiğinden, fermanların asla "Celfi"nin adından ve unvanından söz etmemesi sıradışıdır. Hasan, Osmanlı sarayının iyi tanıdığı biri olmalıdır; eğer Kızlar Ağası ile yakın ilişkileri olduysa, böyle olması da muhtemeldir.

Yine de Hasan Kâhya oldukça karanlık bir şahsiyettir. Kahire'nin Bab el-Fütuh'u dışındaki, Halife Ali'nin şehit edilen oğlu Hüseyin'in başının gömülü olduğu söylenen, 13. yüzyılda yapılmış bir cami ve türbeden oluşan Hüseyniye meşhedini genişletip restore etmesiyle ünlüdür.⁸ Ancak, politik açıdan en önemli etkisi, Celfilerin

hizipler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk etme geleneğini başlatmış olmasıdır. 1712'de, Hasan Kâhya, Kasımı reisi İsmail Bey b. İvaz ve Bilifya grubunun tabisi olan Zülfikâr Ağa (daha sonra bey) arasındaki, *Evkafü'l-Harameyn*'e verilen el-Bahnasa'daki Kîmanü'l-Arus köyüyle ilgili mücadeleye müdahale etmiştir.

Hasan, bir orta yol olarak Zülfikâr'ın Hasan Kâhya yaşadığı sürece köyün gelirlerinin yarısını almasını sağlamıştır.⁹ Bu anlaşmanın maddeleri, Hasan Kâhya'nın sahip olduğu büyük otorite ve saygınlığı yansıtmaktadır.

El-Ceberti, Hasan'ı, ölümünden yalnızca bir yıl önce, 1123/1711'de azap çorbacıdan kâhyalığa terfi ettirmiştir.¹⁰ Bu durumda, kendi hanesini hâlâ çorbacı iken kurmuş olmalıdır. Bu haneyle ilgili pek az şey biliyoruz. Mısır'dan kaçtıktan sonra hakkında tarihi bilgi olmayan Şahin Odabaşı dışında, Hasan'ın bilinen tabileri, hakkında fazla bilgi olmayan İbrahim Çorbacı ve Ali Çorbacı'dan (daha sonra kâhya) ibarettir. Bunlardan ikincisi Celfi hanesinin gelişiminde çok daha önemli bir rol oynamıştır.

Hasan Kâhya memlûk gibi görünürken,¹¹ kendisinden sadece Hasan Kâhya'nın tabisi olarak bahsedilen Ali Kâhya'nın statüsünden emin olamayız.¹² Kendi statüsünden bağımsız olarak, Ali Kâhya özgür Anadolu *sarâc*'lardan müteşekkil bir maiyet oluşturmuş gibi görünmektedir. Kelime anlamı "eyerci" olan *sarâc*, genellikle muhafız olarak işe alınan ve ara sıra askeri hizmet yapan Anadolu ya da Balkanlar'dan gelme paralı askerdir; daha önceki yüzyıllarda *sarâc*'lar gece nöbeti tutma görevini yapmışlardır.¹³ Ali Kâhya'nın 1737-8 maaş kaydında yer alan tabilerin tümü, Anadolu'daki şehirlerden gelmedir.¹⁴ Ayrıca, ed-Damurdaşı, Ali Kâhya'nın, yeterli sayıda *sarâc*'ı olduğu için, paralı asker Laz İbrahim'i hanesine almayı reddettiğini söyler.¹⁵ Celfi hanesi içinde azat edilmiş memlûkların görece küçük bir liderliğe sahip olmaları ve bu liderliğin de Anadolu *sarâc*'ların tabiliğine dayanıyor olması muhtemel görünmektedir. 18. yüzyıl başlarında, azaplar, görevler için yeniçerilerle rekabet edip, giderek daha büyük haneler oluştururken, *sarâc*'lar oldukça ekonomik ve sayıca bol insan gücü kaynağı olarak, yüksek rütbeli komutanlara cazip görünmüş olmalıdır.

Ali el-Celfi, henüz bir çorbacıyken, patronu Hasan Kâhya'ya *hazinedar* olarak hizmet etmiştir. Bu yetkisiyle, Kiman el-Arus köyüyle ilgili tartışmada bir çeşit mali otorite sahibi gibi görünmekte ve Zülfikâr'la İsmail Bey b. İvaz arasındaki anlaşmada kontrolü eline geçirmişe benzetilmektedir; Zülfikâr, servetini kurtaranın Ali olduğunu söylemektedir.¹⁶ Ali'nin aracılığı, Celfilerin, Fakari blokunun lideri olarak kendini göstermeye başlayan Zülfikâr Bey'in hanesine bağlanmalarını sağlamıştır.

Zülfikâr Bey, *şeyhü'l-beled*, yani Kahire'nin "reisi" olur olmaz, Ali Çorbacı'yı ve Hasan el-Celfi'nin bir diğer tabisi olan İbrahim Çorbacı'yı sırasıyla 1141/1728-9 ve 1142/1729-30 yılları arasında azaban alayının kâhyası (*kâhya el-vakt*) yaparak Celfilere borcunu ödemiştir. Bu terfiler, azaban alayı içindeki liderlik için Celfilerle rekabet eden bir Fakari hizbinin başı olan Yusuf Kâhya Birkevi'nin planlarını engellemiştir.¹⁷ Böylelikle, Ali Kâhya el-Celfi, Zülfikâr'ın hanesiyle ilişkilerini güçlendirirken, Birkevilerle anlaşmazlığa düşmüştür.

Ali Kâhya'nın, azaban *kâhya el-vakt* görevi sırasında, bir Celfiyle bir Kazdağlı lideri arasındaki ilk ittifak ortaya çıkar. Ancak, bu erken tarihli ittifak, Zülfikâr Bey'in tabisi Osman Bey ile karşılıklı ittifak biçimini aldığından, daha sonraki Kazdağlı-Celfi ittifaklarıyla zıtlık taşımaktadır. Böylesi bir ittifak, çoğu Osman Bey'in azılı düşmanları olan daha sonraki Kazdağlı liderleri için düşünülemez bir durum olurdu. 1730'ların sonunda, yeniçeri kâhyası Abdullah el-Kazdağlı, o tarihte hac komutanı olan Osman Bey Zülfikâr'la ortaklık oluşturarak Kazdağlı hanesinin geri kalanının kendisinden uzaklaşmasına neden olmuştur. 1737-8'de, Abdullah Kâhya, Osman Bey Zülfikâr, Ali Kâhya el-Celfi ve defterdar İbrahim Bey Katamış, hac komutanlığı ve defterdarlıkla birlikte yedi alayın kolektif önderliğini, yani riyaseti de ellerinde tutuyorlardı. Abdullah Kâhya, yalnız kalmasına neden olan bu eylemi, belki de Osman Bey Zülfikâr'ın baş rakibi olarak ortaya çıkmakta olan Kazdağlı lideri İbrahim Odabaşı'nın (daha sonra çavuş ve sonra kâhya) artan gücüne karşı denge sağlamak için yapmıştır.

Celfiler, bir yandan Abdullah Kâhya, diğer yandan Osman Bey Zülfikâr'la yaptıkları ittifaklara karşın tarafsız görünmeyi başarmışlardır. Kiman el-Arus yerleşimi örneğini izleyerek, Ali Kâhya, Osman Bey Zülfikâr'la İbrahim Odabaşı el-Kazdağlı arasındaki, Yukarı Mısır'ın Asyut alt eyaletindeki Tahta köyüyle ilgili ihtilafta arabuluculuk yapmıştır.¹⁸ Osman Bey'in tabisi olan Ali Kâşif, 1738'de bölgeye hâkim tayin edilmiş, Tahta'ya girerek, bedevi köy reisi olan *şeyhü'l-beled*'i öldürmüştü. Şeyhin oğlu İbrahim Odabaşı'na başvurmuş, odabaşı da bölgeyi Osman Bey'den kiralamayı ve kendi hanesinden bir *kâşif* atamayı önermişti. Ancak Osman Bey kendisini satın almayı hedefleyen bu açık öneriyi kesinlikle reddetti. Sonunda, Ali Kâhya el-Celfi, Osman Bey'in Ali Kâşif yerine kendi hanesinden başka bir *kâşif* atadığı ve *şeyhü'l-beled*'in oğlunun onun halefi olarak tanındığı bir anlaşma hazırladı. Bu şekilde, Tahta'nın kontrolü Osman Bey'in hanesinde kalırken İbrahim Odabaşı'nın adayı köyün reisi oldu.

Gerçekten de, Celfilerin tarafsızlığı ve aracılık gayretleri, Osmanlı yönetiminin, riyaset yoluyla Mısır'ın gelirlerini kontrolleri altında tutan ileri gelenleri yönlendirme becerisini azaltmıştır. Merkezi yönetimin bu yıllardaki başlıca taktiği, tüm riyaset sahiplerini ortadan kaldırarak onların gelirlerini ele geçirmek olmuştur. 1730'larda, Osman Bey Zülfikâr, İstanbul için özellikle bir sıkıntı sebebiydi. Ölmüş olan ustasının mülkünden geri kalanı göndermemiş, ayrıca da Kutsal Şehirler'e tahlil göndermeyi ve Mısır'ın İstanbul'a vermesi gereken yıllık ödemeyi de ihmal etmişti.¹⁹ Tahta anlaşmazlığı döneminde Mısır valisi olan Mustafa Paşa, Osman Bey ve diğer riyaset sahiplerine karşı bir suikast planlamış ancak Ali Kâhya'nın bulunduğu çözüm suikasti engellemiştir.²⁰ Halefi olan Süleyman Paşa bu suikast planını yeniden canlandırmış ve Ali Kâhya'yı, Ali'nin eski Birkevi hasımları aracılığıyla öldürmeyi başarmıştır.

Ali Kâhya el-Celfi'nin öldürülmesiyle ilgili gerçekler, çoğunlukla Anadolu sarâclardan oluşan hanesinin niteliğiyle epeyce ilişkilidir. Bu olay, sarâcların hanelere nasıl girdiği hakkında çok şey anlatır. Ali Kâhya'nın gerçek katili Laz İbrahim'dir. Laz İbrahim, muhteme-

len Anadolu'nun Lazistan olarak bilinen kuzeydoğu bölgesindendir ve Damurdaşı tarafından Circa valisinin sarâcı olarak tanımlanır. Circa'da bir askeri (*cündi*) öldürünce Kahire'ye kaçmış ve Ali Kâhya'dan, kendisini hizmetine kabul etmesini şu sözlerle istemiştir: "Ebu Manahir Fidde Yusuf, Dimyat'lı bir *cündiyi* öldürdüğünde yaptığınız gibi²¹... onu azap yapmıştınız."²² Ali Kâhya, yeterince sarâcı olduğunu söyleyerek bu isteği reddetmiştir. Hüsrana uğrayan Laz İbrahim, Ali Kâhya'nın hasmı olan, müteveffa Yusuf Kâhya el-Birkevi'nin tabisi Azap Ahmed Kâhya el-Birkevi'ye başvurmuş, o da valinin onayıyla, Laz İbrahim'i Ali Kâhya el-Celfi'ye suikast düzenlemesi için teşvik etmiştir. Bu örnek, sarâcların, herhangi bir alayla ilişkileri olsa bile, nüfuzlu komutanlar ve beylerle kendi himaye ilişkilerini oluşturan eşkiyalar olduğu sonucuna varmamıza neden olabilir. Sayıca çok oldukları azaban kuvvetleri içinde, sarâcların çavuş rütbesine kabul edildikleri açıktır.²³

Sarâclar, daha kolay temin edildikleri ve satın alma ücreti ödemediği için, hem Ali Kâhya hem de onun hasmı Birkeviler için memlûklara karşı cazip bir alternatif olmuşlardır. Buna rağmen, hamileriyle oluşturdıkları bağlar bir efendi-köle ilişkisi kadar güçlü olabiliyordu.

Vakayinamelerde, hamilerini canları pahasına savunan, hatta onlar için adam öldüren sarâc örnekleri bulunmaktadır.²⁴

Ali Kâhya el-Celfi'nin, azaban kuvvetlerine katılmış Anadolu sarâclardan oluşan hanesinde azap askerlerinin sayıca çok olmasına karşın, bu askerlerle Ali Kâhya'nın en önemli iki tabisi olan Süleyman ve Rıdvan Çorbacı arasında belli bir fark var gibidir. Gerçekten de, bu iki kişi, hanenin kurucusu Hasan Kâhya gibi memlûk olabilir. 1739'da, Osman Bey Zülfikâr alayın kontrolünü Ahmed Kâhya el-Birkevi'den zorla aldığı anda, Celfiler azaban kuvvetlerinin kontrolünü ele geçirme fırsatını yakalamışlardır. Osman Bey'in planı, Rıdvan Çorbacı'yı beyliğe terfi ettirirken, Süleyman Çorbacı'yı da azaban *kâhya el-vakt* yapmaktı. Ancak azap erleri (nefer ve *vacip reaya*)²⁵ ısrarlıydı: "Rıdvan Çorbacı'yı sancak yaparsanız, onu öldürürüz." Bunun üzerine Osman Bey Rıdvan'ı *kâhya el-vakt* yapmayı ve Süleyman'a da Rıdvan'ın ha-

lefi olacağı sözünü vermeyi seçti.²⁶ Rıdvan Çorbacı el-Celfi'nin, *kâhya el-vakt* görevine gelişinin desteklenmediği, bu durumun ölmesini isteyenlerce dış bilenererek kabul edildiği açıktır. Bunun birkaç nedeni olabilir: Birkevi grubunu tutuyor ve Rıdvan'ı Osman Bey Zülfikâr'ın kuklası olarak görüyor olabilirler; ayrıca, öfkeleleri, bir yandan daha üst düzey alay komutanları arasındaki, diğer yandan da rütbesi düşük komutanlarla erler arasındaki tarihsel sürtüşmeyi yansıtıyor olabilir. Oldukça ilginç olan şey, beyliğin rütbesiz askerlerin gazabına karşı koruma sağlayamamasıdır. 18. yüzyıl boyunca, beylik, alayların otoritesine gölge düşürecektir. Ancak bu noktada, beylik, güçlü alay komutanlarının, güç odaklarından uzaklaştırılmak için beyliğe terfi ettirildiği 17. yüzyılda sahip olduğu büyük otoriteden hâlâ yoksun olduğu izlenimini vermektedir.

Süleyman Kâhya el-Celfi, bu anlaşmazlık sonucunda Rıdvan'ın hizmetine girmiştir. Böyle yaparak, "daha az güçlü olan yoldaş geleneği" adını verebileceğimiz bir Celfi geleneğine uymuştur: Bir Celfi liderinin iki önemli tabisi olduğunda, birinin diğerinin otoritesini kabul etmekle yetindiği görülmektedir. İbrahim Kâhya el-Celfi, *kâhya el-vakt* olarak 1729-1730'da Ali'nin halefi olurken, Süleyman Kâhya da benzeri biçimde Rıdvan Kâhya'nın *kâhya el-vakt* olarak halefi olmuş, yine de asla Rıdvan'ın konumunu ele geçirmeye yeltenmemiştir.²⁷

Net bir ardıllık ilişkisinin korunmasıyla ilgili bu açık çaba, Celfi hanesini, Kazdağlılar da dahil olmak üzere başka birçok haneyi sarsan hâkimiyet mücadelelerinden korumuştur.

Rıdvan Kâhya, Celfi hanesinin yeni lideri olarak, ikinci bir Celfi geleneğini de sürdürmeye çalışmıştır: Zülfikâr hanesi ve rakipleri arasında arabulucuk geleneği. Ancak, 1740'larda, Osman Bey Zülfikâr ile artık yeniçeri çavuşu olmuş İbrahim el-Kazdağlı arasındaki mücadele o kadar yoğunlaşmıştır ki, Celfilerin tarafsızlıklarını korumaları imkânsız bir hale gelmiştir. 1743'te, Yukarı Mısır eyaleti olan Circa'daki Ferşut'la ilgili bir ihtilafta, bulunduğu konumu Osman Bey Zülfikâr'a borçlu olan Rıdvan Kâhya, Kazdağlıların tarafında yer almıştır.

Ferşut anlaşmazlığı, daha erken tarihli Tahta anlaşmazlığıyla benzer biçimde gelişmiştir. Ferşut, Yukarı Mısır'da önemli bir güç olan Havvâra Bedevilerinin başı olan Şeyh Humam tarafından kontrol ediliyordu. Ferşut'un Havvâra şeyhi öldürüldüğünde, Şeyh Humam, Ferşut'a kendi maiyetinden bir kâşif sağlamaya niyet eden İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'ya *hulvan*, yani ölen kişinin iltizamını devralmak için gereken ücreti ödemişti. İbrahim Çavuş'un bir kâşif göndermesini yasaklayan Osman Bey'e, daha önceleri Tahta'yı da istemiş olan Ali Kâşif'ten başkası olmayan Circa valisi karışmıştı. Tam da bu sırada Rıdvan Kâhya el-Celfi olaya karıştı. Ancak karışma biçimi son derece tehditkârdı; Osman Bey'in evine 100 levantle varmıştı. "Sancak" ise, ed-Damurdaşi'nin anlatımıyla, "elinde palmiye yapraklarından bir yelpaze tutuyordu ve bununla Rıdvan Kâhya'ya vurarak kavuğunu yere düşürdü".²⁸ Bu hakaret, İbrahim Çavuş'un doğrudan Osman Bey'e saldırmasına ve onu Mısır'dan sürmesine neden oldu. Osman Bey'in Rıdvan'ı aşağılaması, belki de beyin Rıdvan'ın ihanetine duyduğu öfkeyi iletme amacını taşımaktaydı. Rıdvan, Zülfikâr hanesine bağlı olmadıkları halde sadakat gösteren selefleri Ali ve Hasan Kâhya'dan farklı olarak, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın tarafını tutarak kendisine duyulan güveni sarsmıştı. Bu durumda Rıdvan, artık Zülfikâr'ın kampına bağlı olması söz konusu olmayacak biçimde İbrahim Çavuş'a yakınlaşmıştı.

Yine de şaşırtıcı olan, önce Zülfikâr sonra da Kazdağlı haneleri ile yaptıkları ittifaklara rağmen, Celfilerden rutin olarak arabuluculuk yapmalarının istenmesidir. Bu rol, belki de Celfilerin daima tabi ya da yardımcı görevi gördükleri ittifakların doğasından kaynaklanmaktadır. Hane, Mısır'a hâkim olmak gibi bir amacı bulunmayan tarafsız araçlardan mı oluşuyordu? Azeban kuvvetlerinde Celfilerin egemenliği, hanenin liderliği istediğini ve bir kez elde ettiğinde de koruyabildiğini göstermektedir. Üyelerini artırma çabası konusunda diğer önde gelen hanelerden aşağı kalmamışlardır; Ali Kâhya'nın çok sayıdaki sarâcını hatırlatalım.

Daha muhtemel olan, ne beyliğe ne de yeniçeri kuvvetlerine sızabilen Celfilerin, azeban kuvvetlerinin idaresi ve daha önemli kurumları kontrolleri altında tutan hanelerle yardımcılık ilişkisi saye-

sinde kendilerine ait bir alan bulmalarındır. Ancak bu ittifaklar da kendi içinde risk taşımaktaydı. Celfiler, ittifak yaptıkları haneler arasındaki rekabetin, tarafsızlık benzeri konumlarını etkilemesini önleyememişlerdir; İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın tarafını tutan Rıdvan Kâhya'nın, Osman Bey Zülfikâr tarafından reddedilmesi bunu göstermektedir.

Dahası, bu toplulukta bir ittifak, daima olası bir rekabet ihtimalini de yaratmaktadır: İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın (o dönemde kâhyadır) Ferşut anlaşmazlığından on bir yıl sonra ölümüyle, Rıdvan'ın hanesi, kıskanç Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'nın eline düşmüştür. Bundan böyle de, Celfiler Kazdağlıların küçük bir alt grubu olarak var olmuşlardır. Buna rağmen aracılık görevleri devam etmiştir. 18. yüzyılın sonunda Kazdağlı liderleri İbrahim ve Murad beylerin yönetimi sırasında, İbrahim Bey'in hizmetlisi Mehmed Kâhya Arnavud el-Kazdağlı, Murad Bey'in memlûklarından biriyle halktan öfkeli bir grup arasındaki anlaşmazlığa son vermek için aracılık etmiştir.²⁹

Kazdağlıların Kökenleri

Celfilerin büyük ortağı Kazdağlıların tarihinin, daha küçük müttetiklerden birkaç onyıl öncesine gittiği görülmektedir. 1675 tarihinde yeniçeri ocağı içinde Kazdağlı lakaplı iki asker bulunmaktadır.³⁰ Ancak 1737'de, Kazdağlı, yeniçeri ocağı içinde en büyük grubu teşkil eder hale gelmiştir; daha sonraki bir tarihe ait ödeme listesinde 54 yeniçeri yani %4.3'lük bir oranla, *Kazdağlı, tabi-i Kazdağlı* ya da *tabi-i (Fulan) Kazdağlı*³¹ adını taşımaktadır. Bu Kazdağlılar, ancak Arap kaynaklarının *Kazdughli* ya da *Kazdoghli* adını verdikleri hanenin temsilcileri olabilirler. Bu hane, 17. yüzyılın başından ortasına kadar yeniçeri ocağı içinde oluşan ve 17. yüzyılın ortasında Mısır'ı tamamen hâkimiyeti altına alan hanedir. Arap anlatı kaynaklarında, isim genellikle *كازداغلى* olarak yazılmaktadır. Ödeme listelerindeki *كازداغلى* Türkçe yazılış biçimi ve el-Hallak ile Abdülkerim'in vakayinamelerindeki *كازداغلى* yazılışlar ise bu ismin, Batı Anadolu'daki İda Dağı'nın yani Kazdağlı'nın sıfat biçimi, *nisba* olduğu-

nu açığa çıkarmaktadır.³² 18. yüzyıl Mısır'ında gerçekten böyle mi telaffuz ediliyordu, bunu bilemeyiz. Benzeri biçimde, isminin deforme olarak Kazdağlı'ye nasıl dönüştüğü de tartışmalıdır. Muhtemelen, “ğ”, çoğu Anadolu'lu olan askerler tarafından sert “g” olarak telaffuz ediliyordu; bu telaffuz, çoğu paralı askerin geldiği bölge olan Doğu Anadolu'da karakteristik bir telaffuzdu.

Yazılış farklılığı, bu Türkçe adın, bir aşamada Türkçe fonetik ya da coğrafya konusunda bilgili olmayan bir Arap kâtip tarafından yanlış yazıldığı şüphesini doğurmaktadır. Benzeri değişimler, dönemin Arapça vakayinamelerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır; aslında, Türkçe ‘dağ’ kelimesi bazen Osmanlı yazılarında “dal” ile yazılmaktadır. Diğer yandan, sesli harf değişikliği –hamzadan (uzun a) dammaya (kısa u)– muhtemelen yanlış telaffuzdan kaynaklanmaktadır, bu da bir yandan Anadolu'daki aksan çeşitliliğine, diğer yandan da Kahire aksanına bağlı olabilir. Daha sonraki yıllarda, bu adın Türkçe ‘oğlu’ dan kaynaklandığı bu yüzden de aynı kökenden gelen *ughli* isimlerinin örneğin Lazughli-Laz oğlu, bir parçası olduğu varsayılmıştır.

Kazdağlı hanesinin kurucusu olan Mustafa Kâhya'nın biyografisinde, el-Ceberti, onun *rumî el-cins* (etnik köken olarak rumi) olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde rum ve rumi, tipik olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önceleri Bizanslılar tarafından yönetilmiş olan bölgelerini ifade kullanılmaktadır: Bu topraklar, imparatorluk merkezi özellikle vurgulanmak kaydıyla Balkanlar ve Batı Anadolu'dur.³³ Bu nedenle, Mustafa Kâhya Kazdağlı'nın Kazdağ bölgesinden geldiği için bu adı aldığından şüphelenmemize gerek yoktur. Kazdağ, Ege Denizi'nin bir kolu olan Edremit Körfezi'nin sahili boyunca devam eden dağ sırasının parçasıdır. Bursa yakınındaki Uludağ'dan farklı olarak, bu dağlarda bol yeşillik bulunmamaktadır, çok sayıda ağaca rağmen dik ve kayalıktır. Kazdağlı'nın tepe bölümü de keskin ve kayalık olup, zirvesi bir kırık biçimindedir.³⁴ Dağlarla deniz arasında zeytin ağaçları dikili bir ova yer alır. En yakındaki büyük yerleşim Edremit'tir. O zaman olduğu gibi şimdi de zeytinyağı üretiminin önemli merkezlerindendir.³⁵

Kazdağı, bölgenin kereste üretiminde tarihsel olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu bölgeye 15. yüzyılda yerleşen ve yörük adı verilen göçebe Türkmen aşiretleri ormancılık yapmaya başlamışlar ve mistik İslam'ın bir kolu olan ve doktrin olarak Şii olmasalar da Hazreti Ali'ye hürmet eden Aleviliği benimsemişlerdir; bu yörüklerin atalarına Tahtacılar adı verilmektedir.³⁶ Mısır'ın Kazdağlı hanesinin kökeninin bu yörükler olup olamayacağını tespit etmek mümkün değildir. Ancak, Osmanlı döneminde, Mısır'a Kazdağlı'ndan kereste getirilmiş gibi görünmektedir.³⁷

Ayrıca Osmanlılar, sefer-i hümayunlar için diğer aşiretleri, özellikle de Doğu Anadolu'daki Kürt ve Türkmenleri rutin olarak, askere almışlardır. 17. yüzyılın sonunda, Batı Anadolu –özellikle Kazdağlı'nın kuzeydoğusundaki Biga ve Karesi– imparatorluğun ana asker kaynağı haline gelmiştir.³⁸ Dağlarda yaşayan bu insanlar için Kazdağlı bölgesindeki göçebe hayatın zorlukları sultanın hizmetinde olmayı daha cazip bir hale getirmiş olmalıdır.

Maaş kayıtları 1670 ortalarında Mısır'a düzenli olarak gidenler arasında az sayıda Kazdağlı bulunduğunu gösterirken, bu sayı daha sonra artmışa benzemektedir. Ancak, kanıtlar 17. yüzyılın sonlarında Karesi ve Biga bölgelerindeki karışıklıkların göç etme dürtüsünü ortaya çıkardığını göstermektedir. Birkaç emir, 1670 ve 1768'lerde bölgede asi askerlerin olay çıkardığından bahsetmektedir.³⁹ Bunlar muhtemelen, IV. Mehmed'in Avrupa'da çıktığı seferlerden, özellikle de Viyana'daki 1683 bozgunundan sonra dağılan askerlerdi. Anadolu'da kendilerine iş bulamayan bu askerlerin çoğu Mısır ve diğer Arap eyaletlerinde şanslarını denemişlerdir.

Bu tip bir ekonomik kriz birini diğerine dönüştürebildiğinden, kapıkulu askerlerle paralı askerler arasındaki çizgi çok inceydi. Ama bu yıllar boyunca, Mısır, eyaletteki belirli sorunları çözmek üzere buraya yollanan kapıkulu askerleriyle dolmuş taşmıştır. Bu askeri kolların bir bölümü, sadrazam hanesi Köprülü'nün reform çabalarından kaynaklanmaktadır. 1670'te, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, çarpıcı bir manevrayla, 2000 askeri, kâhyası Kara İbrahim Paşa'yla birlikte eyaletin mali işlerini gözden geçirmek

üzere Mısır'a göndermiştir.⁴⁰ André Raymond'un, Kahire'nin 1672 ve 1726 arasında şeri mahkeme sicillerindeki tereke kayıtlarında bir grup kapıkulu keşfetmesi bu genel eğilimi ispatlamaktadır. Bu askerlerin çoğu Anadolu olmakla birlikte Kazdağlı değildir.⁴¹ Kaynaklar, bu kapıkullarının daha 1660 başlarında Kahire'yi rahatsız etmeye başladığını göstermektedir. Bu nedenle birkaç vakayiname, 1660'larda, beş kapıkulu zorbanın tuhaf hareketlerinden söz ederken, Türkçe zorbanın Arapçalaştırılmış çoğulu olan *zurub*'u kullanmaktadır.⁴²

Benzeri biçimde, 1675 maaş listesi, yeniçeri ve azeban kuvvetlerinin % 4 ile 5 arasında Anadolu kökenlilerden oluştuğunu göstermektedir (Tablo 3.2'ye bkz.). Bunların en azından bazıları kapıkulu olmalıdır.

Mustafa Kâhya el-Kazdağlı, kapıkulu ile fırsatçı paralı asker arasındaki farklılıktan faydalanmış olabilir. Yüz hicri yıl önce Mekke'deki Basyatiye Medresesi'nin mütevellisi olarak Mısır'ın odacıbaşlarından Kazdağlı Mustafa'dan bahseden 1753 tarihli ferman, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın 1650'de Mısır'da iyi bir konumda olduğunu anlıyoruz.⁴³ 1655'te, Mustafa el-Kazdağlı yaklaşık kırk yaşında olmalıdır; bunu, Mısır'a en az birkaç yıl önce gelmiş olması gerektiğinden çıkarmaktayız. Mustafa'nın Mısır'a gelmeden önce, yeniçeriler içinde odacıbaşı rütbesini taşımış ve Mısır'a yerleşerek "Mısır'ın odacıbaşları" adı verilen birleşik grubu oluşturmuş olması muhtemeldir. 1675 maaş listesinde bir Mustafa b. Mehmed/Kaztagı bulunmaktadır ve bu tip listelerde güncel olmayan bilgiler sık sık bulunabildiğinden, hanenin kuru-cusuyla aynı kişi olduğu düşünülebilir. Listedeki yeniçerilerden "Kazdağı" olan iki kişiden biridir; diğeri Ali b. Mehmed ise kardeşi olabilir.

El-Ceberti, Mustafa'nın Mısır'a gelişiyle birlikte gönüllüyan komutanı Hasan Ağa Bilifya'nın sarâcı olduğunu söylemektedir. Mısır'ın yeniçeri alayı içinde odacıbaşı unvanıyla sarâclık görevinin bağlantılı olup olmadığı bilinmemektedir; daha önce gördüğümüz gibi azeban alayı içinde bu görev genellikle daha yüksek olan çavuş rütbesiyle bağlantılıydı. Benzeri biçimde, Hasan Ağa

mı Mustafa'yı işe almıştır, yoksa Mustafa mı Hasan Ağa'nın hanesine girmek için gönüllü olmuştur, bunu belirlemek imkânsızdır. Bir sarâc, yukarıda gördüğümüz gibi genellikle bir suç işledikten sonra serbest kalan paralı askermiş gibi görünmektedir.⁴⁴ Mustafa el-Kazdağlı'nın bir suç işlediğine dair kanıt bulunmama ile birlikte, eğer bu genel gidişatı izlemiş olsaydı, Hasan Ağa Bilifya'nın hanesine kendi isteğiyle girmiş olacağı düşünülebilir. Diğer yandan, Tunus örneği, alay komutanlarının kendi maiyetleri için Anadolu asker aldıklarına dair bir kanıt oluşturmaktadır.⁴⁵ Bu durumda, Mustafa el-Kazdağlı, Laz İbrahim ya da Ebu Manahir Fidde Yusuf gibi, Hasan Ağa'nın emri altına girmek için yalvarmak zorunda kalmamış, tersine bu fırsat kendisine sunulmuş olabilir. Bu görevlendirmenin Mustafa'nın Mısır'a gelişinden önce mi yoksa sonra mı olduğu da tartışmalıdır. Her durumda, 17. yüzyılda Anadolu askerlerinin Mısır'a gelişi, bu geliş ister hâlâ asker olan ya da eskiden asker olan kapıkulları biçiminde, isterse bağımsız paralı askerler biçiminde olsun, alay komutanları için hane üyesi yapmak üzere hazır buldukları bir havuz görevi görmüştür. Sarâclık görevi, imparatorluk kuvvetleriyle ilişkisi nasıl olursa olsun, Mısır'ın askeri topluluğuna resmi kabulün geçtiği yoldu.

Bu anlamda, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı, Mısır'ın askeri hanelerine yeni giren Anadolu luların tipik bir örneğiydi.

Maaş kayıtlarına bakarak, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın kendi hanesine Anadolu lu ya da diğer bölgelerden gelme sarâclar aldığını söyleyebiliriz.

1737 maaş kaydı memlûk olmayan 14 askeri, tabi-i Kaztağı, Kazdağlı'nın tabisi olarak nitelemektedir. Bu ifadeyle herhangi bir Kazdağlı liderin hatta Kazdağlı'ndan herhangi birinin kastediliyor olması ihtimaline rağmen, birkaç vakayiname ondan yalnızca "el-Kazdağlı" olarak bahsettiğinden burada kastedilen Mustafa Kâhya olmalıdır.⁴⁶ Sonuçta, 1737 kaydı, varlığının ilk birkaç on yılı boyunca Kazdağlı hanesinin belkemiğini özgür doğmuş Müslümanların oluşturduğu izlenimini vermektedir:

TABLO 4.1 KAZDAĞLI AİLESİNDEKİ MEMLÜKLAR VE MEMLÜK OLMAYANLAR

hane reisi	memlûklar	memlûk olmayanlar	tanımlanamayanlar
Kazdağı	4	14	7
Osman Kâhya	1	2	1
Süleyman Kâhya	1		
Abdurrahman Baş Çavuş	1	1	
Ali Baş Çavuş	1		
Süleyman Çavuş	2		
Hasan Çavuş		2	
Hüseyin Çavuş	2	1	
Osman Çavuş	1	1	
Süleyman Çavuş	1	4	1
Yusuf Çavuş	1		
Abdurrahman Ser Oda	1	1	
Ahmed Ser Oda	1		
Osman	147		

Kısacası Kazdağlı hanesinin ortaya çıkışı, 17. yüzyıl boyunca Mısır'ın hane ağına akın eden ve çoğu Anadolu'lu olan özgür doğmuş Müslümanlara çok şey borçludur. Alayların hanelerle kaynaşma konusunda gösterdiği doğal eğilim de hanelerin ortaya çıkışında rol oynamıştır. Aynı zamanda, Mustafa Kâhya'nın çok sayıda tabi sahibi olması, yeniçeri hane reisliğinde kâhyalığın önem kazanmasının erken bir işaretidir ve bu durum düşük rütbeli komutanların “doğal” liderliğini engellemiştir. Tüm bu olgular, 17. yüzyılın sonunda alay komutanlarının taşıyacağı önemin belirtileridir.

Hasan Ağa Bilifya, Defterdar İsmail Bey ve Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın Üçlü Yönetimi

Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın hamisi Hasan Ağa Bilifya'nın hanesi, 17. yüzyılın son yılları boyunca alay komutanlarının kazandığı gücün en belirgin ifadesidir. El-Ceberti'ye göre, Hasan Ağa, sarâcını Mustahfizan'ın kâhyalığı görevine ulaşana dek “terfi ettirmeye devam etmiştir.”⁴⁸ Mustafa el-Kazdağlı, yeniçeri kâhyalığı görevi boyunca, Hasan Ağa Bilifya ve damadı Defterdar İsmail

Bey'in başını çektiği üçlü yönetimin üçüncü ayağını oluşturmuştur. Bu üçlü yönetim, Osmanlı valileri İsmail Paşa (1694-7) ve Kara Mehmed Paşa (1699-1704) döneminde pratik olarak her açıdan Mısır'ı yönetmiştir. Ed-Damurdaşi de İsmail Paşa'nın görevinden *devlet İsmail Paşa ve Hasan Ağa Bilifya* ("İsmail Paşa ve Hasan Ağa Bilifya'nın yönetimi") ifadesiyle söz etmektedir.⁴⁹ Göreceğimiz gibi, Hasan Ağa'nın hanesinin pragmatik olarak belirlenmiş yapısı onun Kazdağlı müttetiki için bir model görevi görmüş olabilir.

Hasan Ağa Bilifya'nın kendisi oldukça esrarengiz bir kişiliktir. El-Ceberti, onun rumi olduğu söyler ama Mısır'a ne zaman geldiğini belirtmez. El-Ceberti'nin Hasan Ağa'nın biyografisinde söz ettiği en erken tarih, Hasan'ın Azap Ağası olduğu 1085/1674-5 tarihidir.⁵⁰ 1675 tarihli vakıfname onun eski Çavuşan kâhyası olarak imzasını taşır.⁵¹ El-Hallak'a göre, 1087/1676-7'de, beyliğe yükseltilmiştir.⁵² 17. yüzyılda bu tip şüpheli bir terfi, nüfuzlu alay komutanlarını güç sahibi oldukları bölgelerden uzaklaştırmanın elverişli bir yöntemi idi. Hasan Ağa'nın beylikten kaçınmayı kolayca başardığı açıktır; el-Ceberti onun 1089/1678'de Mütefferrika'nın başına sonra da 1093/1682'de gönüllüyan ağalığına atandığını belirtir. O dönemde alayların ağaları ve tüm Mütefferrika askerleri İstanbul'dan görevlendirildiğinden, Hasan Ağa'nın yaptığı alay görevlerinin toplamı, onun Osmanlı sarayıyla ilişkisinin niteliğini neredeyse kesinlikle ortaya koymaktadır.⁵³ Ayrıca, gördüğümüz gibi, hem Mütefferrika hem de Çavuşan, Mısır valisine yakındı.

Ancak Hasan Ağa, aynı zamanda Garbiye vilayetindeki Şubre Kiyala'nın⁵⁴ vergilerini alan Mehmed Çavuş Kiyala'nın tabisiydi. Şubre Kiyala, Kutsal Şehirler için imparatorluk kurumlarına vakfedilmişti (*Evkafü'l-Harameyn*). Hasan Ağa'nın kendisi, el-Bahna-sa'da bir Evkaf köyü olan Bilifya iltizamını almıştı ve bu köy civarındaki köylerden bir yetki bölgesi oluşturduğu izlenimini uyandırmaktadır.⁵⁵

Vakıf köyleri üzerinde böylesi bir süreğen otorite, bu vakıfları İstanbul'dan kontrol eden harem-i hümayunun Kızlar Ağası'yla güçlü bir bağı gösterir. Bilifya-Kiyala ilişkisi, vakıflara ait iltizamlara tabilerini yerleştirerek vakıf gelirlerinin düzenli bir şekilde el-

de edilmesini garanti etmek isteyen bir Kızlar Ağası ya da onun görevlilerine dayanıyor olabilir. Kızlar Ağası'nın görev süresinin uzun olması, elemanlarını ve tabilerini önemli yönetim görevlerine getirmesini sağlamış olabilir. Mehmed Çavuş Kiyala ve Hasan Ağa Bilifya, önce ya imparatorluk merkezinden tabi alarak ya da Mısır'a gelenlerle hemen işbirliğine girilerek, sonra da onları kendi güç odaklarını oluşturmalarını sağlayacak görevlere yerleştirerek, aynı stratejiyi sürdürmüş olabilirler. Bu strateji, Hasan Ağa'nın Mustafa el-Kazdağlı'yı, kendisinin komuta ettiği alaylardan birine almak yerine neden yeniçeri alayına yönlendirdiğini açıklayabilir.

Hasan Ağa Bilifya'nın Mustafa Kâhya el-Kazdağlı ve Defterdar İsmail Bey'le oluşturduğu üçlü yönetim, Fakarilerin güçlenmesini sağlayacak bir planı uygulamaya çalışan ve İsmail Bey'in küşdaşı (aynı patronun memlûku olan) olan Zülfikâr Bey'in oğlu İbrahim Bey b. Zülfikâr ile Bilifya hanesi arasındaki sessiz bir çekişmeden kaynaklanmıştır. Bu çekişme, Bilifya hanesinin niteliğini ve Mısır'ın askeri topluluğunun karışık olduğu bir dönemde rütbe ve hizip bağlılıkları arasındaki gerilimi çok iyi açıklamaktadır.

İbrahim Bey b. Zülfikâr 1691'de hac komutanı olarak atanmış, güçlü Kasımi lideri İbrahim Bey Ebu Şeneb'in yerini almış, Hasan Ağa'nın damadı İsmail Bey ise defterdarlık görevini muhafaza etmiştir. Her iki görevi de Fakarilere veren Osmanlı yönetimi, görevleri Fakari ve Kasımi hizipleri arasında paylaştırma yönündeki alışılmış uygulamanın dışına çıkmıştır. Fakarilerin üstünlüğünü amaçlayan İbn Zülfikâr, o zamana dek Kasımilerin kontrol ettiği yeniçeri alayını yönlendirmeye çalışmıştır. Üç Kasımi komutanı⁵⁶ ortadan kaldırarak, düşük rütbeli ve hırslı Küçük Mehmed Başodabaşı'nın yeniçeri alayına geri dönmesi için yol açmıştır. Daha yüksek rütbeli askerlerin çıkarlarını sürekli olarak engellemeye çalışan Küçük Mehmed 1680'de ve sonra tekrar 1686'da alaydan atılmıştı.⁵⁷

Küçük Mehmed'in İbn Zülfikâr'la işbirliği başlangıçta biraz şaşırtıcı görünmektedir. Başodabaşı, el-Ceberti'nin vakayinamesinde ve tali eserlerde, sıradan askerleri ileri gelenlerin kötülüklerine karşı koruyan popülist bir kahraman olarak tasvir edilmektedir.⁵⁸

Yine de, Kasımi görevlilerinden baş kâtip (kâtib-i kebir) Selim Efendi'nin düşüşünde kişisel bir çıkarı var gibi görünmektedir. 1696 tarihli emir, başodabaşının Selim'e 3.000 altın (şerifi altın) borcu olduğunu, ayrıca diğer iki yeniçeri ağasına ve iki gümrük görevlisine de borçlandığını göstermektedir.⁵⁹ Yine de Selim, Küçük Mehmed'in ona duyduğu kişisel hınca rağmen, tam da Küçük Mehmed karşı çıktığı için övülen, görevini kötüye kullanan cinsten yüksek rütbeli bir asker olabilir. Gerçekten de, ed-Damurdaşi, Küçük Mehmed'in baş düşmanı Mustafa el-Kazdağlı'nın, askerlerin maaşlarından para çaldığı suçlamasıyla Selim Efendi'nin yeniçeri alayından atılmasını sağladığını belirtmektedir.⁶⁰

İlk bakışta, Bilifya grubu, İbn Zülfikâr ve Küçük Mehmed'in entrikalarına rıza göstermişe benzemektedir. İsmail Bey ve Hasan Ağa, İbn Zülfikâr'ın Fakarilerin üstünlüğünü sağlama programından mali kazanç sağlamıştır. 1691'de hac komutanı olmasından kısa bir süre sonra, İbn Zülfikâr, *Evkafü'l-Harameyn*'in yerel denetimini yeniçerilerden ve azaban askerlerinden beylere ve neredeyse yalnızca Fakari beylerine nakletme işini ayarlamıştır.⁶¹ Oysa bu görevler, 1670'te Kara İbrahim Paşa'nın reformlarının bir parçası olarak, yalnızca alay komutanlarına verilmişti. Beyliğin ele geçirilmesinin zamanlaması, bunun İbn Zülfikâr tarafından, daha yüksek rütbeli alay komutanlarını zayıflatma amacıyla ayarlandığı şüphesini uyandırmaktadır. Böylesi bir strateji, İbn Zülfikâr'ın Kasımi komutanlarını ortadan kaldırmasına ve Küçük Mehmed'i desteklemesine yardımcı olurdu. Bu arada, Fakarilerin hac komutanlığı görevleri ve defterdarlık üzerindeki güçlü kontrolü 1690'lar boyunca devam etmiş; bu durum, vakıfların denetimi beylik görevlerine bağlanınca, Fakarilerin vakıf gelirlerini kontrol etmelerine yardım etmiştir. Uzun süredir defterdar olan İsmail Bey, doğal olarak böylesi bir tekelden yararlanacaktır ancak aynı durum, el-Bahnasa iltizamı *Evkafü'l-Harameyn*'e verilen Hasan Ağa'nın da işine yarayacaktır. Hem ed-Damurdaşi, hem de el-Ceberti, Hasan Ağa'nın İbrahim b. Zülfikâr ve vali ile gizli planlar yaptığını söylemektedir. El-Ceberti'den alıntı yaparsak, İbn Zülfikâr, "Hasan Ağa Bilifya'nın yardımıyla bir oyun oynadı ve döne-

min Mısır valisini etkileyerek, Receb Kâhya Mustahfızan ve Selim Efendi'yi bey yaptırdı.”⁶² Hatta, Hasan Ağa Küçük Mehmed'in tarafını tutar gibidir; başodabaşı, yeniçeri alayından 1686'da atıldığına, Hasan Ağa onu gönüllüyanda çorbacı yapmıştır.⁶³

Yeniçeri kâhyası olan Mustafa el-Kazdağlı, Kasımi komutanların yeniçeri alayından uzaklaştırılmalarındaki suç ortaklığına rağmen, İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın planı yüzünden *Evkafü'l-Harameyn*'lerden birini eline geçirme fırsatını kaybetmiştir. Ancak komutanların ortadan kaldırılması Mustafa Kâhya ile Küçük Mehmed arasında, yüksek rütbeli asker-düşük rütbeli asker mücadelesine dönüşmüştür. Mustafa Kâhya bu defalık kaybetmiş, Küçük Mehmed de onu Hicaz'a sürmüştür. Ancak 1694'te, Hasan Ağa Bilifya, İbrahim Bey b. Zülfikâr'ı Mustafa Kâhya'nın Kahire'ye dönmesi için razı edebilmiştir. Dönüşünde, kin besleyen Mustafa, Küçük Mehmed'i öldürmesi için, “Talkha bölgesindeki bir sekbanına” emir vermiştir.⁶⁴

İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın iktidarla flörtü, valiyle işbirliği yaparak, hac komutanlığı görevinde selefi olan Kasımi reisi İbrahim Bey Ebu Şeneb'i öldürmeye niyetlenmesinden kısa bir süre sonra sona ermiştir. Birkaç versiyonu olan bu hikâyeye göre, kendisini öldüreceklerinden korkan Ebu Şeneb haremde gizlenir, ancak yeni bir valinin atanmış olduğunu ve bu valinin kaymakam yani geçici vali adını taşıdığını öğrenir.⁶⁵ İbrahim Bey b. Zülfikâr ise, kısa bir süre sonra 1696'daki veba salgınında ölür.

İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın ölümünün akabinde, Bilifya grubu onun acımasızca Fakari yanlısı olan programını devam ettirmişti. Tersine, İbn Zülfikâr'ın geride kalan tabileri ile Bilifya müttetikleri arasında bir rekabet oluşmuş gibi görünmektedir. Böylelikle, Hasan Ağa Bilifya, İsmail Bey ve Mustafa Kâhya birlikte hareket ederek, İsmail Bey'in müttetiklerinden birine karşı İbn Zülfikâr'ın özgür adamlarından olan Eyüp Bey'i destekleyen İsmail Paşa'yı (1694-7) azletmişlerdir.⁶⁶ Ed-Damurdaşı ise, Hasan Ağa'nın Kasımilerle, özellikle de İbrahim Bey Ebu Şeneb ile iyi bir ilişki sürdürmeye gösterdiği özeni vurgulamaktadır. Örneğin, Hasan Ağa Ebu Şeneb'den, İsmail Bey'in azledilmesinde rol oynama-

sını istemiştir. Hasan Ağa'nın 1704'te ölmesinden sonra, damadı İsmail Bey, iktidarı Ebu Şeneb'le paylaşmış gibidir.⁶⁷ Hasan Ağa, Ebu Şeneb'le birlikte Fakari ve Kasımiler arasında Osmanlı yönetiminin de sürdürdüğü bir dengeyi korumaya özen göstermiş benzetmektedir. Bu özen, 17. yüzyıl sonunda hane reisleri arasında yaygın görünmektedir. İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın Fakari üstünlüğüne yönelik planı ise bu güç dengesini tehdit etmiştir. Ancak, İbn Zülfikâr, bir başodabaşı olan Küçük Mehmed'i destekleyerek, Hasan Ağa'nın en önemli temsilcisi olduğu yüksek rütbeli askerlerin –ihtiyariyenin– gücünü azaltmayı da amaçlamıştır.

İbn Zülfikâr alay komutanlarının yükselişinde beyliğe yönelik bir tehdit fark etmişti. 17. yüzyılın sonunda, komutanlar Mısır köylerinin iltizamlarına sızıyorlardı;⁶⁸ bu, ancak *Evkafü'l-Harameyn* üzerindeki yerel denetimin, komutanların tekeli altında olmasıyla kolaylaşan bir süreçti. Osmanlı komutanları kırsal bölgelerden gelir elde etmeye teşebbüs ettiklerinde, genellikle doğrudan bu ihtiyariyelere başvururlar, bazen de onları vekil olarak tayin ederlerdi. Bu komutanlar, stratejik köy iltizamlarını ele geçirerek Yukarı Mısır köylerinden gelen tahıl mahsulünü denetimleri altına almışlardır. Bu tahıl yalnızca gelir (aynı ödeme) olarak önem taşıyor, hac sırasında Hicaz'a, Kutsal Şehirler'e dağıtılmak üzere götürülüyor ve kahveyle takas ediliyordu.⁶⁹ İhtiyariyeyi devreden çıkarmaya çalışan İbn Zülfikâr, Yukarı Mısır köylerinin taşıdığı büyük mali ve ticari önemi fark etmemiş olamaz; keza komutan/iltizam sahipliğinin en gelişmiş örneği olan Hasan Ağa da bunun önemini fark etmiş olmalıdır. Hasan Ağa ile İbn Zülfikâr'ın yollarının ayrıldığı noktanın, hizip bağlılığının –bu durumda Fakariler söz konusudur– rütbe bağlılığı içinde erimesi olduğu düşünülebilir: Beylere gösterilen bağlılıkla komutanlara duyulan bağlılık karşı karşıya gelmiştir. 17. yüzyılın sonlarında, hizip ve rütbe bağlılıkları arasındaki gerilim bir elitler politikasını körüklemiştir. Ancak, Bilifya hanesi kendine has zekâsıyla, iki bağlılığın da kendisini kontrol etmesine izin vermemiştir. Hasan Ağa, bir yandan, muhtemelen düzenin sürdürülmesi için iki hizipli sistemin korunması konusunda ısrar etmiş, diğer yandan, çoğu eski komutan olan beyle-

rin karışımından oluşan hanesinin tümüne iltizam edinme oyununu oynama izni vermiştir. Defterdar İsmail Bey, bu noktada bir örnektir. Hasan Ağa'nın kızıyla evlenmeden önce bir ağa olan İsmail Bey, komutan/iltizam sahibi rolünü oynamıştır. İki yeniçeri kâhyasıyla birlikte, Feyyum ve Garbiye'deki köylerden yapılan tahsilatta Vali Hasan Paşa'nın vekili olarak görev yapmıştır. İki Circa köyünde, *ruznameci*'nin yani hazinedarın günlük defterini tutan kişinin baş yardımcısı olarak aynı görevi yerine getirmiştir.⁷⁰

Bilifya hanesi ile İbrahim b. Zülfikâr'ın hanesi arasındaki rekabet, bu durumda, temelde birbirinden farklı olan iki hane arasında gerçekleşiyordu. İbn Zülfikâr'ın hanesi, hizipsel ve her açıdan beylik üstünlüğüne dayalı bir plan izlemiştir. Bilifya grubu ise tersine hizipler arası güç dengesi geleneğine bağlıydı. Zenginlik ve nüfuzunun kökü komutan/iltizam sahibi olgusunda yatmakla birlikte, pragmatik bir biçimde beyleri haneye katmakta tereddüt etmiyorlardı. Daha sonraki yıllarda Kazdağlı hanesi, bu pragmatik hane oluşturma stratejisinin bir başka biçimini benimseyecektir.

Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın kırsal iltizama sahip olduğuna dair elimizde tek bir kanıt vardır, bu da Küçük Mehmed'i öldürmesini emrettiği söylenen Talkha'daki sekbandır. Ancak Mustafa Kâhya, herhalde Bilifya'nın önde gelen komutan/iltizam sahiplerinden biriydi. Mustafa Kâhya, Bilifya üçlü yönetiminin en karanlık üyesidir. Gücünün sınırları asla açıkça tanımlanmış olmasa da, İsmail Paşa'nın azli gibi önemli olaylarda daima rol almaktadır. Vakayinameler, Kara Mehmed Paşa (1699-1704) "kendisini eğlenmekle meşgul edip" vergi toplama ve maaş ödeme işlerini özellikle Mustafa Kâhya'ya değil, Defterdar İsmail Bey ve Hasan Ağa Bilifya'ya vermesi, Hasan Ağa ve İsmail Bey'in üçlüye hâkim olduğu izlenimini uyandırmaktadır.⁷¹ Yine de Abdülkerim, İsmail Bey ve Mustafa Kâhya'dan Fakarilerin reisleri olarak⁷² bahsetmektedir ve Osmanlı sarayının Mustafa'nın öneminden haberdar olduğu açıktır. Mısır'ın tüm önemli kişilerinin sultanın kendilerine verdiği görevleri yerine getirmesini isteyen 1110/1699 tarihli standart bir fermanla, "Gönüllüyan Ağa Hasan" ve "Mustahfizan alayının ihtiyarı olan Mustafa"nın adları belirtilmektedir

(defterdar olarak, İsmail Bey'den zaten söz edilmektedir).⁷³ Bu ifade tarzı, böyle bir fermanla oldukça sıradışıdır; seçilen kişiler, merkezi yönetimin bu emirleri uygulayacak güce sahip olduğunu bildiği kişilerdir.

Mustafa Kâhya, şüphesiz, yeniçeri alayında sahip olduğu güç nedeniyle bir otorite figürü olarak kabul ediliyordu. Yeniçeri ocağı içinde en az 600 tabisi olduğunu biliyoruz; el-Ceberti, 1711 iç savaşının başında, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın 600 tabisinin azeban alayına geçtiğini söylemektedir.⁷⁴ Dahası Küçük Mehmed ortadan kaldırılır kaldırılmaz, Mustafa Kâhya ve taraftarları (*tarafuhu*), alayı demir yumrukla yönetmeye başlamışlar, hasımlarını öldürmüş, sürgüne göndermiş ya da yerlerinden etmişlerdir.⁷⁵ Mustafa'nın adamlarından biri olan Mustafa Çorbacı b. el-Husri, darphaneyi valinin divanından ayırdıktan sonra onu kalenin yeniçeri kapısının içine almış ve darphanenin yöneticisi görevini üstlenerek (*Emin dârü'd-darb*), yeniçerilerin mali gücünü artırmıştır.⁷⁶ Bu strateji, yeniçerilerin, Mısır parası olan gümüş sikkenin değerini kontrol altında tutarak, maaşlarının değer kaybetmesini engellemelerini sağlamış olmalıdır.⁷⁷ Böylelikle, kurucusunun öldüğü 1704 yılında, Kazdağlı hanesi yeniçeri alayı içinde sayısal ve ekonomik açıdan önemli bir güç olarak yer almaktadır.

Daha Sonraki Kazdağlı Liderleri

Yine de 17. yüzyıl ortasından sonuna dek uzanan dönemde, Mustafa Kâhya'nın yönetiminde tek ve birleşik bir hanenin varlığı şüphelidir. Eğer Mustafa, Mısır'a gelen çok sayıdaki Anadolu kapıkullarındansa, muhtemelen Batı Anadolu'daki Kazdağlı bölgesinden gelen çok sayıda askerden biriydi sadece. 17. yüzyıl sonuna doğru, Mısır'daki askerler arasında birkaç Kazdağlı göçmen grubunun bulunması en azından muhtemeldir, ancak bu Mustafa Kâhya bu gruplar içinden sivrilerek, sonunda Mısır'ı yönetecek bir hane kurmayı başarmıştır. Bu grupların her biri diğer Anadolu'lu hatta Anadolu'lu olmayan unsurlarla birleşmiş olabilir. 1737 maaş kaydında geldikleri yerler belirtilen *etba-ı Kaztagı*'ların arasında,

Lazistan dahil olmak üzere, değişik bölgelerden beş Anadolu ve ayrıca bir Bosnalı, bir de Bağdatlı bulunmaktadır. Bu Bağdatlı, daha önce Bağdat'ın özerk valilerinin ordusundan olmalıdır ve bu nedenle belki de bir Gürcü memlûkudur.

Özellikle Damurdaşı'nın sayfalarında anlatıldığı şekliyle, ilk Kazdağlılar, daha sonraki hanenin sahip olduğu bütünlüğü göstermemekteydi, belki de iki ya da daha fazla sayıda gruptan oluşmuşlardı. Yeniçeri alayından atılması 1711 iç savaşını tetikleyen, başodabaşı Efrenc Ahmed'in sekiz hasmından biri olan Nasif Kâhya özellikle gizemli bir şahsiyettir. Ed-Damurdaşı ve el-Ceberti, ondan tipik olarak Nasif Kâhya el-Kazdağlı olarak söz ederler; hatta, el-Ceberti onun Mustafa Kâhya'nın yeğeni olduğunu iddia eder.⁷⁸ Ancak, el-Hallak'ın vakayinamesinde ve mühimmede, bu kişi, sıfatı eklenmemiş bir halde, Nasuh Kâhya adını taşımaktadır. Hem vakayinameler hem de imparatorluk emirlerinde, Nasif'in daha geniş bir Kazdağlı hanesiyle ilişki içinde olduğu asla açıkça belirtilmemekte, ancak adı isyanın elebaşları olan Niğdeli Hasan Kâhya ve Kör Abdullah Çavuş'la birlikte anılmaktadır. Nasif'in, Orta Anadolu kenti olan Niğde'den bir komutanla ilişkisi, isyancılar arasında belli bir Anadolu dayanişmasını gösterir; sekiz kişinin en az üçü aslında Anadolu olarak tanımlanabilir.⁷⁹ Nasif'in, Mustafa el-Kazdağlı'nın hanesine katılmayan ya da en azından hane üyeliğinden bir biçimde ayrılan, Kazdağ ya da Anadolu'nun diğer bölgelerinden gelen bir göçmen olması muhtemeldir. Nasif ve arkadaşlarının isyanıyla ileri gelenlerden başka bir Kazdağlı'nın ilişkisi olmasa da, Mustafa Kâhya'nın hanesinin 600 üyesinin, sonunda isyancıları azeban kuvvetlerinin içine kadar izlemesi, isyancılarla Kazdağlı hanesi arasında bir bağ olduğuna işaret etmektedir. Bu bağ, en azından kısmen etnik olabilir ama ayrıca, yüksek rütbeli komutanların ayrıcalıkları ile Efrenc Ahmed'in bozmaya çalıştığı odabaşı-çavuş-kâhya terfi çizgisindeki ortak çıkarlardan kaynaklanıyor da olabilir. Bu terfi çizgisi, Kazdağlıların daha sonraki evriminde belirleyici bir rol oynayacaktır.

Hasan Çavuş

Bizzat Mustafa Kâhya tarafından liderlik edilen merkezi Kazdağlı grubu, onun 1704'teki ölümünü takiben iki belirgin kola bölünmüştür. Birinin başında tabisi Hasan Çavuş, diğerinin başında ise yine tabisi olan Süleyman Çavuş vardır. Süleyman Çavuş, Celfiler arasındaki daha güçsüz yoldaş geleneğini izlemiş görünmektedir. Daha sonra Kazdağlı hanesini eşi benzeri olmayan bir yükselişe yönlendiren İbrahim Çavuş'un hamisi olmasına rağmen, Süleyman'ın kendisi, tamamen Hasan Çavuş'un gölgesinde kalmıştır. Hasan, şüphesiz ki, daha yaşlı ve daha tecrübelidir; el-Ceberti, onun Süleyman'ı 1128 ya da 1129/1716'da çorbacılıktan odabaşılığa terfi ettirdiğini söyler.⁸⁰

Hasan Çavuş'la ilgili bildiklerimiz Mustafa Kâhya hakkında bildiklerimiz kadar azdır. André Raymond'un incelediği şeriye mahkemesi sicilleri Hasan'dan Mustafa'nın memlûku olarak bahseder. Ancak, 18. yüzyıl başı vakayinamelerinin hiçbirinde, belki de memlûk olup olmadığından emin olmadıkları için, memlûk olarak bahsi geçmemektedir.⁸¹

Ed-Damurdaşi'ye göre, Mustafa Kâhya'nın 1704'teki ölümü üzerine, Hasan, çavuş rütbesine erişildiğini gösteren bir giysi olan dolamayı giymiştir.⁸² 1711'de başçavuş, 1714'te de kâhya olmuştur. Hasan'ın, yeniçeri ocağını Mustafa Kâhya'dan doğrudan devralmadığı, bunun yerine rütbesinin yükselmesini beklemek zorunda kaldığı açıktır; ancak izlediği terfi sırası, hâkim kâhya sınıfının tercih ettiği odabaşı-çavuş-kâhya sırasını izlemiştir. El-Ceberti'nin 1128/1716 tarihli yorumundan anlaşıldığına göre, Hasan kâhya olduktan kısa bir süre sonra ölmüş ve tabileri (*et-bası*), Efrenc Ahmed Odabaşı'nı protesto ederek azeban alayına giren Kazdağlı yeniçeriler gibi azeban alayının riyasetine katılmışlardır.⁸³

Hasan Çavuş'un en önemli eylemi, aslında, Muharrem 1122/Mart 1710'da azeban alayının tarafına geçilmesidir. Bu saf değiştirmedeki rolünü vakayinamelerden anlamak oldukça zordur.

Ahbârü'n-nüvvâb, Abdülkerim, Ahmed Çelebi ve el-Ceberti, Mustafa Kâhya'nın 600 tabisinin, Efrenc Ahmed'i başodabaşı olarak kabul edemeyeceklerine karar verdikten sonra azeban kuvvetleri tarafına geçmeleri ve onları on beş yeniçeri ağasının izlemesi teması etrafında dönen çeşitlemelerden bahsetmektedirler.⁸⁴ Bu kayıt, durumdan etkilenmemiş Kazdağlılar ve yeniçeri ağaları arasında bir ayırım yapmaktadır ve bu, ya Kazdağlı hanesi içinde askerlik yapanların üstlerinin onayı olmadan hareket ettikleri, ya da bu noktada, hanenin önemli sayıda yüksek rütbeli komutan içermediği anlamına gelir. Ancak, el-Ceberti, kısa bir süre sonra karşı saflara geçen komutanlar arasında üç kâhya ve on çorbacıbaşı olduğundan bahsederek, Kazdağlıların, 1710'da yüksek askeri rütbeler arasındaki varlığına işaret etmektedir. *Ahbârü'n-nüvvâb* ve el-Ceberti, uzun uzun Hasan Çavuş'un, onun küşdaşı Süleyman Çorbacı'nın ve onun tabisi İbrahim Çorbacı'nın, Safer 1122/Nisan 1710'da hacdan döndükten sonra, bu toplu harekete katıldıklarını anlatır.⁸⁵ Daha sonra, Efrenc Ahmed'in güçlerine karşı bir araya getirilen bir azeban alayı, eski başçavuş Emir Hasan; el-Kazdağlı tabisi Emir Hasan Çavuş; Emir Hasan Çelebi Kâhya ve Mehmed Çavuş Gedik'in grubu gibi azebanlara katılmış olan yeniçerileri de içermiştir.⁸⁶

Kazdağlıların azeban alayına geçmeleri, gelişiminin bu aşamasında haneyle ilgili birkaç genel özelliği açıklığa kavuşturur. Bunların en önemlisi, Kazdağlıların, Küçük Mehmed ve Efrenc Ahmed gibi radikal odabaşı hanelerine sürekli ve amansız bir biçimde muhalefet etmesidir. Üstelik, 1710'da Kazdağlı hanesinin, çıkarlarına dokunulduğu takdirde bunu yeniçeri ocağına ödeyecek sayıda adamı bulunuyordu. Ancak, Kazdağlılar, bu türedi odabaşıyla mücadele ederken, yüksek rütbeli komutanların çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutmaya hazır gibidirler. Bu nedenle, sekiz kişilik firari grubuyla dayanışma sergilemişlerdir: Bu firarilerin çoğunu belki de Efrenc Ahmed'in ihlal ettiği odabaşı-çavuş-kâhya terfi çizgisinin tarafı olan küskün askerler oluşturuyordu. Bu saf değiştirme konusunda, Hasan Çavuş'un Gedik grubu ile birlikte davranmakta gösterdiği isteklilik, Kazdağlıların yüksek rütbeli komutanların ayrıca-

lığı ilkesine bağlılığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde, yeniçeri alayına hükmeden kâhyalar, Kasımi lideri İsmail Bey b. İvaz'ın tuttuğu bir grup olan Gedik hanesindendi; dolayısıyla Gedikler Kazdağlıların potansiyel rakipleriydi. Ayrıca, iki haneyi birbirine bağlayan eski bir bağ da yoktu. Ancak, yeniçeri alayındaki kâhya hâkimiyetinin ve odabaşılıktan kâhyalığa uzanan terfi çizgisinin korunması, Kazdağlıların alay içindeki yükselişi açısından önemliydi. Bu nedenle, Hasan Çavuş, rakip olsalar bile, ortağı olan yüksek rütbeli komutanların tarafını tutmayı seçmiştir.

Son olarak da, Hasan Çavuş el-Kazdağlı'nın azeban alayına geçişiyle ilgili şartlar, hac kervanında yeniçeri ağalarının önemini arttığını göstermektedir. Hasan Çavuş el-Kazdağlı, Süleyman ve İbrahim Çorbacı'yla hacca gitmiş olduğundan, bu saf değiştirme hareketine ilk başladığı anda katılamamıştır. Hasan, *serdârü'l-kıtar* olarak, hac kervanının komutanlığı görevini; Süleyman, *serdârü's-sürre* olarak hacıları Mısır'a dönüşlerinde karşılayan kuvvetin komutanlığını; İbrahim de *serdar Ciddevi* olarak, kervan Kızıldeniz'deki Cidde limanında durduğunda onun gözetken kişi görevini yapıyordu. 18. yüzyıl başında, hac güzergâhında güvenliğin azalması nedeniyle bedevi saldırıları sıklaştığından hac yolculuğunda yeniçerilerin rolü güçlenmiştir. Özellikle *serdârü'l-kıtar* bu yıllar boyunca önem kazanmış ve *emirü'l-hac'a* rakip olmaya başlamıştır.⁸⁷ Hasan Çavuş ve iki meslektaşı, hacda Kazdağlıların yer alması geleneğini başlatmış, bu da hanenin Hicaz'la, Mustafa Kâhya'nın oradaki hizmeti süresince oluşturduğu bağları geliştirmesini sağlamıştır. Hicaz'la iyi ilişkiler, 18. yüzyılda, genelde yeniçerilerin, özelde de Kazdağlıların hâkim hale geldiği Kızıldeniz kahve ticareti için son derece önemliydi.⁸⁸

Bazı açılardan, Hasan Çavuş el-Kazdağlı'nın kariyeri, Hasan'ın hamisi Mustafa Kâhya'nın yeniçeri alayı üzerindeki neredeyse diktatörce hâkimiyetinden geri çekilişi temsil etmektedir. Yine de, Kazdağlılar o an için Gedik komutanlarına bağlı bir rol oynamakla yetinseler de, kâhya kuvveti içindeki üstünlüğe ve kâhya rütbesiyle sonuçlanan terfi sırasına duydukları aktif bağlılığı sürdürmüşlerdir. Mustafa Kâhya, bu terfi aracılığıyla yeniçeri alayına

hükmeder hale gelmiş ve yine bunun sayesinde Kazdağlılar, alayın denetimini yeniden ele geçirmişlerdir. Bu arada, Hasan Çavuş'un liderliğinde, Kazdağlı hanesi hac kervanının götürülmesinde kontrol sahibi olmuştur. Hanenin henüz yeniçeri alayındaki üst mevki-leri kontrol etmediği bir dönemde, üç önemli hac görevini Kazdağlıların yapmakta olması, bu hâkimiyetin kurumsal olmaktan çok kişisel olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Kazdağlıların hacla ve kahve ticaretiyle ilişkisi, sonunda, alayı ele geçirdiklerinde konum-larını sağlamlaştırmalarını sağlamıştır. Sonuçta, Hasan Çavuş'un idaresi altında geçen yıllar, hanenin yeniçeri alayı içinde hâkim güç haline gelmesini sağlayan hazırlık yılları olmuştur.

Osman Çavuş

Hasan Kâhya'nın 1716'daki ölümünü takiben, tabisi Osman Çavuş Kazdağlı hanesinin denetimini eline almıştır. Hasan Çavuş gibi, Osman da, şeriye mahkemesi sicillerinde hamisinin memlûku olarak yer almaktadır; vakayinameler ve mühimme ise bu özelliği belirtmez. Kazdağlı hanesi Osman Çavuş'un yönetimi altında, yeniçeri alayında kendine önemli bir yer edinmiş ve yeniçeriler arasında genelleşmiş olan, kârlı kırsal iltizamları elde edebilmek için beylikle rekabet etme eğilimini göstermiştir. Osman Çavuş, istediği otoriteyi, çıkarlarını kollayacak biçimde bir dizi ittifak yaparak elde etmiştir.

Osman Çavuş'un yükselişi, Mısır'ın askeri kadrolarını neredeyse bir yüzyıl boyunca kontrol eden Fakari ve Kasımi hiziplerinin yok olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Kasımi lideri İvaz Bey'in 1711'de, İbrahim Bey Ebu Şeneb'in 1718'de ölümüyle, Kasımi hizbi kendi içinde bölünmüştür. İvaz'ın atılgan oğlu İsmail Bey, Ebu Şeneb'in memlûku Çerkez Mehmed Bey ile uzun süren bir rekabete girmiştir. Bu arada her iki bey de, Bilifya hanesinin tabisi olan Zülfikâr Bey'in Fakari halefi hanesine karşı nüfuz elde etmeye çalışmıştır. Geleneksel güç dengesine yönelik bu tehdit karşısında, Osmanlı merkezi yönetimi ani bir şekilde, önemli görevlerin Fakariler ve Kasımiler arasında bölünmesini talep eden bir dizi ferman

çıkarmıştır.⁸⁹ Bu karmaşa içinde, alay komutanlarının artan gücü iki hizbi kontrol eden beylik zümresine baskı uygulamaktaydı. 1134-5/1721-3 tarihli bir iltizam kaydı (*mukataa* defteri),⁹⁰ kırsal bölgelerdeki askerlerin çok sayıda iltizam edindiklerini ve bunun bey ve *kâşî*lerin bu bölgelerdeki hâkimiyetini tehlikeye düşürebileceğini doğrulamaktadır. Osman Çavuş el-Kazdağlı ise alaydaki bu değişimin ön saflarında yer almıştır.

1720'nin sonunda, Çerkez Mehmed Bey ve Zülfikâr Bey arasındaki anlaşmazlık, Osman Çavuş'a, kendisini bağımsız bir güç olarak ilan etme fırsatı vermiştir. Şubat 1726'da Osman, Mısır'ın yedi alayından derlenmiş 1500 kişilik bir güçle, Zülfikâr Bey'i desteklemek üzere Çerkez Mehmed'e karşı harekete geçmiştir.⁹¹ Görünüşte bu anlaşmazlık, Zülfikâr Bey idaresindeki Fakari hizbi ile Çerkez Mehmed yönetimindeki Kasımilerden kalma grup arasında klasik bir karşılaşmaydı. Yine de Osman Çavuş, Çerkez Mehmed'in tarafında olanlara çeşitli tavizler vererek, iki bey arasındaki hizipsel husumeti zayıflatmıştır. Çerkez Mehmed'in yenilgiye uğradığı savaştan kısa bir süre sonra, Osman Çavuş, Çerkez Mehmed'in taraftarlarından bazılarının idam edilmesini önlemiştir. Çerkez Mehmed'in inançsızlar dünyasından (*diyarü'l-küfr*) –muhtemelen vatanı olan Kafkaslar'dan⁹² – getirdiği ve kendisi kaçınca Kahire'de zor durumda kalan akrabalarına, Mısır taşrasındaki mülklerinde yaşama cezası verilmiş, bu arada Çerkezlerle ittifak kuran üç yeniçeri komutanı ise sadece ev hapsine çarptırılmıştır.⁹³

Osman Çavuş'un entrikaları Zülfikâr Bey'i kızdırmış, Zülfikâr Bey Osman Çavuş'u Fakari ittifakına ihanet etmekle suçlayarak, komutanları Hicaz'a sürmesi için baskı yapmıştır.⁹⁴ Ancak Çerkezlere yapılan bu jestlerin Kazdağlı hanesine büyük faydası dokunmuştur: Çerkezlerin önemli yeniçeri destekçilerinden biri olan Mehmed Çavuş ed-Daudli, Osman Çavuş'u Daudli topraklarına vekil tayin etmeye mecbur bırakılmıştır. Bu durumda, Osman Çavuş, alaya gösterilen bağlılığı hizipsel bağlılığa tercih etmiş ve bundan da kârlı çıkmıştır.⁹⁵ Osman Çavuş'un Daudliler üzerindeki hâkimiyeti aslında, çıkarlarına hizmet ettiği takdirde, ister Fakari ister Kasımi olsun, yeniçeri haneleriyle işbirliği yaparak Fakari hiz-

binin beylik liderliğini yok etmeye yönelik isteğini göstermektedir. Böylelikle, Osman Çavuş, hegemonyasını yeniçeri ocağı üzerinde de kurarak, Zülfikâr Bey'e karşı üstünlüğünü ispatlamıştır.

1729'da Osman Çavuş, yeniçeri kuvvetleri üzerinde hâkimiyetini gerçekleştirmiştir.⁹⁶ Hâlâ bir çavuş olmasına rağmen, pragmatizm gereği adayları terfi ettirerek ya da görevden alarak adeta kâhyalık yapmıştır. Ertesi yıl kâhyalığa terfi edince, işbirliği yapmaya yanaşmayan yeniçeri hanelerine karşı amansız bir savaşa girişmiştir; Gedik hanesini ortadan kaldırmış ve istikbali parlak görünen Şerifian grubunun iki önemli üyesini de öldürmüştür.⁹⁷ Elde ettiği güçle korku ve kaba kuvvet kullanarak, değersiz olduğuna karar verdiklerini sürgüne göndererek, alayı yönetmiştir.⁹⁸

Hamisi Hasan Çavuş gibi, Osman Çavuş da gücünün temellerini çavuş rütbesini taşıırken atmıştır. Ancak bu rütbeyi, Hasan'ın döneminde olmayan, daha büyük bir otorite alanı olarak kullanmıştır. Osman henüz çavuşken, alay üzerinde Mustafa Kâhya'nın döneminden beri görülmeyen bir hâkimiyet sağlamıştır. Ayrıca, bir çavuşun nadiren sahip olduğu riyaseti elde etmiştir.⁹⁹ Dahası, Hasan Çavuş'tan farklı olarak, Gedikler gibi potansiyel rakipleriyle işbirliğine girişmeyip onları ortadan kaldırmıştır.

Osman Çavuş hac kervanıyla, bir önceki kuşak Kazdağlılar tarafından kurulan ilişkiyi muhafaza etmiş ve güçlendirmiştir. Daha 1724'te, Mısır'dan gelen hacıları limanda karşılayan komutan olan Cidde serdarı unvanını almıştır.

Osman Çavuş bu görevinde, kervana eşlik edenleri ve Mekte'nin fakirlerini kıtlık döneminde beslediği için Ahmed Çelebi tarafından övülmektedir.¹⁰⁰ Osman Çavuş idaresinde, Kazdağlıların hacdaki rolü Kızıldeniz kahve ticaretine çok daha açık bir biçimde bağlıydı. Osman'ın Kahire şeriye mahkemesi sicillerinde bulunan mal varlığı, Cidde'de bir kahve deposu ile birkaç Kızıldeniz gemisinde hisse içermektedir.¹⁰¹ Osman Çavuş, kahve ticaretinden kâr elde etmek için, 18. yüzyıl başında, denizaşırı tüccarların başı anlamına gelen *şeyh bender* (kelime anlamı "limanın şeyhi") görevini tekeline almış olan, kahve ve baharat tüccarları klanı Şereybi ile bir ilişki geliştirmiştir. Ahmed Çelebi'ye göre, Osman, *şeyh ben-*

der Kasım Çelebi eş-Şereybi'ye öylesine bağlılık duyuyordu ki, o öldüğünde, cenaze alayının arkasında, el-Ezher'den mezarına kadar yürümüşü.¹⁰²

Osman'ın, Ocak 1736 veba salgınında vasisiz ölen yeniçerilerin ve ülke dışında ticaret yapan tüccarların mülklerine el koymasını sağlayan, sahip olduğu kâhya rütbesinden ziyade, büyük bir olasılıkla yeniçeri ocağı ve kahve ticareti üzerindeki hâkimiyetidir. El-Ceberti, Osman'ın servetinin temelini edindiği bu mülklerin oluşturduğu izlenimini vermektedir.¹⁰³ Veba salgını Osman'ın hayatının ve kariyerinin oldukça geç bir döneminde patlak verdiğinden, bu iddia biraz abartılı görünmektedir. Yine de, salgın servetini artırmış olmalıdır. Birkaç yıldır kâhyalık yapmanın yanı sıra ticaretteki akılcı müteşebbisliği Osman'ın büyük bir hane oluşturmalarını sağlamıştır. Osman'ın arşiv kaynaklarındaki tabileri, hanesinin büyüklüğünü olduğundan daha az gösteriyor gibidir. 1737-8 maaş kaydı, yalnızca bir tanımlanabilir memlûkla birlikte altı tabi içermektedir.¹⁰⁴ Osman'ın mülk envanteri ise üç *kâşif*, bir eski kâhya, bir çavuş, üç odabaşı, bir çorbacı ve bir haremağası içermektedir.¹⁰⁵ Hanesinin toplam gücü bu iki listede gösterilenden de fazlaydı; Ahmed Çelebi'ye göre, 1736 veba salgını, Osman Kâhya'nın hanesinden elli dört üyenin ölümüne neden olmuştur.¹⁰⁶ Ahmed Çelebi, Osman'ın grubunu tasvir etmek için *beyt* kelimesini kullanmaktadır. Bu, maiyetinin, yalnızca alay içindeki bir partizan grubundan ibaret olmayıp kadınlar, çocuklar ve hizmetçilerle birlikte tam bir "hane" oluşturduğunu göstermektedir.

Bu hanenin merkezi şüphesiz ki, kalenin yeniçeri Kapısı içindeki kışlalar yerine, Osman Kâhya'nın Özbekiye'nin batı banliyösündeki gösterişli ikâmetinde bulunmaktaydı. Elitlerin ikâmet ettiği semtin merkezindeki böylesi bir ev, ileri gelen birisinin gücünü gösteren en önemli işaretlerden biriydi. Ayrıca Osman Kâhya'nın evi, hakkında kanıt sahibi olduğumuz ve Kazdağlı evi olarak tanımlanabilecek ilk evdir. Böyle bir evi inşa etmek ya da satın almak bir çavuşun imkânları dahilinde gibi görünmekle birlikte, kâhya rütbesi, *meâsir* ya da "ödül" olarak bilinen büyük kanı ya-

pıların yapılması için gerekli ödenekleri de içermektedir. Osman'ın *meâsir*'i çok sayıdaydı. Bunlar, çeşme ile birlikte (*sebil-küt-tab*) bir Kuran okulu, hamam ve sulama tesisleri ile Özbekiye yakınında bir cami; el-Ezher yakınında körler için bir zaviye ve el-Ezher'in revak adı verilen yurtlarında çok sayıda yenilikti.¹⁰⁷ Bu yapıların bakımının yapılmasından sorumlu vakıfların nazırı, Osman'ın çırağı ve aynı zamanda Çuhadarı (hizmetli), vekili ve mirasçısı olan Süleyman Çavuş'tu. Osman Kâhya'nın 1736'da suikaste kurban gitmesiyle Kazdağlı servetinin idaresini Süleyman eline almıştır.

Osman Çavuş'un yönetimi altında, Kazdağlı grubu iyi yapılanmış bir hane görünümüne kavuşmuştur. Kazdağlılara birleşik bir grup olarak ilk gönderme, el-Ceberti'nin, Zülfikâr Bey'le Çerkez Mehmed Bey arasındaki anlaşmazlıkta, Zülfikâr'ın Osman Çavuş'a, Fakari değilse Kazdağlı da mı olmadığını sormasıyla yapılmıştır. Osman, selefi Mustafa Kâhya'nın yeniçeri alayı üzerinde kazandığı hegemonyayı yeniden tesis etmiştir. Ancak, Osman'ın başarıları Mustafa Kâhya'nın başarılarından çok daha fazladır. Osman Çavuş, sürekli Zülfikâr Bey'le çekişmesine rağmen, Kazdağlı hanesinin tamamen bağımsız bir yer edinmesini sağlayabilmiştir. Hane, artık Bilifya grubu gibi nüfuzlu olsa da daha güçlü Fakari hizbine tabi bir grup olmaktan çıkmıştı. Bilifya hanesi, Kazdağlılarla yaptığı ittifak ile benzersiz bir biçimde kaynaştırdıkları alay komutanları ve beylere rağmen, eski önemini yitirmiştir. Bundan sonra, Kazdağlıların yardımcısı değilse de destekçisi rolünü oynayacaklardır.

Osman Çavuş'un liderliği altında Kazdağlı hanesi, küçük vilayet valilerinin askeri güçlerine karşı kendi adına bir akın yapmayı deneyerek, Bilifya örneğini izlemeye hazır görünmektedir. Mülk envanterindeki kayıtlara göre, Osman'ın maiyetinde üç kâşifin bulunması, hanenin geleceği açısından kritiktir. Bu, alay üzerinde daha sıkı bir gözetimi gerçekleştirirken, servet ve nüfuz elde edebilmek için yeniçeri alayının ötesine gitmeye dair yeni bir arzuyu göstermektedir. Bu durum, sonraki yirmi yıl boyunca Kazdağlıların başarılı kolunun izleyeceği plan olacaktır; öte yandan yeniçeri

alayı hanenin gücünün temelini teşkil etmeyi sürdürecektir, hane kâşiflik ve nihai olarak da beylik görevine doğru ilerlemeye başlayacaktır.

Süleyman Çavuş

Osman Kâhya 1736'da defterdarın evinde düzenlenen bir katliamda öldürülmüştür. Mühimmede, bu olaydan durumun vehametini açıklamakta yetersiz kalan bir ifadeyle *vak'a-i şûr-engîz* yani "kargaşa yaratan olay" olarak bahsedilmektedir. Bu katliam, Osmanlı valisinin ortak riyaset sahiplerini ortadan kaldırmak ve gelirlerini ele geçirmek için başvurduğu tipik bir plana benzetilmektedir.¹⁰⁸ Saldırışı düzenleyenler, beyliğin ve tüm yedi alayın liderliğini oluşturan ileri gelenlerden on üç kişiyi öldürmeye çalışmış, bunların yalnızca üçü oldukça şüphe uyandıran bir biçimde sağ kalmıştır.¹⁰⁹

"Defterdarın evinde patronunun ölümü sırasında onun yanında olan" Osman Çavuş, büyük bir şok geçirmiş; güçten düşerek bir solunum hastalığı kapmış, bu hastalık sonunda ölümüne neden olmuştur.¹¹⁰ Süleyman Çavuş, gelirlerin bir bölümünü Osman'ın diğer çırakları ve varisleri arasında bölüştürmek şartıyla Osman'ın toprak gelirlerini miras edinmesini sağlayan bir ferman almıştır. Ancak, Süleyman Çavuş, gelirin bir bölümünün bölüştürülmesini gerektiren bu şartı, Osman'ın açıkça kanatları altına aldığı, eski hamisi Hasan Kâhya'nın oğlu Abdurrahman Çavuş el-Kazdağlı'yı bu bölüşümün dışında bırakmak suretiyle göz ardı etmiştir. Süleyman, Abdurrahman'ın, Osman'ın toprak gelirlerinden yalnızca dört keselik bir faiz almasına izin vermiştir. Yeniçerilerden destek bulamayan Abdurrahman azeban alayına sığınmış ve *vak'a-i şûr-engiz*'de Yusuf Kâhya el-Birkevi'nin öldürülmesinden sonra alayın idaresini eline geçiren Ali Kâhya el-Celfi tarafından kabul edilmiştir.¹¹¹ Böylelikle Abdurrahman, Abdullah Kâhya'dan sonra, haklarından mahrum edilen Kazdağlıların doğal müttefiki olmuş gibi görünen Celfilerle ittifaka girişen ilk Kazdağlı olmuştur.

Süleyman Çavuş el-Kazdağlı'nın, Osman Kâhya'nın öldürülmesinden ve 1739'da kendisi çavuşluktan kâhyalığa terfi etmeden önce bir hane oluşturmaya başladığı görülmektedir.

1737-8 maaş kaydı, Süleyman Çavuş'un yedi tabisini sıralamaktadır: bir memlûk, dört memlûk olmayan ve memlûk olup olmadığı tanımlanamayan iki tabi.¹¹² Bu kadar az sayı içinde bile Süleyman'ın memlûk olmayanlara dayanması çarpıcıdır. Hatta memlûk olmayanlardan biri, peygamberin soyundan gelen bir Orta Anadolu, Şerif Süleyman Karamanlı'dır. Süleyman kâhyalık rütbesine ölümünden birkaç ay önce erişebildiğinden, devasa inşa projeleri için gereken paraya sahip değildi. Yine de, Bab Züveyle yakınında bulunan eski Yahudi yerleşim bölgesindeki kişisel ikâmetine ek olarak Bulak'ta bir saray inşa etmiştir.¹¹³ Seçtiği bu yer, Osman Kâhya'nın Özbekiye'deki yerini kullanabileceği düşünülürse, ilginçtir. Bab Züveyle yakınındaki ticari bölge Hasan Kâhya Bilifya'nın ikâmet bölgesiydi.¹¹⁴ Süleyman el-Kazdağlı, burada yerleşmeyi seçerek, dokuma, keten ve kahve yükünün boşaltılarak saklandığı, ticari açıdan faal bir bölgeye yerleşmiş oluyordu. Bu ticari faaliyetlere yakınlığı, şüphesiz ki, Osman Kâhya'nın sağlığında onun vekili olarak yapması gereken işler açısından kritikti. Osman'ın vekili sıfatıyla, son derece önemli olan kahve ticareti ve hac kervanına yiyecek içecek sağlanması da dahil olmak üzere, hamişinin ticaretle ilgili işlerinin gözetimini üstlenecekti.

Süleyman, kâhya rütbesiyle, artık yerleşmiş olan Kazdağlı geleceğini izleyerek, 1739'da *serdârü'l-kıtar el-hac* olmuştur. Bu göreviyle, büyük miktarlardaki mal ve paranın Kahire ile Mekke arasındaki dağılımından sorumludur. Gelir durumunu yansıtan envanter, hacı finanse etmek için ağır bir borç altına girdiğini göstermektedir; Mekke şerifine ve diğer alay komutanlarına ve diğer Kazdağlılara borcu bulunmaktadır; ayrıca hac güzergâhı boyunca çeşitli bedevi reislerine dağıtmak istediği giysiler için dokuma tüccarlarına da borçlanmıştır.¹¹⁵ Dahası, envanter, Süleyman'ın, Osman Kâhya'nın Hicaz'la ticari ilişkilerini ve Kızıldeniz kahve ticaretiyle ilişkisini muhafaza ettiğini göstermektedir. Kayıtlara göre, Süleyman'ın sahip oldukları arasında, malları Süveyş'e götüren

on beş Nil teknesi ve belli ki karşılığında kahve almak üzere Hicaz'a tahıl götürmekte kullanılan bir Kızıldeniz gemisinin yarı hissesi de bulunmaktadır.¹¹⁶ Tüm hac güzergâhı boyunca konuşlanmış olan kendi vekilleri de kervanın konakladığı menzillerdeki yiyecek-içecek teminini sağlamak ve muhtemelen ticari vekillerin ortak uygulamasını izleyerek, Süleyman'ın hac süresince yaptığı ticari işlemleri denetlemek zorundaydı. Ancak, Süleyman'ın yola koyulmayı beklediği Birkat el-Hac'da kamp yaparken yakalandığı hastalık bu devasa teşebbüsü engellemiştir.

Süleyman Kâhya'nın ikâmet ettiği yer ve ticari faaliyetinin yoğunluğu göz önüne alındığında onun patronuna göre, Kazdağlı hanesinin gelir elde ettiği gündelik malların ticaretine daha yakın olduğu görülmektedir; bu nedenle, Osman Kâhya'nın servetinin oluşturulmasında büyük bir payı olması muhtemeldir. Osman'ın öldürülmesinden sonra, Süleyman, patronuyla Zülfikâr Bey'in hanesi arasındaki pek de gizli olmayan rekabeti sürdürmüştür. Bu hanenin başında artık, hac komutanlığı görevini tekeline almış olan Zülfikâr Bey'in memlûku Osman Bey bulunmaktadır. Bu rekabet, giderek daha açık ve gereksiz yere abartılmış bir hale gelmekteydi. Ed-Damurdaşi, Süleyman Kâhya'nın 1739'da çıktığı hac yolculuğunda kervanının emirü'l-hac'inkini ihtişam açısından geçmesinin planlandığını, böylelikle sembolik olarak Osman Bey'in haccı yönetme otoritesiyle rekabet etmek istendiğini belirtir.¹¹⁷

Abdullah Kâhya

Osman Kâhya'nın beklenmedik ölümü Kazdağlı hanesinde karışıklığa yol açmıştır; hane eşi görülmemiş bir servet ve nüfuza Osman'ın liderliği altında kavuştuğundan, bu karışıklık daha da tehlikeli bir hal almıştır. Süleyman Kâhya, bu servet ve nüfuzla ilgili bir sorumluk taşımaktaydı ve Osman'ın servetini eline geçirmesinden de anlaşılabileceği gibi, açıkça kendisini hanenin en önemli üyesi olarak görmekteydi. Belki de Süleyman'ın hane liderliğini paylaşmayı reddetmesine, Osman Kâhya'nın tabilerinin, Süleyman'ın açık düşmanları ile özellikle de Zülfikâr Bey'le ittifak arayışları neden olmuştur.

Osman Kâhya'nın ölümünün ardından, Kazdağlı grubunun bölünmesinin belki de en belirgin örneği Abdullah Kâhya'dır. Abdullah Kâhya'nın Osman Kâhya'nın tabisi olup olmadığı kesin değildir; ne vakayinamelerde, ne de arşiv belgelerinde adı geçmektedir. Ancak, onu en azından Osman Kâhya'nın çevresi içine yerleştirmeye yetecek kanıt bulunmaktadır. Ed-Damurdaşı'ye göre, Osman'ın öldürülmesinden kısa bir süre önce, 1148/1736'da¹¹⁸ Osman Kâhya, Abdullah'ı çavuşluktan *kâhya el-vakt*'liğe terfi ettirmiştir. 1737-8 ödeme kaydında Abdullah Kâhya bulunmamakla birlikte, Osman Kâhya'nın gelir envanterinde yer alan azat edilmiş memlûklardan birinin adı Abdullah Kâhya'dır.¹¹⁹

Abdullah Kâhya el-Kazdağlı'yla ilk kez 1730'ların sonunda, yeniçeri alayının *kâhya el-vakt*'i olarak, Osman Bey Zülfikâr ve Ali Kâhya el-Celfi'yle ittifak oluşturduğunda karşılaşırız. Bu tip bir davranış, açık biçimde hamisi olan Osman Kâhya ve Kazdağlı grubunun bir diğer önemli dalının lideri olması kuvvetle muhtemel olan İbrahim Çavuş'la arasını bozmuş olmalıdır. Abdullah'ın durumu, 1730'u izleyen yıllarda, Fakari hizbine zarar veren değişimlere işaret etmekte, bu değişimler Kazdağlıları Zülfikâr hanesine karşı kışkırtmaktadır. Ancak, bunun dışında, Abdullah Kâhya'nın durumu, Osman Kâhya'nın ölümünün Kazdağlıların hiyerarşik düzenini nasıl bozduğunu göstermektedir. Böylesine güçlü bir liderin ani kaybı, hem İbrahim Çavuş'u hem de Osman'ın seçilmiş selefi Süleyman Kâhya'yı, hane liderliğini eline geçirmeye teşvik eden bir çeşit güç boşluğu yaratmıştır.

Süleyman Kâhya ile İbrahim Çavuş arasında kalan Abdullah Kâhya, rakipleri olan Osman Bey Zülfikâr'a yanaşarak, kendisini iki lidere karşı korumaya çalışmıştır.

Çok kesin olmayan kanıtlara göre, Abdullah Kâhya'nın kendini açıkça ortaya koyma çabası, Osman Kâhya pahasına yapılan bir güç oyununu içermiş bile olabilir. Osman'ın, *vak'a-i şûr-en-giz*'de öldürülmesi, Osman Bey Zülfikâr, Ali Kâhya el-Celfi ve İbrahim Bey Katamış'le birlikte Abdullah Kâhya'ya da riyaset sağlamıştır. Daha da şüphe çeken şey, Abdullah Kâhya ve Ali Kâhya el-Celfi'nin açıklanmayan bir nedenle, defterdarın evindeki meş'um toplantıya katılmamış olmasıdır. Bunlar göz önüne alındığında,

Osman Bey Zülfikâr'ın katliamdan mucizevi bir biçimde kaçabilmesi pek inandırıcı görünmemektedir.¹²⁰ Ancak, *vak'a-i şûr-engiz*, Fakarilerin daha sonraki haneleri ve Kasımı hizibinden geriye kalanlar açısından karmaşık motivasyonlardan kaynaklanmıştır.¹²¹ Bu nedenle, Abdullah Kâhya el-Kazdağlı, Ali Kâhya el-Celfi ve Osman Bey Zülfikâr'ın, riyaset sahiplerini ortadan kaldırmak ve dolayısıyla onların servetine konmak için valiyle işbirliği yaptıklarını söylemek risklidir. Üstelik, gördüğümüz gibi, vali daha sonra riyasete yeni katılan bu kişilere karşı da daha az dramatik olmakla birlikte bir saldırıda bulunmaya yeltenecektir.

Abdullah Kâhya'nın Osman Kâhya el-Kazdağlı ile ilişkisi ikircikli idiyse, Süleyman Kâhya'nın ölümünden sonra lider olarak ortaya çıkan İbrahim Çavuş el-Kazdağlı ile ilişkisi de eşi görülmedik biçimde düşmancaydı. Bunun nedeni Abdullah'ın, İbrahim'in baş düşmanı Osman Bey Zülfikâr'la ittifak içinde olmasıydı. Yukarıda incelenen toprak imtiyazı kavgalarında, Abdullah Kâhya sadık bir şekilde Osman Bey'in yanında olmuştur. Ancak, Circa'daki Ferşut'la ilgili önemli karşılaşmada, Abdullah barışı sağlamayı en azından denemiştir; ed-Damurdaşi, onun Osman Bey'le İbrahim Çavuş'u birbirinden fiziksel olarak ayırmaya çalıştığını söyler.¹²² Çabasında başarısız olunca, İbrahim Çavuş'un onu tuzağa düşürmeye çalıştığını söyleyerek Osman Bey'e sadık kalmıştır. Bu durum, Osman'ın İstanbul'a kaçarak, merkezi yönetime yaranmaya çalışma çabalarına yol açmıştır.

Ancak, Mısır'ı terk etmeden önce Osman Bey, "Her ikiniz de Kazdağlısınız; birbirinizden ayrılmamalısınız" diyerek, Abdullah Kâhya'ya İbrahim Çavuş'un yanında yer almasını öğütlemek gibi önemli bir adım atmıştır.¹²³ Osman Bey, İbrahim Çavuş'un kabul lenmediği bir Kazdağlı dayanışmasını kabul etmiş gibi görünmektedir. Abdullah Kâhya, Osmanlı yönetimi için olduğu gibi, İbrahim Bey için de Osman Bey gibi bir isyancıyı temsil ediyordu.¹²⁴ İbrahim Abdullah'ı iyi karşılasa da, kısa bir süre sonra onu Dimyat'a sürgüne göndermek için bir imparatorluk emri elde etmeyi başarmıştır. Abdullah Şam eyaletine kaçmış ama Yafa'da ölmüştür.¹²⁵ Hazine-i hümayun servetine el koymuştur.

Abdullah Kâhya ile İbrahim Çavuş'un restleşmesi, Kazdağlıların daha geniş bir hane çevresi içindeki bir krizi temsil eder. Bu kriz iki şekilde okunabilir: ya Osman Kâhya'nın haleflerinin başa geçme süreçlerinin küçük ölçekte bir benzeri, ya da daha genel olarak, Fakari hizibinin devamı olma mücadelesindeki son sahne olarak. Durum ne olursa olsun, Zülfikâr hanesi, her zamanki gibi Kazdağlıları engelleme rolünü oynamıştır. Ancak, Kasımi hizbinin nihai biçimde yok edilmesini ve Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın öldürülmesini izleyen yıllarda, Kazdağlılar, Zülfikâr hanesiyle gergin bir ilişkinin mümkün olmadığı bir noktaya gelmişlerdir. İleri gelenlerden birisi artık Osman Bey Zülfikâr'ın ya yanındadır ya da karşısında; ve Kazdağlılar taraf seçerken kendi içlerinde bölünmüşlerdir. Ancak, Osman Bey Zülfikâr'ın yanında ya da karşısında verdikleri mücadele boyunca Kazdağlıların, hanenin bölünmemiş bir grup oluşturması müktesep bir hakmış gibi, ısrarlı biçimde birlikte hareket etmeleri dikkate değer bir durumdur. Bu apaçık dayanışmanın önemli bir nedeni, hanenin içinden oluştuğu yeniçeri alayının kurumsal bütünlüğü olabilir.¹²⁶ Yine de bu durum, son tahlilde, ne Abdullah Kâhya ne de İbrahim Çavuş'u hanenin rakip dalına yüz çevirmekten alıkoyabilmiştir. İbrahim Çavuş ve onun yanındakiler, Abdullah Kâhya ve Osman Bey Zülfikâr'ı yenilgiye uğratarak hanenin kontrolünü ele geçirmişler ve Fakarilerin başa geçmesi gibi bir sorunu ortadan kaldırmışlardır.

Mehmed Kâhya et-Tevil

Muhtemelen Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın daha tipik bir tabisi olan Mehmed Kâhya et-Tevil ("uzun"), kendi tabilerinden bazılarıyla birlikte, ed-Damurdaşi'nin vakayinamesinin daha sonraki sayfalarında ara sıra yer almaktadır. Mehmed Kâhya et-Tevil'in, hepsi kendi lakabını, yani tevili, taşıyan bir Kazdağlı alt hanesi kurduğu görülmektedir. Mehmed Kâhya et-Tevil'in Osman Kâhya'nın tabisi olduğunu ispat etmenin Abdullah Kâhya'ya göre daha zor olduğunu söylemeliyiz. Ed-Damurdaşi, Mehmed Kâhya hanesinin başarılarını, hamisininkilere göre tarihlercesine,

Mehmed Kâhya'nın tabisi Ali Odabaşı'nın Osman Kâhya'nın ölümünden önce dolama giyip, çavuş olduğunu belirtmektedir.

Osman Kâhya'nın ölümünden sonra, Mehmed Kâhya, alaydan atılması 1711 iç savaşını tetikleyen Efrenc Ahmed'in sekiz yeniçeri hasmından biri, Şerif Mustafa Kâhya'nın eski evi olan ve İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın evinin karşısında bulunan evde yaşamıştır. Mehmed Kâhya, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın emriyle kendi grubuna, 1736 yılında *vak'a-i şûr-engîz*'deki cinayetlerin bir bölümünü işleyen kâşif Kasımi Osman'ı öldürtmüştür.¹²⁷ Bunun, Osman Kâhya'nın ölümünün intikamını almak için yapıldığı neredeyse kesindir.

Mehmed Kâhya et-Tevil hakkındaki bir sonraki haber, yeniçerilerin *kâhya el-vakt*'ı olarak bir yıl (1151-2/1738-9) hizmet ettikten kısa bir süre sonra ölmesidir. Ali Kâhya el-Celfî'yi öldüren Birkevi katiller, oldukça garip bir biçimde Mehmed toprağa verilirken zorla içeri giren bir kalabalık tarafından Mehmed et-Tevil'in evinde öldürülmüşlerdir. Mehmed'in tabisi, artık bir çavuş olan Ali, bu katilleri ölünün himayesi (*fi' ird*) altında olduklarını söylemeleri üzerine içeri almıştır. Bu durum, iki katilin Ali Çavuş'u kilitleyerek evi zaptettiklerini göstermektedir.¹²⁸

Artık et-Tevil adını taşıyan Ali Çavuş, 1744'te Osman Bey Zül-fikâr'a karşı İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın bir araya getirdiği kuvvetlerin arasında tekrar ortaya çıkar.¹²⁹ Ali Çavuş, ed-Damurdaşı'nın vakayinamesinde ise bir daha yer almaz. Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'nın Rıdvan Kâhya el-Celfî'yi yenilgiye uğratmasından sonra, oğullarının yerlerinden edilmesi sırasında karşımıza bir Hasan et-Tevil çıkar.¹³⁰ Tevil grubu da tıpkı İbrahim Çavuş taraftarlarının kalanı gibi, İbrahim'in ölümünden sonra Rıdvan'ın tarafına geçen Abdurrahman'a katılırlar. Tevil grubunun, Osman Kâhya'dan İbrahim Çavuş'un tabiliğine son derece yumuşak geçişi, Abdullâh Kâhya'nın bariz tereddütüyle çok çelişir. Bu, Kazdağlı hanesinin daha önemsiz üyeleri için daha tipik bir davranış olabilir. Belki de, vârisi olmayan her lider söz konusu olduğunda, o andaki lideri destekleyen ve böylelikle de hanenin birliğini sağlayan çok sayıda hane üyesi bulunmaktadır.

Abdurrahman Çavuş

Osman Kâhya'nın ölümü, Hasan Kâhya'nın oğlu Abdurrahman Çavuş'u babasının mirasından çok erken yaşta mahrum kaldığı ve bağımsız otoritesini ilan etmek için henüz çok zayıf olması nedeniyle zor bir durumda bırakmıştır. Süleyman Kâhya öldüğünde, Abdurrahman Çavuş, *serdârü'l-kıtar el-hac* olarak onun yerini almış ve sonunda Osman Kâhya'nın mirasını ele geçirmiştir. Ed-Damurdaşi'nin Abdurrahman Çavuş'un başa geçişini anlatması oldukça etkileyicidir.

Abdurrahman'ın üvey babası, Çavuşan alayının kâhyası olan Süleyman Ağa, Süleyman Kâhya'nın çadırına girer ve onu ölüm döşğinde bulur.

Süleyman Kâhya'nın ruhu vücudunu terk edince, Süleyman Ağa yerinden kalktı ve vasiyet hükümlerini yerine getiren kişiden Süleyman Kâhya'nın terekesini aldı ve anahtarları bir sandığa koydu. Sonra, sandık, kutu, bavul ve sepetlerin anahtarlarını aldı ve vârisi çağırın Osman Bey Zülfikâr'a bilgi vererek, Abdurrahman Çavuş'a *serdârü'l-kıtar el-hac* kaftanını giydirdi. Süleyman Ağa ona anahtarları verdi, o da malını mülkünü alarak çadıra gitti.

Abdurrahman'a miras kalanlar arasında çok miktarda öğütölmüş kahve ve daha önce Osman Kâhya'dan Süleyman Çavuş'a geçmiş beyaz ırktan bir odalık olan Sitt Şuykyâr da vardı.¹³¹

Abdurrahman el-Kazdağlı, ancak 1161/1748'de yeniçerilerin *kâhya el-vakt*'i olmuştur. Birkaç yıl boyunca, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı gücü elinde tutarken, bir kenarda hamle yapmak üzere beklemiş gibi görünmektedir. Bu dönem boyunca, birkaç durumda *serdârü'l-kıtar el-hac* görevini yapmış ve Kahire'nin dört bir yanında hâlâ görülebilen çarpıcı inşaat projeleri başlatmıştır. Abdurrahman'ın güç arayışı, İbrahim Çavuş'un ölümünden sonraki yıllarda olmuştur, dolayısıyla da bu araştırmanın sınırları dışında kalır. Ancak, Abdurrahman Çavuş'un, kendisini ortaya koymak için, tıpkı Abdullah Kâhya gibi, Osman Kâhya ve Süleyman Kâhya'nın kurduğu ittifak düzeninden vazgeçmesi dikkate değerdir. Kazdağlı hanesi, Osman ve

Süleyman Kâhya'nın idaresi altında olduğu dönemde, Kasımilerden geriye kalanlara arada başını sallamanın ötesine geçmeyecek bir biçimde Fakari halefi olmaya devam etmiştir. Bunun nedeni Fakari hanesine sadık olan Zülfikâr Bey'in hanesiyle her zamankinden daha açık bir rekabeti sürdürmeleridir. Ancak, Abdurrahman Çavuş, yalnızca Kasımilerden geriye kalanlarla değil Zülfikâr hanesiyle de bağ kurmuştur. Mirasını, Osman Bey Zülfikâr ve kendi üvey babası Kasımı Süleyman Ağa arasındaki bir anlaşmaya borçludur.¹³² Süleyman Ağa da kendi hesabına, ed-Damurdaşi'nin, Süleyman el-Kazdağlı'nın öldüğü dönemdeki arkadaşları (*eşeb*) olarak tanımladığı, Osman Bey'in müttefikleri Abdullah Kâhya ve Ali Kâhya el-Celfi ile ilişki kurmuşa benzemektedir. Hatırlayacağımız gibi Abdurrahman, yeniçeri alayını bırakmak zorunda kaldığında, Ali Kâhya el-Celfi ona sığınak sağlamıştı. Bu ittifaklar dizisi, Abdurrahman'ın, sonuçta mirasına el koymuş olan Süleyman Kâhya el-Kazdağlı'ya karşı güç kazanma çabalarını oluşturmaktadır. Osman Bey Zülfikâr'ı merkez alan bu ittifaklar, Kazdağlı hanesinin ana kolu için kalıcı bir alternatif oluşturmuştur; bu şekilde, hanenin liderlerinden uzaklaşmış Kazdağlı hanesi üyelerini koruyabiliyorlardı. Yine de tıpkı Abdullah Kâhya'nınkindede olduğu gibi Abdurrahman'ın durumunda da bu alternatif ittifaklar, son önemli Kasımı rakibi olan Çerkez Mehmed Bey'in 1730'da yok oluşunu takiben Fakari hizbinin kaderini göstermektedir.

Hizip, Bilifya alt hizbinin haleflerinden oluşan ve birbiriyle mücadele eden iki bloka ayrılmıştır: Bunlar Kazdağlılar ve Zülfikâr hanesidir. Eğer ileri gelen biri, bir blokun liderine kin besliyorsa, diğer bloka katılmak dışında yapabileceği fazla bir şey yoktu. İronik bir biçimde, Fakarilerden sonra ortaya çıkan bu iki blok ortadan kalkmış olan iki hizbin neredeyse yerini almıştır.

Sonuç

Kazdağlı hanesi içinde yer alan çok sayıda rakip odağın varlığı, Celfilerle karşılaştırıldığında Kazdağlıların çok daha karmaşık bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Celfiler, harekete geçirici,

sarsıcı bir güç olarak değil de sanki aracılık ve tabilik yapmak için tasarlanmış, oldukça basit bir haneydi. Bu özellik onları, 1730'lar-da başlayan, hizipleri gerektirmeyen bir dönemde, başa geçmek için savaşılan her hane için ideal bir ortak haline getirmiştir. Böylece, Celfiler önce Zülfikâr'ın sonra da Kazdağlıların ortağı olmuştur. Rıdvan'ın kesin bir biçimde tabisi olduğu, Rıdvan Kâhya el-Celfi ve İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ortaklığı, Celfilerin servet ve nüfuzlarının doruk noktasını temsil eder. İbrahim Kâhya'nın ölümü ve Rıdvan Kâhya'nın Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Celfiler, Kazdağlıların hizmetkârları konumuna gerilemişlerdir.

Kazdağlı hanesi Celfi hanesinden çok daha büyük ve karmaşık olmasına rağmen, hanenin ilk yarım yüzyıllık gelişmesinde önemli olan, hanenin, kurucusu Mustafa Kâhya'dan başlayarak tabisi Hasan Kâhya ve onun tabisi Osman Kâhya'yla süren liderlik çizgisinden sapmamasıdır. Güçlü Osman Kâhya'nın öldürülmesi, hanenin içinde geliştiği hizipsel bağlamın yozlaşmasıyla birleşince, hanenin liderliğini, İbrahim Kâhya'nın başını çektiği alternatif kola açık hale getirmiştir. Celfiler gibi Kazdağlılar da Fakari hizbinden kalanları, özellikle de Zülfikâr'ın hanesini kıyas olarak kullanmışlardır. Dikkati çeken, yönetim merkezleri alay olan hem Kazdağlı hem de Celfi hanelerinin, beylerin hükmettiği Fakari haneleriyle çekişmeleridir. Sancakla ocak arasındaki eski çekişme, geleneksel hiziplerin çözülmesiyle ortadan kalkmamıştır.

Hizip sorunu dışında, Kazdağlıların ve Celfilerin gelişimi, yüksek rütbeli komutanların kontrolü ve bu rütbelerde düzenli bir terfinin muhafaza edilmesinin, alayla ilişkili bu iki hane için önemini göstermektedir. Azeban alayında, bu terfi sırası çorbacıdan kâhyaya, yeniçerilerde ise odabaşıdan çavuşluğa ve kâhyalığa uzanmaktadır. Kâhya rütbesi, her iki alayın denetiminde de önemli olmakla birlikte, azeban alayındaki yükselmenin daha önemli olması muhtemeldir. Hanenin kurucusu Mustafa Kâhya hariç olmak üzere, ilk Kazdağlı liderleri, çavuş rütbesindeyken, maiyet, servet ve nüfuz için gereken temelleri atmışlardır. Daha ileri giderek şu da söylenebilir: Kâhya rütbesi için servet ve güç gerekmektedir, göre-

vin kendisi ise iktidar pastasının üzerindeki şekerlemelerden ibarettir. İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın *kâhya el-vakt* görevini yalnızca üç ay sürdürdüğünü biliyoruz. Yine de, kâhyalar gelir ve prestijin bir bileşimi sayesinde, çavuşların nadiren yapabildiği şey, yani büyük inşaat projelerine girişebilmektedir. Belki de, kâhya olana dek İbrahim el-Kazdağlı için *meâsir*'den söz edilmemesi tesadüf değildir.¹³³

Kâhyalık görevini tekelleri altına alabilmek için, Kazdağlıların önce çavuş rütbesini ele geçirmeleri gerektiğini düşünmek akla yâkındır. Ödeme kayıtlarından yola çıkarsak, diğer unsurları çavuş rütbesinin uzağında tutmamakla birlikte, bunu 1730'larda gerçekleştirmişlerdir.¹³⁴ Bir yandan bu rütbenin denetimini güçlendirirken, diğer yandan da yeniçeri ocağının liderliğini daha düşük rütbeli acemi komutanlardan uzak tutmaya çalışmışlardır. Alt rütbelere gelen son ciddi tehdit, 1729'da Osman Çavuş tarafından bertaraf edilen Kara Mustafa Çavuş olmuştur.¹³⁵ Kazdağlılar böylece odabaşılıktan çavuşluğa ve kâhyalığa uzanan terfi hattını kendi tabilerine açık tutmuşlardır. Bunların, alaya odabaşı ya da daha düşük bir rütbeyle girdikleri görülmektedir. Çavuşluğa terfi ettiklerinde dolama sahibi oluyor ve kendi hanelerini oluşturmak üzere kışlalarından ayrılabiliyorlardı. Bu noktada, kışla içindeki tabi grubu, bir ikâmet yerinde merkezlerini oluşturarak kelimenin gerçek anlamında bir hane olabiliyordu. Bu nedenle, bir çavuş için, genellikle kendi patronu ya da müttefiklerine yakın olan bir yerde, önemli bir mahallede büyük bir mesken inşa etmek, satın almak ya da el koymak önemliydi. Kazdağlı hanesi, Özbekiye'deki evi Kahire'nin askeri gücünün merkezi haline gelen Osman Çavuş'un idaresi altında bu duruma gelmiştir.

Kazdağlıların ve Celfilerin bu terfi sırasına bağlı kalışı, her iki hane üzerinde de alay yapısının egemen olduğunu gösterir. Bu iki hanenin gelişim çizgisi, kâhyanın bir güç odağı olarak daha düşük rütbelerin yerini alması gibi bir soruna hiç yol açmamıştır. Her iki hane de, kendi alaylarının kurumsal bütünlüğünü olağanüstü durumlar dışında muhafaza etmiştir; kâhya olmadan önce çavuş ya da çorbacı olarak hizmet süresini doldurmak hâlâ gerekliydi. Kaz-

dağlılar, bir yeniçeri rütbesi olan çavuşluğu eskisinden daha güçlü bir hale getirmeyi başarmış, sonra da kâhyalık rütbesi eşi görülmedik bir güce kavuşunca bu görevi kendi yararlarına kullanmışlardır. Bu şekilde, beyliğe nüfuz etmeleri için gereken şartları hazırlamışlardır. Hane içindeki alay hiyerarşisini bozan tek durum, alayın ötesine bu geçiştir. Kâhya rütbesi, iktidar odağı olarak çavuş rütbesinin yerini alamasa da, son dönem Kazdağlı beyliği, nüfuzunu borçlu olduğu bu kâhya rütbesinin yerini alabilecek durumdaydı ve sonunda da almıştı.

V

İbrahim Kâhya El-Kazdağlı'nın Başa Geçmesi ve Kazdağlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışı

İbrahim Kâhya'nın Geçmişi

İbrahim Kâhya el-Kazdağlı, Mustafa Kâhya'nın başlattığı Kazdağlı silsilesinin ikincil diyebileceğimiz bir kolundadır. İbrahim, Mustafa Kâhya'nın oldukça esrarengiz bir tabisi olan ve kendisinden daha yaşlı ve müteşebbis *küşdaş* Hasan Kâhya'nın altında yer almakla yetinen Süleyman Çavuş'un tabisiydi. İbrahim'in etnik kökenini kesin olarak tayin etmek mümkün değildir. Mühimme defterinde, ondan, sürekli olarak Mustafa Kâhya gibi Batı Anadolu kökenli olduğu anlamına gelen Kazdağlı sıfatıyla söz edilmektedir. Ancak, mühimme defteri, şeriye mahkemesi sicillerinde memlûk olarak gösterilen, daha önceki Kazdağlı liderleri Hasan ve Osman Kâhya'dan da Kazdağlı olarak bahsetmektedir.¹ İbrahim bir memlûk olsaydı, Kazdağlı hanesinin liderliğini gerçekleştirirken azat edilmiş memlûklardan yararlanmış olurdu. Dahası, bir önceki kuşaktan Kazdağlılar gibi İbrahim'in kuşağı da açıkça, İbrahim'in patronu Süleyman Çavuş'un kendisinin de kaçamadığı, “daha güçsüz olan yoldaş” geleneğine bağlı kalmıştır. Böyle-

likle, İbrahim, Süleyman Çavuş'un tabileri arasında *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak ortaya çıkmıştır, diğerlerinden ise vakayinameler neredeyse hiç bahsetmezler.²

İbrahim Kâhya, hacçı nüfuz elde etmenin bir aracı olarak kullanma pratiğini geliştirmiştir. 1710'da Kazdağlıların azaban alayına yenilmesi sırasında, Hasan Çavuş el-Kazdağlı *serdârü'l-kıtar el-hac* olarak hizmet ederken, alt kademedeki *küşdaş*'ı Süleyman'ın *serdârü'l-kıtar* olduğunu ve bir İbrahim Çorbacı'nın da *serdar Ciddevi* görevini yapmakta olduğunu hatırlayalım. Eğer bu İbrahim, Süleyman'ın tabisi, gelecekteki İbrahim Kâhya idiyse kariyerinin oldukça erken bir döneminde, hatta önde gelen bir görev üstlenmiş demektir. İbrahim Kâhya, 1148/1735'e kadar çavuşluğa terfi etmemiş ve bu görevdeyken 1151/1738'de *serdârü'l-kıtar el-hac* olmuştur.

İbrahim Çavuş, hac kervanını koruma görevini yaparken, hac komutanı Osman Bey Zülfikâr'ın oluşturduğu engelle karşılaşmıştır.³ Celfi hanesiyle ilgili olarak bahsedildiği gibi, bu iki ileri gelen arasındaki çekişme, 1743'te Circa'nın Ferşut köyünde karşılaşmalarıyla sonuçlanmış, İbrahim Çavuş Osman Bey'in İstanbul'a kaçmasına neden olmuştur. Bu olay, daha sonra yorumcuların İbrahim Paşa'nın isyanı olarak değerlendirdikleri, İbrahim Paşa'nın Vali Mehmed Ragıp Paşa'nın mallarına el koyma hadisesinin ilk hamlesidir.⁴ Yine de vali ile Osman Bey'in kaçışından sonra başa geçen Fakari haneler arasındaki güç oyunlarının yeniden değerlendirilmesi, "isyan" etiketinin, bu etiketin kullanılmasını gerektiren politik ittifakların kendisi kadar geçici olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu yeniden değerlendirme, İbrahim Çavuş'un isyankâr olarak damgalanmaktan kaçınmaya çalıştığını da ortaya koyar.

İbrahim Çavuş'un "İsyanı"nın Yeniden Değerlendirilmesi

İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın, Osman Bey'in maiyetine ait olan Ferşut kâşifinin yerine kendi kâşifini getirmesinden sonra, Osman Bey Zülfikâr Mısır'dan kaçmıştır. Yine de İbrahim Çavuş,

bu hareketi için, hem Osmanlı valisinin, hem de sultanın desteğini garanti etmiştir. Osman Bey, İbrahim Çavuş'un kâşifine şiddetle karşı çıkarak, imparatorluk yönetiminin isteklerini reddetmiş oluyordu. Bu dönemde Kahire'ye gönderilen fermanlar, sarayın İbrahim Çavuş'u değil, Osman Bey'i isyancı olarak gördüğünü göstermektedir. Fermanlar, Osman'dan şaki ve hain olarak bahsediyor ve Osman'ın vergi aldığı köyler için ödemesi gereken *hulvan*'ın toplanması üzerinde önemle duruyordu.⁵ Bu köylerden biri, Bu-hayra'nın Delta vilayetindeki Faraskur köyüydü; bu köy, Osmanlı sarayına gidecek pirincin ekilmesi için ayrılmıştı; Osman Bey'in çok sayıdaki itaatsizliklerinden biri de saraya ait pirinç ve çeşitli yiyeceklere el koymasıydı.⁶ Üstelik, yönetimin, Kutsal Şehirler (*Evkafü'l-Harameyn*) için ayrılmış olan vakıfların denetimini farklı kişilere dağıtma çabalarına rağmen, Osman Bey, bu vakıflardan olan Muradiye, Hasekiye ve Valide Sultan vakıflarının idaresini ele geçirmeyi başarmıştı. Mühimmedeki fermanlar, Osman Bey'in bu vakıflara ait köyler üzerindeki vergileri saray hazinesine ödemesini emretmektedir.⁷ Bu emirler, Osman Bey'in mal varlığına el konularak satılacağını beyan etmektedir. Eğer kendisi Mısır'a yeniden girmeye çalışırsa, tutuklanarak öldürülecektir.⁸ Kısacası, Osman Bey'e aman verilmeyecektir.

Buna rağmen, Osman Bey, payitahta gelmiş ve sarayın gözü önünde yavaş ve dikkatli bir dönüşüm geçirmiştir. Başkente varış döneminden bir buyruk, onun İstanbul'a gelmesini emreden ferman-ı hümayun olmaksızın geldiğini, kızgın bir ifade kullanarak belirtmektedir. Ancak bu buyruğun büyük bir bölümünde, Osman Bey'in Kahire'deki evinin hasımları tarafından nasıl talan edildiği anlatılmaktadır; bu buyruk, daha çok bir vakayinameyi andırır. İnanılmaz olan ise Osman Bey'in adının bu buyrukta, Arapça saygı belirten bir ifade olan *dame izzuhu* ("şanı sürsün") ile birlikte yer almasıdır. Bu, hain olarak nitelenen biri için kullanılacak bir ifade değildir; belge adeta Osman Bey'in kendisi tarafından yazdırılmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır.⁹ Bu buyruk, Osman Bey'in kendisine gösterilen kötü muameleden şikâyetçi olması üzerine yazılmış olmalıdır, dolayısıyla edinilen izle-

nim gerçeği yansıtıyor olabilir. Buyruktaki ayrıntıların kaynağı da bu durumda Osman Bey'in kendi şikâyetleridir.

Osman Bey'in, başkente gelir gelmez, çektiği sıkıntıların telafisi için mahkemeye başvurduğu açıktır. Çabaları kısa sürede meyve vermiş, mühimme defterinde belirtildiği gibi eski haklarının geri verilmesi süreci başlamıştır. Mısır'daki mallarına el konup, satılması geçerliliğini koruyor olsa da mahkeme İstanbul'da kalma izni vermiştir. Yukarıda bahsedilen emirden hemen sonra verilen emirde, Mısır'ın ileri gelenleri, Osman Bey'in hanesinin ya da onları geçindirmek için kurduğu hane vakıflarının gelirlerine (ulufe, *ceraye*) karışmamaları konusunda uyarılmaktadır. Kısa bir süre sonra hanesi de İstanbul'a getirilir.¹⁰ 1159/1746'da, Osman Bey, Edirne'nin sancak beyi olmuş, Mısır'daki mal varlığını ve parasının kendisine verileceği sözünü de almıştır.¹¹ Osman Bey ve taraftarları mahkemeye büyük bir baskı uygulamışlardır. Ayrıca daha somut ikna yolları da kullanmışlardır: Osman Bey'in resmen affedildiğini gösteren emir, Osman Bey'in bu ihsanı elde edebilmek için 200 Mısır kesesinden oluşan "af vergisi" (*bedel-i afv*) ödediğini göstermektedir.¹²

Osman Bey Zülfikâr, kendi ayarladığı sürgününde bile, Mısır'da Zülfikâr hanesinin yeniden güç kazanmasını sağlayabilmek için yeni vali ve geleceğin vezir-i azamı Ragıb Mehmed Paşa'yı (1744-8) kullanmaya çalışmıştır. Ancak, Osman Bey'in bunu gerçekleştirebilmek için yalnızca İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'yı değil, Fakari hanesinin diğer halefi olan Katamiş grubunu da ortadan kaldırması gerekiyordu.

Bu hane, 1711 iç savaşının başlattığı olaylar sırasında öldürülen Fakari lideri Kaytaş Bey'in Gürcü memlûku olan Mehmed Bey Katamiş tarafından kurulmuştu. Mehmed Bey Katamiş'in kendisi de 1736 tarihindeki *vak'a-i şûr-engîz*'de öldürülmüştü. Osman Bey'in gidişi üzerine, Katamişler, 1736'dan önce denetimlerinde tuttukları önemli riyaset görevlerini yeniden ellerine geçirmişlerdir. Müteveffa Mehmed Bey'in koruması altında olan İbrahim Bey Katamiş, *şeyhü'l-beled* (Kahire'nin başı) olarak Osman Bey Zülfikâr'ın yerini almış, *küşdaş*'ı Halil Bey de hac komutanı olmuştur. Dimyat limanının gümrüklerini elinde tutan Dimyati hanesinden Ali Bey de defterdar görevini üstlenmiştir.¹³

Yeni Katamış kuşağı, Ragıb Mehmed Paşa ve merkezi Osmanlı yönetimiyle çatışmakta gecikmemiştir. Halil Bey Katamış, gözü doymaz bir hac komutanıydı. Halil Bey'in Kafkas memlûklar ya da Anadolu sarâclar yerine almayı tercih ettiği siyah derili Afrikalı köleler, hacıları mütemadiyen soyuyordu; bu durum, öfkelenen Fas Sultanı Mevla Abdullah'ın Magribi hacılar adına valiye şikâyetinde bulunmasına neden olmuştu. El-Ceberti, Mevla Abdullah'ın mektubunu ve Ragıb Paşa'nın Halil Bey'i şaki olarak niteleyen ve onu "üç yandaşıyla" birlikte öldüreceğine yemin eden cevabını aktarmaktadır.¹⁴

Büyük nüfuz sahibi Kızlar Ağası el-Hac Beşir Ağa'nın (1717-46) 1746'da ölmesi, Ragıb Paşa'ya, Katamışlılara ve riyasete diğer katılanlara saldırma fırsatı vermiştir. Kadim Kızlar Ağasının vefatı, ağanın imparatorluğun dört bir yanına yayılmış servetine el koyabilmek için Hazine-i Hümayun'un yoğun bir çaba göstermesine neden olmuştur. Beşir Ağa'nın idaresinde bulunan, *Evkafü'l-Harameyn*'e verilmiş Mısır köylerinden elde edilen tahıl ve faizler, *şeyhü'l-beled* İbrahim Bey Katamış, defterdar Ali Bey Dimyati ve Mehmed Bey Katamış'ın bir memlûkunun oğlu olan Ömer Bey Katamış'ın zimmetindeydi. Beşir Ağa'nın vekili,¹⁵ İbrahim Bey Katamış'e tahılları vermesi gerektiğini söylediğinde, İbrahim Bey'in "Sultan bok yesin!" dediği rivayet edilir. Yine de tahıl için depozi to karşılığında, vekile bir köy iltizamını kiralamaya razı olur.¹⁶

İbrahim Bey'in inatçılığının, Ali Bey Dimyati ile birlikte tüm Katamışlıları öldürme ve kalan Dimyatileri de sürgün etme yetkisini gizlice Ragıb Paşa'ya veren bir hatt-ı şerifin aceleyle çıkarılmasına neden olduğu doğrudur.

Ancak, sürgündeki Osman Bey Zülfikâr'ın bu emirde parmağı olduğu barizdir. Suikast, Osman Bey'in patronu Zülfikâr Bey'in himayesi altında ve tesadüfen de Ragıb Paşa'nın gözdesi olan Hüseyin Bey Haşâb'ın evinde tutulan tabileri tarafından gerçekleştirilecektir.¹⁷ Ancak, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın riyasetle ilgili planları Zülfikârların yeniden başa geçmesini engelliyordu. Bu nedenle, Hüseyin Bey Haşâb ve Ragıb Paşa, İbrahim Çavuş ve müttefiki Rıdvan Kâhya el-Celfi'yi öldürmek üzere bir

plan hazırladılar. Osman Bey Zülfikâr, bir kez daha olayların perde arkasında yerini aldı. Kahire’de saklanan ve İbrahim ve Rıdvan’a Haşâb’ın evinde tuzak kurarak suikasti gerçekleştirecek olanlar onun memlûklarıydı. Görevlerini başarıyla yerine getirdikten sonra Osman Bey’i Kahire’ye geri getireceklerdi. Planı öğrenen İbrahim Çavuş, Ragıb Paşa’yla yüzleşerek, Haşâb’ı öldürmek için bir ferman talep etmiştir. Zor durumda kalan vali, “Allah’ın ve peygamberinin kulu olan sultanımızın emrini yerine getiren biri”nin öldürülmesini emretmeyi reddetmiştir. İbrahim Çavuş onu hemen azletmiş ve Haşâb’ı Kahire’den kovmuştur.¹⁸

Osmanlı sarayı Osman Bey Zülfikâr’ı kararlı bir biçimde desteklemiş olsaydı, İbrahim Çavuş’un Hüseyin Bey Haşâb’ı ve Ragıb Paşa’yı bozguna uğratması isyan addedilirdi. Ancak, mühimmede de görüldüğü gibi, devletin Osman Bey konusundaki politikasının dikkate değer olan tarafı, tutarlılıktan uzak olmasıdır. Gerçekten de, Fakari kökenli haneler arasındaki mücadele payitahtta tekrar ediliyor gibidir. Mühimmedeki emirlerde, mahkemede hangi grup ağırlıktaysa o grubun karşıtları için şaki nitelemesi yapılmaktadır. Ramazan 1159/Eylül 1746’da, tam da Osman Bey Zülfikâr’ın eski haklarına kavuşma süreci sonlanırken, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı ve Rıdvan Kâhya el-Celfi’yi şaki olarak niteleyen iki ferman düzenlenmiştir. Bu suçlamalar, Osman Bey’in hacın yürütülmesiyle ilgili olarak İbrahim Çavuş’la uzun zamandır yaşadığı rekabeti yansıtır; fermanlara göre, İbrahim, kutsal şehirlere tahıl götürmemiş ve hacılar ile Mısır köylülerini bedevilerin saldırılarından koruyamamıştır. Dahası, bu fermanlar, İbrahim’in, Kazdağlıların *serdârü’l-kıtar el-hac* görevini tekellerinde bulundurmalarını sağlayan, yeniçeriler üzerindeki kontrolünü hedeflemektedir. İbrahim ve müttetikleri (*havadar*’lar) cezalandırılacak ve alayın düzeni korunacaktır.¹⁹ *Serdârü’l-kıtar el-hac* görevinin hac kervanını bedevilerin saldırılarından koruma becerisine bağlı olduğunu hatırlarsak, Osman Bey’in saikleri daha anlaşılır bir hal alır.

Osman Bey, güvenli bir hac yolculuğu sağlama konusunda İbrahim’in yetersizliğine saldırarak kendi becerisine dikkat çekebilirse

gücünü yeniden kazanmanın temellerini atmış olacaktı. Tesadüf olamayacak bir biçimde, İbrahim Çavuş'a yöneltilen suçlamaların hemen öncesine ait bir fermanla Osman Bey, kaçışından beri ilk kez *şeyhü'l-beled* ifadesiyle anılmaktadır.²⁰

Yine de Osman Bey'in affının, güç kazanma teşebbüsünün resmi bir onayı olması olası değildir. Sultan, teamülü izleyerek Osman Bey'in Kahire'ye dönme çabalarını engellemek üzere onu Edirne'de görevlendirmiş olabilir. En prestijli ya da en kazançlı valiliklerden biri olmayan Edirne sancak beyliğine atanması, belki de Osman Bey'i hem başkentten uzaklaştırma hem de ödüllendirme amacı taşıyordu.

Ragıp Paşa ve Hüseyin Bey Haşâb'ın, durumu Zülfikârların lehine çevirme çabalarına rağmen Osman Bey Zülfikâr'ın affedilmesinden sonra, Katamişlerin yasaklanması Zülfikârların eski gücünü kazanmasına yardımcı olmamıştır. Tersine, Osmanlı devletinin, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı ve mütteliklerini, riyaset sahibi olarak Katamişlerin halefi olarak gördüğü izlenimi uyanmaktadır. 1747 yılına ait fermanlarda, öldürülmüş ve sürgün edilmiş Katamişler şaki olarak nitelense de, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı ve Rıdvan Kâhya el-Celfi, tıpkı 17. yüzyılın sonunda Hasan Ağa Bilifya ve Mustafa Kâhya'nın olduğu gibi, Mısır'ın liderlerinden ikisi olarak öne çıkmaktadır.²¹ Bundan sonra da bir daha şaki olarak adlandırılmamışlardır.

Katamişler ise Osman Bey Zülfikâr'ın geçirdiği dönüşümün daha başarısız bir benzerini gerçekleştirmiştir. Yukarıda bahsedilen 1747 yılına ait fermanların amacının, Katamişlerin ve Ali Bey ed-Dimyati'nin ödenmemiş vergileri, geri verilmemiş gelirleri ve mal varlıkları ile iltizamlarının satılması olduğu düşünülebilir.²² Ancak, 1163/1750'de, Katamiş grubunun Hicaz'a kaçmış olan iki üyesi affedilmiş ve Mısır'a dönmeleri yasak olsa da Mekke'de oturmalarına izin verilmiştir.²³ Edirne, Osman Bey Zülfikâr için hangi amaca hizmet ettiyse, Mekke de Katamişler için aynı amaca hizmet etmiş olabilir.

Merkezi yönetimin İbrahim Çavuş'a karşı olumlu tutumu, İbrahim, Ragıp Paşa'nın mallarına el koyduğunda merkezin nere-

deyse hiç tepki vermemesinden anlaşılabilir. Güney Anadolu kıyısındaki İç İl sancağının valisi olarak Ragıb'ın yerine getirilen Ahmed Paşa'nın atama emrinde, Ragıb Paşa'nın azledildiği koşullar, yumuşak bir biçimde, bir başka *vak'a-i şûr-engîz* olarak nitelenmekte ve İbrahim Çavuş'un adı geçmemektedir.²⁴ Hüseyin Bey Haşâb ve tabileri ise, tersine eşkiya olarak nitelenmektedir.

Artık tanıdık gelen bir biçimde, onların iltizamlarının satışını ve evlerine el konmasını talep eden acele emirler söz konusudur.²⁵ Bu, aslında merkezi yönetimin, zorba riyaset sahipleriyle başa çıkmak için kullandığı tipik bir uygulamadır: Bu uygulama, yumuşaklık derecesi değişebilen müdahalelerden sonra, onların zorbalıkla edindikleri serveti geri almak için uygulanan yasaklama ve çabalardan oluşur. Öyleyse, merkezi yönetim son tahlilde Osman Bey Zülfikâr, Katamişler ve Haşâb'ı, riyaset sahiplerinden ne daha fazla ne de daha az fırsatçı olarak görmektedir. Yönetimin, Osman Bey ve müttefiklerinin Kahire'de eski güçlerine kavuşmaları için herhangi bir zorlayıcı neden görmediği açıktır.

Ragıb Mehmed Paşa ile Hüseyin Bey Haşâb arasındaki bağ kavramak biraz daha güçtür. Belki de Ragıb, Katamişlerin gönderilmesine yardım ettikleri için Haşâb ve Osman Bey Zülfikâr'ın tabilerine müteşekkirdir; ed-Damurdaşi'ye göre, Ragıb, sultanın emrini Haşâb'ın yerine getirdiğini söylerken bunu kastetmiştir. Ancak, Ragıb, Haşâb'ın tarafını tuttuğu için ne takdir edilmiş ne de başka bir biçimde açıkça cezalandırılmış olduğundan, ed-Damurdaşi, Ragıb'ın tarafıllığının derecesini abartıyor olabilir. Ragıb Paşa, sultanın tuğrasını imparatorluk belgelerine koyan görevli olan nişancılığa getirilmiş, daha sonra da Batı Anadolu bölgesindeki Aydın'da (ironik biçimde Kazdağı'nın eteklerinde yer alır) önemli bir görev olan vergi toplama görevine (*muhassıl*) atanmıştır. Aydın gibi küçük bir eyalet bölgesine görevli gitmek, bir çeşit gözden düşme olarak yorumlanabilir, ancak, Ragıb Paşa'nın Mısır'daki durumu bu görevlendirmeyi ancak kısmen açıklayabilir. Durum ne olursa olsun, Ragıb Paşa Kahire'den ayrıldığına üzülmemektedir. Bir şiirinde, "Dünyanın Anasını yönetmekten yoruldu" diye yakınır ve "Yeter Kahire'de gördüğüm

bu kötü muamele. Rum'a gidelim artık" diye devam eder.²⁶ Azledilmesi bir felâket olarak nitelenemez, sonuçta Kahire'de, çoğu validen daha uzun bir süre, dört yıl boyunca kalabilmiştir.

Şüphesiz ki, Zülfikârların düşüşü, yeniden toparlanması ve başarısızlığı ile İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın eşzamanlı yükselişinde pek çok bileşen bulunmaktadır. Bunların önde geleni, riyaseti kişisel kazançları için kullanmaya teşebbüs eden oranın ileri gelenlerine Osmanlı devletinin gösterdiği standart tavidir. Ancak elbette başka faktörler de rol oynamıştır.

Osman Bey Zülfikâr'ın tabisi olan Haşâb, Ragıb Paşa'yla ittifak yapmışsa Osman Bey'in de Osmanlı devletiyle müttefik olması muhtemel görünmektedir; yeniden güç kazanmasının hızı ve kapsamı başka türlü açıklanamaz. Ama benzeri biçimde, kendisinin ve tabilerinin isteklerinin yeniden engellenmesinin hızı da payitahttaki bir güç mücadelesine işaret eder. Riyaset için âdeti olduğu üzere Fakari haleflerini destekleyen el-Hac Beşir Ağa'nın ölümü, belki de Katamişler için olduğu gibi Zülfikârlar için de ağır bir darbe olmuştur. Bu açıdan önemli olan bir nokta ise, bozguna uğrayan Hüseyin Bey Haşâb'ın İstanbul'a değil, önce Yukarı Mısır'a, sonra da Hicaz'a kaçmasıdır. Hüseyin Bey, İstanbul'un Osman Bey Zülfikâr'ın yenilgiye uğramış taraftarları için bir sığınak olmaktan çıktığını hissetmiş olmalıdır.

Zülfikârlar için saray desteğinin azalması durumunun benzeri, Osman Bey'in Edirne'ye gönderilmesinde de rol oynamış olabilir. İbrahim Çavuş el-Kazdağlı kendi hesabına, daha sonra Ragıb Paşa'nın düşmanı haline gelecek olan, geleceğin Kızlar Ağası Ebukoff Ahmed Ağa'nın (1755-8) 1750'lerin başında Kahire'de konaklamasından şüphesiz ki yararlanmıştır.²⁷

Son tahlilde, İbrahim Çavuş el-Kazdağlı'nın yükselişi cesurane bir isyandan değil, kendi çıkarlarını düşünen bir grup fırsatçı arasında sultana sadık tek kul gibi görünme becerisinden kaynaklanmıştır. Riyasete sahip olduğunda bile sağduyuyu elden bırakmamıştır; kendisinden hemen önceki selefleri gibi yapmayıp, Mısır'ın İstanbul'dan gelen haracı olan *irsaliye-i hazine*'yi almamıştır.²⁸ Bu kurnazlık, hem ölümüne dek iktidarda kalmasını, hem de *irsaliye*

dışındaki kaynaklardan büyük miktarlarda gelir elde etmesini sağlamıştır. Bu gelirler arasında, tabii ki beylerin kontrolündeki büyük kırsal iltizamlar bulunuyordu.

İbrahim Çavuş'un Rıdvan Kâhya el-Celfi ile Ortaklığı ve Beyliğe Nüfuz Edişi

Zülfikâr hanesi, Katamiş grubu ve Dimyatlıların yasaklanması, beylik kadrolarında önemli bir boşluk doğurmuştu. Bu boşluk, büyük oranda İbrahim Çavuş el-Kazdağlı ve Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin tabileri tarafından doldurulmuştur. İbrahim ve Rıdvan'ın, geçmişte hanelerin yaptığı gibi, beylik haneleriyle stratejik ittifaklara girişmek yerine kendi tabilerini beyliğe terfi ettirmeyi seçmelerinin nedeni nedir? Kazdağlılarla uzun süredir ittifak içinde olan birkaç beylik hanesi bulunuyordu; bunlar, çok küçülmüş olan Bilifyalar ve köy kökenli (fella) birinin kurduğu Fellahlardı.²⁹ Bu haneler, İbrahim ve Rıdvan'ın ikili yönetimi süresince (1748-54), kararlı bir biçimde tabi konumunda olmakla birlikte Kazdağlı kampında yer almayı sürdürmüşlerdir.

İbrahim Çavuş'un Rıdvan Kâhya el-Celfi ile ortaklığı, daha önceki Kazdağlıların, potansiyel rakipleri olan Gedikler, Zülfikârlar ve Katamişlerle giriştiği, durumun gerektirdiği ittifaklara benzeyen bir stratejik ortaklık değildi. Bu, eski tip ortaklıklar yerine Celfilerin, geleneksel rolleri olan, haneler arasında ve daha güçlü olan haneye ona bağlı bulunanlar arasında yaptıkları arabuluculuk dolayısıyla gelişmiştir. Daha önce gördüğümüz gibi Rıdvan Kâhya, 1743 yılındaki Ferşut anlaşmazlığında Osman Bey Zülfikâr'a karşı İbrahim Çavuş'un yanında yer alarak, Celfilerin Zülfikâr hanesiyle olan tarihi bağlarını koparmıştır. Ragıp Paşa daha valilik görevine başlamadan önce, İbrahim Çavuş ve Rıdvan Kâhya bir çift olarak değerlendirilmeye başlamıştır.³⁰ 1748'de riyaset sahibi olduklarında, İbrahim Kâhya'nın eline geçen baharatların ya da el konanların üçte birini Rıdvan Kâhya'ya vereceğine dair bir anlaşmaya varmışlardır.³¹ Aralarındaki anlaşma, *mudarebe* olarak bilinen ticari ortaklık türüne benziyordu: İbrahim, ticari işlemleri yürüten aktif ortak, Rıdvan ise

para yatırmak dışında pek birşey yapmayan pasif ortak görünümündeydi.³² Rıdvan, pek çok teşebbüsü finanse etmiş olabilir: Aslında, kâhya sıfatının sağladığı finans kaynakları, şüphesiz ki onu İbrahim için daha da cazip bir hale getirmiş olmalıdır. Kâhyaların mali kaynak bulabildiği inşa projeleri ikiliye meşruiyet kazandırmış ve *meâsir* adı verilen, büyük çaplı hayır işi projeleri kalıcı bir iz bırakmıştır.

Ortaklıklarının ticari yanı dışında, İbrahim Çavuş ve Rıdvan Kâhya'nın ikili yönetimi, dikkatli bir biçimde tasarlanmış bir iktidar paylaşımına dayanıyor gibi görünmektedir. İkili, örneğin kendi tabilerini beyliklere terfi ettirmeye başladıklarında, aynı anda aynı sayıda tabiyi terfi ettirmek için uğraşmışlardır. Bu durumda, ikili idare için önemli olan ikilinin haneleri arasındaki güç dengesiydi. Bu eşit pay ilkesi, Mısır'ı birlikte yönetmeye çalışan, 18. yüzyıl sonu beyleri tarafından da benimsenmiştir.³³

İbrahim Çavuş ve Rıdvan Kâhya'nın beyliğe terfi ettirdiği tabiler ilk olarak farklı alaylarda ağa olmuşlardır.

İbrahim Çavuş, Circa'daki Ferşut konusunda Osman Bey Zülfikâr'la karşı karşıya geldiğinde, hac komutanı Halil Bey'in Circa valiliğini talep etmesini desteklemiştir. Ancak Halil Bey'in öldürülmesi üzerine, kendi tabisi olan Müteferrika alayının ağası Kasir Osman Ağa'yı³⁴ beyliğe terfi ettirmiş ve onu Circa'ya yerleştirmiştir. Aynı dönemde, gücün paylaşılması ilkesine göre, Rıdvan Kâhya da, kendi tabisi azaban alayından İsmail Kâya'yı beyliğe terfi ettirmiş ve ona Minufiye'deki Delta vilayetinin valiliğini vermiştir.³⁵ Bu atamalarla, İbrahim ve Rıdvan, 17. yüzyıl sonunun ağalıktan beyliğe doğru terfi sırasını yeniden canlandırmışlardır. Bu terfi sırası, askeri elit içinde alay komutanlarının üstünlük kazanmasıyla eşzamanlı gibi görünmektedir; örneğin Bilifya'nın en güçlü olduğu dönemin belirgin özelliğidir. Üstelik, beyliğe terfi ettirilecek, bir kâhyanın himayesi altındaki ilk kişi, Hüseyin Kâhya ed-Dimyati'nin tabisi olan Mustafa adlı bir ağadır. Kâhyaların statüsünün ağa rütbesinin altında olması, onların bu rütbeyi beyliğe giden bir yol olarak kullanmalarını sağlamıştır.

Yine de bu ağalar alay içindeki olağan terfi sırasını izlememişlerdir. Genel bir kural olarak, kâhyalığa terfi etmiş hiçbir çavuş

oradan ağalığa oradan da beyliğe yükselmemektedir.³⁶ Olağandışı durumlarda, çorbacı ve onun altındaki rütbeleri taşıyan askerler ve alay dışından olanlar özel bir emirle ağa yapılabilirdi.³⁷ Ancak genel olarak, 18. yüzyılın ortalarında, alaylar içinde iki belirgin terfi sırası görülebilir: sözkonusu kişiyi alayın başına götüren ve çavuşluktan kâhyalığa giden hat ile vilayet valiliklerinin denetimine götüren, ağalıktan beyliğe uzanan sıra. Gördüğümüz gibi, yeniçeri ağasının görevi özel bir durum haline gelmiştir; dahası, 18. yüzyılın sonunda, yeniçeri ağaları sık sık ya bu mevki, ya da Kahire'nin güvenliğinin sağlanmasında, yeniçeri ağasıyla işbirliği yapan subaşı ya da vali mevkilerinde bulunmuşlardır.

İbrahim Çavuş, eski Kazdağlı stratejisinin ana bileşeni olan Fakari sonrası beylik haneleriyle duruma uygun ittifaklar oluşturmak yerine, Kazdağlı hanesinin kendisini beyliğin üzerine oturtmuştur. Bunu yaparken temel kaygılarından birinin kilit beylik görevlerinin, özellikle de hac komutanlığının denetlenmesi olduğuna şüphe yoktur.

Kazdağlı askerlerinin, uzun zamandır hac komutanı olan Osman Bey Zülfikâr'la giderek gelişen ilişkileri, yeniçeri *serdârü'l-kıtar el-hac*'ın başarısının, kendisine karşı olan bir hac komutanı tarafından engellenebileceğini göstermektedir. Daha da kötüsü, merkezi devletin hac komutanını, Kazdağlıların yakın ilişki içinde oldukları kahve tüccarları zararına güçlendirmek istemesi Kazdağlıların ticari çıkarlarını tehdit ediyordu. 1162/1749 yılına ait iki hatt-ı şerif, hac yolculuğu yapan tüccarların kendilerini bedevi saldırılarına karşı koruması için, hac komutanına her kahve çuvalı (*ferde*) başına vergi vermesini zorunlu kılmaktadır. Bu emirler, hac için yapılan hazine masraflarını azaltmayı ve tüccarların hazineye ait gelirleri ceplerine atmasını engellemeyi amaçlıyordu.³⁸ İbrahim Çavuş, kahve ticaretiyle birlikte hac komutanlığını da denetleyerek tüccarlarla hac komutanı arasındaki alışverişlere devletin müdahalesini azaltabilirdi.

Kutsal Şehirler'e götürülen ve bazen da kahveyle takas edilen tahılın üretildiği Yukarı Mısır köylerinin denetimi de kahve ticaretinin ve hac komutanlığının denetimiyle ilişkilidi. Hatırlayacağımız gibi,

İbrahim Çavuş henüz Osman Bey Zülfikâr'la rekabet içinde olduğu günlerde dahi, kendisi ve grubu için kırsal iltizamlar elde etmek üzere uğraşmaktaydı. Daha o dönemde, aklında en büyük kırsal iltizamlar, vilayet valilikleri, hepsinden önemlisi, Mısır'ın esas tahıl ambarı ve en büyük valiliği olan, devasa Circa vilayeti vardı. İbrahim'in Circa'ya el koyması, Osman Bey'in İstanbul'a kaçışını tabii ki tetiklemiştir. Gördüğümüz gibi, İbrahim Çavuş tabisi Osman Ağa el-Kasir'i beyliğe terfi ettirip, onu Circa valisi yaparak Mısır'ın tahıl deposu üzerinde doğrudan otorite elde etmekte gecikmemiştir.

İbrahim Çavuş'un hayatı boyunca gerçekleştirdiği üç terfinin üçünü de, tahıl arzının ve hac komutanlığının denetimi belirlemiştir. İbrahim Çavuş, Kasir Osman Ağa dışında Ali Kâşif el-Kırd (sonunda aldığı adla el-Gazzevi) ve Hüseyin Ağa Kişkiş'i³⁹ de terfi ettirmiştir. 1162/1749'da Ali Bey el-Kırd zaten hac komutanıyken, Kişkiş, Mansure'de bir yıl yöneticilik (*kâşif*) yaptıktan sonra, Kahire'deki merkezi tahıl ambarının yöneticisi (*emin*) olmuştur. Sonunda da, dört kez hac yolculuğuna komuta etmiş, bedevi soyguncuların yüreğine korku salmıştır.⁴⁰

İbrahim Çavuş ve Rıdvan Kâhya, beylikleri kendi tabileriyle doldurarak, beyliğe sızan yegâne alay komutanları olmasalar da, en başarılıları olduklarını ispatlamışlardır. Bu komutanların, Mısır'ın gelecekteki askeri liderliğinin beylikte olmasını belirledikleri açıktır. Bunun nedeni, beyliğin doğasının da bir önceki yüzyıla göre değişmiş olmasıdır. Beyliğe terfi etmek, artık aşırı hırslı alay komutanları için bir ceza olmaktan çıkmış, tersine güç kazanmanın çok talep gören bir yolu olmuştur. Kâhya'nın 1754'te ölümünden kısa bir süre sonra, tabileri Hüseyin Kâşif es-Sabunci ve Küçük Ali Ağa (daha sonra Bulut Kapan Ali Bey), Rıdvan Kâhya el-Celfi'den kendilerini bey yapmasını istemişlerdir. Rıdvan, Kazdağlı-Celfi oranını muhafaza etmek için, kendi tabilerinden iki kişiyi daha terfi ettirmek zorunda kalmış ve bunun için Mehmed ve Ali Kâşif'i seçmiştir. Bu dört kişiden üçünün, zaten kâşif ya da küçük vilayetlerin yöneticisi olması, Mısır'da hâkim gücün, büyük oranda kentsel temelli alaylardan, kâşiflerle bağı olan beylerin elindeki kırsal yönetime kaydığını göstermektedir.⁴¹

İbrahim Kâhya el-Kazdağlı, belki de bu değişimi fark ettiği için hanesinin üyelerinin, yeniçeri kâhyası olarak kendisini takip etmesi için uğraşmamıştır. Bunun yerine, 18. yüzyıl başında Kazdağlı lideri olan Hasan Kâhya'nın oğlu Abdurrahman Kâhya'nın, hanenin ve yeniçeri alayının liderliğini yapmasına izin vermiştir. Abdurrahman Kâhya'nın durumu, Kazdağlı hanesinin ana kolunun pek de parlak olmayan sonunu göstermesi açısından öğreticidir. Osmanlı devleti, Katamişlere ve Dimyatilere yasaklama getirdiğinde, o dönemde hâlâ çavuş olan Abdurrahman Kâhya'nın yasaklı taraflarla işbirliği yapıp onlarla Hicaz'a kaçacağından şüphelenmiştir. Abdurrahman'la bu gruplar arasında bir sempatinin varlığına dair kanıt olmamakla birlikte, ed-Damurdaşi, Abdurrahman'ın 1161/1748'de hac yolculuğunu Hicaz'da ölen, sürgün Şerif Ali Çavuş el-Dimyati ile yaptığını belirtmektedir. Abdurrahman sonunda affedilmiş ve Katamişlerle aynı şartlar altında Hicaz'a gönderilmiştir; ancak, "yedi alayın yüksek rütbeli komutanlarının (*ihdiyariye*)" başvurusu üzerine, "kendi ülkesi" (*vatan-ı asli*),⁴² Mısır'a dönmesine izin verilmiştir. Bu müdahalenin arkasında, 1162/1749'da yaşlı hac komutanı Ömer Bey el-İhtiyar'ın Abdurrahman'ı Kahire'ye geri getirmesini sağlayan, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı var gibi görünmektedir.⁴³

İbrahim Kâhya yaşadığı sürece, Abdurrahman Kâhya politik açıdan neredeyse pasif denilebilecek bir konumda kalmayı sürdürmüştür.

Ancak, İbrahim'in ölümüyle ani bir şekilde İbrahim'in tabilerini idaresi altına almış ve onları, şanssız Rıdvan Kâhya el-Celfi'yi ortadan kaldırmak için kullanmıştır. Kazdağlı güçleri, eski müttefikleri Rıdvan'ı, incik kemiğinden aldığı bir kurşun yarası nedeniyle acılı bir biçimde öldüğü Yukarı Mısır'a kadar kovalamıştır.⁴⁴ Rıdvan'ın acımasızca öldürülmesinden sonra Abdurrahman Kâhya, İbrahim Kâhya'nın tabilerini beyliğe terfi ettirmeye devam etmiştir. Abdurrahman, kendisine ait, tamamıyla gelişmiş bir hane kuramamış gibi görünmektedir. Bu ise, birkaç nüfuzlu komutanın servetini ele geçirmesi ve kendi yaptığı ticaretten kazandığı hatırı sayılır servet göz önüne alındığında oldukça tuhaf görünmektedir. Bazı araştırmalar, Abdurrahman'ın politikadan çekilerek, kendini

inşa ve hayır işlerine vermeyi planladığını belirtmektedir.⁴⁵ Ancak bu sav, eğer politik hırsı yoksa, Abdurrahman'ın Rıdvan el-Celfi'yi neden son derece acımasız bir biçimde alaşağı ettiğini açıklayamamaktadır. Kendine ait bir iktidarın temeline sahip olmayan Abdurrahman'ın, müteveffa İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın tabileri tarafından yönlendirilmiş olması da elbette mümkündür. Bu Kazdağlı tabilerinin, İbrahim ve Rıdvan'ın gözettiği güç dengesini bozmak için her türlü nedenleri vardı; bu dengeyi bozarak, beylik görevlerini ve bu görevlere ait gelirleri Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin tabileriyle paylaşma zorunluluğundan kurtulacaklardı. Ancak, bu şartlar altında Abdurrahman'ın, İbrahim Kâhya'nın tabilerinin elinde bir piyon olmaktan kurtulmak için kendi tabilerini oluşturmaması beklenirdi. Eyleme geçmemesinin olası bir nedeni, Mısır'a geri dönebilmek için İbrahim Kâhya'yla bir anlaşma yapmış olmasıdır: belki de bu anlaşmaya göre, İbrahim yaşadığı sürece İbrahim'in ve Rıdvan'ın ikili yönetimine karşı çıkmayacak ya da kendi askeri maiyetini oluşturmayacaktı. Bir saldırmazlık anlaşmasının varlığına dair somut bir kanıt olmamakla birlikte, böylesi bir anlaşma Abdurrahman'ın davranışını açıklayabilirdi. Bu durum, ayrıca Kazdağlılar ve Celfilerin geliştirmiş olduğu, tabi ya da yardımcı işlevi gören yoldaş geleneğine de uygundur. İbrahim Kâhya, Abdurrahman Kâhya'yla bir ortaklık kurmamış olsa da işbirliği yaparak onu etkisiz bırakmayı başarmış olabilir.

Abdurrahman Kâhya, yeniçeri ocağı içinde bile güçlü bir otorite kurmayı başaramamıştır. Alay üzerindeki etkisi, 1162/1749'dan İbrahim Kâhya'nın azat edilmiş kölesi Bulut Kapan Ali Bey onu 1178/1765'de Hicaz'a sürgün edene dek sürmüştür. Ancak, Abdurrahman, İbrahim Kâhya ve onun diğer Kazdağlı seleflerinden farklı olarak, alayın kontrolünü kişisel servet ve etkileyici yapılara dönüştürmede özellikle becerikli olmasına rağmen, politik güce dönüştürmeyi başaramamıştır. İbrahim Kâhya'nın ölümünü izleyen yıllarda dahi Abdurrahman, yeniçeri görevlerine yönlendirebileceği bir tabi grubu oluşturmakta açıkça başarısız olmuştur. Alayın üst düzey görevleri, 18. yüzyılın sonuna kadar İbrahim Kâhya'nın tabileriyle doludur; bunlar ya kendi tabileriyle, ya da İbra-

him'in himayesi altındaki beylik tabileriyle bu mevkilere ulaşabilmişlerdi. Böylelikle, müteveffa İbrahim Kâhya'nın hanesi, Abdurrahman Kâhya'yı kendi iktidarının koltuğunda denetim altında tutuyordu.

Bu arada, yeniçeri ocağı, artık İbrahim Kâhya'nın en hırslı tabilerinin idaresinde olan beylik karşısında eski önemini tamamen yitirmişti. Aslında Abdurrahman, iktidarla hiç olmazsa flört etmeyi olsun başaran son yeniçeri kâhyasıdır. Yine de, vakayinameler ve arşiv belgelerinde varlıklı ve nüfuz sahibi kâhyalara rastlanır, örneğin, birazdan bahsedeceğimiz Mehmed Çorbacı es-Sabuncı'nın memlûku olan Mehmed Kâhya Abaza gibi. Mehmed Kâhya, kâhyalığa, Bulut Kapan Ali Bey'in azat edilmiş kölesi Mehmed Bey Ebu eş-Şahab tarafından getirilmiş, göreve başlayınca da çok sayıda memlûk satın alarak büyük güç kazanmıştır.⁴⁶ Ama Mehmed Kâhya'nın kariyerinin gösterdiği yalnızca şudur: Kâhyaların beyliğe sızmasını sağlayan nüfuz, bizzat, kâhyalık rütbesini gücünün doruğuna ulaştıran yeniçeriler tarafından alaşağı edilmiştir. En yüksek rütbeli yeniçeri komutanları, şimdi beyliği kontrol etmek yerine beylerin emrindeydi. Bu dönüşümün, İbrahim Kâhya'nın hanesi tarafından İbrahim'in ölümünden sonraki bir kuşak içinde gerçekleşmiş olması kayda değerdir.

Gürcüler ve Abazalar

Kurucuları olan Mustafa Kâhya'nın ölümünü takiben, erken dönem Kazdağlı hanesinin kökeni büyük oranda Kafkas memlûklarına dayanan bir liderlik ve Anadolu kökenli bir askeri birlik oluşturduklarını ileri sürmüştük. Ancak, herhangi bir liderin etnik kökenini ya da hane içinde belli bir etnik bloku tespit etmek olanaksızdır. Buna rağmen, İbrahim Kâhya'nın hanesiyle başlayarak, Kazdağlı hanesi Gürcü ve Abaza memlûkların çoğunluğu oluşturduğu bir hane olmuştur. Bunların önde gelenleri şüphesiz ki, hepsi de ya Gürcü ya da Abaza olan, İbrahim Kâhya'nın memlûku, adı daha sonra Ali Bey el-Kebir olan Bulut Kapan Ali Bey, Ali Bey'in memlûku Mehmed Bey Ebu eş-Şahab ve onun memlûkları olan İb-

rahim ve Murad Bey'lerdir. Bu memlûklar, Safevi İmparatorluğu'nun 1722'de yıkılmasından sonra, sayıları giderek artan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Mısır'da önem kazanan Gürcülerdendi. Safeviler, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında çok sayıda Gürcü memlûk satın almışlardı; bu imparatorluğun yıkılışı Osmanlı komşularının yararlanabileceği Doğu Gürcistanlı köleler sağlamıştır. (Batı Gürcistan, 15. yüzyıl sonundan beri Osmanlıların etkisi altında ve önemli bir köle kaynağıydı.) Üstelik 1724'te Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya, Osmanlılara Gürcistan üzerinde egemenlik sağlayan ve 1735'e kadar geçerli olan bir anlaşma yapmışlardı.⁴⁷

Hem Osmanlı sarayı hem de eyaletlerdeki elitler bu yeni insan kaynağından fazlasıyla yararlanmışlardır. Özellikle dikkate değer bir örnek olarak, Bağdat'ın bağımsız valileri, sonunda eyaletin idaresini ellerine alacak olan Gürcü memlûklardan bir maiyet oluşturmuşlardır.⁴⁸ Mısır'ın ileri gelenleri de Bağdat örneğinden esinlenmiş olabilir. İran cephesine gönderilen Mısırlı askerler genellikle Bağdat'ta toplandığından Mısırlı komutanlar Bağdatlı Gürcülerle sık sık karşılaşıyorlardı; bu seferlerin alay komutanı genellikle Bağdat valisiydi.⁴⁹ Göreceğimiz gibi, tali kanıtlar, Mısır'ın ileri gelenlerinin Irak'tan Gürcü memlûklar satın almış olabileceğini göstermektedir. Askeri maaş kayıtları bu farklı etkileri yansıtır: Daha 1670'lerde temel insan kaynağı olan Gürcistan, 1730'larda Mısır'daki yabancı askerlerin en önemli kaynağı haline gelmişti. (Bkz. tablo 3.3)

Bir Gürcü ya da Abaza tarafından kurulmuş ilk önemli Mısır hanesinin Katamiş hanesi olduğu görülmektedir. Kurucu Mehmed Bey Katamiş, Kürt Fakari lideri Kaytaz Bey'in Gürcü ya da Abaza memlûkuydu. Ed-Damurdaşi'ye göre, Yukarı Mısır'ın Havvâra Bedevileri, Kahire'deki bir helvacının adından dolayı, Mehmed Bey'e Katamiş lakabını vermişlerdi.⁵⁰ Ancak, Mehmed Bey'in lakabı Gürcü ya da Abaza kaynaklı da olabilir. Evliya Çelebi, Batı Kafkaslarda "Kamış" olarak bilinen bir Abaza kabilesinden sözederek ve "Bu Kamışlar arasındaki Abaza çocukları İstanbul ve Kahire'ye gönderilir" der.⁵¹ İsim, Osmanlıların Kutais dedikleri, Batı Gürcistan'ın başkenti Kutayis'den geliyor olabilir.

Benzeri biçimde Mısır'da Abaza askerlerinin sayısı da artmıştır. Bir Abaza beylik hanesi, İbrahim Kâhya'nın yükseliş gösterdiği dönem civarında, adeta maaş listelerinin tanıklığını doğrulamak istercesine önem kazanmıştır. Abazalar, başlangıçta, Hüseyin Bey Haşâb ve Osman Bey Zülfikâr ile ittifak kurmuş olsalar da hane-nin bir üyesi olan Hamza Bey Abaza, patronu Mehmed Bey Abaza'nın hanesinden İbrahim Kâhya'nın hanesine geçmiştir.⁵² Kafkaslar gibi, Gürcüler ve Abazalar da usta süvarilikleri ve savaşta-ki cesaretleriyle ünlüdüler.⁵³

Ancak bu yeni Gürcü ve Abaza yoğunluğunun, 18. yüzyıl ortasında Mısır'ın ileri gelenleri arasında Kafkas hegemonyasına yöne-lik bir arzuyu işaret etmesi gerekmez. İbrahim Kâhya el-Kazdağ-lı'nın kendi hanesini oluşturma biçimi, önceden hesaplanmış bir etnik tercih yapıldığı iddiasını çürütmektedir. Hem İbrahim Kâhya'nın yaşadığı dönemde beyliğe terfi ettirdiği hem de ölümünden hemen sonra terfi eden tabileri incelersek, diğer hanelerin artık istemediği tabilerden ya da karşı tarafa geçenlerden oluşma bir grup olduklarını görürüz. Daha sonra adı el-Gazzevi olan Ali Bey el-Kırd ve erkek kardeşleri, İstanbul'daki Kızlar Ağası'nın memlûk-larıydı. Öte yandan Hüseyin Bey Sabunci, azaban alayından Mehmed Çorbacı es-Sabunci'nin hazinedarı olarak görev yapmıştır. Bu arada, Hamza Bey Abaza da Mehmed Bey Abaza'nın hanesinden İbrahim Kâhya'nın hanesine geçmiştir. Bu beylerin çoğu Gürcü ya da Abaza kökenliydi; ancak, bunlar etnik kökenleri nedeniyle de-ğil İbrahim Kâhya ve vârislerinin, Mekke ve Medine'ye hac yolcu-luğunu ve Yukarı Mısır'daki tahıl açısından zengin iltizamlarını denetlemesini güçlendirmek amacıyla alınmışlardır. Bu beylerin tümü, tıpkı İbrahim'in daha önce bahsedilen tabileri gibi, farklı zamanlarda, hac kervanının koruyucuları ve tahıl üreten köy ve vilayetlerin yöneticileri olarak görev yapmışlardı.⁵⁴

İbrahim Kâhya'nın hane oluştururken uyguladığı temel strateji-ler, bir etnik yoğunlaşma programı uygulamak değil, Yukarı Mısır ve hac yolunun kontrolü ve Osmanlı sarayı ile güçlü bağlar kur-mak olmuştur. Yine de öldüğünde, hanesindeki Abaza ve Gürcüle-rin sayısı oldukça fazlaydı. İbrahim, hayatının sonuna doğru

yeniçeri kâhyası olmanın gelir ve nüfuzunu elde ettiğinde tabi bulma konusunda şansı artmıştır. Artık, şüphesiz ki diğer hanelerin elden çıkardıklarını ya da hanelerle ilişkisi bitenleri istihdam etmek yerine kendi memlûklarını seçme olanağına kavuşmuştur. Kendi hanesinde Gürcüler ve Abazaların bulunmasını istemiş de olabilir. Rıdvan Kâhya'nın da Gürcü ve Abaza almak gibi bir stratejiyi sürdürdüğü, ancak pek de güvenilir olmayan kanıtlara başvurularak söylenebilir. Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin tabileri, onun ölümü ve Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'nın kendilerini uğrattığı bozgundan sonra Bağdat'a kaçmışlardır. Bağdat'ta yerleştikleri (*istevtene*) söylenir.⁵⁵ Bağdat, bu dönemde, Vali Hasan Paşa ve oğlu Ahmed tarafından istihdam edilen bağımsız Gürcü memlûk valilerin yönetimi altındaydı.⁵⁶ Rıdvan'ın tabilerinin bu oldukça tuhaf sürgünü, Gürcü olmaları dolayısıyla seçtikleri düşünülebilir; hatta Kahire'ye Bağdat'tan gelmiş bile olabilirler.

Ed-Damurdaşi'nin vakayinamesine göre, kariyerine Küçük Ali Ağa adıyla, patronunun ölümü üzerine Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin, beyliğe getirdiği İbrahim Kâhya'nın memlûku olarak, mütevazı bir biçimde başlayan Bulut Kapan Ali Bey'in gerçek etnik kökeniyle ilgili çok sayıda spekülasyon vardır.⁵⁷ Ali Bey'in kökeniyle ilgili iddialarda tek ortak nokta onun hayatına bir Hristiyan olarak başladığıdır. Volney adındaki Fransız seyyah Ali Bey'in bir Abaza olduğunu söyler ve memleketlisi C. E. Savary'nin, Ali Bey'in yetkili biyografı S. K. Lusignan'dan edindiği bilgiyle Ali'nin bir Yunan Ortodoks papazının oğlu olduğunu düşünmesiyle alay eder.⁵⁸ Volney'nin görüşü, 18. yüzyıl alimi Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi tarafından da paylaşılır. 1768'de Mısır'a giden Rakım Paşa'ya eşlik eden ve orada üç ay kalan Fındıklılı, Ali Bey'in Mısır'da Abaza egemenliği kurmaya çalıştığını da iddia eder. Ali Bey'in, Osmanlıların Ruslara yenildiğini duyduğunda şöyle dediği rivayet olunur: "Abazaların güç kazanması (tasallut) için bundan daha uygun bir zaman olamaz!"⁵⁹ Planı, Rusya ile bir ittifak sağlamaya çalışmak, daha sonra da sürekli Abaza memlûklar temin edebilmeyi garanti etmek için Kafkaslar'ı ele geçirmektir.⁶⁰

Bu hikâyelerin geçerliliği ne olursa olsun, Ali Bey'in yükseliş döneminde ortalıkta dolaşan, Abazalarla ilgili bu tip komplo teorileri Kazdağlı hanesinin İbrahim Kâhya döneminde ve sonrasında çok sayıda Gürcü ya da Abazayı kendisine kattığını göstermektedir. Fındıklılı Süleyman Efendi gibi Osmanlı memurları, 17. yüzyılın asi Abaza yöneticilerini hatırladıklarından, güvenilmez ve cahil Gürcü/Abaza klişesini ortalığa yayarak bu etnik yoğunlaşmaya tepki veriyorlardı.⁶¹

Eğer İbrahim Kâhya'nın haleflerinin yönetimi altında etnik gruplaşmalar oluştuysa, ben bunların daha önceki etnik yoğunlaşmalara benzer biçimde kendiliğinden geliştiğini düşünürüm. Sonuçta, ortak bir etnik-dilsel grubun üyelerinin yabancı topraklarda birbirine yaklaşması doğaldır. 18. yüzyıl ortasında Anadolu askerlerin bir araya gelişi, 18. yüzyıl başında Çerkez Mehmed Bey'in Çerkez akrabalarını Mısır'a getirme çabaları gibi, 18. yüzyılın sonunda da bir çeşit Gürcü ya da Abaza dayanışması kendini göstermiş olabilir.

Bu doğal eğilimler, hane oluşturanların, hanelerine katmak üzere hazır tabi kaynağı bulmak yönündeki pragmatik talepleriyle birleşmiştir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında saray askerlerinin yani kapıkullarının akın etmesi, doğal olarak askeri haneler içinde Anadolu'dan gelenlerin oranını artırmıştır.

1724'ten sonraki Gürcü akını bu Anadolu akınını azaltmamışsa da toplam sayının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle, 18. yüzyılın ilk onlu yıllarında bile maaş kayıtları, gönüllüyan alayı içinde çoğunlukta Gürcü haneleri bulunduğunu göstermektedir. 18. yüzyılın sonunda ise, Mehmed Bey Ebu eş-Şahab'ın azat edilmiş kölesi olan İbrahim Bey, Gürcü değil de Rus memlûkları edinebilmek için Rusya'yla arasındaki samimi ilişkiyi kullanmıştır.⁶²

Temel özelliklerinden biri heterojenlik olan askeri bir toplulukta, ister kendiliğinden ister planlı olsun, bu tip etnik yoğunlaşmalar oluşabiliyordu. Hatta Kazdağlı grubu da başlangıçta her açıdan Türklerin, Lazlar, Bosnalılar ve Gürcülerle karıştığı bir etnik potaydı. Hem maaş listeleri hem de vakayinameler, askeri persone-

lin, Ermenilerden Sudanlılara uzanan şaşırtıcı bir etnik çeşitlilik taşıdığını gösterir. Etnik dayanışma, Osmanlı idaresi boyunca Mısır'ın askeri topluluğunda kesinlikle kritik bir rol oynamıştır; ancak, rütbeleri Türklere ve Kafkasyalılara, Yahudi dönmelere ve siyahi Afrikalılara açık olan bir askeri toplulukta, planlanmış bir etnik ayrıcalıktan söz etmek zordur.⁶³ Bu çeşitlilik, Osmanlı görevlilerinin ve eyalet ileri gelenlerinin hanelerini oluştururken uyguladıkları istihdam yöntemlerinin çeşitliliğinden ayrılamaz. Etnik grupların oluşturduğu küme, farklı geçmişleri olan köleleri, dinini değiştirmiş olanları ve özgür doğmuş Müslümanları barındıran bir sistemin ayrılmaz parçasıydı.

Ancak, İbrahim Kâhya'nın yükselişini izleyen yıllarda, hem beyliğin hem de alayın en üst seviyedeki görevlerine getirilen memlûk sayısının arttığını gözlemleyebiliriz. İbrahim Kâhya, 1780'lerde dahi, memlûkları yeniçeri ağalığı ve valilik ya da subaşılığı yapan yeniçeri haneleri geleneğini başlatmıştır. Örneğin, Abdurrahman Ağa 1758'den, o sırada vali olan kendi memlûku Selim'in onun yerine geçtiği 1770 tarihine kadar yeniçeri ağalığı yapmıştır. Selim, yeniçeri ağalığı görevini, aralıklı olarak 1786 yılına kadar yürütmüştür. Abdurrahman Ağa'nın bir diğer memlûku Musa Ağa, vali olarak onun yerine geçmiştir.⁶⁴ Yeniçeri ağalığı ve valilik, Kahire'nin sivil düzeninin kontrolünde kritik görevlerdi; bu görevleri tekellerine alan haneler, İbrahim Kâhya ve daha sonraki Kazdağlıların yeniçeri alayını kontrol etmelerini sağlamış olan, bir yeniçeri alt grubu haline geliyorlardı.

Eğer memlûkların satın alınması ve terfi etirilmesini toplumsal bir kurumun özelliği (*ethos*) olmak yerine, hane oluşturmak için kullanılan bir strateji olarak görürsek, 18. yüzyılın ortalarından sonra Mısır'ın askeri topluluğunda memlûkların kazandığı önemle, karmaşık bir topluluğun pragmatik gerçeklerini bağdaştırabiliriz.

Yeniçeri ocağını kontrolü altına almış olan İbrahim Kâhya, beylik içinde yaratılmasına yardım ettiği boşluk sayesinde tüm eyaleti etkisi altına almıştır. İbrahim Kâhya, bu gücü muhafaza etmek ve güce eşlik eden gelirlerin devamını sağlamak için, bir yan-

dan Kahire'nin sivil hayatının muhafızlığını yapan yeniçeri komutanlarını sıkı bir kontrol altında tutarken, diğer yandan da Mısır'ın, kâşif ve sancak beylerinin ağırlıkta olduğu kırsal idaresini ele geçirmeye çalışmıştır. Kentsel ve kırsal beylik ve alay mevkilerini güvenilir adamlarla doldurmanın en hızlı ve en emin yolu, en uygun kaynaklardan memlûk satın almaktır; bu kaynaklar da Kafkas bölgesi, özellikle de tüm Gürcistan ve Abhazya'ydı. Ancak hane oluşturma sorununa çözüm olarak memlûk satın almak devrimci bir yol sayılmazdı. İbrahim Kâhya'nın devrimi, bu stratejiyi aynı anda hem beyliği hem de askerleri kontrol etmek için kullanmış olmasıdır.

KAZDAĞLILARIN HANE OLUŞTURMA STRATEJİLERİ

VI

Evlilik Anlaşmaları ve Kadınların Hane İçindeki Rolü

Kazdağlı hanesi, en azından Osman Kâhya'yla başlayarak, tam anlamıyla gelişmiş bir *beyt*, yani kendi kendine yeterli bir hane haline gelmiştir. Bu hane yalnızca hane liderlerini ve erkek tabilerinin en azından belli bir kısmını değil, hane liderliğiyle ilişkili tüm kadınları, yani kız evlatları, kadın hizmetlileri, çocuk bakıcılarını ve hepsinden önemlisi de eşleri ve odalıkları içeriyordu. Bu eşler ve odalıklar, yalnızca birer aksesuar olmayıp, hanenin evrimine katkıda bulunan önemli bileşenlerdi.

Mısır'ın askeri topluluğunda, kadınların güç sahibi olmaları esas olarak evlenmekten ve odalık olmaktan geçiyordu. Nüfuz sahibi bir ileri gelenle evlenmek, kadınlara, özellikle bu kişinin erkek vârisi yoksa bir bölümünü miras edinebileceği bir servetin yolunu açıyordu. Aynı biçimde, nüfuzlu bir ileri gelenin akrabası ya da dul eşiyle evlenmek de, hırslı bir ileri gelen ya da komutana bu kadınların çeyizlerine ve kendilerine ait servetlerine ulaşabilme imkânı veriyordu. Böylesi bir evlilik, sağladığı maddi servetle bağlantılı olarak nüfuz sahibi bir ileri gelene ya da önemli bağlantıları olan bir kadının kocasına yüksek bir politik ve sosyal statü sağlıyordu.

Böylelikle bu tip bir seçkin evlilik, tıpkı ileri gelen erkekler arasında yaygın olan stratejik ittifaklar ve iktidar bölüşümü düzenlemeleri gibi bir ittifak ya da ortaklık anlamına geliyordu. Evlenmek ya da odalık olmak, elit bir kadının Mısır'ın askeri elitine girebilme yoluydu.

Ancak, 17. ve 18. yüzyıllarda, Osmanlı sarayının politikasında haremın önemli bir etki sahibi olduğu dönemde, Mısır'da karmaşık ve ciddi biçimde ortada olan bir cinsiyet politikasının, “kadınların sultanlığı” aracılığıyla geliştiğine dair pek az kanıt vardır. Bunun yerine tek tek hanelerin içinde, o hanenin eş ve odalıklarının, otorite ve meşruiyet kaynağı olarak hizmet ettikleri görülmektedir. Kazdağlı hanesi de bu kuralın dışına çıkmaz. Bu nedenle, Kazdağlıların hane oluşturma stratejisinin bir bileşeni olarak evlilikten, Mısır'ın elit toplumunun tümü için geçerli olan evlilik düzenlemeleri bağlamında bahsetmek gerekir.

Mısır'ın elit topluluğundaki kadınların, temel olarak üç rolü benimseyerek otorite ve meşruiyet kazandıkları görünmektedirler. Bir eş ya da odalık, her şeyden önce, iki hane arasında güçlü bir ortaklık kurulmasını sağlayabiliyordu. İkincisi, kadınlar, hanenin kimliğine katkıda bulunarak ve bir çeşit matriyark rolü oynayarak hane nin oturmuşluğunu pekiştiriyordu. Son olarak da, hanenin servetini ya mütecavizlerden koruyarak ya da bizzat kendi, hanenin mirasa tabi malı haline gelerek muhafaza edebiliyordu.

Ortaklığın Oluşturulması

Eğer önemli bir hanenin liderinin kızı varsa, onu, tabilerinin genellikle yaşça en büyüğü ya da en uzun süredir hizmet vereniyile evlendirmesi yaygın bir uygulamaydı. Bu yolla tabi, hane liderinin damadı oluyor ve haneyle hısımlık ilişkisi kuruyordu. Bu uygulama, aynı dönemde Avrupa'daki kraliyet hanelerinin hanedanlar arası evliliklerine benzer. Ancak Osmanlı sultanının kızlarını, vezirlerinin önde gelenleriyle evlendirmesi uygulamasıyla arasında daha da büyük bir benzerlik vardır. Osmanlı dönemi boyunca çok sayıda vezir, kapudan paşa ve önemli görev sahibinin damat sıfa-

tını taşıdığını görürüz. Gerçekten de, damatların bazıları Mısır'da vali olarak görev yapmışlardır. Bunların en önemlisi, şüphesiz, IV. Mehmed'in damadı (1648-87) ve III. Ahmed'in (1703-30) kayınbiraderi olan ve 1688'den 1690'a ve yeniden 1707'den 1709'a kadar valilik, ikisi arasında da (1703-4) vezir-i azamlık yapmış olan, Damat Hasan Paşa'dır.¹ Özellikle 17. yüzyıl boyunca, Mısır'da görevde bulunan yüksek rütbeli bir Osmanlı memurunun kızıyla, ileri gelen bir Mısırlının evlendiğini görürüz. 18. yüzyıla kadar İstanbul'dan göreve atanan *nakibü'l-eşraf*'ın damadı olan, Türk vakayinamelerinde Nakib Damadı Yusuf Bey olarak geçen, Yusuf Bey Sihrü'n-nakib bu duruma örnektir.²

Bu tip bir evlilik, yerel bir haneyi, İstanbul'daki elit bir haneye hatta, *nakibü'l-eşraf*'da olduğu gibi sultanın hanesine bağılyabiliyordu. Ancak daha sık olarak, ya iki yerel haneyi birbirine ya da bir yere bağıly olmayan bir tabiyi, memlûk, paralı asker, hanesi olmayan bir asker hamisinin hanesine bağlamaya yarıyordu. Mısır'da, 17. ve 18. yüzyıllarda bu tabi/damat örnekleri çok sayıdadır. Güçlü Hasan Ağa Bilifya, Mustafa Kâhya el-Kazdağı ile ilişki içinde, neredeyse bütün 1690'lar boyunca Mısır'ı yönettiğı uzun dönem sırasında defterdarlık yapan damadıyla yakın bir ortaklık içindeydi. Hasan Ağa, kızıyla evlendikten sonra İsmail'i ağalıktan beyliğe terfi ettirmiş gibi görünmektedir.

Bu evlilik, İsmail ile Hasan Ağa arasında güçlü bir bağılylık oluşturmakla kalmayıp, Bilifya hanesiyle İsmail'in asıl hamisi Hasan Bey Fakari'nin hanesi arasında da bir bağıly kurulmasını sağlayacaktır. Bu iki hane, Fakari hizbinin temel direkleriydi. Böylece evlilik, hizbin bütünleşmesine de katkıda bulunuyordu.

18. yüzyılın ortasına gelindiğinde, Fakari ve Kasımı hiziplerinin yerini eski kutuplaşmış güç dengesini pek de anlamlı bulmayan halef haneler güruhu almış olduğundan, hizbin kendi içindeki bütünleşme modası geçmiş bir mesele haline gelmişti. Bu halef hanelerin en başarılısı olan Kazdağılılar, Fakari hizbini tamamen bölmüşler ve sonunda Zülfikâr Bey'in hanesine karşı, daha küçük ve daha itaatkâr olan Celfi hanesiyle işbirliği yapmışlardır. Bu ittifak da tabii ki, İbrahim Kâhya el-Kazdağı ve Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin

1748'den 1754'e kadar Mısır'da hüküm sürmesini sağlayan ikili yönetimiyle sonuçlanmıştır. Ancak, İbrahim Kâhya'nın ölümünden sonra, halefleri Rıdvan'ı acımasız biçimde ortadan kaldırmıştır; bundan sonra daha da büyüyen Kazdağlı hanesi, Bonaparte 1798'de işgal edene dek rakipsiz bir şekilde Mısır'ı yönetmiştir.

Ancak, Kazdağlılara Celfileri bünyelerine katmaktan başka yapacak şey kalmamıştır; bu durumda stratejik evlilik işlerine yarayabilirdi. Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin kızı, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın tabilerinden birinin kardeşi olan ve İstanbul'dan özel olarak İbrahim'in hanesine katılmak için göç eden biriyle evlenmiştir. Gelin, daha önce Rıdvan el-Celfi'nin kendi memlûklarından biriyle evlenmiş olduğundan bu evlilik özellikle ilginçtir. (Bkz. şekil 3). Ancak, damat evliliğin gereklerini yerine getirmekte başarılı olmamıştır. Rıdvan'ın ölümüyle Bağdat'a kaçmış, karısını yanına aldırmak istemişse de karısı gitmeyi reddetmiştir. Karısının isteği üzerine, Sünni Maliki mezhebinin fetvasıyla evlilik sona ermiştir.³ Görülen odur ki, bozguna uğratılan Rıdvan'ın kızının sahip olduğu nüfuz, yalnızca merhum babasının ayarladığı evliliği sona erdirmesini değil, güçlerini birleştirmekte olan Kazdağlılar için önem kazanmasını sağlamıştır.

Celfi-Kazdağlı evliliği, eşitler arasında bir anlaşma değil, daha çok yenilmiş olan haneden geriye kalanları, kendilerini yenilgiye uğrattıktan sonra şimdi ortakları olanlarla barıştırmaya yarayan bir durum olmuştur. Aslında da, sadakatini yitirmiş Celfi yetimini ve söylemeye gerek yok ki, yeni gelen Celfi damadını yerleşik hale getirmek üzere tasarlanmış gibi görünmektedir. Evlilik anlaşmaları, özellikle Kazdağlıların güçlü olduğu dönemde, çoğunlukla, kimseye bağlı olmayan erkek ya da kadın tabileri haneye katmak ve bağlılık ve sorumluluklarını garantilemek amacı taşımıştır. Bu pratiğin belki de en iyi bilinen 18. yüzyıl örneği, şimdi Kazdağlıların ileri gelenleri olan Bulut Kapan Ali Bey'in, hanenin önemli kadın ve erkek üyeleri arasında düzenlediği evliliklerdir.

Ali Bey, 1760'ta *küşdaş*'ı İsmail Bey'i müteveffa hamisi İbrahim Kâhya'nın kızıyla, 1766'ta da kendi kızını yeni azat edilmiş memlûk Mehmed Bey Ebu-Şahab'la evlendirmiştir.⁴

Hane Matriyarkı

İncelediğimiz bu stratejik evlilik biçimi hanelerin politik durumuna katkıda bulunabiliyordu. Örneğin, İsmail Bey'in Hasan Ağa Bilifya'nın kızıyla evliliği, Bilifya hanesini Hasan Bey el-Fakari'nin kine bağlayarak güçlü bir Fakari cephesi oluştuyordu. Yine de bu evlilik, hanelerin her birinin varlığını sürdürmesi ya da gelişimi açısından çok önemli olmuş gibi görünmemektedir. Ayrıca, Bilifya'nın kızının, herhangi bir biçimde şu ya da bu haneye meşruiyet kazandırdığına dair bir kanıt yoktur. Ancak, tam da bu işlevi gören eş örnekleri bulunabilmektedir. Bunlar, hane içinde gerçek bir matriyark rolünü benimseyerek hanelerine bir devamlılık sağlayan eşlerdir.

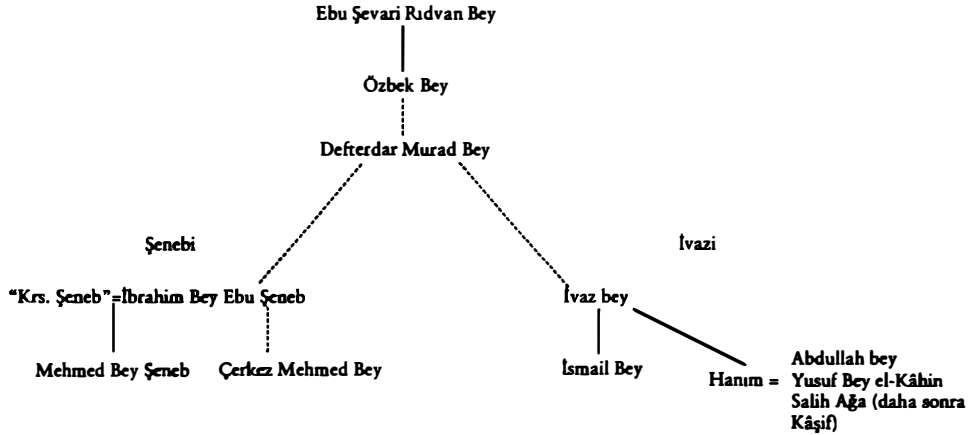
Celfi hanesi, Kazdağlıların idaresini benimsemeden önce, hane nin kurucusunun karısına bu rolü atfetmiş gibi görünmektedir. El-Ceberti'ye bakılırsa, Celfi hanesi adını hanenin kurucusu olan Hasan Kâhya'nın karısından almıştır. Bu kadın, Minufiye'nin Delta vilayetindeki Sincalf köyünün vergilerini alan Zataharcı Mansur'un kızıydı ve adı Es-Sittü'l-Celfiye'ydi.⁵ Hasan Kâhya bu kadınla evlendikten sonra el-Celfi lakabını almıştı, gerçekten de vakayinamelerde ve resmi belgelerde bazen, sanki adı gereksizmiş gibi, yalnızca bu lakabıyla (soyadıyla) anılmaktadır.⁶ Bu durumda bu evlilik muhtemelen Hasan Kâhya'ya, mültezimin kızı dolayısıyla Sincalf iltizamının sağladığı gelire kavuşma imkânı vermiştir. Köyün adı tüm hanenin adı haline geldiğine göre, tıpkı Yukarı Mısır'ın el-Bahnasa vilayetindeki Bilifya köyünün bu adı taşıyan hanenin servetinin esasını teşkil etmesi gibi, bu çiftlik de hanenin servetinin temelini oluşturmuş olmalıdır. Böylece Es-Sittü'l-Celfiye, önemli bir servet kaynağı sağlayarak Celfi hanesinin temel taşı olmuştur.

Ancak, Es-Sittü'l-Celfiye, Hasan Kâhya'yla evlendikten sonra tarih sahnesinden tamamen uzaklaşmamıştır. Tersine, kocasının ölümünden sonraki yıllarda da hane içinde bir çeşit matriyark olmayı sürdürmüştür. Damurdaşi'nin vakayinamesinde yer alan ilginç bir hikâyeye göre, Ali Kâhya el-Celfi'ye suikast düzenlediği için öldürülen paralı asker Laz İbrahim'in kolu, bahşiş almak için

Es-Sittü'l-Celfiye'ye sunulur. Benzeri biçimde, Laz İbrahim'in kellesi, Ali Kâhya'nın tabisi Rıdvan Kâhya el-Celfi'ye sunulmuştur.⁷

Ali Kâhya'nın kendisi de Es-Sittü'l-Celfiye'nin kocası Hasan Kâhya'nın tabisiydi, Hasan Kâhya öldüğünde, Es-Sittü'l-Celfiye'nin onunla evlenmiş olması muhtemeldir. Öyle anlaşıyor ki, hem Rıdvan, hem de Es-Sittü'l-Celfiye, katilin başı için (ya da bu durumda, belki kolu için) ödül koymuşlardı. Cinayete kurban giden adamın karısının, intikam almak için kocasının tabisine katılmasının normal olup olmadığı sorulabilir. Bu örnekte, Rıdvan Kâhya ve Es-Sittü'l-Celfiye, alınan intikamda Celfi hanesinin liderleri olarak rol oynamış görünmektedirler.

Ancak, vakayinamelerde kendisinden nadiren bahsedildiğinden, Es-sittü'l-Celfiye'nin Celfi hanesinde tam olarak hangi işlevi gördüğünü tahmin etmek zordur. Bu, hane içinde kadın erkini temsil etsin ya da etmesin, genel olarak kadınlarla ilgili ortak bir özelliktir. Biraz daha fazla adı geçen bir kadın ise, bir diğer önemli ekabir olan Kasımi lideri İbrahim Bey Ebu Şeneb'in karısıdır. (Kolaylık olsun diye kendisinden Bn. Şeneb olarak bahsedeceğim.) Vakanüvisler, Bn. Şeneb'in kökenini ya da İbrahim Bey'in onunla nasıl ve neden evlendiğini ortaya koymamaktadır. Ancak, Es-Sittü'l-Celfiye gibi Bn. Şeneb da kocasının ölümünden sonra, adeta hanenin sembolik lideri olarak onun yerini almış gibi, hane içinde önemli bir varlık göstermiştir. Vakanüvis Ahmed Çelebi, birkaç kez ondan, şüphesiz statüsü için saygı belirten bir lakapla, "hanım" anlamına gelen *el-marah* (Arapça "kadın") olarak bahsetmektedir.⁸ 1726 yılında saklandığı yerde ölen oğlu Mehmed Bey Şeneb'in cesedi Fakari hasımları tarafından bulununca, gömülmesi için annesine verilmiştir. Bu vesileyle, Osmanlı valisi Bn. Şeneb'a, "Onu doğuracağınıza taş doğursaydınız" demek, cesedi ise "Babanın evinin yok olmasının nedeni sensin" diyerek suçlamaktadır.⁹ Bu cümleler, valinin, mümtaz kocasının yaptığı her şeyi mahveden bir oğul doğurduğu için Bn. Şeneb'i suçladığı anlamına gelebilir. Öte yandan, oğlu her iki ebeveynini de hayal kırıklığına uğrattığından Bn. Şeneb için üzüntü anlamı da taşımaktadır. Vali kısa bir süre sonra Şeneb'lerin evini yıktırmıştır, böylece Bn.

- nikâh ya da odalık
 - - - - - hami-mabi bağı
 — kan bağı

Şekil 4. Kasımi hizbinin kısmi soyağacı.

Şeneb'in sahip olduğu prestije ve oğlunun hatalarından sorumlu olmamasına rağmen, kocasının tabilerinden biriyle evlenmeyen ve sağ bir oğlu olmayan bir dul kadının haneyi ayakta tutamayacağı-nı göstermiştir.

Genel olarak Arap vakayinameleri, hane liderlerinin daha eski kuşağının İbrahim Bey Ebu Şeneb, Hasan Kâhya el-Celfi ve Hasan Ağa Bilifya-haleflerinden daha az saldırgan ve daha zeki olduğu izlenimini vermektedir. Bu liderlerin karıları da kocalarına gösterilen saygıdan pay almış gibi görünmektedir. Bunun dışında baba hanesinin vârisi olan ileri gelen gençlerin anneleri, yani matriyark olarak da prestij sahibi oluyorlardı. Bn. Şeneb, sahip olduğu büyük prestijinin önemli bölümünü kocasına, "ulu yaşlı adam" İbrahim Bey Ebu Şeneb'e borçlu olsa da, Ebu Şeneb'in oğlunun yani hanenin vârisinin annesi olarak da prestij elde ediyordu.

Bu yüzden, oğlunun ittifakları mahvetmesini ve babasının itina-yla edindiği serveti israf etmesini görmek onu hayal kırıklığına uğratmış olmalıdır.

Ancak bu, Bn. Şeneb ve diğer elit kadınların statüsünün tamamıyla ilişkide oldukları erkeklere bağlı olduğu anlamına gelmemektedir. İleri gelen birisinin karısı politik entrikaların içinde yaşamaktaydı ve kendisinin de becerikli bir politikacı olması muhtemeldi. Ayrıca kadınlar, hane liderinin karısı ve matriyark olarak kocalarının, hamilerinin ya da oğullarının ölümüyle yok olmayan bir politik güç elde etmişlerdi. Ağırbaşlı bir dul olma konumunda ise, ait oldukları hanelere ya da hiziplere prestij sağlayan, bir yaşlı politikacı kadın statüsünü ya da kocalarından miras kalmış bir statüyü elde ediyorlardı. Vakanüvisler, Bn. Şeneb, Es-Sittü'l-Celfiye ve diğer hatırı sayılır dulların politik açıdan son derece maharetli olduklarına şüphe bırakmamaktadır.

Eşler ve Hane Serveti

Hane mülkünün koruyucusu olarak eşler

Bir sonraki kuşakta geleneksel hizip ittifaklarının çözülmesi, elit kadınlara politik zekâlarını göstermeleri için daha fazla fırsat

yaratmıştır. 1700'lerin başında, Fakari ve Kasımi hizipleri çok sayıda halef gruba bölünmüştür. Fakari hizbi, Kazdağlı ve Zülfikâr haneleri arasındaki sessiz bir iç rekabete dayanırken, Kasımiler İbrahim Bey Ebu Şeneb ve küşdaşı İvaz Bey'in haleflerinin çatışan hırsları nedeniyle tamamen bölünmüştür. Ebu Şeneb'in memlûğu Çerkez Mehîned Bey, İvaz Bey'in oğlu İsmail Bey'in can düşmanı haline gelmiş ve İsmail Bey'e karşı Fakari artıklarının hazırladığı komplolara katılacak kadar ileri gitmiştir.

Bugünün müttefiğinin yarının azılı düşmanı olabildiği bir ortamda, kadınlar eskisinden çok daha belirgin bir biçimde politik alana müdahale eder olmuşlardır. Politik açıdan aktif kadınların belki de en çarpıcı örneği, zengin ve çok popüler olan İvaz Bey'in kızkardeşidir: bu kızkardeş, doğal olarak erkek kardeşlerinin tabileri için oldukça cazip bir eş adayıydı. Kızkardeşin adı, Hanım bint İvaz'dı; "hanım" kesinlikle saygı ifade eden bir unvandır. Mısır'ın ileri gelenleri arasındaki kıyasıya savaş nedeniyle, Hanım, bir dizi İvaz'la evlenmiş ve boşanmıştı. Arap vakayinamelerinin, Hanım'ın ikinci ve üçüncü kocalarından zevc Hanım ("Hanım'ın kocası") diye bahsetmesi, yıllar geçtikçe matriyark statüsünü değilse de, kutsal İvazların birinci hanımı statüsünü elde etmiş olması muhtemel olan bu kadınla evlenmenin, kocalara prestij sağladığını göstermesi açısından önemlidir.

Hanım bint İvaz'ın gücü yalnızca sözde kalmıyordu; Hanım, İvazların servetini hasımlarının pençelerinden korumakta önemli bir rol oynamıştı. 1720'de Mısır'a erkek kardeşine karşı olan bir vali atanıp bu kardeşi öldürmek için planlar yapmaya başladığında, Hanım, valinin eline geçmemesi için hem İbn İvaz Bey'in hem de onun öldürülen tabilerinin servetini bölüp yeniden dağıtmıştır.¹⁰ Üç kocasının her biri öldürüldüğünde de aynı yolu izlemiştir. Ed-Damurdaşi, üçüncü olayla ilgili ondan "hanenin başı (*el-kahramana*) bint İvaz Bey Hanım diye söz etmektedir.¹¹

Hanım'ın öldürülen kocalarından birinin servetiyle ilgili bir olay, Şenebi-İvaz çekişmesini aşan bir cinsiyet dayanışmasının ilginç bir örneğini görmemizi sağlar. Ed-Damurdaşi, 1724'te, Hanım'ın ilk kocası olan, erkek kardeşinin müttefiki Abdullah Bey'in

katillerinin sahte bir emir (*tezkiye*) göndererek, Abdullah'ın ona emanet olarak verdiği altın ve kürkleri kendilerine vermesi için Hanım'ı kandırmaya çalıştıklarını anlatmaktadır. Bu mesaj Abdullah Bey'in ağzından yazılmıştı ve sağ olduğunu, saklandığını ve bu mallara ihtiyacı olduğunu yazıyordu. Bn. Şeneb ve müteveffa vali Ali Paşa'nın (1706-7, 1717-20) odalığı, Hanım'a kocasının akıbetini bildirip, kocasının görmeyi talep ederek katilleri kandırmasını tavsiye etmişlerdir.¹² Ali Paşa'nın, İsmail Bey b. İvaz'la arasının iyi olmasına rağmen, Bn. Şeneb Çerkez Mehmed Bey'in hamisinin dul eşi olduğundan, bu üç kadının düşman olması beklenirdi. Bu işbirliği, geçmişte Kasımi hizbini sağlamlaştıran Şenebi-İvaz ittifakının, hizip ileri gelen erkekler arasında çözülürken, kadın Kasıvîler arasında varlığını koruduğunu göstermektedir. Bu durum muhakkak ki, söz konusu kadınlar arasında eskilere dayanan bağlardan kaynaklanıyordu; örneğin Bn. Şeneb, kocasının katledilmiş küşdaşının kızına karşı güçlü bir anaç duygu geliştirmiş olabilir.¹³ Erkek Şenebilerin ve İvazların daha genç kuşağı, babaları ve onların hamileri arasındaki bağlara benzeri bir saygı göstermediklerinden, bu ittifakta tartışma götürmeyecek biçimde kadınlara has bir özellik bulunmaktadır. Bn. Şeneb'in oğlu, Çerkez Mehmed Bey'e ne kadar düşmansa İsmail Bey b. İvaz'a da o kadar düşmandı. Bu durum eşlerin, odalıkların ve kız çocukların, politik hizbin kimliğini muhafaza etmede erkeklere göre daha kalıcı bir rol oynadığını göstermektedir. Kasımi müttetikler, hizbin erkek üyelerinin hırslarının kurbanı olmalarından sonra, çok uzun bir süre bu üç kadın sayesinde hayatta kalmışlardır. Daha da çarpıcı olan kadınların, bu kadim ittifakları, erkek akrabalarının mensubu alt hiziplerin politik planlarını tehdit etmesi durumunda bile sürdürme eğilimleridir.

Bu sıradışı ittifak yalnızca bir tesadüf sonucu ortaya çıkmamış, birkaç yıl sonra 1731'de kendini yeniden göstermiştir; bu üç kadın, Hanım'ın o andaki kocasının da içinde olduğu üç erkek İvazî'nin İsmail Bey b. İvaz'a 1724'te suikast düzenleyen Fakari lideri Zülfikâr Bey'i öldürmek için hazırladıkları komploju desteklemiş görünmektedirler.¹⁴

Ancak bu komplo İvazilerin sıradan bir intikam isteğinden kaynaklanmıyordu; Zülfikâr'ın büyük hanesine karşı kişisel bir kıskançlık duyan Fakari Halil Ağa Katamış'ten kaynaklanmıştı.¹⁵ İki geleneksel hizbin parçalanmasıyla, düşmanlıklar ve ittifaklar öngörülemez bir biçimde artmıştı. Bu durumda kadınların ittifakı, çözülen hizip bağları karşısında bir kez daha Kasımı dayanışmasının son kalesi olmuştur. Ayrıca, bu kadınlar Zülfikâr'ın öldürülmesini destekleyerek, Kasımı hizbi içindeki yerlerini borçlu oldukları adamların ölümünden çok sonraları da onların çıkarlarını gözetmeyi sürdürmüşlerdir: İvaz Bey 1711'de, oğlu 1724'te, Vali Ali Paşa 1720'de öldürülmüş; İbrahim Bey Ebu Şeneb ise 1718 veba salgınında ölmüştür.¹⁶

Zülfikâr Bey, kendi adına bu kadınları gerçek bir tehdit olarak görmüş ve Anadolu'ya sürülmeleri için validen bir emir talep etmiştir. Zülfikâr Bey'in bu planına, Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın şöyle tepki verdiği rivayet edilir: "Seni salak! (*Ya killet aklak!*) Babî'li'de, Mısır'ın Guzzları'nın ("Oğuz"dan) üç adet kadından korkup onları Anadolu'ya sürdüğünü söyleyecekler!" Osman Kâhya bu plan yerine, cesur bir tavırla kadınları ev hapsine mahkûm etmiştir.¹⁷ Sonunda, üç kadının ev hapsinde tutulmasına rağmen Halil Ağa, Zülfikâr Bey'i öldürtmeyi başarmıştır; beyin ölümü, Kasımilerden geriye kalanların tamamen yok olmasıyla sonuçlanan, nostaljik bir Fakari-Kasımı düşmanlık dalgasını başlatmıştır.

Fakarilerin bu kadın ittifakına tepkisi, en azından düşmanlarının bu kadınları Kasımı blokunun ciddi politik aktörleri ve bağlayıcı unsurları olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Kadınlar, liderlerin parçalanmış olan Kasımı hizbinden geriye kalanları canlarının istediği gibi yönetmelerine ayak uydurmamış, tersine eski Şenebi-İvazi ortaklığını muhafaza ederek hizip içindeki parçalanmaya karşı çıkmışlardır: erkek Kasımiler ise kadınların örneğini takip etmeyerek kendilerini güçsüzleştirip sonunda yok olmuşlardır.

Hanım bint İvaz en etkileyici örnek olmakla birlikte, ileri gelen kocalarının servetini saklayan eşlerinden yalnızca bir tanesidir. 18. yüzyılın sonuna doğru yaşanan iki istilada, işgalci güçler kocaları-

nın servetini bırakmak istemeyen kadınlarla sert bir biçimde mücadele etmişlerdir; bu ise kadınları potansiyel bir tehdit olarak gördükleri anlamına gelmektedir. 1786'da, Kapudan Paşa Cezayirli Hasan idaresindeki Osmanlı donanması, sarayın Rus Çarlığı'yla işbirliği yaptığından şüphelendiği eski ikili, Kazdağlı İbrahim Bey ve Murad Bey'e saldırmak amacıyla İskenderiye'ye yavaşmıştır.¹⁸ Cezayirli Hasan Paşa, o an için bozguna uğrıtılan *şeyhü'l-beled*, yani Kahire'nin başı olan İbrahim Bey'in karılarını, İbrahim'in servetinden vazgeçene dek hapiste tutacak kadar ileri gitmiştir.¹⁹

Bonaparte'ın 1798'de Mısır'ı işgal etmesinden sonra, Fransız işgal kuvvetleri İbrahim Bey'in eski arkadaşı ve güçlü bir adam olan Murad Bey'in karısı Sitt Nefise'ye, Yukarı Mısır'a kaçan kocasının önemli bir temsilcisi gibi davranmıştır. Sitt Nefise'nin bu statüyü elde etmesinin nedeni, Murad Bey'in geleneksel uygulamayı izleyerek, mülkünün bir bölümünü kaçarken emanet olarak ona bırakmış olmasıdır.²⁰

Bu üç Kasımi kadınının olağanüstü ittifakı ve ikilinin karılarına gösterilen davranış, ileri gelenlerin eşlerinin oynadığı rolün genel özelliğini göstermektedir. İleri gelenlerin işleri sekteye uğradığında –öldürüldüklerinde ya da Kahire'den kaçmak zorunda kaldıklarında– eşleri kocalarının yokluğunda servetlerini koruyan denge unsurları olmuşlardır. Bu, öncelikle eşlerin hanenin servetini tüm zorbalara, özellikle de Osmanlı yönetimine karşı koruması gerektiği anlamına geliyordu. İleri gelen bir adam kaçtığında, servetini genellikle karısına (ya da İsmail Bey b. İvaz'ın durumunda olduğu gibi kızkardeşine) emanet olarak bırakıyordu, böylece eş, pratikte kocasının vekili durumuna geliyordu. Bu sorumluluk, beraberinde önemli bir politik güçle birlikte, kocasına yönelik düşmanlıkların hedefi olma konumunu da getiriyordu. Yine de, bu şartlar altında eşin cinsiyeti işe yarıyordu; kadınların evlerine bağlı olması ve zevcelerle kızlara bir nebze de olsa saygı gösterilmesi âdeti bir kadına saldırmayı güçleştiriyordu. Erkeklerin, kadınları politik aktörler –ve dolayısıyla gerçek bir tehdit– olarak ciddiye alma konusunda gösterdikleri tereddüt kadınların işine yarayabi-

liyordu; Zülfikâr Bey'in üç önemli Kasımı kadını sürgün etmeye kalktığında düştüğü gülünç durumu hatırlayalım.

Zevcelerin Miras Yoluyla İntikal Etmesi

Bir eşin, bir yandan önemli bir politik rol oynayıp bir yandan da sosyal ve politik kimliği için bir erkeğe bağlı olması gerekliliği bir çelişki gibi görünebilir. Bn. Şeneb, Kahire'nin politik hayatının gerçekten de bir parçasıysa, örneğin, oğlunun ölümünden sonra ait olduğu hane varlığını neden sürdürememiştir? Bununla ilgili olarak, bağımlılığın kendisinin, kadının politik bir işlev kazanmasına katkıda bulunma biçimine bakmak gerekmektedir. Bu aldatıcı çelişki, evlilik ittifakının tam da can alıcı noktasıdır; her şeyden önce, bir eşin ölen kocasından onun tabisine eş olarak geçmesi pratiğini ortaya koyar. Gerçekten de, Hanım bint İvaz'ın art arda yaşadığı evlilikler, elde ettiği büyük prestij ve kocalarının ölme sıklığı nedeniyle olağandışıdır. Genel olarak onun yaşadığı zorluklar seyrek yaşanan şeyler değildi. İleri gelen birisi öldüğünde, tabilerinden birinin dul eşi ya da baş odalığı ile evlenmesi olağandı. Bu uygulama, hamisinin evini eline geçirme ve miras alma sürecinin bir parçasıydı; dulla evlenen tabi genellikle hamisinin vasisiydi ve dul eş de aslında bu mirasın bir parçasıydı.

Bu nedenle, Zülfikâr Bey'in ölümünden sonra memlûku Ali Bey, Zülfikâr'ın bütün tabilerini yeni bir eve taşımış ve Zülfikâr'ın dul eşiyle evlenmiştir.²¹ Bu göreneğin kadınları aşağıladığını ve tam da kadınları nesneleştirmenin bir işareti olduğunu düşünebileceğimiz gibi, hanenin devam etmesinde evlilik ittifaklarının önemi gösteren bir uygulama olarak da görebiliriz.

Ancak, Kazdağlı hanesinden iki kadının yaşadıkları, "miras alınamayan eş" in, halefliğin katı kurallarıyla belirlenen karmaşık bir olgu olduğunu göstermektedir. Bir odalık olan Sitt Şuykyâr, Kazdağlı liderlerine kuşaktan kuşağa geçmiş görünmektedir; bu belki, Farsça bir lakap olan ve kocası olan kadın anlamına gelen *şuykyâr* kelimesini açıklar. İlk olarak Osman Kâhya el-Kazdağlı tarafından satın alınan bu odalık, onun 1736'da öldürülmesinden sonra Osman'ın

tabisi ve vârisi olan Süleyman Kâhya'ya geçmiştir. Ancak Sitt Şuykyâr, Süleyman Kâhya'nın üç yıl sonra ölmesi üzerine, Süleyman'ın maddi servetiyle birlikte, vâris olan Abdurrahman Kâhya'nın payına düşmemiştir. Bunun yerine İbrahim Kâhya'yla evlenmiştir.²² Bu farklı pratiğin nedeni nedir? Abdurrahman, Süleyman'ın servetini miras aldıysa da, Kazdağlı hanesinin lideri olmamıştır; bu şeref, Kazdağlı grubu içinde farklı bir hami-tabi kolu olan İbrahim nail olmuş ve kolun mirasını elde etmiştir. Bu durumda, hane liderinin dul eşinin tamamen miras alınabilir bir mülk olmadığı, ancak hanenin bir sonraki liderine geçebileceği anlaşılmaktadır. Gerçekten de, İbrahim Kâhya'nın ölümünden sonra Kazdağlı lideri olan Abdurrahman sonunda Sitt Şuykyâr'la evlenir. Bu nedenle, “miras alınabilir eş” olgusu, ilk bakışta aşağılayıcı bir gelenek gibi görünse de, aslında, “hane matriyarkı” olgusuyla ilişkilidir; hane liderliğini eline geçiren erkek, hanenin en önemli kadının da eşi olmaktadır.

Abdurrahman Kâhya'nın annesi Emine Hatun'un serveti bu kuralın bile istisnaları olduğunu göstermektedir. Abdurrahman'ın babası Hasan Kâhya'nın 1716'da ölümü üzerine Emine, Hasan'ın memlûku ve hane liderliğinde halefi olan Osman Kâhya'yla evlenmiştir. Bu, bir tabinin, hamisinin dul eşini servetinin diğer bölümüyle birlikte miras aldığı bildik bir uygulamanın parçasıydı. Emine'nin oğlu bu dönemde oldukça küçük olmalıdır; 13-14 yaşından büyük olmadığı kesindir. Osman Kâhya'nın, Abdurrahman'a bir çeşit babalık yapmış olması ya da en azından Abdurrahman'ın gençliğindeki en önemli erkek şahsiyet olmuş olması muhtemeldir. Osman, hamisinin servetini miras almış olsa da, kendi servetinin bir bölümünü miras olarak Abdurrahman'a bırakmıştır: Hasan Kâhya'nın servetini, bir yandan da kendi teşebbüsleriyle cömert katkılarda bulunarak, Abdurrahman için muhafaza etmiş gibidir. 1736'daki ölümünden sonra, tabisi Süleyman Kâhya'nın bu servetin tümüne el koyacağını bilemezdi. Ancak, Süleyman Kâhya, ikinci kez dul kalan Emine Hatun'la evlenmemiştir. Aksine, Emine Hatun'un bunu izleyen üç yılı evlenmeden geçirdiği görünmektedir. Böylece bu süre içinde oğlu Abdurrahman yetişkin bir erkek olurdu ve yetişkin bir oğul sahibi olmak da annesini, bir dulun tipik akıbetinden kurtarabilirdi.

Benzeri biçimde Bn. Şeneb'in oğlu, Mehmed Bey Şeneb de Bn. Şeneb'in İbrahim Bey Ebu Şeneb'in ölümünden sonra evlenmemesinin nedeni olabilir; gerçi Bn. Şeneb'in ilerlemiş yaşı da bu duruma katkıda bulunmuş olabilir.²³ Ed-Damurdaşı ise, ancak yetişkin bir oğulun annesinin kaderini bu biçimde etkileyebileceğini söyleyerek farklı bir kanıt sunmaktadır. Ed-Damurdaşı, İvazi Yusuf Bey el-Cezzar'ın ölümünden bahsederken, Yusuf Bey'in oğlunun "sakalı çıkmamış olduğundan (*halii'l-izar*)", beyin memlûkunun beyin iltizamını, karısını ve evinin idaresini ele geçirdiğini söyler.²⁴

En büyük oğullar ve ağabeylerin, annelerini ve kızkardeşlerini evlendirmek ya da bekâr kalmalarını sağlamak gibi bir ayrıcalıkları olabilir. İsmail Bey b. İvaz, öldürülmesinden kısa bir süre önce, oldukça cazip olan Hanım'la evlenme umuduyla Çavuşan kuvvetlerinin kâhyasını beyliğe terfi ettirmişti.²⁵ 15 yıl sonra, tam da Kazdağlı odalık Sitt Şuykyâr Süleyman Kâhya'nın elinden İbrahim Kâhya'ya geçerken, ed-Damurdaşı ve el-Ceberti, Abdurrahman Kâhya'nın annesi Emine Hatun'un o dönemde Çavuşan Kâhyası olan Süleyman Ağa'yla evlendiğini bildirir.²⁶ Abdurrahman'ın güvenilir bir müttefiği olan ve Kazdağlı mirasını kendisi için korumakta gerekli olan Süleyman Ağa'nın annesiyle evlenmesinde Abdurrahman'ın payının büyük olduğu düşünülebilir. Öte yandan, bu evlilik anlaşmasında oğlunun iyiliğini düşünen Emine Hatun'un da payı olmuş olabilir.

Annesinin yeniden evlenmesi, şüphesiz ki Abdurrahman için önemli bir dönemde gerçekleşmiştir: mirasının –bu miras müteşebbis Osman Kâhya'nın çabalarıyla oldukça artmış olsa da– yıllarca iki hane tabisinin elinde tutulmasını seyrettikten sonra, sonunda ona kavuşmuştu. Buna rağmen, hâlâ hanenin başı değildi. Servetini ve politik kimliğini hanenin başı olan İbrahim Kâhya'dan koruması gerekmektedir. Şüphe yok ki bu nedenler, kimse servetine sahip çıkmasın diye ölüm döşeğindeki Süleyman Kâhya'nın çadırına girme işini üzerine alan Süleyman Ağa'yla bir bağ kurmasına neden olmuştur. Bu durumda, Emine Hatun yetim oğluna ekonomik ve politik yarar sağlayacak bir evlilik anlaşmasının aracı olmuştur. Bu evlilik, üç tip evlilik bağının üçünün de

özelliklerini içeriyordu: Emine Hatun, miras edinilebilir eş ve hane matriyarkı rolüyle Abdurrahman için önem taşıyan bir ittifak oluşturmuştur.

Miras edinilebilir eş, yalnızca bir araç olmakla kalmamış, hane- nin politik gücünün şekillenmesinde açık bir rol oynadığı da olmuştur. İleri gelenlerden önemli erkeklerle art arda yapılan evlilik- ler, kadınları politik entrika adındaki ince bir sanat dalında eğit- mekteydi.

Onun kaderin elinde savunmasız bir kurban olduğu kesinlikle söylenemez; örneğin, Muhterem Hanım bint İvaz, üçüncü evliliği- ni yaptığında artık becerikli bir politik oyuncu haline gelmişti. Kendisine yeni bir koca bularak hırslarını kocasının politik kariye- ri üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Hanım'ın üçüncü kocası Salih Ağa, Nil Deltası'nın vilayeti olan el-Mansure'yi yönetme fır- satını yakaladığında, ed-Damurdaşı, Hanım'ın kocasına, "Sancak beyi ol, seni kendileriyle övünenlerin tümünden koruma görevini ben üstleneceğim"²⁷ dediğini söyler. Kendileriyle övünenlerden kastı, Kasımileri tamamen yok etme konusunda kararlı olan Faka- rilerin, özellikle de Mehmed Bey Katamış'ın övünmesidir. Osman- lı valisi ile çatışan Salih, sonunda, 1736 tarihli meşum *vak'a-i şûr- engiz*'de Fakari liderlerinin öldürülmesine katılmıştır. Hanım'ın bu olayda Lady Macbeth tarzı bir rolü olduğundan şüphelenmek ga- yet mümkündür.

Bir dulun bağımsız hareket edebileceğinin daha da çarpıcı bir örneği, Mısır'ı 1706'dan 1707'ye ve yeniden 1717'den 1720'ye ka- dar yöneten Ali Paşa'nın odalığıdır. Hatırlayacağımız gibi bu oda- lık, Hanım bint İvaz ve Bn. Şeneb'in Fakariler ve müttefiklerinin planlarını bozma teşebbüsüne katılmıştı. Ali Paşa 1720'de sultanın emriyle öldürüldüğünde odalığı, Ali Paşa'nın oğlunun onu İstan- bul'a geri götürme isteğine karşı çıkarak Kahire'de kalmayı tercih etmişti.²⁸ Yaptığı tercih, miras edinilmeyi reddetmek anlamına ge- liyordu. Eski sahibinin hanesiyle ilişkisini kopardıktan sonra evle- nip evlenmediğini ya da nereden destek aldığını bilmiyoruz. Ed- Damurdaşı, ondan yalnızca "Ali Paşa'nın odalığı (*mahdiye*)" ola- rak bahseder, bu da onun evlenmediğini düşündürür. Ali Paşa'nın

İsmail Bey b. İvaz'ı desteklediğini –öldürülmesinin nedeni muhtemelen buydu– ve odalığının Kasımilerden geriye kalanların tarafını tuttuğunu biliyoruz; bunun dışında kendisine nasıl bir yer edindiği hakkında çok az şey biliyoruz. Bn. Şeneb'in koruması altında olması ihtimali bir tarafa bırakılırsa, bir başka haneye bağlanmış gibi görünmemektedir. Her durumda, görünürdeki izolasyonu ve erkek desteğinden yoksun oluşu politik faaliyet göstermesini pek az engellemiştir.

Belki de Ali Paşa'nın odalığı miras edinilme kuralının istisnası olarak görülmelidir. Miras edinilebilmesi, yerinin fiziksel olarak değişmesi anlamına geleceğinden, bağımsız kalabilme becerisine katkıda bulunmuş olabilir. Ancak, miras kalma durumunun politik faaliyeti dışlamak yerine ona eşlik etmesi genel kural gibi görünmektedir. 19. yüzyıl öncesi Mısır'ının son büyük dulu Sitt Nefise bile politik gücünü miras edinilmesine borçludur. Hanım bint İvaz gibi, o da art arda dul kalmış ve yeniden evlenmiştir. İlk kocası meşhur Bulut Kapan Ali Bey'dir; Ali Bey'in 1773'te öldürülmesinden sonra Ali Bey'in memlûku Mehmed Bey Ebu eş-Şahab'ın memlûku olan Murad Bey'le evlenmiştir.²⁹ Adından en çok söz edilen dönem Murad Bey'in karısı olduğu dönemdir; bunun nedeni Fransız işgalinin ertesinde Yukarı Mısır'a kaçan ileri gelenlerin çıkarları için aracılık yapmış olmasıdır. El-Ceberti'nin aktardığı birkaç olay Fransızların onu, Murad'ın Kahire'deki temsilcisi olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Fransızlar, el-Ezher Medresesi'nin önde gelen kör şeyhinin evine el koyduklarında, işgali sert bir biçimde protesto eden bu şeyh, gizlendiği yerden Sitt Nefise'ye şikâyetle bulunmuş; o da bu şikâyeti Yukarı Mısır'daki Murad Bey'e iletmişti.³⁰ Fransızlar, Murad'la barış yapıp ona Yukarı Mısır emirliğini verdikten sonra, Sitt Nefise'ye aylık 100.000 paralık (Mısır'ın gümüş akçesi) bir maaş bağlamışlardır; bu miktar Murad'ın 1801'de ölmesi üzerine 140.000'e çıkmıştır. Bütün bunlara rağmen Murad'ın ölümünden sonra, Sitt Nefise onun memlûklarından birine verilmiştir; Fransızlar da bu geleneksel uygulamayı kabul etmişlerdir.³¹ Yine de bu evliliği, Sitt Nefise'nin nüfuzunun onaylanması olarak yorumlayabiliriz. Murad'ın

hanesinin liderliğini onun dul eşiyle evlenmeden ele geçirmek mümkün olamazdı; Sitt Nefise, ileri gelen liderlerin gücünün zorunlu bir bileşeni idi.

Genel olarak, tıpkı hanenin nesilden nesile devredilen değerli bir nesnesi gibi miras edinilen eş de yıllandıkça değerlendirilirdi. Politik olarak önemli kişilerle yapılan evlilikler eşin politik becerilerini artırıyor; bu beceri de eşi müteveffa kocasının tabileri için değerli kılıyordu. Bu denklem, ileri gelen birisinin eşinin, şu ya da bu anlamda bir politik aktör olduğunu varsayıyordu. Bazı açılardan bir meta olarak görülse de eş, ne edilgen ne de sessizdi. Miras edinilen eş rolü ile matriyark rolü hiçbir şekilde birbiriyle çelişmiyordu; çoğu kadın her iki rolü de oynayabiliyordu.

Sonuç

Osmanlı Mısırı'ndaki elit kadınlar, eş, odalık ya da bazan kızkardeş veya kız evlat konumlarıyla, ait oldukları hanenin denge, büyüme ve muhafaza edilmesine katkıda bulunabiliyorlardı. Bu bağlamda evlilik, köle satın almak ya da paralı askerleri işe almak gibi bir hane aktivitesiydi. Hane, elit erkeğin olduğu gibi elit kadının da vazgeçilmez alanıydı. Hatta, kadınların evlerini erkekler gibi uzun sürelerle terk etmeleri daha seyrek olduğundan, hanenin, kadınların faaliyeti için daha da önemli olduğu söylenebilir. Kadınların evlerine kapalı kalmadıkları, Kahire'nin elit bölgeleri içinde bir çeşit gezinebilme imkânına sahip oldukları kesindir. Bn. Şeneb'in ve Ali Paşa'nın odalığının Hanım bint İvaz'ı ziyaret ettiği gibi, kadınların birbirlerini evlerinde ziyaret etmeleri ve bu ziyaretleri politik manevralar için kullanmalarının oldukça sık rastlanan bir durum olduğu görünmektedir. Ancak politik kriz dönemlerinde, eş ve odalıklar evde oturmak zorundayken yalnızca evin erkeği evini terk edebiliyordu. Bu anlamda kadınlar hanenin gerçek kökleri idi. Evin kadınları ve evde oturdukları bölüm (harem), hane içindeki dengenin merkeziydi.

Daha genel terimlerle harem, karmaşa içinde ve değişmekte olan bir toplumun tam orta yerinde bir çeşit dengelyi temsil ediyor-

du. Mütecaviz zorbalar hareme girerken, en azından tereddüt ederlerdi; bozguna uğramış düşman durumunun iyileşeceği umuyla servetini burada saklardı. Yine burada, zafer kazanan düşmanın gazabından kaçmak için saklanabilirdi. Dolayısıyla kadınlar, bir hanenin güç, prestij ve bekasının süsleri değil, elzem parçalarıydı.

Kadınların bu işlevi, Mısır'ın merkezi idaresi 18. yüzyıl boyunca zayıfladıkça daha da önem kazanmıştır. Fakari ve Kasımi hizipleri ortadan kalkarken, bu hizipleri oluşturan hanelerin kadınları, sürekli değişen ittifakların ortamında hane servetini korurken, bir yandan da geleneksel ittifakların bir benzerini sürdürebilmişlerdir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Kazdağlı hanesinin güçlenmesi, dengein sağlanması yolunda umut verici olmuşsa da, Kazdağlıların bir yandan merkezi yönetimden görece bir özerklik talep ederken, bir yandan da aralarında güç için rekabet ettikleri kesindir. Tek tek ileri gelenler giderek daha fazla güç ve servet elde ederken, eşleri de kocalarının reisliği yanında kadın reislik rolünü oynamışlardır. Kocalarının durumu rakip ileri gelenler ya da dış güçler tarafından tehlikeye girdiğinde, bu kadınlar, devasa hanelerin servetini ve bütünlüğünü korumak için sorumluluk üstlenmişlerdir.

Politik gücün hanelerde merkezileştiği bir toplumda evlilik, politik ittifaklar ya da birleşmelerin doğal bir biçimiydi. Elit eş, yalnızca, kocasının vâris ve haleflerinin annesi değil, aynı zamanda, özellikle kriz dönemlerinde, kocalarının müttefiği, ortağı ve vekiliydi. Böylelikle eş, kocasının politik ve ekonomik mevkiini paylaşırken bir yandan da ona katkıda bulunuyordu, bu katkı genellikle de büyük oluyordu. Bir ya da daha fazla evlilik yapmış bir kadın, yeni eşine önemli bir politik tecrübe ve genellikle oldukça büyük bir servet getiriyordu. Bir evlilik, kadının birtakım politik çıkarlar elde edebileceği beklentisiyle gerçekleşiyordu; kadının evlilik bağı, üzerine politik faaliyetini inşa ettiği temeldi. Kısacası kadınların politik olarak güç kazanması, bir elit evliliğinin beklenmedik bir kârı değil, temel özelliğiydi. Bu durumda Emine Hatun, Sitt Şuykyâr ve Sitt Nefise gibi kadınların, hanenin gelişmesinde, Kazdağlı hanesinin daha ünlü olan erkekleri kadar önemli oldukları söylenebilir.

VII

Mülk ve Ticari Ortaklıklar

Bir hane kurmak, yalnızca tabi sahibi olmak ve evlenme yoluyla olsun ya da olmasın ittifaklar oluşturmaktan ibaret değildi, bu tabileri, eşler ve çocuklarla birlikte geçindirmeye yetecek bir servet ve bırakılacak bir miras gerekiyordu. Bu yüzden de, akıllı bir ileri gelenin temel meselesi düzenli bir gelir kaynağı sağlamaktı. Bu gelir, şehirde ve şehir dışında vergi toplama hakları, mülklerin kiraya verilmesi ve ticari yatırım yapma yoluyla elde edilebiliyordu. Hanenin simgesel serveti de bu elle tutulur serveti tamamlıyor ve güçlendiriyordu: hanenin statüsüne uygun –hane liderinin yaptırdığı cami ve çeşme gibi hayır yapıları– *meâsir* adı verilen, anıtlar ya da daha önemlisi, hanenin büyüme planlarını yapmak üzere toplandığı konak ya da saray. Bu yapılar, hanenin varlığını vurguluyor, üyelerinin kimlik ve birlik duygusuna katkıda bulunuyordu.

Ev

Bir hanenin servetinin belki de en görünür ve elzem bileşeni, karargâh olarak kullanılan evdi. Gösterişli bir ev satın almak ya da yaptırmak, hane liderinin servet, statü ve bağımsızlığının belli bir

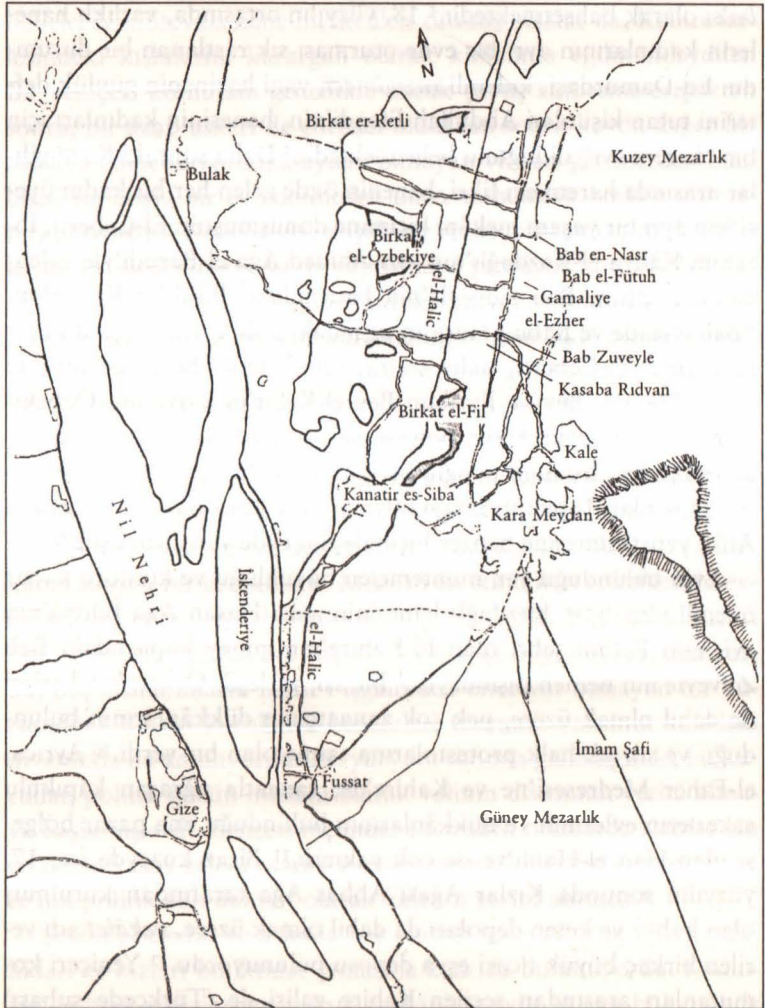
dereceye ulaşmış olduğunu gösteriyordu. Düşük rütbeli alay komutanları gibi statüsü daha düşük olan hane liderleri, çeşitli mahallelerde mütevazı hane meskenleri tutmuş olsalar da, Kahire kalesindeki kışlalarını karargâh olarak kullanma eğilimindeydiler. Bir yeniçeri komutanı genellikle ancak çavuş rütbesine eriştikten sonra, bir azap askeri de çorbacı olduktan sonra kayda değer bir mesken edinebiliyordu; alaydan olmayan ve ileri gelenlerden olan birisi ise böyle bir ev edinmeden önce muhakkak beyliğe yükselmiş oluyordu.¹ Dolayısıyla, düşük bir rütbeye ait maaş ve ek gelirler bir ev satın almaya ya da yaptırmaya yetmiyordu sonucuna varılabilir. Hane lideri öldüğünde tabilerinden biri onun rütbesini ve bu rütbeyle birlikte evini de aldığından, ev genellikle belirli bir rütbeye karşılık geliyordu. Bu uygulama, tabinin, hanenin lideri olarak patronunun yerini alması sürecinin parçasıydı.

Genel olarak hanenin karargâhı olarak kullanılacak ev, hane lideri ve onun yardımcıları için geniş alanlar içeren oldukça büyük bir mekândı. Hane reisinin misafirlerini kabul ettiği, müttefikleri ve Osmanlı yönetiminin üyeleriyle fikir alışverişi yaptığı yer olarak kabul salonu bir gereklilikti. Mısır'ın en etkili ileri gelenlerinin evlerinde bu kabuller, evin halka açıldığı konseyler biçimini almıştır; böylesi bir işlev gören eve "açık ev" (Arapça *beyt meftuh*) deniyordu; bu, Osmanlıların Mısır'ı işgalinden önce var olmayan bir kurumdur.² Bu tip kurulların benzerleri Osmanlı valisinin kaledeki divanında da yapıyordu. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu kurullar, politik gücün mekânı olarak valinin divanının yerini almaya başlamışlardı. Benzeri biçimde, 18. yüzyıl ortasında Kahire'nin en önemli ileri geleni olarak görülen şeyhül-beledin evi de, Kahire'nin politik can damarı olarak kalenin yerini almıştır.³

Şeyhül-beledin ve aslında her önemli hane reisinin eşleri, odalıkları ve kızları bu iktidar şemasına katkıda bulunuyordu. Kadınlar ve hizmetkârlarının yaşam mekânları evin harem bölümünde olmasına karşılık, bu bölümün kendisi de bir güç üssüydü. Harem, hane liderinin eş ya da eşlerinin önderliğindeki, paralel bir kadın hanesinin merkezi olabiliyordu ve bu merkez, hanenin otoritesinin temel taşlarından biriydi. Bu nedenle, el-Ceberti, Murad Bey'in ha-

nesinin kadın üyelerinden, önce Bulut Kapan Ali Bey'in, sonra da Murad'ın karısı olan dikkat çekici bir şahsiyetin, Sitt Nefise'nin *et-ba'sı* olarak bahsetmektedir.⁴ 18. yüzyılın ortasında, varlıklı hanelerin kadınlarının ayrı bir evde oturması sık rastlanan bir durumdu. Ed-Damurdaşi, kıdemli *ruznameci*, yani hazinenin günlük defterini tutan kişi olan Abdullah Efendi'nin, hanesinin kadınları için bir "harem evi" olduğunu belirtmektedir.⁵ Daha sonraki Kazdağlılar arasında harem evi fikri, hanenin önde gelen her bir kadın üyesi için ayrı bir yaşam mekânı biçimine dönüşmüştür. El-Ceberti, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın kızı Ahmed Ağa el-Barudi'yle evlendiğinde, çiftin, Bab Züveyle'nin batısındaki, İbrahim Kâhya'nın "Babüssaade ve Babü'l-Hark'ın dışındaki ünlü evine" taşındıklarını söyler.⁶ El-Ceberti, daha sonra, şair İsmail Haşâb ile birlikte Umm Merzuk Bey ve İbrahim Bey el-Kebir'in karısının, Özbekiye'nin güneyindeki Abdin bölgesinde bulunan evini ziyaret edişinden söz eder.⁷ İbrahim'in oğlu Merzuk Bey, Osmanlı şehzadelerinin bir zamanlar Topkapı Sarayı'ndan uzakta Eski Saray'da (Saray-ı Atik) yetiştirilmesine benzer biçimde, bu evde yetiştirilmiştir.⁸

Evin bulunduğu yer, muhtemelen büyüklüğü ve konforu kadar önemli olmalıdır. Kazdağlı hanesinin atası Hasan Ağa Bilifya'nın evi, eski Fatımi şehri olan El-Kahire'nin güney kapısındaki Bab Züveyle'nin hemen dışındaydı.⁹ Burası, yerleşik Osmanlı askerleri de dahil olmak üzere, pek çok zanaatçının dükkânlarının bulunduğu ve sık sık halk protestolarına sahne olan bir yerdi.¹⁰ Ayrıca, el-Ezher Medresesi'ne ve Kahire'de, zanaatla uğraşan kapıkulu askerlerin evlerinin ve dükkânlarının bulunduğu ana pazar bölgesi olan Han el-Halili'ye de çok yakındı.¹¹ Biraz kuzeyde ise, 17. yüzyılın sonunda Kızlar Ağası Abbas Ağa tarafından kurulmuş olan kahve ve keten depoları da dahil olmak üzere, *vekâlet* adı verilen birkaç büyük ticari eşya deposu bulunuyordu.¹² Yeniçeri komutanları arasından seçilen Kahire valisi de (Türkçede subaşı) adamlarıyla birlikte Bab Züveyle'nin dışında konuşlanmıştı.¹³ Bu nedenle bu bölge, Kahire'nin ticari açıdan en canlı bölgesindeki faaliyetlere katılmak ve onları gözetmek açısından çok uygundu. 17. yüzyıl boyunca, alay komutanlarının bu bölgede yaşaması olağan

Harita 3. Mısır

bir durum değildi. Bu dönemde, sürgün edilmiş hadımağalarla nüfuz sahibi ileri gelenler, Güney Kahire'deki Birkat el-Fil'de yoğunlaşmışlardı.¹⁴ Hasan Ağa, evini burada yapmanın hem ticari hem de politik avantajlarını görmüş olmalıdır.

18. yüzyıl boyunca elit yerleşimin merkezi sürekli bir biçimde batıya kaymış, Kazdağlı evleri de bu eğilimi izlemiştir. Osman Kâhya el-Kazdağlı, evini Birkat el-Özbekiye'nin sahilinde inşa ettiren ilk Kazdağlı lideri olmuş ve neredeyse tüm haleflerinin izlediği bir örnek oluşturmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise Özbekiye, Kazdağlı ileri gelenlerin ve müttetiklerinin evleriyle çevrili bir çeşit Kazdağlı gölü haline gelmiştir.¹⁵ Özbekiye'deki belki de en ünlü mesken, 18. yüzyılın sonunda faal olan, Murad Bey'in memlûku Mehmed Bey el-Elfi'nin sarayıdır. Bu saray, bilindiği gibi, Fransızların Mısır'ı işgali sırasında Bonaparte'ın karargâhı olmuştur.¹⁶

Kazdağlıların bu yerleşim tercihinin kayda değer istisnası, kısa bir süre için Osman Kâhya'nın halefi olan Süleyman Kâhya el-Çuhadar'dır; Süleyman Kâhya'nın evi, Bab Züveyle'nin kuzey batısındaki, el-Kahire'nin tam göbeğindeki eski Yahudi yerleşim bölgesinde bulunmaktaydı. Süleyman, kariyerinin büyük bir bölümünü hamisi Osman Kâhya'nın¹⁷ ticari vekili olarak geçirmiş olduğundan, evinin konumu akla yakındır.

Çoğu hane reisi, evlerini değilse de, ticarethanelerini bu ticari faaliyet merkezlerinde açıyordu. Kendi evlerinin bu bölgelerden uzakta olmasını tercih etmelerinin muhtemel nedeni, ticaretle ilgilenmemeleri değil, isyan etme olasılığı yüksek olan esnaf ve zanaatkârlardan uzakta ve güvende olma isteğidir.¹⁸ Bab Züveyle'den Özbekiye'deki bir ileri gelenin evine, taleplerini dile getirmek üzere yürümeye niyetlenen bir protestocu grubunun kararlı olması gerekirdi; çünkü heyecan dalgası varmak istedikleri yere gelmeden sönebilirdi.¹⁹

İleri gelen birinin, kişisel yaşam mekânının yakınına dini yapılarıyla birlikte büyük bir mesken yaptırması oldukça az rastlanan bir durum gibi görünmektedir. Önemli ileri gelenler evlerinin çoğu son derece büyük ve farklı derecelerde halka açık olsa da, temel olarak

ileri gelenin kendisi, tabileri, çocukları, eşleri, cariyeleri ve hizmet-kârlarıyla birlikte yaşadığı mekân demektir. Bu kuralın istisnası, Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın Özbekiye'de bulunan külliyesidir. Bu külliye Osman Kâhya'nın kendi meskeni dışında bir cami; bir *sebil küttab*, yani giriş katında bir çeşme, üst katında da Kuran okulu bulunan bir yapı; bir hamam; su değirmeni, cami görevlileri ve kiracıları için yaşam alanları ve dükkânları içeriyordu.²⁰ Osman Kâhya, Özbekiye'de ikâmet eden ilk Kazdağlı olmak dışında, artık Gedik ve Bilifya hanelerinin gölgesinde kalmayan, önemli bir güç olarak hane kuran ilk Kazdağlı lideriydi. Bu nedenle, Osman Kâhya'nın hayır işleri ve eğitimle ilgili yapılar içeren külliyesi, bir yandan külliyenin sunduğu hizmetlerden yararlanan komşuların desteğini kazanırken, diğer yandan da Kazdağlı hanesinin Özbekiye'de hatırı sayılır bir hane olarak kendini göstermesine hizmet etmiş olabilir. Cami ve okul, Osman'ın tabilerine, özellikle de "imansızlar diyarı"ndan getirilen memlûkların dini eğitimine de katkıda bulunmuş olabilir.²¹

Ev, politik merkez özelliği taşımanın yanı sıra, askeri karargâh olarak da kullanılabilirdi. Bir hanenin gücünün ana simgesi olarak, Osmanlı valisi de dahil olmak üzere, hane reisinin düşmanlarının açık hedefiydi. 1711 iç savaşını izleyen ve uzun süre devam eden huzursuzluklar boyunca rakip Fakari ve Kasımi hizipleri, orduların stratejik bir tepe için savaşmalarına benzer biçimde, çeşitli ileri gelenlerin evlerinin denetimini kazanmak için yarışmışlardır. Ed-Damurdaşi, Fakari lideri Eyüp Bey'in müttetiklerinin, valiyi ve onun Kasımi yandaşlarını alt etmek için, Eyüp'ün evini müttetifi Ömer Ağa Bilifya'ninkine bağlayan bir yeraltı tüneline kullandıklarını söyler.²² Benzeri biçimde bir ev, damına bir top, pencerelerine de silah yuvaları yerleştirilerek kaleye dönüştürülebiliyordu. Hanenin lideri yenildiğinde, evi düşmanlarının savaş ganimeti oluyordu.

Standart uygulama, galip gelenin mağlubun evini yağmalaması ya da yakmasıydı.²³ Benzeri biçimde, merkezi Osmanlı yönetimine karşı gelen bir ileri gelenin evi de valinin askerleri tarafından yok edilirdi. Bu tip durumlar doruğa ulaştığında valinin askerleri, Fakari lideri Kaytaz Bey'in öldürülmesi emrini yerine getirmişler, daha

sonra da evini mühürleyerek talihsiz Kaytaş Bey'in gölgesinde divanını topladığı 500 yıllık dut ağacını kesmişlerdi.²⁴

Hanenin külliyesi, gücün merkezi olmanın yanı sıra, at ve diğer ahır hayvanlarına ek olarak, mobilya, halı, tabak çanak ve mücevher biçiminde de büyük bir servet içeriyordu. Ed-Damurdaşı, öldürülen İsmail Bey b. İvaz'n evinde bulunanları, "hint kumaşı, esmeramber, inci, porselen tabaklar, para ve erzak, koşumlar, zincir ve halkadan yapılma zırhlar" olarak özetlemektedir.²⁵ Ancak, hane reisi tüm servetini yaşadığı külliye de tutacak kadar saf değildi. İleri gelenler ve ulema gibi diğer önde gelen kişiler, servetlerinin bir bölümünü Bab el-Fütuh'un dışındaki Hüseyiye gibi daha fakir mahallelerde bulunan "küçük evler" de (tekili *der şegire*) saklama yoluna gidiyorlardı.²⁶ Harem ya da harem evi de aynı amaca hizmet edebiliyordu. Ruznameci Abdullah Efendi'nin evini talan edenler, komşuların araya girip harem de daha önceden talan edildiğini söylemesi üzerine buraya dokunmamışlardır.²⁷ Bu olayda, harem de içindekilerin farkında olan komşuların evi korudukları neredeyse kesindir. Daha sonra, ed-Damurdaşı'nın vakayinamesinde, Rıdvan Kâhya el-Celfi'nin hamisi Hasan Kâhya er-Razzaz, kimseye güvenmediği için, parasını haremde sakladığını söyler.²⁸ İslam hukukuna göre, hane reisinin karısına ait mülk, onun mülkiyetinde kalmaya devam ettiğinden ve hanenin kadınları erkeklere göre daha az saldırıya uğradığından, harem hanenin değerli malları için güvenilir bir kasa görevi görüyordu.

İltizamlar

Ev, hane için bir temel oluşturan mülk ve hanenin zenginlik ve prestijinin önemli bir simgesi olmasına karşın, gelir yaratan bir kaynak değildi. Haneler, gelirlerini ana gelir kaynaklarının kontrolünden ve ticari faaliyetlerden elde etme eğilimindeydiler. 17. yüzyıl boyunca sayıları artan iltizamlar çoğu hane için kârlı yatırımlar haline gelmişti.

İltizamlar, yalnızca köy ve kırsal bölgelerden alınan vergileri değil, liman gümrüğü ve geçiş ücreti gibi kentsel faaliyetlerde söz konusu olan ödemeleri de içeriyordu. 17. yüzyıl boyunca bevler

iltizamları, hepsinden önemlisi de vilayet yöneticiliklerini elde bulundurma eğilimindeyken, alay askerleri kentsel iltizamları elde tutma eğilimi göstermiştir. Ancak, 18. yüzyıla gelindiğinde askerler kırsal iltizamlara katılmış bulunuyordu; bu gelişme askerlerin kaçınılmaz olarak vilayetlerin iltizamlarını elde etmeyi istemelerine ve sonuçta da beyliğe nüfuz etmelerine yol açmıştır.²⁹

Mültezim, ancak köy, Mekke ve Medine'ye vermesi gerekeni verdikten sonra geriye kalan faizi alabildiğinden, Kutsal Şehirler'in (*Evkafü'l-Harameyn*) imparatorluk vakıflarına bağlı olan tahıl üreticisi köylerin çiftlikleri en cazip kırsal iltizamlardı. İleri gelenler, sık sık belli bir bölgedeki vakıf köy topluluklarını ele geçirerek gerçek bir yerel otorite elde etmeye çalışmışa benzemektedir.³⁰ Bilifya hanesi örneği, miras kalabilir mülk olarak değerlendirilen bu iltizamların, önemli bir hane servetinin oluşturulmasına temel teşkil edebildiğini göstermektedir. Hanenin kurucusu olan Hasan Ağa Bilifya, uzun süredir, Yukarı Mısır vilayeti olan el-Bahnasa'da vakıf köyü Bilifya'nın mültezimiydi. Hasan Ağa'nın kendisinin, Bilifya'yı bölgedeki diğer iltizamlarla güçlendirmeye çalışıp çalışmadığını bilmiyoruz; ancak mali konulardaki becerikliliği göz önüne alındığında, bu uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir. Kesin olan, Hasan'ın memlûku Mustafa Bey Bilifya'nın, Hasan'ın 1704'te ölümü üzerine, Bilifya iltizamını aldığı ve Bilifya hanesinin bu bölgedeki otoritesini artırdığıdır. 1733 tarihli bir ferman, ona, el-Bahnasa'daki bir grup vakıf köyü üzerinde yönetsel otonomi (serbestiyet) vermektedir.³¹ Bu Yukarı Mısır bölgesi, Bilifya hanesine yalnızca güvenilir bir gelir kaynağı değil, aynı zamanda kriz dönemleri için taşrada bir sığınak sağlamıştır. Bonaparte, 1798'de Mısır'ı işgal ettiğinde, Bilifya hanesinin Kazdağlı halefleri bu kaçış yolunu kullanmış olabilirler. Murad Bey, Fransız işgali sırasında eski Bilifya nüfuz bölgesinin parçası olan el-Feşn köyünde zaman geçirmeyi denemiştir.³²

İleri gelenler ve tüm haneler, gelir kaynakları içinde iltizamların temel öneme sahip olduğunu belirtecek şekilde, servetlerini oluşturan iltizamların adlarıyla anılmaktadır. Bilifya hanesi dışında, vakayinameler, Minufiye vilayetindeki Sincalf köyünden adlarını al-

dıkları söylenen Celfi hanesi ve Uşmuneyn vilayetindeki Delce köyünün vergilerini toplayan Abdurrahman Bey Delce'yi örnek göstermektedir.³³ Yukarı Mısır'ın önemli eyaleti Circa'nın yöneticileri sık sık "Circa" adını taşımışlardır; bunların belki de en ünlüsü, 1659'da Osmanlı valisine isyan eden Mehmed Bey Circa'dır.³⁴

Ticari Faaliyetler

Gelirlerinin önemli bölümünü iltizamlardan elde eden haneler bile ya bunlara ek olarak ya da bu iltizamlarla ilişkili olarak ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Genellikle ticari bir teşebbüsün getirileri, hane reisinin hem iltizam edinmeye başlamasını, hem de gösterişli bir ev inşa edip, memlûk satın alabilmesini, paralı asker, koruma ve hizmetkârlar kiralamasını sağlamıştır. 18. yüzyılın başında, kurucuları belirli ticaret kollarıyla uğraşmaya başlayan birkaç hane öne çıkmış ve elde ettikleri bu serveti stratejik ittifaklarla birleştirerek nüfuz sahibi olma yolunda mesafe katetmişlerdir. Genellikle, bu ticari faaliyetlerden geriye yalnızca hanenin kökenine işaret eden meslek adı kalmıştır. 1710 ve 1720'lerde azaban alayını elinde tutan Sabuncu hanesinin kurucusu bir zamanlar sabun imalatı yapmış olmalıdır (sabun, hem Arapçada hem de Türkçede bulunan bir kelimedir); aynı dönem boyunca maaş kayıtlarında ve vakayinamelerde zaman zaman adı geçen Manav klanı ise muhtemelen manav olarak işe başlamıştır (manav, Türkçedir). Ali Kâhya el-Celfi'nin hanesine katıldıktan sonra servet ve nüfuz kazanan, Mısırlı bir yetim olan el-Hac Salih el-Fellah'ın adını verdiği Fellah hanesinin kökeniyle ilgili çok fazla bilgi mevcuttur. El-Hac Salih Fellah'ın soyundan gelenler Kazdağlıların tarafında yer alarak servetlerini garantiye almışlardır.³⁵

Hanenin temeli ve devamı için elzem olan bir ticari faaliyet elbette, hanenin bileşimini ve davranış biçimini etkilemiştir. Haneye yeni katılanlar bu faaliyet kolunda eğitim görmüşler ya da hanenin ticari yönünü güçlendirecek becerilere sahip olanlar arasından seçilmişlerdir. İbrahim Kâhya el-Kazdağlı, tabilerini, hac güzergâhının ve Yukarı Mısır'daki tahıl üreticisi köylerin iltizamlarının

kontrolünü ele geçiren, böylelikle de kahve ticaretindeki hâkimiyetinin devamını ve beyliğe nüfuz etmesini kolaylaştıracak tabilerden seçmiştir.³⁶ Benzeri biçimde Şereybi hanesinin üyeleri de aynı nedenlerle denizaşırı kahve ve baharat ticaretine girmişlerdir. Ancak, ticari rekabet bir haneyi bölebiliyor ya da bir haneyi diğerine karşı bir konuma getirebiliyordu. Gümrük vergileri ve kahveden elde edilen gelirlerin kontrolünü elinde tutma arzusu, Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın Gedik ve Şerifian hanelerini yeniçeri alayından çıkarma kararını etkilemiş olmalıdır.³⁷ Osman Kâhya'nın ölümünden sonra, tabisi Süleyman Kâhya'nın becerikli davranıp onun mülkünü ele geçirmesi Abdurrahman Kâhya'yı kahve ticaretinden uzak tutmuştur.³⁸

İleri gelen bir adamın eşleri ve cariyeleri, ticari ortaklık ve yatırımların oluşturulması ve muhafaza edilmesinde önemli rol oynatabiliyordu.

Bir eş, daha önce belirtildiği gibi yalnızca politik bir ortak olmakla kalmıyor, aynı zamanda ticari bir ortak rolünü de oynuyordu. Hane reisinin kaçması gerektiğinde hane servetinin korunmasında, eşin kendisi *mudarebe*'ye³⁹ yani kendisine mal emanet edilmiş edilgen bir ortağa benziyordu; bir ileri gelenin servetini evinin haremünde ya da ayrı bir harem evinde saklaması bu benzetmeyi özellikle uygun kılmaktadır. Eş, ticari faaliyetlerde de aktif bir rol oynayabiliyordu. El-Ceberti, 18. yüzyıl sonunda el-Ezher Medresesi baş müderrisi, Abdullah eş-Şarkâvî'nin karısının, eşinin hevesle iltizam edinmesine ek olarak dükkân, hamam ve mülke yaptığı akılcı yatırımlardan bahseder.⁴⁰ Bu tip bir evlilik teşebbüsü belki de, daha yüksek bir sosyal sınıftaki konumlarını garanti etmek için önemli tüccarların ya da askeri ileri gelenlerin kızlarıyla evlenen, elit tabakanın ulema gibi yeni üyelerinin bir özelliğidir. Şeriyeye göre, bir eşin sahibi olduğu herhangi bir mülkün maliki olmaya devam edebilmesi, ileri gelenlerin eşlerinin hanenin servetine katkısı olacak yatırımlarda bulunmalarını teşvik etmiştir. Merkezi yönetim, sultana karşı koyan bir ileri gelenin servetine el koyabilir, ama iltizamlarına, ticari mallarına ve teknik olarak ileri gelen bir adamın eşine ait olan lüks mallara dokunamazdı.

Ticaretle uğraşan bir ileri gelenin, illâ ki oturduğu bölgede olması da gerekmeyen ticari yapılara sahip olması âdettendir. Yeniceri ve beylik haneleri, çok çeşitli ticari faaliyete katılmış ve sık sık da depo, borsa, *vekâlet* adı verilen kiralık odalar ve *kayseriye* adını taşıyan merkezi pazarlar gibi bu faaliyetlere ilişkili yapılar da edinmişlerdir.⁴¹ Ancak, 18. yüzyıl sonundan önce, bu hanelerin sahip olduğu ticari yapılar, vali ve sürgündeki Kızlar Ağası da dahil olmak üzere, Osmanlı görevlilerinin sahip olduğu kadar çok değildi.⁴² Bu kuralın büyük bir istisnası, uzun zamandır hac komutanlığı yapan Rıdvan Bey el-Fakari'nin 17. yüzyılda kurduğu Kasaba Rıdvan adındaki pazar alanıdır. Rıdvan Bey'in evi, elit tabakanın oturduğu merkez olan Birkat el-Fil'deyken, bu kasaba, el-Kahire'nin ticari merkezinin hemen güneyindeydi. Oranın ileri gelenlerinin ve Osmanlı görevlilerinin, keten ve kahve gibi malların geldiği Nil limanları yakınında *vekâlet*'leri vardı.

Örneğin 17. yüzyılda, sürgün edilmiş bir harem ağası olan Abbas Ağa'nın Kahire'nin kuzeydeki bir mahalle olan Gamaliye'de bir kahve *vekâlet*'i, Bulak'da ise keten *vekâlet*'i vardı.⁴³ Bir yüzyıl sonra, Bulut Kapan Ali Bey, Bulak'da bulunan ve 16. yüzyılda Vali Sinan Paşa'nın sahibi olduğu bir *kayseriye*'yi yenilemişti; Ali Bey'in ölümünden sonra, *kayseriye*'yle ilgili haklarını kendi memlûku Mehmed Bey Ebu eş-Şahab ele geçirmişti.⁴⁴ Bu tip yapılar, haneyi zenginleştiren ticari faaliyetlere doğrudan faydalı oluyordu. Dolayısıyla amaçları, halka hizmet ederek destek kazanma amacıyla inşa edilen cami, çeşme gibi yapılardan farklıydı. Ancak, 18. yüzyılın sonunda günceli yakalamış olan Kazdağlı hanesi, merkezi otorite olarak Osmanlı görevlilerinin yerini almış ve merkezi otoritenin yaptırabileceği büyüklükte hem ticari hem de hayır işleri yapısı sahibi olmalarına yetecek miktarda geliri imparatorluk hazinesinden sızdırmış bulunuyordu.⁴⁵

Kazdağlı Hanesi ve Kızıldeniz Kahve Ticareti

Bazı ticari faaliyetler mültezim olmanın doğal uzantılarıydı. Yemen kahvesi ticareti bu açıdan önemlidir. Esasen, 15. yüzyılda Eti-

yopya kökenli olan kahve, Güney Yemen'deki Mokka bölgesinde yetiştiriliyordu.⁴⁶ Kahveyi Yemen'den kuzeye, Hicaz'a Kızıldeniz gemileri taşıyordu. Burada Mısırlı kahve tüccarları devreye giriyordu; kahveyi, genellikle yıllık hac boyunca Mekke ve Medine'ye (*Evkafü'l-Harameyn*) hizmet eden vakıfların elinde bulunan Yukarı Mısır köylerinden gelen tahılla takas ediyorlardı.⁴⁷ Bu nedenle, kahve ticaretinden kâr etmek isteyen bir ileri gelen, Yukarı Mısır'daki tahıl üreticisi köylerin iltizamlarını elde etmeye ve hac yolunu kontrol etmeye çalışıyordu.

Kazdağlı hanesi, tam da bu tip kontrolleri elinde tutma konusunda son derece başarılıydı. Hac güzergâhının kontrolünü ele geçirmek, Kazdağlıların uzun süreli stratejisi olmuştur. 18. yüzyılın başlarından itibaren, hane, bir yeniçeri görevi olan hac kervanının komutanlığı, *serdârü'l-kıtar el-hac* konumunu ve bununla ilgili birkaç yeniçeri görevini tekelinde tutmuştur. Aynı zamanda, Bilifyalılar ve diğer yeniçeri komutanlarının taktiğini benimseyen Kazdağlılar, özellikle Kutsal Şehirler'in vakıflarına bağlı olanlar başta olmak üzere tahıl üreticisi köylerin iltizamlarını ele geçirmeye başlamışlardır.⁴⁸ Bu durum, hanenin tabi seçimini belirlemiş ve haneyi nihai olarak beyliğe doğru yönlendirmiştir.

Ancak, kahve ticaretine bağlı olan bir hane, hac güzergâhı ve önemli Yukarı Mısır iltizamlarını kontrol etmekle yetinemezdi; kahvenin Yemen'den Kızıldeniz yoluyla Mısır'a getirilmesinde de payı olmalıydı. Kazdağlıların öne çıkmasından çok önce, yeniçeriler, Yemen'den yola çıkan kahvenin geçmesi gereken Kızıldeniz ve Nil limanlarındaki gümrüklerin iltizamlarını ele geçirmeye çalışmışlardı. Hatta bazı haneler, kahve ve diğer malların Avrupa'ya ithal ve ihracından kâr elde edebilmek için İskenderiye, er-Reşid ve Dimyat'da bulunan Akdeniz gümrüklerini ellerine geçirmişlerdir. İşte bu nedenle, Fransız konsolosu, gümrük amiri olarak Fransız tüccarlarına büyük vergiler ödemeden Mısır'dan kahve ihraç etme iznini veren yeniçeri komutanı Gedik Mehmed Kâhya'nın 1720'deki ölümünden duyduğu büyük üzüntüyü belirtmiştir.⁴⁹

Benzeri biçimde, Kızıldeniz'de kahve ve tahıl nakliyatı yapan gemilerin çoğunun sahibi yeniçeri ağalarıydı. Bu gemiler genellikle

ağaların satın aldığı Hint gemileriydi; 18. yüzyılın sonunda Murad Bey'in Nil gemileri inşa projesi başlayana dek, Mısır'da Osmanlı saltanatı boyunca bir gemi inşa sanayiinin olmadığı görünmektedir.⁵⁰ Bir yeniçeri komutanı, bir başka komutan ya da denizasıırı ticaret yapan bir tüccarla ortak olarak gemi sahibi olabilirdi; bu durumda, geminin sahip olunan bölümü miras bırakılabiliyordu. Süleyman Kâhya el-Kazdağlı'nın mülk envanteri, onun, muhtemelen Hindistan'da inşa edilmiş, bir "Kızıldeniz gemisi"nin yarısına sahip olduğunu belirtmektedir; bu gemi, Süleyman Kâhya'nın kahve ticaretindeki sayısız yatırımlarından biridir.⁵¹ Süleyman'ın 1739'da hacca gitmek üzereyken hastalanıp ölmesiyle, geminin yarı hissesi muhtemelen Süleyman'ın diğer mülkleriyle birlikte Abdurrahman Kâhya'ya geçmiştir.⁵²

Kahvenin kendisinin, Kazdağlı hanesinin mirasla intikal edebilen servetinin bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. İşte bu nedenle, Abdurrahman Kâhya, Süleyman Kâhya'nın Birkat el-Hac'da kurduğu kamp çadırında bulunan "öğütölmüş kahve"yi miras almıştır. Süleyman, bu kahveyi şüphesiz ki hac boyunca satmaya, belki de yol boyunca sıralanmış mahallerde satmaya niyetlenmiştir. Kazdağlılar, kahveyi, kolaylıkla nakte çevrilebildiği için elde tutulması faydalı bir mal olarak,⁵³ yani ortaçağda Mısırlı tüccarların ham ipeği gördükleri gibi görmektedir.

Öyle görünüyor ki, kahve ticareti Kazdağlı hanesinin ilk liderlerini ve oluşturdukları ittifakları belirlemiştir. 17. yüzyılın sonunda kahve ticaretinin ortaya çıkışıyla birlikte, 18. yüzyılın ortalarına kadar, hanenin liderleri, daima *serdârü'l-kıtar el-hac* görevini yerine getiren kâhya ya da çavuş rütbesinde yeniçeri komutanları olmuştur.

Bu mevki, Nil ve Kızıldeniz liman gümrüklerinin yeniçeri kontrolü altında ve Kızıldeniz'de kahve nakliyatı yapan gemilerin sahibinin de yeniçeriler olması durumunun cazip bir tamamlayıcısıydı. Önceliklerin bu bileşimi, kahvenin Yemen'den Hicaz'a, oradan da Mısır'a nakledilmesi işinin neredeyse tamamının Kazdağlılar ve onların yeniçeri müttefikleri tarafından kontrol edilmesini sağlamıştır. Dahası, Kazdağlılar Hicaz'la sürekli temas yoluyla tabiler

elde etmiş ve Yukarı Mısır'daki Bilifya mülkleri gibi, kriz anında işe yarayacak mülklere yatırım yapmışlardır.⁵⁴

Yeniçeri komutanlarının, hem Kazdağlı hanesi içindeki hem de tüm Mısır'daki nüfuzu, İbrahim el-Kazdağlı ve azaban kâhya Rıdvan el-Celfi'nin ikili yönetimiyle sonuçlanmıştır; bu ikili 1748'den 1754'e kadar Mısır'ı birlikte yönetmiştir. İkilinin yönetiminin kökü, kahve ticaretindeki ortaklıkta yatmaktaydı. Ed-Damurdaşi, İbrahim Kâhya'nın "eline ne geçerse" onun üçte birini Rıdvan Kâhya'ya verdiğini söyler. Tarihçi, aynı zamanda, İbrahim'in eline geçen, Kazdağlıların kontrolündeki baharat gümrüğüne (*duvani'l-bahar*) gelen her kahve çekirdeği yükünden kazanılan altı adet *şerifi altun* olduğunu da uzun uzadıya anlatır.⁵⁵ İbrahim ve Rıdvan'ın anlaşması, *mudarebe* ya da *commenda* olarak bilinen ticari ortaklığa benzemektedir: "Edilgen" ortak, sermayeyi koyar ve kârın üçte ikisini alır; "etkin" ortak ise malları satar ve kârın üçte birini alır.⁵⁶ Rıdvan, bu ortaklıkta açıkça "edilgen" ortak olmakla birlikte, klasik *commenda*'da olduğu gibi belirli bir teşebbüs için sermaye koyduğuna dair kanıtımız yok. Ancak, Rıdvan'ın genel olarak yatırım yapacak parası olduğu görülmektedir; bu yatırımlar büyük inşaat projeleri ve bir salon kültürüne ulaşan imar çalışmalarıdır.⁵⁷ 1754'te İbrahim'in ölümüyle birlikte, Rıdvan ortaklığı devam ettirmek için yeni Kazdağlı lideri, çilekâr Abdurrahman Kâhya'ya yavaşır. İbrahim'in memlûklarının nasihatıyla Abdurrahman bunu kesin olarak reddeder ve memlûkların eşliğinde Rıdvan'ı Kahire'den atar.⁵⁸ Abdurrahman'ın hareketi, ortaklığın Kazdağlılar için artık gerekli olmadığını işaretidir; hane hâkimiyetini kurmuştur ve Celfilerle yaptığı türden stratejik ittifaklara gerek duymamaktadır.

Celfi ittifakı, Kazdağlıların 18. yüzyılın başlarında güçlerini bir araya toplarken oluşturdukları kahve ticaretiyle ilgili tek ilişki değildir. Kahve ve baharat tüccarlarının güçlü klanı Şereybilerle ilişkiye girmek için epey uğraşmışlardır.

Kazdağlıların, 1730'larda idaresi altında önemli bir güç haline geldikleri Osman Kâhya el-Kazdağlı, özellikle *şeyh bender* yani Kahire'nin denizaşırı tüccarlarının başı olan Kasım Çelebi eş-Şe-

reybi'ye yakındı. Kasım 1734'te öldüğünde Osman Kâhya onun evinden Karafe'deki mezarlığa kadar, cenazesinin ardından yürümüştür.⁵⁹ Pratik açıdan daha önemli olan, Özbekiye'deki Şereybilerin Osman Kâhya'nın meskeninin bitişiğinde olmasıdır. Şereybilerle işbirliği, Kazdağlılara yalnızca kahve ticaretinde değil, diğer hırslı ileri gelenlerle yaşanan zorluklarda da yararlı olmuştur. Şereybilerin, 1729'da Çerkez Mehmed Bey'e karşı yapılacak bir seferi finanse etmek üzere kahve ve baharat tüccarlarını yönlendirmesi önemli bir örnektir.⁶⁰

İbrahim Kâhya'nın ölümüne kadar, Kazdağlılar, aslında kahve ticaretiyle uğraşan bir aileydi. Bu yüzden 1730'larda Fransız tüccarlar Fransa'nın Karayip sömürgelerinden gelen daha düşük kaliteli kahveyi Akdeniz ve Kızıldeniz ticaretine sokarak Yemen kahvesine olan talebi düşürdüklerinde, hanenin doğal olarak dünya kahve fiyatlarının düşüşünden etkilenmesi beklenir.⁶¹ Kazdağlı hanesinin Mısır'ın tahıl üreticisi köylerinin iltizamlarını ele geçirmeye başlaması bu yıllar boyunca olmuştur. Kahve ticaretinden elde ettikleri bu servet elbette, Kazdağlıların bu iltizamları açık artırmada satın alabilmelerini sağlamıştır; iltizamların kontrolü ise Hicaz'da kahveye karşı tahıl ticaretini kolaylaştırmıştır. Ancak, yine de iltizamlardan elde edilen gelirler doğrudan kahve ticaretine bağlı olmadığından bu iltizamlar, düşen kahve fiyatlarına karşı bir önlem oluşturmuyordu. Kahve ticaretinden elde edilen gelir düştükçe, Kazdağlılar enerjilerinin giderek daha büyük bir bölümünü verimli iltizamları ele geçirmeye harcamış gibi görünmektedirler. Vilayet yöneticiliklerini kontrol etmek, bey ya da kâşif konumlarının elde edilmesi doğal olarak daha büyük bir önceliğe sahip olmuştur. Böylelikle, düşen kahve fiyatları ve Kızıldeniz'deki kahve ticaretinin artan belirsizliği Kazdağlı hanesinin 18. yüzyılın ikinci yarısında beyliğe nüfuz etmesine katkıda bulunmuş olabilir.

Kazdağlı hanesi gelişimi boyunca, sürekliliğini garanti edecek gelir kaynakları sağlamakta becerikli olduğunu ispatlamıştır. Hane, servetlerini Kızıldeniz kahve ticaretinden elde eden birkaç yeniçeri hanesinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Hanenin yeniçeri alayına hükmetmesi hac yolunu kontrol etmesiyle birleşerek, sonunda kah-

ve ticaretinde neredeyse tekel olmalarını sağlamıştır. Böylesi bir tekel olmadan, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ve Rıdvan Kâhya el-Celfi arasındaki kahve gümrüğü ortaklığı mümkün olamazdı. Kazdağlılar kahve gelirleri üzerindeki kontrollerini, köylerin iltizamlarını, özellikle de hac boyunca kahveyle takas edilecek tahılı üreten *Evka-fü'l-Harameyn*'e ait olanları ele geçirerek güçlendirmişlerdir. Bu iltizamlar da Kazdağlı hanesinin beyliğe girmesi için bir temel sağlamıştır. Hane, gelişimi boyunca bu alanlardaki başarısına katkıda bulunacak Bilifya ve Şereybi haneleri gibi hanelerle ittifaklar oluşturmuştur. Hanenin genellikle büyük ölçekli ekonomik aktivitenin motoru işlevini görüp, ticaret şirketi, yatırım şirketi ve toprak sahibi olduğu bir toplumda, başarılı bir hane değişen ekonomik şartlara uyum gösterecek esneklikte yatırımlar yapan ve ittifaklar oluşturan hane demekti. Kazdağlı hanesi tam da böylesi bir stratejik planlama için gereken özel bir dehaya sahip gibi görünmektedir.

VIII

Kazdağlılar ve Kızlar Ağası

Gördüğümüz gibi hane farklı faaliyetlerde bulunan ve geniş bir alana yayılmış kadınları ve erkekleri birbirine bağlayabilen bir ittifak ağını içeriyordu. Kazdağlılar, Mısır ve Hicaz'daki otoritelerini sağlamlaştırmak için ticaret ve evlilik yoluyla gerçekleşen çeşitli ittifakları kullanmışlardır. Ancak, imparatorluk merkezindeki farklı güç odaklarıyla ilişki geliştirebilmek için yanıbaşlarındaki ittifakların ötesine geçmeleri şarttı; bu müttefikler, kendilerine yakın bir valiyi Mısır'a atayabilecek ya da tersine, Kazdağlıların mülklerine el konulması emrini verebilecek konumda olanlar arasından seçilmişti. Bu ilişkileri geliştirirken Kazdağlılar ve onların merkezi devletteki müttefikleri haneyi, Mısır'la payitaht arasında bir alış-veriş kanalı olarak kullanmışlardır. Bunun nedeni, Osmanlı devleti görevlilerinin eyaletlerde nüfuz sahibi olmasının yolunun temel olarak yerel haneler ya da kendileriyle işbirliği yapan ileri gelenlerle ilişki kurmaktan geçmesiydi.

Yerel ağırlığı olan devlet görevlilerinden biri haneleri bu biçimde kullanma açısından öne çıkmaktadır. Bu kişi, harem-i hümayunun Kızlar Ağası ya da Darüssaade Ağası'dır. İmparatorluğun mahrem mekânlarında hadımların kullanılması antikiteye kadar

uzanır: Pers, Roma ve Çin imparatorlukları bu geleneği uygulamışlardır. Osmanlılar, imparatorluğun kuruluş yıllarından itibaren haremde hadımağaları görevlendirmişlerdir. Osmanlı haremi, Sahra Afrikası'nın güneyinde yer alan bölgelerin doğusundan olan siyah Afrikalılarla, genellikle Kafkaslar'dan getirilen beyazlardan oluşan haremağalarını içeriyordu. Padişah haseki ve odalıklarına hizmet eden haremağalarının hiyerarşisini düzenleyen, harem-i hümayunun baş haremağası başlangıçta beyaz ırktandı. Ancak, 16. yüzyılın sonunda siyah ırktan haremağaları pek açık olmayan nedenlerle bu mevkiye seçilme konusunda öncelik kazanmışlardır. Afrikalı kölelerin, Kafkas kölelere göre daha kolay bulunması ve satın alınması şüphesiz ki bu nedenlerden biridir. Ayrıca, Sahra Afrikası'nın güneyinde bulunan bölgelerin yoğun biçimde mikrop içermesi nedeniyle Afrikalıları hastalıklara karşı daha dayanıklıydılar; dolayısıyla da hadım edildikten sonra hayatta kalmaları, Kafkas kölelere göre daha muhtemeldi.¹ 17. yüzyıl başına gelindiğinde Kızlar Ağası artık siyah ırktan kölelerden seçilmeye başlanmıştı.

Beyaz ırktan bir baş haremağası (Babüssaade Ağası), sarayda sultanın arz odasının girişinde muhafız görevi yapsa da nüfuz açısından Kızlar Ağası'ndan daha alt konumdaydı.

Bu araştırmanın ele aldığı dönem boyunca, Kızlar Ağası'nın tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi doruk noktasındaydı. 16. yüzyıl sonuna doğru şehzadeler eğitim gördükleri yılları sarayın haremde geçirip ancak tahta çıkmaları gerektiğinde oradan ayrılmaya başladıklarında Kızlar Ağası imparatorluğun işleyişinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Kafes sistemi adını alan bu geleneğin ortaya çıkışıyla, o andaki ve gelecekteki sultanların anneleri çok büyük bir nüfuz sahibi olmuşlardır. Haremdeki kadınlarla sultan ve maiyeti arasındaki ilişkiyi sağlayarak haremi koruyan ve harem bütçesinden sorumlu olan haremağaları da benzeri bir önem kazanmıştır. Kısacası harem, imparatorluk gücünün merkezi haline gelmiştir. Haremin politikası geliştikçe, Kızlar Ağası'nın gücü de 17. yüzyılın ortalarına dek artmış, imparatorluk politikasının *de facto* kontrolü için vezir-i azamla rekabet etmiştir.²

Bu arada, Kızlar Ağısı'nın bu dönemde Mısır'la ilişkileri önemliydi. Aslında, Kızlar Ağısı'nın kariyeri başından sonuna dek eyaletlerle iç içe geçmişti. Haremağaları, sultana genellikle Mısır valisi tarafından takdim edilirdi. Vali bunları her yıl, şimdi Sudan sınırları içinde olan Sennar ve Darfur'dan gelen köle ker-
vanlarından seçerdi.³ Kızlar Ağısı görevine yükselen az sayıda haremağası Mısır'la ömür boyu sürecek bir ilişkiye girerdi. Bunun nedeni, Kızlar Ağısı'nın Mekke ve Medine Kutsal Şehirler'ine hizmet etmek üzere kurulmuş vakıfların, yani *Evkafü'l-Harameyn*'nin nazır ya da mütevellisi⁴ olmasıydı. Başlangıçta Memlûk Sultanlığı döneminde kurulan ve Hasekiye vakfını da içeren Deşîşetü'l-Kübra ve Harameyn; III. Murad'ın kurduğu (1574-95) Deşîşetü's-Sugra ya da Muradiye ve IV. Mehmed'in (1648-87) kurduğu Muhammediye.⁵ Dört önemli vakıf olduğu görülmektedir. Bu vakıflar, gelirlerinin önemli bir bölümünü Mısır köylerinden elde ettiklerinden Kızlar Ağısı'nın Mısır'da nüfuz edinmesinin temel aracı haline gelmişlerdir.

Mısır'la bu ilişkiyi adeta tamamlarcasına Kızlar Ağısı görevinden alındığında da, Mısır'a sürülürdü. Bu gelenek 1645'te, Sümbül Ağa'nın beş yıl boyunca Kızlar Ağısı görevini yaptıktan sonra Mısır'a doğru yelken açmasıyla başlamıştır. (Ne yazık ki yolda korsanlık yapan Malta'nın St. Jean şövalyeleri tarafından yakalanmış ve şehit edilmiştir.)⁶ Bunu izleyen 150 yıl boyunca, otuz sekiz Kızlar Ağısı'nın on yedisi daha alt konumdaki çok sayıda haremağasıyla birlikte Mısır'a sürülmüştür. Bu sürgün biçimi, tabii ki kendine has bir Osmanlı geleneğiydi. Kurbanı mahvetmeyecek, ancak iktidar odağından uzakta tutacak biçimde tasarlanmış, çok da onurlu olmayan bir göreve atamak. Ayrıca bu sürgün, maaşı da içeriyordu; haremağası, devlet görevlilerinden oluşan bir kuvvet olan ve Osmanlı valisinin divanına bağlı Keşide'den para alıyordu.⁷ Kızlar Ağısı sürgün edilmiş diğer görevliler gibi vakıf kuruyor, mülk sahibi oluyor, hatta belki de köle satın alıyor, böylelikle yeni yerinde yerleşik hale geliyordu. Kısacası, Kızlar Ağısı'nın kariyeri iki aşamadan oluşuyordu: İmparatorluk çıkarları için çalıştığı İstanbul'daki görevi ve kişisel çıkarları için çalıştığı Mısır'daki

sürgün dönemi. Yine de bu iki aşama arasında belirgin bir ayrım yapılamaz. İstanbul'da görev yapmakta olan bir Kızlar Ağası'nın, son günlerini Mısır'da geçirebileceğini fark ederek gelecekteki yerini henüz İstanbul'dayken oluşturmaya çalışması beklenebilir. Ayrıca, 17. yüzyılın sonundan itibaren Kızlar Ağası'nın Mısır'a sürgün edilişi bazen onun *şeyhü'l-haremi'n-nebevî* görevine atanmasının ön aşaması olmuştur. *Şeyhü'l-haremi'n-nebevî*, yani peygamberin Medine'deki mezarının bekçiliği görevi, yepyeni bir sorumluluklar dizisi anlamına geliyordu, üstelik en az bir kez sürgün edilmiş Kızlar Ağası'nın durumunda olduğu gibi, bir başka büyük imparatorluk vakfının sorumluluğunu da içeriyordu. Kızlar Ağası'nın Mısır'la ilişkisini, devlet kariyerinde yaşadığı iniş çıkışlara paralel olarak varlığını sürdüren kişisel bir çıkar alanı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Her durumda Kızlar Ağası, kaçınılmaz olmasa da düzenli olarak Mısır'la ilişkiyi içeren bir memuriyetti.

Kızlar Ağası'nın Mısır'daki Kişisel Çıkarlarının Kapsamı

Kızlar Ağası'nın Mısır'daki kişisel çıkarları nerelere uzanıyordu? Bir Kızlar Ağası olan Abbas'ın (1667-71) Mısır'daki, hazine-i hümayuna ait olmanın karışık anlamında kişisel mülkü olan vakıflarının günümüze kalan ve Topkapı Sarayı arşivinde bulunan envanteri, bu çıkarların son derece geniş ve köklü olduğunu göstermektedir.⁸

Abbas'ın ölümünden sonra derlenen envanterin iki ana bölümü vardır; yirmi yedi kitaplık bir liste ve bunu izleyen uzun bir emlak listesi. Envanterin emlakla ilgili bölümü Abbas Ağa'nın ticari gücünün büyüklüğünü göstermektedir. Kırsal ve kentsel bölgelerde yer alan mülklerin çeşitliliği ve sayısı şaşırtıcıdır. Abbas'ın Mısır taşrasındaki mülkü, üç farklı eyalette bulunan yedi kasabayı içeriyordu.⁹ En çarpıcı olan ise, ticari mülklerinin Nil üzerinde, Kahire'nin kuzeydoğusundaki Zifta bölgesinde yoğunlaşmasıydı. Burada Abbas'ın bir *kayseriye*, yani kapalı bir pazar;¹⁰ bir *vekâlet*, yani ker-

vansarayla birlikte depo; bir kahvehane, bir kahve öğütme yeri (kahve döğecek mahal) ve dört dükkândan oluşan bir yapı topluluğu; biri bir mektebin üzerinde olan iki adet depo odası¹¹ vardı. Bu arada Kahire'deki vakıf, çeşitli arsalar, dükkânlar ve Abbas'ın, o dönemde elit tabakanın oturduğu Güney Kahire'deki Birkat el-Fil gölüne bakan bölgedeki evi de dahil olmak üzere evlerden oluşuyordu. Ama ticari açıdan bütün bunlardan daha önemli olan üç adet *vekâlet*'ti: bunlardan biri Gamaliye'de, diğeri Bab el-Fütuh'un dışındaydı ve en büyüğü de muhtemelen keten ticaretinde kullanılan ve Bulak limanında bulunan "büyük vekâlet"ti.¹²

Bu mülkler dışında, envanter Abbas'ın, Mısır'ın antikiteden beri önemli bir ticari dalı olan bölgesel keten endüstrisinin patronlarından biri olduğunu da göstermektedir. Envanter, Garbiye'deki Şubre Basyun köyünde dört adet "keten ıslatacak mahal" –bu ıslatma işlemi keten yapımının önemli bir aşamasıydı– saymaktaydı.¹³ Kahire'nin Gamaliye bölgesinde ise muhtemelen çırpıcı dibeği olan üç adet *ratabas*¹⁴ ve bir boyahane vardı. Bunlarla ilişkili on dükkân, bir dükkânın üzerinde bulunan bir oda ve harabe bir mahal vardı.

Bu belgenin belki de en ilginç özelliği Abbas'ın entellektüel eğitimlerine ışık tutmasıdır. Onun, tıbbı ilgi duyduğunu ortaya koyar. Mal listesinde, Zifta'daki sekiz doktor (*tıbbcı*) için dört bakır kap (*nühhas*) bulunmaktadır; ayrıca Abbas'ın yirmi yedi kitabının ikisi tıpla ilgili eserlerdir. Evinin bulunduğu sokağın adı bile "Tıbb Sokağı"dır.

Abbas Ağa'nın diğer kitaplarının konuları sahibinin dilbilimsel becerilerini ve eklektik beğenisini yansıtmaktadır. Kütüphanesinin büyük bölümü dinle ilgili metinlerden oluşmaktadır: Kur'an, hadisler ve çoğu Hanefi olan fetvalar, hem Arapça hem de Türkçe tefsirler.

Bunlara ek olarak, Osmanlı tarihinin erken dönemine ait 15. yüzyılda yapılmış bir derleme olan *Tevarih-i Âl-i Osman* da dahil olmak üzere üç adet tarih kitabı ve 15. yüzyılın Heratlı şairi Cami'nin Farsça şiirleri bulunmaktadır. Bu dini ve edebi eserlerin çoğu Osmanlı saray eğitiminin parçasıdır.¹⁶ Ancak standart saray eğitimi,

mistik eğilimlere işaret eden şu dört eseri açıklamaz: muhtemelen 11. yüzyıl dinbilimcisi el-Gazali'nin eseri olan *Kimiyya-i saade*; 10. yüzyıl mutasavvıfı Feridüddin Attar'ın yazdığı sufi biyografileri; yine aynı yazarın eseri *Mantıkü't-Tayr* ve *Kiratati'l-avrad* adıyla bilinen sufi duaları koleksiyonu. Bu açıdan vakıf mülkünün, eski Fatımi Kahiresi'nin kuzey kapısı olan Bab el-Fütuh'un dışında bir zaviye içermesi oldukça dikkate değerdir. Bu durumda zaviye, sufi hareketin merkezi olan Hüseyniye bölgesinde yer alıyormalıdır.¹⁷

Nüfuz Kazanma Yolları: Vekiller ve Memlûklar

Abbas Ağa'nın vakıf envanterinde bahsi geçmeyenler, keten işini yürüten, köyleri denetleyen hatta belki de kitaplarının bakımını yapan görevlilerdir. Kızlar Ağası'nın böylesi bir ticari ve politik gücü varsa, emrinde kimleri çalıştırarak bu gücü kullanıyordu? İstanbul'dan getirdiği tabileri mi vardı yoksa yerel araçlarla mı iş görüyordu? Bu sorular, Kızlar Ağası'nın yerel ahaliyle ilişkilerinin derecesini gösterecek şekilde genişletilebilir. Abbas Ağa'nın vakıf kaydının gösterdiği gibi, Kızlar Ağası Mısır'da ticari olarak ve hatta kültürel olarak sağlam bir yere sahipse, politik konumu ne derece sağlamdı?

Kızlar Ağası'nın Mısır'daki çıkarlarıyla ilgili olarak karşımıza en sık çıkan şahsiyetler onun vekilleridir. Bu vekillerin işlevleri ticari vekillerin iyi belgelenmiş faaliyetleriyle yaklaşık olarak çakışmaktadır: Vekil, bir miktar para ve mali olması gerekmeyen, belirli bir görev verilmiş kişidir. Bir anlamda vekil, *mudarebe* ya da *commenda* olarak bilinen ticari ortaklıktaki edilgen ve yerleşik olmayan ortağa benzemektedir.¹⁸

Kızlar Ağası'nın, fiziksel olarak Mısır'da bulunmadığı dönemlerin çoğunda vekil tayin ettiği görülmektedir. El-Hac Beşir Ağa 1717'de Kızlar Ağası görevini üstlenmek üzere Medine'den İstanbul'a giderken, Kahire'de bir vekil bırakmıştır. Ahmed Çelebi, "İki ay Mısır'da kaldı, Kantarat Sunkur'un karşısındaki çeşmeyi ve okulu inşa etmesi için Abdullah el-Fahl'ı vekil tayin ettikten

sonra Babîâlî'ye gitti" demektedir.¹⁹ Abdullah el-Fahl'ın, el-Hac Beşir'in maiyetine mi ait olduğunu yoksa Beşir'in işe başlattığı yerel bir şahsiyet mi olduğunu belirlemek imkânsızdır. Beşir'in diğer vekilleri, Beşir'in uzun süreli görevi boyunca (1717-46) *Mühimme-i Mısır*'da yer almıştır. Bu vekillerin tümü "Ağa" rütbesini taşıyordu –Mehmed Ağa, Osman Ağa vb.– bu durum kimlikleri konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bunlar, ya diğer haremağaları ya da Mısır'ın askeri kuvvetlerinin mensuplarıydı. Abdullah el-Fahl, her halükârda, neredeyse kesin olarak, bir haremağası değil bir memlûktu; *fahl* lakabı hadım edilmemiş erkek anlamına gelmektedir.

Özellikle 17. yüzyılda, Kızlar Ağası'nın ve diğer haremağalarının vekillerini Mısır'ın askeri kadrolarıyla ilişkilendiren kanıtların sayısı azdır. Örneğin el-Hallak, 1665 civarında sürgün edilen haremağası Nezir Ağa ile Mısır'a gelen, eski saray baltacılarından Üveys Bey'den bahseder. El-Hallak Üveys'e vekil unvanını uygun görmese de, Nezir ona "*de facto* mali temsilci olarak hizmet görmesi için" 10.000 altın Venedik dükası verir.²⁰ Üveys'e daha sonra silahtar ağa görevi verilmiş, sonunda da beyliğe yükselmiştir. Burada birbiri içine geçen iki olguyu birden görüyoruz. Birincisi haremağasının maiyetinin bir üyesi yerel askeri elite katılmaktadır; ikincisi de haremağalarını Mısır'a sürgüne gönderme uygulaması saray görevlilerini Mısır askeri topluluğuna doğrudan katmaktadır. Bu durumun daha geniş bir uygulamanın örneği olduğu açıktır. 1675-7 tarihli askeri maaş kaydı, belli sayıda erkeği, Kızlar Ağası'nın tabisi (*tabi-i Ağa-yı Darüssaade*) olarak nitelemektedir. Bunlar muhtemelen alayların toplam mevcuduna oranla az sayıdaydı: 2.000 askerden yaklaşık 15'i. Ancak daha ilginç olan nokta, Kızlar Ağası'nın bu tabilerinin çoğunluğunun, 16. yüzyılın sonlarında beyler için ana kaynağı oluşturan ve 17. yüzyılın ortasına kadar doğrudan Osmanlı sarayından atamaları yapılan Müteferrika alayına bağlı olmalarıdır.²¹ Dahası Müteferrika alayı, başlangıçta 18. yüzyıla kadar İstanbul'dan atanan vezir-i azam ve *nakibü'l-eşrâf* olmak üzere diğer devlet görevlilerinin tabilerini de içeriyordu.²²

Görevlendirilen bu vekillerin mantıki uzantıları ve askerler içindeki tabi grupları, Kızlar Ağası'nın Mısır'a gelir gelmez kullanılabileceği gelişmiş bir haneyi oluşturmuş gibi durmaktadır. Ancak, sürgün edilmiş Kızlar Ağaları'ndan yalnızca birinin, Yusuf Ağa'nın (1671-87) bir haneye reislik ettiği söylenebilir; bu durumda bile tabilerinden yalnızca ikisinin kimliğini tespit edebiliriz.

Bunlardan birincisi olan Ahmed Bey, Minufiye vilayetinin Kasımı yöneticisiyle aynı kişi gibi görünmektedir. Vakayinamelerde kendisinden kısaca ve nadiren bahsedilmektedir; en dikkate değer başarısı 1695'te Rodos'u korumak üzere bir askeri kuvvete komutanlık etmesidir.²³

Çok daha belirgin bir karakter olan diğeri, Yusuf Ağa'nın çırağı olduğu için Kızlar soyadını alan Mustafa Bey Kızlar'dır. Geçmişini bilinememektedir; kendisine ilişkin iki güvenilir referans el-Hallak'ın vakayinamesinde yer almaktadır: Hasan Paşa 1687'de Mısır'a geldiğinde Mustafa Bey, kaymakam olmuş; yani görevinden alınan valinin yerine geçici olarak görev yapmıştır.²⁴ Bu olayın tarihi Yusuf Ağa'nın sürgün edildiği tarihe çok yakın olduğundan, Mustafa'nın Mısır'a giden Yusuf Ağa'ya eşlik etmiş olması muhtemel görünmemektedir. Mısır askeri elitine İstanbul'dan katılmış ya da Yusuf Ağa Mısır'a varmadan önce burada satın alınmış olabilir.

Ahmed Bey'den farklı olarak, Mustafa Bey Fakari hizbine yanaşmış ve Bilifya grubuyla sadakat bağları oluşturmuş gibi görünmektedir.²⁵ Hakkında bilgi sahibi olduğumuz kariyeri yaklaşık onbeş yıl sürmektedir: Bu dönem boyunca iki kez kaymakam, bir kez Circa valisi, bir kez de defterdar olarak görev yapmıştır. Mustafa Bey, 1730 civarında muhtemelen oldukça ileri bir yaşta ölmüştür. Kendi tabilerinden geriye kalan olduysa bile bunların da sayısı pek azdır. Ed-Damurdaşi, Mustafa Bey'in memlûku olan ve Yusuf Bey'in Güney Kahire'deki Suveyket Ufur bölgesindeki eski evinde kalan birinden kısaca bahsetmektedir. Bu ev, bir zamanlar Yusuf Ağa'nın kendi hamisi olan, 1648'de Mısır'a sürülen Kızlar Ağası Taş Yatur Ali Ağa'ya aitti. Ancak, sözü edilen memlûk öylesine fakirleşmişti ki evini, *hıkr* adı verilen 90 yıllığına kiralama yoluyla de

facto satmak zorunda kalmıştı.²⁶ Mustafa Bey'in bir hanesi vardığına, bu, hamisinin hanesine uygun olması beklenen biçimde küçük ve fakir bir hane olmalıdır.

Yusuf Ağa'nın sağlam bir hane kurmakta neden başarısız olduğunu anlamak zordur. Durumu, hem olumlu hem de olumsuz bakış açılarından yorumlanabilir. Olumsuz yorum, hem yerel hem de merkezi kuvvetlerin Kızlar Ağası'nın Mısır'da bağımsız bir hane kurmasına karşı çıkmış olmasıdır. 17. yüzyılın sonunda, Fakari-Kasımı dengesi öylesine yoğun bir sosyo-politik düğüm haline gelmişti ki, dışarıdan eklenenlere yer yoktu. Böyle bir dönemde kendi hanesini oluşturmak, etnik ve cinsiyetçi ayrımların çok önemli olduğu askeri bir topluluğa doğası gereği kolayca kabul edilemeyecek marjinal bir karakter olan Kızlar Ağası'nın durumunda, şüphesiz ki daha da zor olmalıdır. Bu açıdan, Ahmed ve Mustafa Beyler'in ulaştıkları yüksek statüler bile belki şaşırtıcıdır.

Aynı zamanda İstanbul, bir Kızlar Ağası'nın tek başına Mısır'ın askeri eliti içinde kalıcı bir yer edinmesini engellemeye çalışmış gibi görünmektedir. Bu nedenle, 1675'te, Süleyman Ağa (1651-2) valinin görevden alınması isteğiyle bir asker grubuna liderlik ettiğinde, askeri işlere karışmakla suçlanmış ve Ege'deki Limni adasına sürülmüştür.²⁷ Yusuf'un Mısır'a gelişinden dört yıl sonra, Medine'ye *şeyhül-haremi'n-nebevî* olarak gönderilmesinin arkasında da benzer niyetler yatıyor olabilir. Yusuf Ağa'nın bu süreçte ne mülk ne de ayrıcalık kaybı yaşamasına rağmen devlet hizmetine bu geri dönüş maaşlı sürgünün bir biçimi olmasıdır.²⁸

Ancak alternatif bir yorum, Yusuf Ağa'nın bağımsız bir hane oluşturmayı hiç düşünmediği, Mısır'ın askeri topluluğuna tam anlamıyla katılırken bile Mustafa Bey'e Mısır'daki Kızlar Ağası'nın sürekli temsilcisi olarak hizmet etme niyetinde olduğudur. Mustafa Bey'in vekil olarak hem Yusuf Ağa'ya hem de hâlâ Kızlar Ağası olan el-Hac Beşir Ağa'ya hizmet etmesi bu yoruma geçerlilik kazandırmaktadır²⁹ ve eğer Mustafa Bey Kızlar, *Mühimme*'de Kızlar Ağası Nezir Ağa'nın hazine-darı olarak geçen Mustafa Bey'le aynı kişiye bu yorumun geçerli olma ihtimali daha da güçlenmektedir.³⁰

Kendi başına ayakta duran bir hane oluşturduğu iddia edilen bir Kızlar Ağası, Osmanlı tarihinin en uzun süre yaşayan ve muhtemelen en güçlü Kızlar Ağası olan el-Hac Beşir Ağa'dır (1717-46). El-Hac Beşir, Kızlar Ağası kariyerine başlamadan önce Mısır'a sürülmüştür. 1713'te, saray hazinedarı (*hazinedar-ı şehryar*) görevini sürdürürken, Kızlar Ağası Uzun Süleyman Ağa'yla (1704-13) birlikte Kıbrıs'a sürülmüştür. Daha sonra ise Medine'ye *şeyhü'l-haremî'n-nebevî* olarak gönderilmeden önce kısa bir süreliğine Mısır'a transfer edilmiştir. 1717'de de Osmanlı sarayına geri çağırılmıştır. Daha önce gördüğümüz gibi, geri dönüş yolunda Kahire'de konaklamış ve orada bir çeşme inşa etmesi için bir vekil tayin etmiştir.

Eğer el-Ceberti'ye inanılırsa el-Hac Beşir, geride bir çeşmeden daha fazla şey bırakmış olmalıdır. El-Ceberti'nin, Beşir'in memlûku Mehmed Ağa'nın, kendi tabisi Hasan Kâhya'yı Zataharcı Mansur es-Sincalfi'nin kızıyla evlendirerek Celfi hanesinin kurulmasında payı olduğunu söylediğini biliyoruz. (Bkz. bölüm 4, s. 60-61).

Bu Mehmed Ağa, el-Hac Beşir'in vekili olan, Beşir'in ölümü ve mal varlığının tasarrufuyla ilgili 1730 tarihli fermanlarda adı geçen el-Hac Mehmed Ağa olabilir.³¹ Ancak, fermanlar, Mehmed Ağa'yı, Minufiye vilayetindeki Sincalf köyüyle ilişkilendirmemektedir. Bu köy gelirleri *Evkafü'l-Harameyn'e* giden köylerden olmadığından, Kızlar Ağası'nın bu köyde bir vekil bulundurması için pek az neden vardır. Yine de Mehmed Ağa, bu köyden tabi edinirken tıpkı Abbas Ağa gibi belki de yalnızca kişisel çıkarlarının peşinden gidiyordu. O yüzden belki de vekil, Kızlar Ağası için yalnızca bir nüfuz elde etme aracı olmaktan daha fazla şey ifade edebiliyor, yerel ilişkilerini kendi çıkarı için kullanabiliyordu.

***Evkafü'l-Harameyn*'in İdaresindeki Değişiklikler ve Bunların Askeri Haneler Üzerindeki Etkisi**

El-Hac Beşir Ağa'yla birlikte, Kızlar Ağası'nın görevini sürdürürken sahip olduğu nüfuz konusuna gelmiş olduk: özellikle de *Evka-*

fü'l-Harameyn'nin denetimi yoluyla sahip olduğu güç konusu. Vakıfların merkezi devlet çıkarları ile yerel çıkarlar arasında önemli bir kurumsal bağ oluşturduğu açıktır. Buna rağmen vakıf yönetimiyle ilgili konularda dahi, devlet ile yerelin karşılaşması kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalmıyordu; kişisel ilişkilerin göz önüne alınması da söz konusuydu. Burada da tabilik ilişkileri ve hane, merkezle eyalet arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır.

Dört imparatorluk vakfı tüm Mısır'a yayılmış, vakfedilmiş köyler ağını oluşturuyordu. Beşir Ağa'nın ölümünden sonraki dönemde, bu köylerden gelen irada ait birkaç kayıt vakıfların Mısır taşrasına nasıl nüfuz ettiğini göstermektedir.

Bu kayıtlarda toplam otuz bir köyün adı geçmektedir. Bunlardan yirmi birini kesin olarak, ikisini de kesinleştirmeden tanımlayabildim. Kayıtlar, bu köylerin hangi vilayetlerde bulunduğunu belirtmektedir; bu da söz konusu köylerin, Mısır'ın on üç vilayeti-nin dokuzuna yayılmış olduğunu gösterir.³² Gelir ve bölgesel otorite kaynaklarının çeşitliliği söz konusu olunca, vakıf denetim görevleri ve vakfedilmiş köylerin iltizamları için yaşanan rekabetin neden kıyasıya olduğu anlaşılır. Bu nedenle, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında, beyler ve askeri komutanların genel olarak kırsal gelirler için mücadele ettiği dönemde, *Evkafü'l-Harameyn*'in yönetiminin değişkenlik göstermesine şaşırılmamalıyız. Ancak, değişiklikler tümüyle yerel çıkarlardan kaynaklanmıyor, merkezle eyalet arasında sürüp giden diyalogun bir parçasını oluşturuyorlardı.

Kızlar Ağası hem yerel hem de imparatorluk figürü olarak, genellikle bu diyalogların önemli taraflarından biriydi. 1670 ile 1691 arasındaki yirmi yılda bu diyalog önemli ölçüde değişim göstermiştir.

Kara İbrahim Paşa'nın Reformları, 1670

1670'te Mısır'da mali bir reform gerçekleştirmek üzere 2000 kapıkuluyla gelen Vali Kara İbrahim Paşa'nın elinde, *Evkafü'l-Harameyn*'nin idaresi temel bir değişime uğramıştır. Kara İbra-

him Değişetü'l-Kübra, Hameyn ve Hasekiye vakıflarının yerel denetimini beylerden alarak sırasıyla yeniçeri ağası, yeniçeri başçavuşu ve azaban kâhyalarına vermiştir.³³ Ancak bu dönüşümün ayrıntılarını ve nedenlerini incelemeden önce böylesi bir değişikliğin gerçekleştiği çerçeveyi incelemeliyiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda kişisel rekabet ve ittifaklar devletin kurumsal yapısına gölge düşürüyordu. Hem kurumsal hem de kişisel entrikalar iç içe geçen üç alanda gerçekleşiyordu. Bu alanlar, kanlılarla ile vezir-i azamın yetki bölgesini, sultanın yetki bölgesi olan sarayı, sultanın annesini (Valide Sultan) ve Kızlar Ağası'nı içine alan devlet alanı; yerel nüfuzun ana temsilcileri olan beyler ve askeri komutanların alanı ve bu ileri gelenlerin ait olduğu hizipler ve hanelerin alanıdır. Eğer vakıf yönetiminin dönüşümünü bu alanlar açısından incelersek, altında yatan itici güçler daha anlaşılır hale gelebilir.

Mısır valisi devlet alanından geliyordu ve bu bölgeyle diğer ikisi arasındaki aracı gruplardan biriydi. Köprülü hanesinin vezir-i azamlarının Sultan IV. Mehmed'in hükümdarlığının (1648-87) ikinci yarısı boyunca önemli yönetsel ve mali reformlar gerçekleştirdikleri dönemde, vali büyük ihtimalle vezir-i azamın çevresindendi. Kara İbrahim Paşa, Vezir-i azam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın kişisel kâhyasıydı.³⁴ *Evkafü'l-Hameyn*'in yönetiminde gerçekleştirdiği değişiklik, Köprülü reformlarının çoğu gibi imparatorluk merkezinin eyalet gelirleri üzerinde daha büyük bir kontrolü olmasını sağlama amacı taşıyordu. Bu ise, pratikte vezir-i azamın etkisinin Kızlar Ağası ve ona bağlı olan yerel şahısların nüfuzu pahasına artması anlamına geliyordu. Bu anlamda reform hem merkezi devlet hem de eyaletlerle ilgiliydi.

Bu yorum, vakayinamelerdeki vakıf reformunu daha anlaşılır hale getirmektedir. El-Hallak, *Ahbârü'n-nüvvâb* ve Ahmed Çelebi'nin metinlerine göre Kara İbrahim, vakıf kayıtlarını görevinden alınan valinin yerine vekâlet eden kişi, yani kaymakam Kenan Bey ve eski kaymakam Yusuf Bey Sührü'n-nakib'den hemen sonra kontrol etmiştir.³⁵

Bu iki beyin hesaplarında yolsuzluk tespit eden Kara İbrahim onları İstanbul'a götürür, burada beyler hapse atılırlar. Özellikle Kenan Bey'in servetindeki azalış oldukça önemlidir. 1067/1656'da, Şehsüvaroğlu Mehmed Paşa'nın maiyetinde Mısır'a gelen Kenan, Abbas Ağa'nın selefi olan, görevden alınmış Kızlar Ağası Musli Ağa'nın (1662-7) vekili olur.³⁶ Vakayiname kayıtlarından bu sonucu çıkarmak zor olsa da Kenan Bey ve Yusuf Bey'in, *Evkafü'l-Harameyn*'nin yerel denetimcileri olmaları muhtemeldir. Öte yandan her ikisi de Kara İbrahim'den sonra gelen ve sarayla yakın ilişki içindeki valilerle yakın bağlar kurmuşlardır. Yusuf, Bostancı İbrahim Paşa tarafından (1078-9/1667-8) kaymakam adını alırken, Şehsüvaroğlu Mehmed Paşa'nın çırağı olan Kenan'a, Karakaş Ali Paşa (1079-80/1668-9)³⁷ tarafından kaymakam unvanı verilmiştir. Kara İbrahim Paşa, Kızlar Ağası, saraya bağlı valiler³⁸ ve haremağaları ile valilerin askeri elite de dahil olan yerel tabilerinden oluşan bir gruba reformlarıyla karşı çıkmaya çalışmıştır.

Kara İbrahim'in Evkaf yönetiminde yer alacaklar için tercihi 17. yüzyıl boyunca, genellikle saraydan gelen ama aynı zamanda valinin divanıyla da yakın ilişki içinde olan alay komutanları olmuştur. Yeniçeri başçavuşunun divanda görev yapması olağandı.³⁹ Ancak yeniçeri ağası hâlâ İstanbul'dan atanıyordu. Ayrıca, yeniçeri ağasını valilerin bireysel olarak kurdukları vakıfların denetçisi olarak görevlendirme geleneği başlamış gibi görünmektedir.⁴⁰ (Sonradan yerel bağlantıları nedeniyle büyük önem kazanan azeban kâhyasının statüsünden emin olmak daha zordur.) Kısacası, bu komutanlar devlet merkezinden kaynaklanan, nüfuz sahibi yerel şahsiyetlerdi; ancak güçleri henüz valinin divanıyla rekabet edecek ya da onu aşacak düzeyde değildi. Eğer Köprülü döneminin vezir-i azamı valiliğe kendi mütteliklerini atayabiliyor ve bu valiler de *Evkafü'l-Harameyn*'in denetim görevlerini kendi divanlarıyla ilişki içinde olan komutanlara verebiliyorsa, bu durumda vezir-i azamın vakıf gelirleri üzerinde ve Kızlar Ağası ile onun tabileri üzerinde kontrolü var demektir.

Bu reformun, denetim görevlerini farklı kişilere dağıtma ve bürokratik hale getirme gibi bir ek yararı da vardı. Öncelikle alay ko-

mutanlarının görevleri, hem işlev hem de görev süresi açısından beylik görevine göre çok daha iyi tanımlanmıştı. Ayrıca Kara İbrahim Paşa Evkaf denetimini bir grup görevli arasında bölüştürerek, bir kişinin tüm denetim görevlerini tekeline alarak büyük güç kazanmasını önlemiştir.

Kara İbrahim Paşa'nın reformları bahsettiğimiz üç alanın üçüncüsünü, yani yerel haneleri pek göz önüne almamışa benzemektedir. Vakayinamelerde, Yusuf Bey ve Kenan Beyler'in ait oldukları hiziplerden söz edilmese de, en azından Kasımi hizbine senipati besledikleri düşünülebilir. Ancak bu reformda İmparatorluk maiyetlerinin tümü -vezir-i azam, Kızlar Ağası ve Mısır valisinin kiler-haneler ve hiziplerin yerel ağından daha önemli olmuştur. Bu ise Evkaf denetiminde daha sonra yaşanan gelişmelerin de gösterdiği gibi oldukça sıradışıydı.

Valide Sultan Vakfı, 1678

Bu yeni düzen yaklaşık on yıl sürmüş gibi görünmektedir. Daha sonra ise yeni kurulan Valide Sultan Vakfı Mısır'ın hac komutanına büyük bir imparatorluk vakfını denetleme şansını yeniden vermiştir. IV. Mehmed'in eşi, Rabia Gülnüş Emetullah tarafından 1678'de kurulan vakıf, Mekke'de bulunan bir hastaneye ve aşevine gelir sağlıyordu. Gelirin önemli bölümü Bulak limanından ve dikkatle seçilmiş dört Mısır köyünden elde ediliyordu.⁴¹ 1682-1713 arasına ait vakıf kayıtları emirü'l-hacdan sürekli olarak nazır, yani vakfın denetçisi olarak bahsetmektedir. 1108/1696 tarihinden sonra, bu belgelerin bazılarında görevden alınan Kızlar Ağası Yusuf Ağa'dan da (1671-87) ayrıca nazır olarak bahsedilmektedir. 1691'den sonra Yusuf Ağa *şeyhü'l-haremi'n-nebevî*, yani peygamberin Medine'deki mezarının bekçiliği görevini üstlenmiş olduğundan, Gülnüş Emetullah'ın *şeyhü'l-harem'i* vakfın imparatorluk nazırı olarak adlandırdığı, öte yandan mütevelliyeye benzer biçimde "yerel" nazır olarak hizmet verdiği sonucu çıkarılabilir. Ancak belgeler belirgin biçimde, Yusuf Ağa ile belirli bir emirü'l-hacdan nazır olarak aynı anda asla söz etmemektedirler.

Tersine, belgeler, böylesi bir düzenleme olağan dışı olsa da Yusuf'un nazırlık görevini oranın ileri gelenleriyle mübadeleli biçimde yaptığı izlenimini vermektedir.⁴²

Yusuf Ağa'nın kişisel, Kızlar Ağası'nın da kurumsal olarak bu yeni vakıfla ilişkisini kavramak güçtür. Vakıf, Yusuf Ağa Kızlar Ağası görevini sürdürürken kurulmuştur. Bu nedenle Yusuf Ağa'nın hangi hac komutanının nazır olacağına karar verme yetkisi olmuş olabilir. 1710'dan önce bu görevde bulunan hac komutanları art arda gelen Fakarilerdi: Bunlar, Zülfikâr Bey, İbrahim Bey b. Zülfikâr, Eyüp Bey ve Kaytaz Bey'dir.⁴³ Ayrıca Eyüp Bey dışında bunların hepsi Zülfikâr Bey'in (1102/1690-1) yakınlarıydı: İbrahim Bey Zülfikâr Bey'in oğlu, Kaytaz Bey memlûkuydu.⁴⁴ Yusuf Ağa'nın Mustafa Bey Kızlar vasıtasıyla Fakarilerle arasındaki bağlantı göz önüne alındığında, bu Fakari nazırları silsilesi tesadüf değilmiş gibi görünmektedir. Bu olgunun muhtemel bir açıklaması, Köprülü döneminin sonuna yaklaşılırken, Valide Sultan ve Kızlar Ağası'nın, taraftarı oldukları Mısır hizbinin çıkarlarını korumak için, yeniden elde ettikleri nüfuzu kullanmış olmalarıdır. Diğer yandan Köprülüler, Kızlar Ağası'nı zayıflatarak, Valide Sultan'ın vakfın denetlenmesi için oranın ileri gelenlerine başvurmak zorunda kalmasına neden olmuş olabilir. Bu bağlamda, sürgün edilmiş olan Yusuf Ağa, vakıfların idaresi için Fakari beylerin rakibi haline gelmiş olabilir.

Gerçek ise muhtemelen bu iki alternatifin arasında bir yerlerdedir. Tüm kanıtlar Yusuf Ağa'nın Mısır'da ve Fakari hizbi içinde önemli bir nüfuza sahip olduğuna işaret etmektedir. 1102/1690-1'de, affedilip, *şeyhü'l-harem* olarak atanmayı başarması ve daha sonra bu görevini sürdürürken Valide vakfının denetimini ele geçirmesi, Osmanlı sarayı içinde nüfuzunun devam ettiğini göstermektedir. Genel olarak, 1691'den sonra, Yusuf Ağa'nın etkili bir görev dışında herhangi bir şey için uğraşmakta olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur. Reformcu Köprülülerin akrabası olan Amcazade Hüseyin Paşa (1698-1702) vezir-i azam görevindeyken bile adı nazır olarak geçmektedir.⁴⁵ Nazır olarak görev yaptığı iki dönem boyunca, hac komutanları, Fakari hizbinden Eyüp Bey ve Kaytaz

Bey'di. Yusuf'un kendi memlûku Ahmed Bey Minufiye 1111/1699-1700'de hac komutanı olurken, 1115-16/1703-4'te Eyüp Bey, Yusuf Bey'den sonraki nazır olmuştur. Kısacası Yusuf Ağa, Fakari hac komutanları silsilesi ile olan kişisel ilişkilerini vakıf gelirlerinden pay alabilmek üzere kullanmış gibi görünmektedir. Doğal olarak, arasının iyi olduğu bir sultan ya da vezir-i azam başstayken bunu gerçekleştirmesi daha kolay oluyordu.

Yusuf Ağa'nın entrikalarının ayrıntıları ne olursa olsun, Valide Vakfı üzerindeki kontrolünün kurumsal değil kişisel bir güçten kaynaklandığı izlenimi güçlüdür. Yusuf'tan sonraki bazı Kızlar Ağaları görevden alındıktan sonra *şeyhü'l-harem* olmuşlarsa da, kendisini izleyen *şeyhü'l-harem*'lerin hiçbiri Valide Vakfı'nın nazırı olmamıştır. Yusuf Ağa'nın sürgündeki, gerçek bir nüfuz sahibi olan sonuncu Kızlar Ağası olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Yusuf Ağa'nın durumu, Kızlar Ağaları'nı Mısır'a sürgüne gönderme uygulamasının yerel haneleri güçlendirdiğini ve bununla ilişkili olarak, vezir-i azamın vakıf gelirlerinin dağıtımını üzerindeki otoritesini zayıflattığını göstermektedir. Valide Sultan Vakfı Fakari hizbine, özellikle de Zülfikâr Bey'in hanesine, sürgündeki Yusuf Ağa ile ilişki kurma çabalarına rağmen, yerel nüfuzlarını güçlendirme fırsatı vermiştir. Ancak bazen Yusuf Ağa, bu Fakari ileri gelenleriyle vakfın denetimi konusunda rekabet etmiştir. Sürgünde olsun olmasın, bir devlet görevlisi güçlü bir yerel hane ya da hiziple işbirliği yaptığında, nüfuzunun azalması riskini yaşıyordu. Böylesi bir tehdit, 17. yüzyılın sonuna doğru, Valide Vakfı'nın sunduğu fırsatı vakıf idaresi üzerindeki Fakari tekeline feda eden İbrahim Bey b. Zülfikâr örneğinde açıkça görülmektedir.

Valide Vakfı'nın idaresi sorunu, 1670 vakıf reformundan farklı olarak, merkezi devlet ve yerel etki alanlarını açıkça birbiri içine geçirmiştir. Eski reform, vezir-i azamın emriyle vali tarafından başlatılmıştır. Benzer biçimde, Valide Vakfı da devlet alanında oluşmuştur, ancak pratik idaresi, merkez ile yerel etki alanları arasındaki nüfuz alışverişine çok daha fazla bağlı olmuştur. Sürgündeki Kızlar Ağası Yusuf Ağa vakıfla ilişkilendiğinde, vakfın idaresi, devlet ve yerel alanların ortak alanında yürütülmüştür. Bu ara-

da Valide Vakfı geniş anlamda, Yusuf Ağa da kişisel olarak Fakari hizbini desteklediğinden hizipsel alan da söz konusu olmaktadır. Vakıf idaresi gibi kamusal bir konu söz konusu olduğunda, devlet alanının, yerel alanı planlarına katma eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Bu eğilim, vakıf idaresinde kurumsallığı daha az ve kişiselliği daha fazla olan değişikliklerle birlikte görülmektedir. Bu iki eğilim, ortaya çıkmasalardı İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın yerel alanın, imparatorluk alanını devirmesine yol açacak darbesi gerçekleştirdi.

İbrahim Bey b. Zülfikâr ve *Evkafü'l-Harameyn*'in Yeniden Beylik Denetimine Geçişi, 1691

Evkafü'l-Harameyn yalnızca yirmi bir yıl üç alayın komutanlarıncı yerel olarak denetlenmiş, sonunda denetim yeniden beyliğin eline geçmiştir. Vakayinamelerin bu değişikliği anlatışına bakılırsa, bu, gücün kurumsal transferiyle değil, tek tek beylerin devlet emriyle idari görevleri elde etmeleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu değişikliği bildiren ferman, dört kişiyi yeni denetimciler olarak belirlemiş gibi görünmektedir. Bu emre göre, hac komutanı İbrahim Bey b. Zülfikâr Deşîsetü'l-Kübra'nın denetimcisi olarak yeniçeri ağasının; defterdar Murad Bey Muhammediye'deki yeniçeri kâhyasının; İsmail Bey Harameyn'deki yeniçeri başçavuşunun ve Abdullah Bey de Hasekiye'deki azaban kâhyanın yerini almıştır. Kara İbrahim Paşa'nın reformlarını uygulamaya koyan ferman ise tersine, "Mustahfizan'ın ağası her kimse, Mustahfizan'ın başçavuşu kim ise" diyerek devam etmektedir.⁴⁶

Bu yeni değişiklik, İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın 1691'de hac komutanı olarak atanmasına ve kendisini güçlendirme planına denk düşmüştür. Bu planın iki temel amacı vardı: alayın yüksek rütbeli komutanlarını ortadan kaldırarak yeniçeri alayına hâkim olmak ve daha genel olarak da Mısır kurumları üzerinde Fakari hegemonyasını sağlamak. İbn Zülfikâr birinci amacını gerçekleştirmek için Kasımi hizbine mensup üç önemli yeniçeri komutanını ortadan kaldırmış ve yüksek rütbeli asker kadrosunu tamamen

bertaraf ederek bağımsız başodabaşı Küçük Mehmed'i desteklemiştir.⁴⁷ İbn Zülfikâr'ın yüksek rütbeli alay komutanlarıyla rekabeti, Evkaf denetiminin beylerin eline geçmesini sağlamasının nedeninin, komutanları zayıflatmak olduğu izlenimini vermektedir.

Ancak, İbn Zülfikâr'ın stratejisinin hizip mücadelesine ilişkin unsurlar taşıdığını gözardı etmemeliyiz. Sonuçta, ortadan kaldırdığı yeniçeri komutanlarının tümü Kasımi'ydi ve amacı alayda Fakari hâkimiyetini sağlamaktı. Evkafın denetimini üstlenen dört beyin üçü Fakari'ydi. Dördüncüsü ise Kasımi defterdarı olan Murad Bey'di. Bu dönüşümden yalnızca sekiz ay sonra Murad Bey görevden alınmış, yerine daha güçlü olan Fakari İsmail Bey getirilmiştir. Yukarıda gördüğümüz gibi, Evkaf denetiminin transferi kurumsal bir değişikliği yansıtıyor gibi görünmediğinden, Murad'ın görevden alınmasının İbn Zülfikâr'ın Muhammediye gelirleri üzerindeki denetimini etkileyip etkilemediği belli değildir. Bu nedenle, İsmail Bey'in defterdar olması Muhammediye'nin denetimini de devralmış olması anlamına gelmeyebilir.

Bu durumda İbn Zülfikâr'ın hiziplerden çok rütbelerle ilgili olması muhtemel görünmektedir. Fakarilerin hâkimiyetini garanti etmek konusunda istekli olmasına rağmen, 17. yüzyılın sonunda güçlerinin doruğunda olan alay komutanlarını bertaraf etmekte daha kararlı olması muhtemeldir. İbn Zülfikâr'ın bir Fakari komutanla ittifak yapmak yerine, öncelikle bir Kasımi beyle işbirliğine gireceği ileri sürülebilir. En güçlü Fakari komutanlardan Hasan Ağa Bilifya ile rekabeti (bkz. bölüm 4, s. 74-77) bu savı güçlendirmektedir.

Yine de Valide Sultan Vakfı'nın kayıtlarının, 1123/1711'de İsmail Bey b. İvaz'dan önce nazır olarak herhangi bir Kasımi hac komutanından bahsetmemesi ilginç bir tesadüftür.

Vakfın kuruluşuyla İsmail Bey'in yükselişi arasındaki yıllarda yalnızca iki Kasımi hac komutanı olduğu kesindir: Bunlar, 1099/1688'de hac komutanı olan İbrahim Bey Ebu Şeneb ve 1111/1699'da olan, Yusuf Ağa'nın tabisi Ahmed Bey Minufiye'dir. Ebu Şeneb, adının vakıf hesaplarında yer almamasını şüpheli hale getirecek kadar güçlüdür. Dahası, İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın Ebu

Şeneb'i bir tehdit olarak gördüğünü onu katletmek istemesinden biliyoruz. (Bkz. bölüm 4, s. 78) Yine de dini vakıfların genel özellikleri nedeniyle, Valide Vakfı'nın denetiminin her yıl farklı çevrelerin rekabetine açık olması mümkün değildir. Yusuf Ağa'nın görev süresi açıkça iki dönem olmasına rağmen vakfın denetiminin komutanlığını yapan kişiye verildiği kesindir.⁴⁸ Fakarilerin hac komutanlığını ellerinde tutmaları bu hizbin Valide Vakfı üzerindeki hâkimiyetini sağlamıştır.

İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın vakıf denetiminin tamamen kontrol edilmesiyle yürüyen programı, beylik hâkimiyetine özellikle de Fakari beyliğinin hâkimiyetine dayalıydı. Valide Vakfı bu hâkimiyet için bir test görevi görmekteydi. Fakari hac komutanlarının Valide Vakfı üzerindeki kontrolü, İbn Zülfikâr'ı *Evkafü'l-Harameyn* konusunda hamle yapmaya teşvik etmiş olabilir.

Çözümü daha zor olan soru ise, İbn Zülfikâr'ın *Evkafü'l-Harameyn*'le ilgili hegemonya planlarının Yusuf Ağa'yla nasıl bir bağlantısı olduğudur. Denetim görevlerinin beylik kontrolüne verilmesi, Yusuf Ağa'nın atfedilmesi ve *şeyhül-harem* görevine atanmasından sonraki iki ay içinde gerçekleşmiştir. Bu durumda Yusuf Ağa'nın imparatorluk vakıfları karşısındaki durumunun, Valide Vakfı örneğinde olduğu gibi, İbn Zülfikâr'ın tarafındaki beylerin vakıf denetim görevlerindeki hâkimiyetiyle bir biçimde ilişkili olduğu sonucuna varmak mantıklı görünebilir. Ancak, Yusuf Ağa'nın İbn Zülfikâr'ın başarısından ya da başarısızlığından sorumlu olduğunu iddia etmek mantıksızdır. Daha makul bir açıklama, bazı dönemlerde bir tarafın, çıkarlarına uygun olduğu için diğer tarafı kullanmasıdır.

Evkaf idaresindeki diğer değişiklikler gibi İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın *Evkafü'l-Harameyn*'le ilgili hamlesi de imparatorluğun çıkarları ile yerel çıkarların karşılıklı etkileşimi açısından değerlendirilebilir. Bu örnekte, vakıf denetimindeki dönüşüm yerel alandan kaynaklanmıştır. Saray İbrahim Bey'in başlattığı değişiklikleri onaylayan fermanlar çıkarttığı sürece, devlet alanı bu duruma rıza gösteriyordu. Kısacası, Evkaf denetimindeki bu dönüşümde imparatorluk merkezinin rolü oldukça tepkisel görünmektedir.

Böylesi bir değerlendirme *Evkafü'l-Harameyn*'in denetimini, “başlangıçta olduğu gibi” (*kemma fiül evvel*) yeniçeri ve azeban komutanlarına veren, 1110/1699 tarihli bir fermanla da uyum içindedir.⁴⁹

Bizar alay komutanlarının isteğine cevap olarak bu fermanı veren Sultan II. Mustafa'nın o dönemdeki vezir-i azamı Amcazade Hüseyin Köprülü'ydü. Böylelikle, bu emrin zamanlaması Köprülü reformlarını canlandırma amacına uyuyordu.⁵⁰ Ancak, ferman hiçbir açıdan dikkate değer bulunmamış; beyler Evkaf denetimini ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Osmanlı devletinin etkisiz kalışı, İbn Zülfikâr'ın devrimi ile vakıf denetiminde daha önce gerçekleşen önemli iki dönüşüm arasındaki zıtlığa işaret etmektedir. Bu durumda hiçbir reformcu vali denetim görevlerinin dağılımını belirleyememiş; hiçbir hırs sahibi saltanat akrabası yeni bir vakıf kuramamıştır. Kısacası, devlet alanı hırslı yerel gruplardan herhangi birinin gücünü onaylayacak biçimde davranmamıştır. Tersine yerel bir güç odağı, gücünü kabul ettirmek için devlet merkezini zorlayacak girişimlerde bulunmuştur. Yine de, İbn Zülfikâr'ın önem kazanması tamamen tek taraflı değildir. Valide Vakfı'nın kurulması ve Valide ile sürgündeki Kızlar Ağası'nın Fakari ileri gelenlerine sürekli destek vermesi İbn Zülfikâr'ın yükselişi için uygun bir ortam yaratmıştır. İmparatorluğun güç odakları belli yerel kuvvetlere güç kazandırarak bunların kendilerini ortaya koymalarını sağlamıştır.

Bu durumda yerel alanda daima varlığını sürdürüyor gibi görünen hizipsel unsurun durumu nedir? Fakari hizbinin üyeleri vakıf denetimine ayrılmış görevleri ellerinde bulundurdıklarından, 1678'den başlayarak vakıf denetimindeki değişikliklerin bu hizbin yararına olduğu açıktır. En az bir adet Kasımi tabisi olmasına rağmen Yusuf Ağa, Fakari hizbinin yanında yer almıştır. İbn Zülfikâr'ın gündemi ise, yüksek rütbeli alay komutanlarını beylere tabi kılma planını uygulamasına karşın, kararlı biçimde Fakari yanlısıdır. Dahası, bu programı uygularken Fakari hizbi içindeki rakip grupları, özellikle de Hasan Ağa Bilifya'nın grubunu kendisinden uzaklaştırmaktan kaçınmamıştır. Ancak, 1678-1711 ara-

sındaki dönemde Evkaf denetiminde neredeyse hiç Kasımı olması, rakip hizbin vakıf denetiminin dışında bırakıldığını göstermektedir. Valide Vakfı'nın oluşturulması ile vakıf yönetimindeki değişiklikler ve İbn Zülfikâr'ın emellerinin bir araya gelişi Fakarilerin işine yaramıştır.

Bu arada İbn Zülfikâr Bey'in desteklediği beylik hegemonyası uzun dönemde, onun Fakarilerin hâkimiyet kazanması planı kadar başarılı olmuştur. 18. yüzyıl Fakari ileri gelenlerinden Osman Bey Zülfikâr örneği, hac komutanının vakıf denetimini yalnızca elinde tutmayı değil, bunu genişletmeyi de başatabildiğini göstermektedir. 5. bölümde anlatıldığı gibi, Osman Bey yalnızca Değişet'ül-Kübra'nın değil Muradiye, Hasekiye ve Valide Sultan vakıflarının da denetimini ele geçirmiştir. Bu da, onu engellemekte pek geciken devlet alanının zımnı onayıyla olmuştur.

Hasan Ağa Bilifya'nın Hanesi ve *Evkafü'l-Harameyn*

İbn Zülfikâr'ın Fakari hizbi içindeki en büyük rakibi olan, nüfuz sahibi gönüllüyan komutanı Hasan Ağa Bilifya'nın kariyeri yerel alanda ve devlet alanında nüfuz sahibi olmak için Evkaf denetimini elde tutmanın önemini göstermektedir. Hasan Ağa örneği güç ve nüfuza giden bir alternatif yolu göstermektedir. Ne bir bey ne de bir imparatorluk vakfının nazırı olan Hasan Ağa, *Evkafü'l-Harameyn*'e verilmiş Yukarı Mısır köylerinden bir grubunun iltizamlarını ele geçirerek hem servet hem de bölgesel otorite elde etmiştir. Kendisi, tıpkı hac komutanı gibi, genelde Kahire'de oturmasına rağmen, tabi ve temsilcilerini el-Bahnasa'nın Yukarı Mısır vilayetindeki güç merkezi üzerinde doğrudan bir kontrol sağlayacak şekilde yerleştirmiştir. Bu ise ona, İbn Zülfikâr'ın sahip olmadığı tamamen bölgesel bir otorite sağlamıştır.⁵¹ Yüksek konumlardaki beylik görevlerini de önemli vakıf denetim görevlerini de istemez gibi görünmektedir. Ancak, tabilerini ve müttetiklerini bu görevlere ulaşabilecekleri pozisyonlara yerleştirmiştir.⁵²

Bu durumda hangi yol daha kârlıydı: önemli denetim görevlerini mi yoksa stratejik Evkaf köylerinin iltizamlarını mı kontrol etmek? Hasan Ağa Bilifya'nın kampı ikincisini tercih ederek sonunda, birinci yolu izleyen İbn Zülfikâr'ın kampından daha başarılı olmuştur. Yine de, Hasan Ağa'nın grubunun denetim görevlerini istediğinden şüphe yoktur. Bu görevlerin alay komutanlarına geri verilmesini emreden 1699 tarihli hatt-ı şerif, unutmayalım ki aralarında Hasan Ağa'nın çırağı Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın da olduğu, yeniçeri ve azaban komutanlarının talebiyle gerçekleşmişti. Tabii ki daha sonra Zülfikâr Bey liderliğindeki Bilifya alt hizbi, İbrahim Bey b. (önceki) Zülfikâr'inkinden de etkili biçimde hac komutanlığı görevini tekelinde tutmuştur.

Bu durumda, Hasan Ağa'nın grubunun izlediği yolun, "tilkinin erişemediği üzüme koruk demesi"nden kaynaklandığı söylenebilir. Önemli denetim görevleri elde edecek pozisyonda olmayan Bilifya grubu özellikle *Evkafü'l-Harameyn*'e verilmiş köylerin iltizamlarını ele geçirmiştir. Bu iltizamlar, 1721-3 mukataa defteri, yani iltizam kaydının gösterdiği gibi, genel olarak alay komutanları arasında öncelikliydi.⁵³ Bu köyler, hac zamanı Kutsal Şehirler'in fakirlerine gönderilen tahılı sağlayan köylerdi. Bu köyleri kontrol etmeden, denetim görevlerini kontrol etmenin pek az önemi vardı. Dolayısıyla, 1720'lerin sonlarında rakip olan Kasımi İsmail Bey b. İvaz'la Çerkez Mehmed Bey gibi eski ve yeni hac komutanları da bu köylere göz dikmişti.⁵⁴

Hasan Ağa ve hizbi stratejik Evkaf köylerini kontrol ederek, *Evkafü'l-Harameyn*'in denetimcilerini aşan bir güç elde etmişlerdir. Evkaf köylerini kontrol etmeleri dışında Bilifya grubu, asker/mültezimin klasik imtiyazlarına, yani gümrüklerden, kahve ticaretinden ve Kahire'nin zanaatkâr ve tüccarlarını koruma haraçlarından elde edilen gelirlere sahip olmuşlardır.⁵⁵ Bu gelir çeşitleri gruba, bir hac komutanının o dönemde henüz rekabet edemeyeceği ekonomik ve politik güç elde etme olanağı sağlamıştır.

Ancak Hasan Ağa beylere radikal biçimde karşı olan bir komutan değildi. İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın içinde yer almaya hevesli olduğu rütbe savaşlarına rağbet etmemiştir. Bunun yerine, mevcut

gelirlerden en fazla çıkarı elde etmek için hanesi içindeki komutanları ve beyleri kurnazlıkla birleştirmiştir. Böylelikle, bir yandan Mustafa el-Kazdağlı'nın dostluğunu kazanmaya çalışırken, diğer yandan da kendisini ağalıktan beyliğe terfi ettiren Defterdar İsmail Bey'le bir ittifak geliştirmişti. 1691 yılındaki yeniden yapılanmada İsmail Bey Haremeyn vakfının idaresini üstlendiğinden, İsmail Bey'le ilişkisi ona *Evkafü'l-Haremeyn*'le bir bağlantı sağlamıştır. 1699 tarihli dilekçe, yeniçeri ve azaban askerlerine bu görevleri geri verebilseydi bile bir yeniçeri ağası onun çırağı olduğundan Hasan Ağa etkili bir bağlantıya sahip olma durumunu sürdürecekti. Hasan Ağa farklı ihtimallerle plan yapma konusunda açıkça İbrahim Bey b. Zülfikâr'ı geçmiştir. Fırsat çıktığı takdirde, hanesi *Evkafü'l-Haremeyn*'in gelirlerinden yararlanmaya hazırды. Bu hane, aynı zamanda çoğu Evkafı ilintili olan ve böyle bir fırsatın olmadığı durumlarda konumlarını muhafaza etmeye yarayan farklı gelir kaynakları da edinmişti.

Hasan Ağa Bilifya'nın Hanesi ve Kızlar Ağası

Hasan Ağa Bilifya stratejik iltizamları edinirken, İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın yararlandığı imparatorluk bağlantılarından yararlanmış mıdır? 1690'lar boyunca, İsmail ve Kara Mehmed Paşa gibi iki dost vali sayesinde güç kazandığı doğrudur: bu valiler, Hasan Ağa, Defterdar İsmail Bey ve Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın eyaleti fiilen yönetmelerine izin vermiştir. Ancak, bunun ötesinde Hasan Ağa Bilifya'nın hayatı boyunca sarayla ilişkisinin sürdüğü düşünülebilir. Komuta ettiği çeşitli alay kuvvetleri onun sarayın bir ürünü olduğunu göstermektedir. Ayrıca hamisi Mehmed Çavuş Kiyala bir dönem Garbiye vilayetindeki bir *Evkafü'l-Haremeyn* köyü olan Şübra Kiyala'nın mültezimliğini yapmıştır.⁵⁶ *Evkafü'l-Haremeyn*'e verilmiş olan köylerin mültezimleri, Kızlar Ağası'nın onayını almaları da itirazıyla da karşılaşmadıklarından, Hasan Ağa Bilifya Kızlar Ağası ile kalıcı bir ilişki içindeymiş gibi durmaktadır.

Hasan Ağa, birden fazla Kızlar Ağası'nın meslek hayatı boyunca varlığını sürdürmek ve bu ağaların değişen hizip tercihlerinin

yarattığı değişikliklere göğüs germek zorunda kalmış olmalıdır. Bir önceki bölümde işaret edildiği gibi, Kızlar Ağası Yusuf Ağa, Hasan Ağa'nın rakibi İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın yükselişinde etkili olmuş gibidir. Ancak Yusuf Ağa Valide Vakfı'nın idaresi için İbn Zülfikâr'ın taraftarlarıyla da rekabet etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan Yusuf'un kendi Fakari tabisi Mustafa Bey Kızlar, Bilifya grubunun tarafını seçmiştir. Bu nedenle 17. yüzyılın son yıllarında Yusuf Ağa Kahire'de güç sahibiyken, Hasan Ağa Bilifya her ihtimale hazırlıklı olmayı öğrenmiştir.

Bilifya hanesinin Kızlar Ağası ile ilişkileri, Hasan Ağa'nın ölümünden sonra, özellikle de el-Hac Beşir Ağa'nın uzun süreli görevi (1717-46) sırasında daha güvenilir bir hale gelmişe benzemektedir. Hasan Ağa, Bilifya civarında *de facto* bir otoriteye sahipken memlûku Mustafa Bey Bilifya⁵⁷ çeşitli Haremeyn vakıflarına bağlı tüm Bahnasa köylerini serbest biçimde yönetmek için resmi bir izin elde etmiştir. 1733 tarihli ferman bölgedeki tüm Evkaf köylerini Mustafa Bey'e serbestiyet olarak vermekte, bu ise sahiplik olmasa da tam bir yönetsel bağımsızlık sağlamaktadır.⁵⁸ Bu emirde Bilifya yakınlarındaki dokuz köyün adı belirtilmektedir. Bunlardan altı tanesini belirledim. Bir harita üzerine çizildiklerinde, el-Bahnasa'da yapışık bir Bilifya nüfuz bölgesi oluşturuyorlar. Bu etki alanının fiziksel durumu, Evkafla ilişkili iltizamların yalnızca gelir kaynağı değil, aynı zamanda toprak genişlemesini sağlayan bir yol olduğunu da ispatlamaktadır.⁵⁹ Bu şekilde, Kızlar Ağası'yla kurulan bir ilişki gerçek bir bölgesel güce dönüşebiliyordu.

Damurdaşı vakayinamesi, Bilifya hanesi ile el-Hac Beşir Ağa arasında daha doğrudan bir ilişki olduğuna dair ipucu vermektedir. Ed-Damurdaşı, 1733'te Mısır hac kervanının karşılaşılabileceği bir bedevi saldırısına karşı devletin, Mehmed Bey Hotamış'ı hac komutanı olarak atadığı bir sahneyi canlandırır. "Ve Ağa Darüssaade dedi ki, 'Ve defterdar olarak, seyyidinin oğlu, Mehmed Bey İsmail...'"⁶⁰ Bu Mehmed Bey Defterdar İsmail Bey'in oğlu, Hasan Ağa Bilifya'nın damadıydı. Burada, "seyyidi"yle ne kastedildiği üzerine spekülasyon yapılabilir, ancak Damurdaşı'nın vakayinamesinin diğer bölümlerinde ve ortaçağ memlûk kullanımında "seyyid", "sahip" anlamına gelmektedir.⁶¹

Hasan Ağa Bilifya daha muhtemel bir aday olmakla birlikte kronolojik olarak, ancak İsmail Bey'in el-Hac Beşir'in sahibi olması mümkündür. Durum ne olursa olsun ima edilen hami-köle ilişkisinden belki daha önemli olan, yerel bir vakanüvis olan ed-Damurdaş'ın, Kızlar Ağası'nın Mısır'ın işlerine kişisel olarak karışması ve bazı yerel hiziplerle –bu durumda, Bilifya grubuyla– yakınlığını fark etmiş olmasıdır.

Evkafıla ilgili iltizamların kontrolünün yerel kontrole dönüşmesi fikri, 1159/1746-7 tarihine ait ölüm sonrası tarihli bir kayıttan da destek almaktadır: Bu kayıt el-Hac Beşir Ağa'ya, Mısır'daki bazı *Evkafü'l-Harameyn* köylerinden gelen faizle ilgilidir. Bu köylerin üçü, ileri gelenler arasından çeşitli kişilere verilmiştir: Minufiye vilayetindeki Seşe azaban Kâhya Rıdvan el-Celfi'ye; Garbiye'deki Beşbiş yeniçeri çavuşu Abdurrahman el-Kazdağlı'ya ve Garbiye'deki Kila el-Bab eski hac komutanı Ömer Bey Katamış'e veriliyordu.⁶² Kullanılan terminoloji, kelime anlamı'ye vakfedilen olan (*der uhde-i Fulan*)dır; bu, söz konusu köyün söz konusu kişinin iltizamına ait olduğu anlamına gelir. Buradaki *der uhde*'cilerin tümü, Osman Bey Zülfikâr'ın mülküne el konması akabinde Fakarî hizbine dahil olmuştur; Kazdağlı liderlerini ve onların Celfi ve Hotamış müttefiklerini oluştururlar. Bu *der uhde*'cilerin el-Hac Beşir Ağa'nın desteğini aldıklarını varsayarsak, bu durumda bu kayıt, Zülfikâr'ın evinin Kazdağlılar ve müttefikleri tarafından Kızlar Ağası'nın en azından zımnî onayıyla bölgesel olarak yerinin değiştirilmesine delil teşkil eder.

Mısır Hanelerinde Saray Haremağaları

Bu zımnî onay sorunu, 17. ve 18. yüzyıllar boyunca saray ile yerel alanlar arasındaki ilişkinin değişken karakteriyle alakalıdır. 17. yüzyılın sonları boyunca, Kızlar Ağası Yusuf Ağa, Mısır'da tabi edinme ve yerel bir güç odağı oluşturma konusunda çaba göstermiştir. Güç sahibi el-Hac Beşir Ağa'nın da kararlı biçimde yerel tabi edinme taktığının aynısını izlediğini varsaymak mantıklı görünmektedir; Celfi hanesi ise onun bu çabalarının en kalıcı sonu-

cu gibi görünmektedir. Ancak, Beşir Ağa'nın Defterdar İsmail Bey'in tabisi olduğu savı bu etkinlik biçimi konusunda şüphe yaratmaktadır. Sürgün edilmiş bir Kızlar Ağası kendi hanesine yerel insan gücü katabildiğine ve ileri gelenlerini kendi seçebildiğine göre, benzeri biçimde kendisi de eleman olarak alınabiliyor ya da seçilebiliyor muydu? *Evkafü'l-Harameyn*'in yönetimindeki değişiklik hamlesinin 18. yüzyılın başında saraydan başlayıp yerel alana yansıdığı göz önüne alındığında, ileri gelenlerin görevini sürdüren ya da sürgünde olan Kızlar Ağaları ile ilişkilerinde daha belirleyici olmaları beklenebilir.

Bunlar, Kazdağlı hanesini önemli bir yerel güç haline getiren Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın envanterinde bir saray haremağasının bulunmasını açıklamakta yardımcı olabilir. Osman Kâhya'nın Kahire'nin şeriyeye arşivinde bulunan mülk envanteri, tabilerinin listesini içerir. Bu tabilerin dokuzuncusu Beşir Ağa Darüssaade'dir.⁶³ *Ağa Darüssaade* terimi, özellikle İstanbul'daki saray haremağaları için ve genellikle de Kızlar Ağası için kullanılırdı. Bu kayıta bir haremağasının bulunması, yöre ileri gelenlerinin bir haremağasının tabileri arasında bulunması çok daha muhtemel bir durum olduğundan, oldukça şaşırtıcıdır. Ayrıca bu Beşir Ağa 18. yüzyıl boyunca Kızlar Ağası olarak görev yapan beş Beşir Ağa'dan biri olabilir mi? Bu beş kişiden yalnızca ikisinin Osman Kâhya'nın hanesine ait olma ihtimali var gibidir: bunlar el-Hac Beşir (1717-46) ve Üçüncü Beşir'dir (1752-5).

El-Hac Beşir Kahire'de yalnızca kısa bir süre kalmıştır: Kıbrıs'a sürülüşü ile Medine'ye *şeyhü'l-haremi'n-nebevî* olarak gönderilişi arasındaki sürede ve Kızlar Ağası olarak görevine başlamak üzere İstanbul'a dönüş yolunda Kahire'de konaklamıştır. Ancak, Mısır'la güçlü bağlar geliştirmiş olmalıdır; belki de bu bağları Medine'de kaldığı dört yıl içinde (1713-7) gerçekleştirmiştir. El-Ceberti Celfi hanesinin kuruluşunda el-Hac Beşir'e paye vermekte, ed-Damurdaşi ise onun defterdar İsmail Bey'in hanesine ait olduğunu ima etmektedir. Ancak, el-Hac Beşir Mısır yakınlarına vardığında, hanesi varlığını sürdürüyor olsa da İsmail Bey'in kendisi birkaç yıl önce ölmüş bulunuyordu.⁶⁴ Bu arada, Osman Kâhya el-Kazdağ-

lı'nın hanesi, el-Hac Beşir Ağa'nın İstanbul'a yerleşmiş olduğu 1720'lerde gelişmeye başlamıştır.

İkinci Beşir Ağa olan Morali Beşir'in ayırt edilmesini sağlayan özelliği (1746-52), Mısır'ı görmeden idam edilmiş olmasıydı.⁶⁵ Kolaylık açısından Üçüncü Beşir adını verdiğim halefi, 1165/1752'de Kızlar Ağası olmuş ve daha sonra görevinden alınarak 1168/1755'te Mısır'a sürgün edilmişti. Osman Kâhya el-Kazdağlı ise bu tarihten yaklaşık yirmi yıl önce ölmüştü. Bu durumda, ne Üçüncü Beşir ne de el-Hac Beşir, Osman Kâhya'nın haremağası tabii için uygun aday değildir.

Ancak bu Beşir Ağalardan biri saraydaki haremağalarına katılmadan önce Mısır'daki bir haneye girdiyse, bu durum daha mümkün bir hale gelir. Haremağaları, Osmanlı sultanına genellikle Mısır valisi tarafından sunulurdu. Valiler, Sennar ve Darfur'dan Sahra boyunca getirilip Yukarı Mısır'daki Kıpti uzmanlar tarafından hadım edilen haremağalarını Kahire'nin köle pazarından satın alırlardı.⁶⁶

Vali kendi hanesinin haremağalarını saray harem ağalarının da aralarından seçildiği, kervanlarla gelen kölelerden seçerdi ve bir saray haremağası, saraya gitmeden önce valinin hanesinde de görev yapmış olabilirdi. Mısır'ın ileri gelenlerinin de haneleri için haremağalarını bu havuzdan seçtikleri kesindir. İleri gelenler valinin işlevlerini ele geçirdikçe kendi hanelerinin haremağalarını saraya takdim etmişlerdir.

Üçüncü Beşir Ağa'nın köleliğiyle saraya takdim edilişi arasındaki dönemde Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın hanesine katıldığı savını kabul etmemiz halinde zamanlamanın da uygun olduğunu görürüz. Üçüncü Beşir 1752'de Kızlar Ağası olduğunda muhtemelen en az altmış yaşındaydı. Bu görev bir saray haremağası için uzun süreli bir görev değildi; çoğu Kızlar Ağası bu göreve geç yaşında getiriliyor, bir ila beş yıl arası görev yapıyor ve görevden alındıktan kısa bir süre sonra da ölüyordu. Haremağalarının büyük bir bölümü ergenlikte ya da ondan kısa bir süre önce hadım edildiğinden, Üçüncü Beşir'in ilk köleliğinin, Kızlar Ağası görevine atanmasından kırk ya da elli yıl önce gerçekleştiğini varsayabi-

liriz. Bu durumda, Osman Kâhya'nın hanesine, 1702'den bir süre sonra, 1720'den bir süre önceki bir tarihte saraya ilk atanışından önce katılmış olabilir.⁶⁷ Osman Kâhya, 1720'lerde ve 1730'ların başında kariyerinin doruk noktasındaydı ve muhtemelen hamisi Hasan Kâhya'nın 1716'da ölümünden önce maiyetini oluşturmaktaydı. Bu nedenle, Üçüncü Beşir Ağa'yı hanesine bu yıllarda katmış olması en azından kronolojik olarak olası görünmektedir.

Üçüncü Beşir Ağa, gerçekten de adı Osman Ağa'nın envanterinde geçen haremağasıysa, bu durumda sahip olduğu bu ilişki, 1755'te görevden alındığında döndüğü Kahire'de geliştirebileceği bir temel sağlamış olmalıdır. Bu tip bir ilişki, Fransız işgal kuvvetleri tarafından hazırlanan *Description de l'Egypte*'de bulunan bir kayıttan yer alan, Özbekiye'deki Beşir Ağa'ya ait bir evi açıklayabilir. André Raymond'un hesabına göre bu ev, 1755 ile 1798'deki Fransız işgali arasındaki dönemde inşa edilmişti.⁶⁸

Yusuf Ağa'ya kendi hamisi Taş Yatur Ali Ağa'dan miras kalan ve kendi memlûklarına da geçen Suveyket Ufur'daki evi düşündüğümüzde, Özbekiye'deki bu ev özellikle ilginç bir hale gelir. Ev sürgündeki Kızlar Ağası ve onun tabileri ile vekilleri için adeta bir genel merkez görevi görmüş gibidir. Beşir Ağa'nın Özbekiye'deki evi de, seçkin oturma alanlarının merkezinin, dolayısıyla da politik gücün batıya, Özbekiye'ye doğru kaymasıyla uyum içinde, sürgündeki Kızlar Ağası'nın yeni mekânı olarak hizmet görmüş olabilir. Ayrıca, Özbekiye böyle bir genel merkez için uygun bir yerdi. Beşir Ağa'nın evi, görünürdeki sahibi Osman Kâhya el-Kazdağlı'nın kine ve Osman'ın müttefikleri olan nüfuzlu Şereybi tüccarlarının evlerine yakındı. Ayrıca ev 18. yüzyıl sonunun en önemli ileri gelenlerinin evleriyle çevriliydi. Bunların başında İbrahim Bey, Murad Bey, 1780 ve 90'larda Kahire'yi kontrolü altında tutan İsmail Bey geliyordu. Elit tabakanın yerleşim biçimi, Özbekiye'yi son dönemde bir Kazdağlı gölüne dönüştürmüştür.

İncelediğimiz bu noktalar İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ve Kızlar Ağası arasındaki ilişkiyi belirginleştirmeye yardım etmektedir. Yaşlı haremağasının ölümü, Katamış grubunun düşüşüne ve Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'nın geçici olarak yasaklanmasına neden

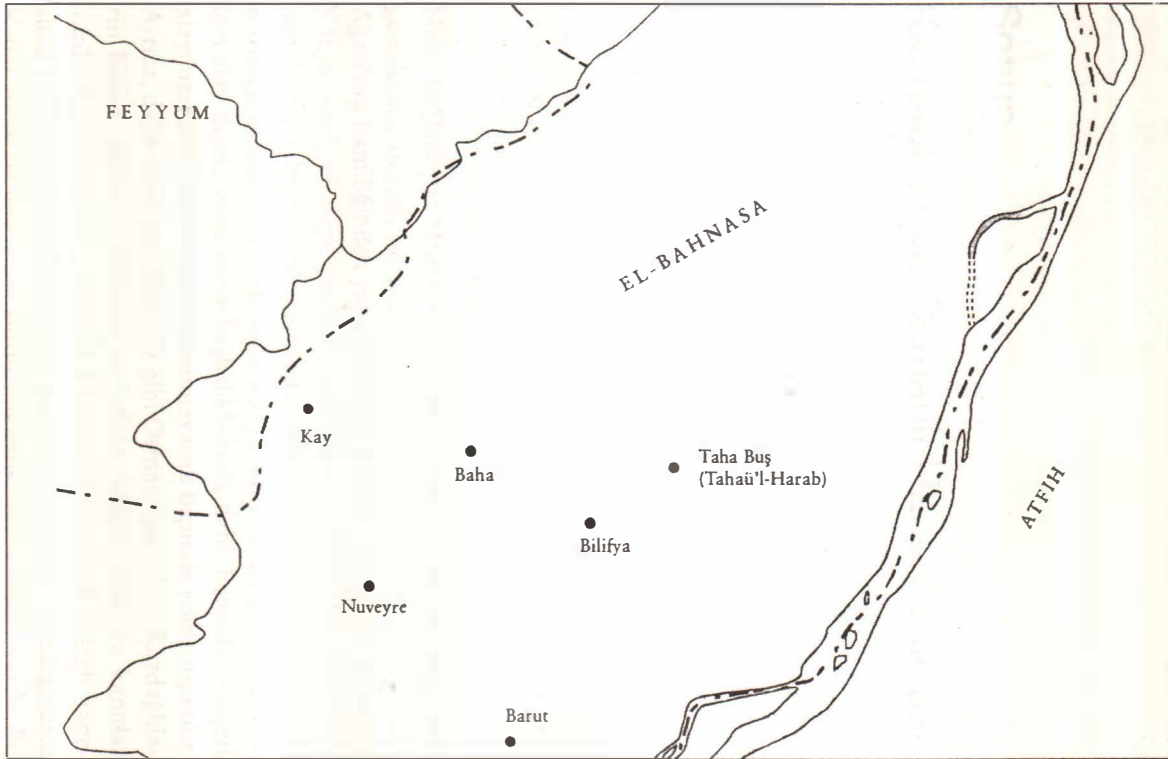
olduğundan İbrahim Kâhya, el-Hac Beşir Ağa'nın kemikleri üzerinden güce kavuşmuştur. Tali kanıtlar İbrahim Kâhya'nın yükselişinin, ancak el-Hac Beşir Ağa'nın haleflerinin yani, Morali Beşir Ağa (1746-52), Üçüncü Beşir Ağa (1752-5) ve hepsinden önemlisi de Vali Ragıb Mehmed Paşa'nın baş rakibi Ebukoff Ahmed Ağa'nın işbirliğiyle mümkün olabileceğini göstermektedir. Ebukoff Ahmed, aslında 1754 yılında saray hazinedarı (*hazinedar-ı şehryar*) olmandan önce Kahire'de yaşamıştı, dolayısıyla İbrahim Kâhya gücünün doruğundayken orada bulunmuş olmalıdır. Bazı fermanların Ebukoff Ahmed'in ölümünden sonra mülküne el konulmasıyla ilgili olması, onun bir dereceye kadar mali açıdan İbrahim Kâhya'ya bağlı olduğunu göstermektedir.⁶⁹ Dolayısıyla, İbrahim'e dair yapmış olabileceği herhangi bir tercih kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı olarak değerlendirilmelidir.

İbrahim Kâhya, Osman Kâhya ve defterdar İsmail Bey örnekleri, Kazdağlı ve Bilifya hanelerinin saray haremağalarının dostluğunu özellikle kazanmaya çalıştığını göstermektedir. Bu dostluğun *Evkafü'l-Harameyn* köylerinin iltizamlarını elde etme ümidiyle görev başındaki Kızlar Ağası'na yaranmaya çalışmaktan daha fazla bir anlamı olması muhtemeldir. Bu dostluk, genç haremağalarını hanelerine almak sonra da bu haremağalarını, yaptıkları hamiliği unutmaya ıcaıklarını varsayarak saraya takdim etmek gibi bir amaca hizmet ediyordu. (El-Hac Beşir Ağa'nın İsmail Bey'in hamiliğini unutmadığı açıktır.) Ayrıca, Bilifya grubunun Mustafa Bey Kızlar'la ve Kazdağlıların Celfilerle yaptığı gibi görev başındaki ya da sürgündeki Kızlar Ağaları'nın vekilleri ya da çıkarlarıyla ittifak geliştirmek anlamına da gelebiliyordu.

Bu nedenle, Kazdağlıların ve Bilifyalıların beklentileri genç bir haremağasına yapacakları hamiliğin gün gelip Kızlar Ağası'nın tabiliğine dönüşmesidir. Böylesi fırsatçılıklar haremağalarını hanelere ve Mısır'ın askeri elitinin politik kültürünün içine katmıştır. Bu haremağaları, Kızlar Ağası'nın isteğinin ileri gelenlerden hırslı birisini en yüksek ve en kârlı yerel görevlere getirebildiği bir dönemde, sarayla yerel haneler arasında kalıcı bir ilişki sağlamıştır. Ayrıca vali ya da vezir-i azamla herhangi bir sorun yaşandığında,

Kızlar Ağası güçlü bir müttefik olabiliyordu. Birkaç istisna dışında 1678 ile 1754 arasındaki dönemde, Kızlar Ağası'nın desteklediği taraf Mısır'ın önemli beylik ve alay görevlerini elinde bulundurmuştur.⁷⁰

Gözden kaçırmamamız gereken nokta, merkezle eyalet arasındaki güç alışverişlerinin tümünde aracı kurumun hane olduğudur. Bir haremağası, haremağası olduğu için değil belli bir haneye mensup olduğu için güç sahibi oluyordu. Hane, ister bir ileri gelenin, ister valinin hanesi olsun, Kahire'de nüfuz sahibi bir hanenin üyesi olmak saraya girmeyi sağlayabiliyordu. Karşılığında da sultanın hanesinin üyesi olmak, Kızlar Ağası'na imparatorluk otoritesinin araçlarına ulaşma yolu sağlıyordu. Kızlar Ağası hem görev yaptığı süre boyunca hem de sonrasında Mısır hanelerine hamilik ediyor ve sürgün yerinde bir nüfuz yolu bulabilmek için kendi hanesini kurmaya çalışıyordu. Haremağalığının, Mısır'ın askeri topluluğunda iş görebilme yeteneğini etkilemediğini ileri sürmek şüphesiz hatalı olur. Haremağaları bey ya da alay komutanı olmamışlardır; ayrıca haremağaları büyük ve kalıcı haneler oluşturmak konusunda kökleşmiş bir engelle de karşılaşmış gibidirler. Yine de genel olarak hane, bunun önündeki çoğu statü engelini aşmış gibi görünmektedir. Hane, hem yerel alanda hem de saray ve yerel alan arasındaki alanlarda gerçekleşen önemli hami-tabi ilişkilerinin içinde yer aldığı çerçeveyi oluşturmuştur.

Harita 4. El-Bahnasa'da, Bilifyalıların kontrolündeki *Evkafü'l-Harameyn* köyleri. Kuzeyde kalan İhva ve el-Feşn burada gösterilmemiş.

Sonuç

Kazdağlılar ve Osmanlı Hane Politikası

Kazdağlıların yükselişiyle ilgili bu araştırma, Osmanlı alaylarından birinde bir grup asker olarak ortaya çıkışından, Mısır'ın en zengin ve en nüfuzlu elit grubu olarak zirveye ulaşmasına dek, bu hanenin gelişimini takip etmektedir. Kazdağlı hanesinin evriminin farklı aşamalarındaki çıkarları alay, beylik ve devlet otoritesini birbirine bağlamıştır. Hem saray çevresiyle yakın ilişkisi bulunan ileri gelenlerden önemli bir adamın maiyetine katılan, hem de Kızlar Ağası'nın hamiliğinden yararlanan bu hanenin kurucusu Mustafa Kâhya, yeniçeri alayı içindeki memlûklar ve özgür Anadoluîlulardan kendi tabilerini oluşturmuştur. Özellikle Osman Çavuş el-Kazdağlı olmak üzere, Mustafa Kâhya'nın halefleri, tabi bulmak için alay dışına yönelmeye başladıklarında dahi, hanenin yeniçeri alayı üzerinde hâkimiyetini tamamlayacak biçimde yönetmişlerdir. Ayrıca, daha önce gördüğümüz gibi Osman Çavuş'un, Kazdağlıların Kızlar Ağası ile ilişkisini muhafaza ettiğini gösteren kanıtlar vardır. Son olarak da, İbrahim Kâhya döneminde Kazdağlı hanesinin beylikle yolları ayrılmıştır. Bu dönemde bile Kazdağlıların Kızlar Ağası ile ilişkilerini sürdürdüklerine dair kanıtlar vardır. Bu yolla, Kazdağlı hanesi, alay, beylik ve Osmanlı devletiyle ilişkileri-

ni geliştirmiştir; bu ilişkileri geliştirmekteki başarısının hanenin devamını sağladığı ileri sürülebilir.

Kazdağlı örneği, Osmanlı Mısırı'nın herkesin kendi çıkarı peşinde koştuğu politik ortamının, haneler tarafından, özellikle Fakari ve Kasımi hiziplerinin ortadan kalktığı dönemde ve bunu izleyen yıllarda nasıl olduğunu göstermektedir. Mustafa Kâhya el-Kazdağlı ve Hasan Ağa Bilifya döneminde, hizipsel bağlılıklar ve bir raddeye kadar da rütbe bağlılıkları, tek tek hanelerin rekabetini bir nebze yumuşatmıştır. Böylece Hasan Ağa ve damadı İsmail Bey, yandaşları Fakari İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın entrikalarına karşı pek az şey yapmışlardır. 18. yüzyıl başlarında bu hizipsel bağlar zorlanmaya başlamıştır; bu nedenle örneğin, Osman Çavuş el-Kazdağlı, Çerkez Bey'in Kasımi müttefiklerinin tarafına geçerek Fakari dayanışmasını zayıflatmıştır. İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ve en büyük rakibi Osman Bey Zülfikâr daha sonra, Fakari hizbinden geri kalanları bir araya getirmek için yarışmışlardır. Bu iki önemli hizbi oluşturan bizzat haneler olmasına rağmen, yine bu haneler arasındaki rekabet, ironik biçimde hizipleri çökertip yok edebiliyordu.

Özellikle geleneksel hiziplerin ortadan kalktığı yıllarda, hane yalnızca yerel politikanın bir aracı olarak iş görmekle kalmayıp, merkezi yönetimin, en büyük eyaletle ilişkilerini düzenlediği çerçeveyi oluşturmuştur. Kazdağlıların yükselişinin hikâyesi, Osmanlı valisinin, riyaset sahiplerini suikastler aracılığıyla ortadan kaldırma stratejisini ortaya koymaktadır: Bu strateji, gelirlerini saraya vermedikleri için riyaset sahiplerini cezalandırmak ve saray hazinesine devretmek üzere mülklerine el koymak amacını taşıyordu. Bunun nedeni, hiziplerin ortadan kalkmasıyla riyaset sahiplerinin genellikle tek bir hane içinde yoğunlaşmasıydı; bu durum da belirli bir hanenin hedef alınmasıyla sonuçlanıyordu. Osman Çavuş el-Kazdağlı da, kurbanlarının çoğu o dönemde riyaset sahipliğini elinde bulunduran Katamış hanesinden olan, böyle bir planın kurbanı olmuştur. On yıldan az bir süre sonra İbrahim Kâhya el-Kazdağlı, Osman Bey Zülfikâr'ın riyaset sahibi müttefiklerinin el koyduğu gelirlere hükümetin gösterdiği ilgiyi kullanarak, Mısır'ın *de facto*

kontrolünün kendisinde kalmasını sağlamıştır. İbrahim, merkezi yönetime karşı bir “devrim” planlamak yerine sultanın sadık, gelir sağlayan kulu rolünü oynamıştır. Yönetimin Zülfikâr hanesinden duyduğu hoşnutsuzluk Kazdağlı hanesinin lehine iş görmüştür.

Ayrıca, Osmanlı sarayının riyasetle ilgili yönlendirmelerine ilişkin bu örnekler, Mısır, Osmanlı yayılmasının önemli üslerinden biri olmaktan çıktığında, Osmanlı merkezi yönetiminin bu en büyük eyaletine gösterdiği yaklaşımın iki özelliğine işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, devletin gelirleri konusunda son derece bilinçli olmasıdır. İmparatorluk belgeleri, merkezi yönetimin bu yıllar boyunca Mısır’ı idaresindeki en önemli meselesinin kanuni hakkı olan gelirleri tahsil etmek olduğu izlenimini vermektedir; bu gelirler hem yıllık olarak İstanbul’a gelenler, hem de Kutsal Şehirler için gönderilen para ve tahıldır. Bunun karşılığında ileri gelenler ve bu görevleri yerine getirme konusunda sultanın emirlerine uyan hane, devlet nezdinde itibar kazanmış; hem saraydaki hem de Mısır’daki nüfuzlu görev sahiplerinin ilgisini ve hamiliğini elde etmiştir. Bu nedenle gelirlerin merkeze transferi konusu, sultanın ihsanını kazanma konusunda haneler arasında bitmek bilmez bir rekabeti doğurmuştur.

Ancak, bu açıdan özellikle çarpıcı olan, sultanın, gelirlerine el koyan “ası”leri belirleme konusunda gösterdiği tutarsızlıktır. Sultanın kendi kaçarlıyasına ait belgeler, Osman Bey Zülfikâr’ın olayların olağanüstü bir biçim almasıyla, kendisini saray nezdinde yenden gözde duruma nasıl getirebildiğini göstermektedir. Belki de, sarayın gözden düşenlere yaklaşımı görevden alınan Kızlar Ağaları’na yaklaşımına benziyordu: yani, bir suikaste kurban gitmemelerini sağlayarak daha sonra işe yarama ihtimaliyle yedekte tutmak. Gerçekten de, Fakari ve Kasımi hizipleri ortadan kalktığında, merkezi yönetimin böyle bir stratejiyi uygulamak dışında pek az seçeneği vardı; önemli görevleri iki hizip arasında rahatça paylaştıramıyordu ve eyalette eşitlik sağlayabilmek için alternatif haneleri himaye etmek zorundaydı.

Bazı durumlarda, eşitlik hali, Mısır’ın ileri gelenlerini hem İstanbul hem de Mısır’daki saray görevlilerinin hanelerine katarak elde

edilebiliyordu. Bunun karşılığında ise, Mısır'ın ileri gelenleri Osmanlı görevlilerini kendi hanelerine katabiliyordu. Her iki süreçte de, Kızlar Ağası önemli bir rol oynuyordu. Görevi sürmekte olan ya da sürgündeki Kızlar Ağaları, önemli yerel haneler içinde tabi elde edebiliyor ya da alternatif olarak kendi yerel hanelerini kuruyorlardı. İkinci alternatifte başarıya ulaşamayan Celfi hanesi muhtemelen bir istisnayı teşkil etmektedir. Bu arada, Mısır'ın ileri gelenleri umut vaat eden haremağalarını, ileride sarayda sağlanacak bir eşitlik beklentisiyle kendi hanelerine alabiliyordu. Bu şekilde hane, sarayla eyalet başkentleri arasında bir köprü oluşturarak, hami-tabi ilişkisinin uzantısı biçiminde iş görüyordu. Her tür merkez ve eyalet personeli böyle bir teşebbüsün içinde yer alabiliyordu; valiler, kadılar, bürokratlar ile çeşitli askeri personel. Yine de, Kızlar Ağası'nın bu bağlantıdan yararlanması hepsinden fazla vurgulanmalıdır. Eminim ki, bu araştırma Kızlar Ağası'nın Mısır'daki nüfuzunun sadece kaba hatlarını ortaya koyabilmiştir. Hem görev başında olan hem de sürgündeki Kızlar Ağaları'nın, eyalet yönetiminde çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu açıdan hane, Kızlar Ağası'nın yalnızca Mısır'da değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünde nasıl iş gördüğünü açıklayabilir.

Kazdağlı Hanesi ve Osmanlı Elit Kültürü

Haneyi yalnızca saf haliyle memlûk kurumu olarak görmeyip, insan gücü ve servet oluşturma'nın esnek bir yolu olarak değerlendirdiğimizde, Mısır'ın askeri kadrolarıyla sınırlı kalmayıp hem Mısır hem de Osmanlı elit topluluğunu içerdiğini görürüz. Hane, aslında Osmanlı elit toplumunun temel asimilasyon aracıydı. Benzeri bir durum, Mısır haneleri ile Osmanlı valisi ve hatta sultanın hanesi de dahil olmak üzere, Osmanlı elit haneleri arasında da görülebilir. Benzer biçimde hane, Osmanlı görevlileri ile Mısırlı elitler arasındaki ortak çıkar alanı olarak değerlendirilebilir.

Hane, Mısır'ın askeri kadrolarında uygulandığı biçimiyle, beylikle askeriye, memlûklarla özgür doğanlar arasındaki tarihyazımsal gerilimi, tüm bu unsurları ortak bir örgütlenme stratejisiyle bir-

leştirek aşıar. Bunun nedeni, askeri hanenin, değişik biçimleriyle –baraka çetelerinden tam anlamıyla gelişmiş mesken komplekslerine varıncaya dek– aslında, ortak çıkarları olan bir grubun gelir, nüfuz ve sarayda itibar kazanmaya yönelik bitmek bilmez bir yarışta başarı kazanması için tasarlanmış bir strateji olmasıdır. Kazdağlı hanesinin belki de en çarpıcı özelliği, tüm bu unsurları gerçekten içermiş olması ve bunu yaparken de Fakari ve Kasımi hiziplerinin ortadan kalkışını izleyen yıllarda Mısır’ın en kalıcı hanesi olmayı başarmasıdır. Bu şekilde, İbrahim Kâhya’nın beyliğe tabi almaya başlama kararı, hanesinin en kârlı kırsal iltizamları denetlemesini garantilemiştir. Aynı zamanda, Gürcü memlûk satın alma stratejisi, hanesine beylik ve önemli beylik görevleri için hazır adaylardan oluşan bir havuz sağlamıştır.

Kazdağlı hanesi bir kuşaktan biraz fazla bir süre içinde, esas olarak bir Gürcü beylik hanesine dönüşmüşse de İbrahim Kâhya’nın “tecrübe”sini, hanenin daha önceki uygulamalarından radikal bir kopuş olarak değerlendirmemeliyiz. Kazdağlı hanesi, hiçbir zaman yalnızca özgür Anadolululardan oluşmadı; ilk dönemlerinden itibaren, farklı kökenleri olan memlûkların bir karışımıydı. Ayrıca, maiyetinde üç kâşif bulunan selefi Osman Çavuş’un hane oluşturma faaliyetleri, İbrahim Kâhya’nın beyliği ele geçirme çabalarının yolunu yapmıştır. Genel olarak, 18. yüzyılın başlarında, askeri kadroların tümünde daha büyük kırsal iltizamlara doğru bir hareket kendini göstermiştir.

Son tahlilde, Kazdağlı hanesi hem yeniçeri ocağının hem de beyliğin kontrolünü eline geçirerek, beyler ile alay komutanları arasında bir köprü oluşturmuştur. Burada, Kazdağlılar, mensupları arasında hem komutanlar hem de beyler bulunan müttelikleri Bilifya hanesinden esinlenmiş olabilirler. 1760’larda Bulut Kapan Ali Bey ile Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı’nın karşı karşıya gelmelerinde kendini belli eden, beyler ile komutanlar arasında uzayan sürtüşmeler, yeniçeri ocağının, nihayetinde, beyliğe tabi olmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak, Kazdağlı hanesi içinde oluşan bu yeniçeri komutanları “alt grubu”, 18. yüzyıl sonuna kadar saygıdeğer bir statü sahibi olmayı sürdürmüştür. Yüzyılın son on yılına

kadar, bunlar, genellikle eski Kazdağlı beylerinin hanelerinden değil, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın hanesindendiler. Bu komutanlar ayrıca, hane içi krizler ve sosyal patlamalarda da adeta aracı rolünü oynamışlardır. Bu anlamda, işlevleri, Celfi hanesinin üyelerinin pek çok olayda gördükleri işleve benzer. Bu durumun bize gösterdiği şudur; alt grup –ya da öte yandan tabi olan hane ya da ortak– Mısır'ın askeri topluluğunda olağan bir olguydu ve yardımcı ya da aracı olarak, iyi tanımlanmış bir rolün gereklerini yerine getiriyordu. Bu nedenle, İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ve Rıdvan Kâhya el-Celfi arasındaki ilişkinin, resmi ve eşitsiz bir ortaklığa benzemesine çok şaşırmamalıyız. Bu tür bir tabiyet, utanç verici bir düşük statüyü kabul etmek anlamına gelmiyordu, tersine avantajları olabiliyordu. Örneğin, bu durum, Rıdvan Kâhya el-Celfi ve Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'nın sanata hamilik etmelerini ve etkileyici anıtlar inşa ettirmelerini sağlamıştı. Uzun dönemde, beylik ve askerlik arasındaki ilişki, basit biçimiyle hükmetme ve tabi olma ilişkisinden daha karmaşıktı. Son dönem Kazdağlılarının idaresi altında, askerlik, hanenin, daha önceleri, Celfilerle ortaklığında geliştirdiği biçimi kazanmıştır. Bu biçimde sancak ve ocak arasındaki gerilimin üstesinden gelinebilmiştir.

Kazdağlı hanesi, beyliği zayıflatma sürecinde ve Mısır'ın askeri topluluğunun genel olarak genişlemesiyle, kendisini Gürcü memlûkların hâkim olduğu bir topluluğa dönüştürmüştür. Bu dönüşüm tarih yazımıyla ilgili bazı soruları gündeme getirmektedir. Çok sayıda Gürcünün ve başka Kafkasyalıların getirilmesiyle, Mısır'ın askeri topluluğu, hanelerin özgür Anadolu lular ile farklı kökenlere sahip memlûkları birleştirdiği karma bir topluluk olmaktan büyük ölçüde çıkmış ve Osmanlı Bağdatı'nın oluşturduğu türden bir memlûk topluluğuna benzemiştir. Gürcü memlûk stratejisinin Bağdat versiyonunun Mısır'inkine ne kadar benzediği ve Gürcü memlûkların diğer Osmanlı vilayetlerinde ve başkentte ne ölçüde kullanıldığının daha fazla araştırılması gerekir. Daha genel olarak, Mısır'ın askeri topluluğu ve bu topluluğa asker sağlama yöntemleri, Şam'a, Tunus'a ve Cezayir'e değil, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir dizi Arap eyaletine de benzemektedir.¹

Eğer farklı bölgelerdeki askeri toplulukları ve dolayısıyla askeri haneleri karşılaştıracaksak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı için askeri ya da elit hanenin açık bir tanımını yapmalıyız. Osmanlı saray hanesi akademik alanda çok ilgi toplamışken, Osmanlı eyaletlerindeki elit hanelerle ilgili görece daha az araştırma vardır. Özellikle Mısır söz konusu olduğunda, Memlûk Sultanlığı'nın askeri özellik kazanmasıyla ilgili çok sayıda eser bulunmaktadır; ancak, Osmanlı döneminin elit haneleri bağlamında, yalnızca David Ayalon, yüksek rütbeli beylerin ve komutanların yerleşim birimleriyle ilgili bazı uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Daha küçük, daha az dikkat çeken haneler –kışla tabileri ve daha alt seviyedeki devlet görevlilerinin haneleri– ne yazık ki yeterince ele alınmamıştır. Kısacası, Osmanlı Mısır'ının kışla yaşamı, diğer Osmanlı eyaletlerindeki de dahil olmak üzere, büyük ölçüde ihmal edilmiştir; halbuki bu bize yalnızca Osmanlı vilayet elitleri değil, o toplumun politik kültürü hakkında da çok şey anlatabilir.

Elbette, çok geniş anlamıyla ele alınırsa, hane pratiğinin küresel uygulamaları olduğu görülür. Hem politik dayanışma hem de ekonomik faaliyetler için hami-tabi ve akrabalık grupları yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda değil çok farklı toplumlarda da var olmuştur ve hâlâ da varlığını sürdürmektedir. Bu tip grupların, ortaçağda Floransa'da ve Doğu Almanya'daki eski Sovyet Ordusu'nda da² görülmesi, hanenin, burada tanımlandığı biçimiyle, bir toplumun belli bir gelişim –ya da tersine çözülme– aşamasının emaresi olabileceğini göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hane politikası devlet kurumlarını modern anlamda merkezileştirme aşamasına kadar, üç yüz yıllık bir süre içinde etkinliğini sürdüren bir sistem olmuştur.

Bu araştırmanın temel hedefi, “Memlûk hanesi” teriminin incelenmeden kullanılmasını ortadan kaldırmaktır. Ancak, İbrahim Kâhya'nın yükselişini izleyen yıllarda, Mısır'ın askeri eliti içinde Gürcü memlûkların varlığını sürdürdüğü göz önüne alınırsa, bir memlûk ethos'unun ortaya çıkıp çıkmadığını sorgulamak mantıklı olur. Bir Memlûk kültürünün varlığını sürdürmesi, el-Ceber-ti'nin 18. yüzyıl ileri gelenlerinin çoğundan memlûk olarak bah-

sederken, İsmail el-Haşâb'ın bu terimi neden kronolojik ayırım yapmadan tüm ileri gelenlere uyguladığını açıklayabilir. Bu arada Cezzar Paşa, 18. yüzyıl sonu itibariyle Mısır'ın ileri gelenlerinin yalnızca memlûk olmadığını, tersine neredeyse tümünün Gürcü olduğunu iddia etmektedir.³ Aslında, o dönemde, “ileri gelenler” ya da “emir”, “azat edilmiş Gürcü memlûk”la adeta eş anlamlı olarak kullanılıyordu. Kendisini öncüleyen karışık askeri topluluktan son derece farklı olan bu yeni Gürcü hâkimiyeti altında, bir çeşit memlûk mitosunun varlığını sürdürdüğünü düşünebiliriz. Hatta, bu mitos Memlûk Sultanlığı dönemine kadar uzanabilir. Bu anlamda bir Memlûk canlanışından bahsedebiliriz; ancak, memlûkların Mısır'ın kontrolünü “yeniden ele geçirdiklerini” söylemek, olayların tarihsel dizilişine uygun değildir. Tersine, bu nostalji gerçekten hissedildiyse bile, Mısır'ın 18. yüzyıl sonu memlûk kültürünün, politik amaçlara uygun biçimde, daha ziyade hesaplı bir nostalji olma özelliği vardı. Bu anlamda bu nostalji, 17. yüzyıl Osmanlı Basrası'nın Afrasiyab hanedanı tarafından sahiplenilen Selçuklu şeceresi ya da 18. yüzyılda Osmanlıların Eflak ve Boğdan'a vali yani *hospodar* olarak atadığı Fenerli Rum beylerin benimsediği Bizans saray ritüellerine benziyor olabilir.⁴

Elit kültür ve kendini algılama sorunları, Osmanlı Mısır'ının askeri topluluğunun dönüşümüyle ilgili her araştırmanın yüzeye yakın bir yerlerinde dolaşıp durmakta gibidir. Bunlar, hem askeri terminolojinin değişmesine, hem de bazı durumlarda daha sonraki Mısır vakayinamelerinde karşılaşılan tarihi çarpıtmalara yol açtığından, yalnızca tarihe değil aynı zamanda tarihyazımına da ilişkin sorunlardır. Son dönem Kazdağlı idaresi altında, askeri söz dağarcığının, askeri elitin algılanmasındaki değişikliklerle ilişki içinde değişime uğraması konusu oldukça zor bir konudur ama 18. yüzyıl sonu Mısır'ının gerçeklikleri ile onu öncüleyen ve oluşturan gerçeklikler arasında hangi engellerin durduğunu aydınlatabilir. Ayrıca, böyle bir araştırma, şimdi yeniden araştırılmaya başlanan 18. yüzyıl Mısır'ındaki tarihyazımıyla ilgili yeni doğruları da ortaya çıkaracaktır.

18. Yüzyıl Sonunun Tarihyazımı Sorunu

Gördüğümüz gibi, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı Mısır tarihçileriyle, bu tarihçilerin yazdığı dönemden bir yüzyıl ya da biraz daha öncesinin olayları ve tabii bu olayların döneminde yaşamış tarihçiler arasında sanki bir çeşit engel vardır. Bu ara, birkaç on yıl farkla yazmanın getirdiği bir empati kaybı değil, hafıza ve kavrayış açısından sahici bir boşluktur. Dikkatli ve bilinçli bir tarihçi olan el-Ceberti, bu boşluğu doldurmak için geçmiş dönemin vakanüvislerinin eserlerine eğilmiş ve onlardan alıntılar yapmıştır. Ancak, aynı şey İsmail el-Haşâb için söylenemez. El-Haşâb, Mısır'ın kolektif popüler hafızası açısından değerli olsa da, vakayinameinden anlaşıldığı üzere, temsil ettiği kolektif hafıza, bahsedilen terfi düzenini izleyen, karışık ya da sadece Anadolu'lulardan oluşan hanelerin ortadan kalktığı dönemin hafızasıdır. Volney gibi bir Avrupalı, bir önceki dönemin tarihini özetlerken, bu kolektif hafızayı kullanmaya kalktığında bu yanlışlıkları da alıntılanmış oluyordu. 17. ve 18. yüzyıl başının olaylarını, 18. yüzyıl sonundakilerden yola çıkarak tahmin etmeye çalışan modern tarihçi de aynı tehlikelerle karşı karşıya kalabilir, ancak, bu defa daha ince bir fark vardır. Eğer tarihçi, ister Memlûk Sultanlığı tarihiyle ilgili eğitimi nedeniyle, ister 18. yüzyıl sonuyla ilgilendiği için, isterse de Mısır-merkezli düşünce tarzından dolayı; Osmanlı Mısırı'nın kurumlarını Memlûk olarak değerlendirme eğilimindeyse son dönem kaynakları yalnızca önyargılarını onaylamaya yarar. Bu durumda, hem tarihçi hem de kaynakları daha önceki dönemin yanlış zamanlı olarak yorumlanmasına katkıda bulunur.

Bu zorluk, dönemin, hem anlatı hem de anlatı-dışı kaynakları kullanılarak aşılıp çalışılabilir. Yine de burada, okuduğumuz erken dönem Osmanlı kaynaklarının ne kadarının sonraki kaynakların, yani Memlûk kaynaklarının bakış açısından derlenmiş olduğu konusu, daha ince bir yorumsal tehlike içerir. Bu tehlike, özellikle Osmanlı Mısırı'nın tarihini yazarken söz konusudur. Bunun nedeni ise, erken dönem Osmanlı kaynaklarının neredeyse istisnasız biçimde, geç Osmanlı ve Memlûk kaynaklarından çok daha sonra gün ışığına çıkmış olması ve yayımlanmasının daha az

olası olmasıdır.⁵ El-Ceberti'yi okuduktan sonra Ahmed Çelebi'yi okuduğumuzda, örneğin, daha önceki vakayinamenin sayfalarında yer alan kâhya, sarâc, çırak, tabi, memlûk gibi rütbe ve unvanların daha sonraki kaynaktakilerle aynı anlamları taşıdığından emin olamayız.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı kaynaklarına bel bağlamakta tehlike, anlattıkları 18. yüzyıl sonu şartlarının, daha önceki dönemin şartlarını, yani uzun süreli bir tarihsel eğilimin toplamını temsil ettiklerine inanmaktır.

Kısacası 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başını, 18. yüzyıl başı ve 17. yüzyıl sonuna uyarlama uygulaması, daha erken dönemleri algılamamızda çarpıtmalara yol açabilir. Bu çarpıtmalar, genel olarak modern öncesi dönemi Ortadoğu tarihçileri arasında bazen kendini gösteren tarihyazımına ilişkin bir tavır nedeniyle, katlanarak büyümektedir. Bu tavır, bir vakayinameyi, özel bir dinleyici topluluğuna hitap etmek için, özel bir anlatı stratejisi kullanan bir metin değil de gerçeklerin bir özeti olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, genel olarak bir vakayinameyi kullanma yolu, belli bir noktaya işaret etmek için onun sayfalarından olay üzerine olay derlemektir.⁶ Bu yaklaşımın net etkisi tarihsel eşitlemedir; böylece 1650 yılına ait bir olay 1720'deki bir başkasına, derken 1780'dekine, tarihi gelişim pek göz önüne alınmadan benzetilir. Tarihsel anlatıların böyle kullanılması, Osmanlı'nın 19. yüzyıl öncesinde, Mısır'daki idaresinin bütün bir dönemine homojen bir nitelik kazandırır. Böylece, hem tarihsel olaylara hem de bunların anlatıldığı metinlere bağlam dışı bir yaklaşım ortaya çıkar. Böylesi bir yaklaşım tehditi yalnızca anlatı metinleriyle de sınırlı kalmaz; arşiv belgeleri nadiren anlatı bağlamı içerdiğinden, bunlar kullanıldığında, yaklaşım daha da büyük bir risk içerir.

Bağlamı göz ardı eden bu yaklaşım tarihçiyi, Yavuz Selim'in fetihle Bonaparte'ın işgali arasındaki neredeyse üç yüzyılı, Osmanlı Mısır'ının askeri topluluğunda çok az ya da hiç özgün kurumsal gelişme yokmuş gibi değerlendirmeye yönlendirir. Bu ise, Osmanlı askerlerinin askeri topluluğu bir dereceye kadar değiştirdiği ama onun içsel olarak memlûk niteliği taşıyan karakterini değiştirmedik-

ği savına yol açar. Bu nedenle, Memlûk beyleri 18. yüzyılın sonunda önem kazandıklarında, onları uzun süren Memlûk Sultanlığı'nın kalıntıları olarak değerlendirmek doğal olur. Osmanlı Mısır tarihiyle ilgili ciddi akademik çalışmalar başladığında, o zamana kadar en iyi bilinen anlatı kaynaklarından birinin dönemin başına diğerinin de sonuna ait olması nedeniyle bu değerlendirme daha da kolaylaşır. Bu kaynaklar, geç dönem Memlûk tarihçisi İbn İlyas'ın vakayinamesi ile el-Ceberti'nin vakayinamesidir. Osmanlı Mısır'ının en tanınmış iki vakayinamesi, bir yandan geç dönem Memlûk Sultanlığı diğer yandan da 18. yüzyıl sonunuyla ilgili en fazla sayıda detayı içerirken, arada olup bitenlerin bir kenara itilmesi pahasına, iki dönem arasındaki benzerlikler abartılabilir.

Osmanlı'nın Mısır'daki hâkimiyetinin “orta dönemi”yle ilgili, giderek daha çok sayıda anlatı ve arşiv kaynağı ortaya çıktıkça ya da yeni gözle incelendikçe, biz tarihçiler, geç Osmanlı ya da geç Memlûk dönemine sığınmak yerine önyargısız bir eleştirel düşünce biçimi geliştirebiliriz. Bu ise, o dönemlerin tarihi kaynaklarından vazgeçmek anlamına gelmez; bu kaynaklar halefleri ve selefleri üzerinde yararlı şerhler olarak işe yarayabilirler. Özellikle el-Ceberti'nin, son derece açık ve zarif biçimde yazılmış olan vakayinamesi, genellikle daha erken tarihli vakayinamelerin muğlaklığına açıklık getirebilir. Ancak, daha erken dönemler ile daha sonraki dönemlere ait kaynakların kullanımı topyekûn uyarlanmamalıdır. Burada tarihçiyi bekleyen zor görev, ister planlı olarak isterse kademeli bir evrim sonucunda, kurumların ve kullanımların değiştiği dinamik bir toplum hakkında yazmakta olduğumuzun daima farkında olmak sorumluluğudur.

Kazdağlı hanesi tam da bu gerçeği örnekler. 17. yüzyılın sonunda, Mısır'ın elit toplumu içinde alay hâkimiyetinden beylik hâkimiyetine kayış, Kazdağlı hanesinin tam anlamıyla bir yeniçeri hanesi olmaktan beylik hanesi olmaya geçişiyle çakışmaktadır. Bu anlamda Kazdağlılar, Osmanlı Mısır askeri topluluğunun geçirdiği evrimin bir örneği olmaktan daha fazla şey ifade etmektedir. Bu hane, Osmanlı Mısır askeri topluluğunun evriminin ta kendisini temsil etmektedir.

NOTLAR

I MISIR'IN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ YERİ

(Sayfa 3-16)

- 1 Osmanlı'nın Mısır'ı fethetmesi ve bunun etkileriyle ilgili olarak, Muhammed b. Ahmed b. İyas, *An Account of the Ottoman Conquest of Egypt in the Year A.H. 922* (A.D. 1516), çev. W.H. Salnon (Londra, 1921); Muhammed b. Ahmed b. İyas, *Journal d'un bourgeois du Caire*, çev. Gaston Wiet, c. II (Paris, 1955); Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, Les Safavides et leurs voisins* (İstanbul, 1987), s. 18-99, 206-207; P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922: A Political History* (Ithaca ve Londra, 1966), s. 3-45; G.W.F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511-1574*, Illinois Studies in the Social Sciences, c. XXVI, no. 4 (Urbana, IL, 1942).
- 2 Şemseddin Abdülsamet el-Mevzel, *Dubûlû'l-Osmaniyyûn el-evvel ile'l-Yemen*, ed. Abdullah Muhammed el-Habeşi (Beyrut, 1986), s. 86 v.d.
- 3 Vergiyle ilgili bilgi için, Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798* (Princeton, 1962), bkz. s. 283 v.d.
- 4 Bkz. örneğin, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri* 99, no. 75 (1101/1689).
- 5 *Mémorial Ömer Lutfi Barkan* (Paris, 1980) içinde, André Raymond, "La Population du Caire et de l'Égypte à l'époque ottomane et sous Muhammad 'Alî".
- 6 İbn İyas, *Journal d'un bourgeois du Caire*, c. I, s. 79 v.d.; Gaston Wiet, "Personnes déplacées," *Revue des Etudes Islamiques* 27 (1959), 9-21.
- 7 Memlûk toprak rejimiyle ilgili olarak, bkz. Michael Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East: From the Rise of Islam to the Present Day*, (Oxford, 1970) içinde Hasanayn Rabie, "The Size and Value of the Iqta' in Egypt, 564-741/1169-1341"; A.N. Poliak, "Some Notes on the Feudal System of the Mamluks," *Journal of the Royal Asiatic Society* (1979, s. 97 v.d.) Memlûk köle toplumu için, bkz. David Ayalon, *L'esclavage du mamelouk* (Kudüs, 1951) ve "Studies on the Structure of the Mamluk Army," 1-3. Böl. *BSOAS* 15 (1953), s. 203-28, 448-76 ve 16 (1954), s. 57-90.
- 8 Selçuklu *ikta*'sıyla ilgili, bkz. örneğin, Claude Cahen, *Les Peuples musulmans dans l'histoire médiévale* (Şam, 1977) içinde Claude Cahen, "L'évolution de l'iqta' du IXe au XIIIe siècle". Osmanlı tımar sistemiyle ilgili olarak ise, örneğin, Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, çev. Norman Itzkowitz ve Colin Imber (Londra, 1973), s. 104-18.
- 9 Heinz Halm, "Ägypten nach den mamlukischen Lebensregistern", 2 cilt. (Wiesbaden, 1979), c. 1, s. 60 v.d. 13 alt eyalet, Minufiye, Kalyub, Garbiye, Mansure, Şarkıye, Bu-hayra, Gize, Feyyum, Atfih, Uşmuneyn, Menfelut, el-Bahnasa ve Circa'ydı. Osmanlı'nın Memlûk sistemini uyarlamasıyla ilgili olarak, bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraî ekonominin hukukî ve mali esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları'ndan No. 256 (İstanbul, 1943), c. 1, bölüm 105 içinde, "Mısır Kanunnamesi"; Shaw, *Financial and Adminis-*

- trative Organization*, s. 28 v.d., 60-2; P.M. Holt, "The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century," *BSOAS* 24 (1961).
- 10 "Beylicate", Türkçe beylik kelimesine Latince bir sonekin eklenmesiyle oluşmuştur, beyin görevini ifade eder. Genellikle Osmanlı Mısırı'yla ilgili ikincil akademik çalışmalarda kullanılmaktadır.
- 11 Bunlar, Çavuşan, gönüllüyan, Tüfenkçiyen, Çerkez, yeniçeriler (Mustahfizan) ve azebandır.
- 12 Mühimme Defteri 6, no. 487 (972/1564); 29, no. 9 (984/1576).
- 13 Stanford J. Shaw, "The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553): A Contribution to the Study of Landholding in the Early Years of Ottoman Rule in Egypt", *Der Islam* 38 (1962), s. 106-37.
- 14 Örneğin, Ahmed Çelebi b. 'Abdülğani, *Avdehü'l-ışhârât fî men tevellâ misre'l-kahire min'l-vüzerâ ve'l-bâzât*, ed. A.A. Abdülrahim (Kahire, 1978), s. 283-4; 'Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti, *Acâibü'l-âsâr fî't-terâcim ve'l-ahbâr*, 7 cilt (Kahire, 1958-67), c. 1, s. 67-71; Ahmed Kethüda 'Azaban ed-Damurdaşı, *'Ed-dürre el-musâna fî ahbâr el-kinâna*, British Museum, MS Or. 1073-4, s. 2-5.
- 15 Zdzislaw Zygmunt, Jr., *Ottoman Art in the Service of the Empire* (New York, 1992), s. 45-51, 69 v.d.: Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* (Ankara, 1938), s. 74-7; Rıza Nur, "L'histoire du croissant," *Revue de Turcologie* 1 (1933), 117/346.
- 16 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 71.
- 17 16. yüzyılın sonlarında bir istisna vardır, bu da yeni kurulan Müteferrika alayının beyliğe girişi tekeline almasıdır. Bkz. 3. bölüm, s. 44.
- 18 Bkz. 4. bölüm, 42. dipnot.
- 19 Bu nedenle, Hasan Ağa Bilifya, alaylara geri dönmeyi başaranı dek bey yapmıştır. Bkz. 4.bölüm 4, 52. dipnot.
- 20 Daniel Crecelius, *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammed Bey Abu al-Dhahab, 1760-1775* (Minneapolis ve Chicago, 1981), s. 21; Leyla Abdüllatif Ahmed, "El-Idare fî Mısır fî el-osmani", doktora tezi, Ayn Şems Üniversitesi (1975), s. 168'den alıntılanarak.
- 21 Holy, "Beylicate," s. 223.

II HANE

(Sayfa 17-33)

- 1 Bkz. örneğin, Holt, "Beylicate", 218; Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 73, 85, 90-2; Michael Winter, "Turks, Arabs, and Mamluks in the Army of Ottoman Egypt," *WZKM* 72 (1980), 99-100; Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 37, 63, 194; Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 30-1; André Raymond, "Essai de géographie des quartiers de résidence aristocratique au Caire au XVIIIe siècle," *JESHO* 6 (1963), 58-103; Gabriel Piterberg, "The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the Eighteenth Century," *IJMES* 22 (1990), s. 280.
- 2 Avalon David, "Studies in al-Jabarti I: Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans," bölüm 2, *JESHO* 3 (1960), s. 290-9. Avalon'un en önemli bulgusu, Osmanlı döneminin "açık ev"inin (*beyt meftuh*) benzerinin Memlûk Sultanlığı'nda bulunmadığıdır. (s. 297).
- 3 Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York and Oxford, 1993); Gülru Necipoğlu-Kafadar, *Architecture, Ceremoni-*

- al, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (New York, 1991).
- 4 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara, 1945), özellikle s. 432-39, 465-87; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, 2 cilt (Ankara, 1943-4), c. I, s. 60, 65, 137-8, 478; c. II, s. 198; *El²*, İ.H. Uzunçarşılı, "Bostandji," Harold Bowen "Adjami Oghlan".
 - 5 Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650* (New York, 1983); Rifaat A. Abou-el-Haji, "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report," *JAOS* 94 (1974), s. 438-47.
 - 6 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. I, s. 167-71, 234-7, 254-9.
 - 7 "The Mamluks in Egyptian Politics and Society," Aralık 1994'te Bad Homburg, Almanya'da verilen konferansta sunulan araştırma, Raymond, "Essai de géographie"; André Raymond, "Les Quartiers de résidence de l'élite de l'époque mamelouke à l'époque ottomane (XIV-XVIII siècles)."
 - 8 Ahmed Çelebi ve el-Ceberti, Osman Çavuş el-Kazdağlı'nın büyük hanesine bu adla referansta bulunurlar. Bkz. Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 608; el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 12.
 - 9 Küçük Mehmed ile ilgili, bkz. örneğin, ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 14, 26; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s.190 v.d.; el-Ceberti, 'Acâib, c. I, s.130 v.d.; P.M. Holt, "The Career of Küçük Muhammad (1676-94)," *BSOAS* 26 (1963), 269-87'ye bkz. Efrenc Ahmed ile ilgili, 'Abdülkerim b.'Abdurrahman, *Tarih-i Mısır*, İstanbul, Süleymaniye Library, MS Hekimoğlu Ali Paşa 705. 128-146; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 229; el-Ceberti, 'Acâib, c. I, s. 107 v.d.; André Raymond, "Une révolution au Caire sous les Mamelouks: La Crise de 1123/1711," *AI* 1 (1966), 95-120.
 - 10 Bakınız, örneğin, erken dönem Kazdağlı liderleri Mustafa Kâhya ve Hasan Çavuş'un maiyetlerine *taraf* ya da *taife* denmektedir. El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 107, 238; 'Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, s. 135'e bakınız. İlginç bir biçimde, benzeri gruplaşmalar, Doğu Almanya'daki eski Sovyet ordusunda da gözlenmiştir. "Bad Blood in Germany: The Soviet Army Can't Leave Soon Enough," *Newsweek*, 12 Kasım 1990, s. 42.
 - 11 Osman Çavuş Kazdağlı'nın hanesiyle ilgili, el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 48; Doris Behrens-Abouseif, *Azbakiyya and Its Environs: From Azbak to İsmail, 1476-1879* (Kahire, 1985), s. 55-62; Raymond, "Essai de géographie," s. 74.
 - 12 Bkz. örneğin, el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 90. (Çoğul hal genellikle *etba'*dır, ancak bazen de *tevabi'*dir.)
 - 13 Piterberg, "Formation of an Ottoman Egyptian Elite," s. 279; Ayalon David, "Studies in al-Jabarti," 2. Bölüm, s. 278-83.
 - 14 Ayalon tarafından alıntılanmıştır, "Studies in al-Jabarti," 2. bölüm, s. 279.
 - 15 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, ed. Ahmet Cevdet, 10 cilt (İstanbul, 1888-1938), c. VII, s. 722; el-Mevze'l, *Duhûlül-Osmaniyyûn*, s. 71.
 - 16 Bu tip kayıtlardan ikisini ayrıntılı biçimde inceledim: İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver 4787 (1086-8) ve 7069 (1150). Bu kayıtların içerikleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için, bkz. 3. Bölüm.
 - 17 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme-i Mısır*, c. V, no. 18, 1146 (1733).
 - 18 Abu al-Hajj, "Vezir and Paşa Households," s. 441.
 - 19 Kunt, *The Sultan's Servants*, özellikle 5. Bölüm ve sonuç bölümü. Ayrıca bkz. Abu el-Hajj, "Vezir and Paşa Households," s. 446, dipnot 37.
 - 20 *Na'ibül-eşraf* ataması, peygamberin soyundan gelen önemli Kahire klanı Bekri hanşinin bu görevi tekeline aldığı 18. yüzyıla kadar İstanbul'dan yapılıyordu.

- 21 Bkz. Jane Hathaway, "The Role of the Kızlar Ağası in Seventeenth-Eighteenth Century Ottoman Egypt," *SI* 75 (1992), s. 141-58.
- 22 Bkz. Örneğin, Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 28-36, 102-33; André Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, 2 c. (Şam, 1973-4), c. II, s. 612-57, 710-26, 772-5.
- 23 Bkz. 7. bölüm.
- 24 Bkz. 6. bölüm ve Jane Hathaway, "Marriage Alliances among the Military Households of Ottoman Egypt," *AI* 29 (1995), s. 133-49.
- 25 Raymond, "Essai de géographie," s. 73 v.d.; Behrens-Abouseif, *Azbakiyya and its Environs*, s. 49 v.d.
- 26 Örneğin, bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. IV, s. 256-7.
- 27 Hathaway, "Marriage Alliances," s. 18 v.d.
- 28 André Raymond, "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo," *British Society for Middle East Studies Bulletin* 18 (1991), s. 21 v.d.
- 29 Bkz. 3. bölüm.
- 30 Ortaçağ Avrupası'ndaki görüngünün incelenmesi için, bkz. Carol Lansing, *The Florentine Magnates: Lineage and Faction in a Medieval Commune* (Princeton, 1991) özellikle 2-5. bölümler. Yukarıda alıntılanan "Soldiers in Trade"de André Raymond, veraset kayıtlarından yola çıkarak düşük rütbeli komutanların servetiyle ilgili ilginç bir çalışma yapmıştır.
- 31 İsmail el-Haşâb, *Tezkire li-ehl el-basâir ve'l-absâr ma vecih'il-ihstisâr*, Paris, Bibliothèque Nationale, MS Arabe 1858.
- 32 P.M. Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* (Londra, 1968) içinde P.M. Holt, "Ottoman Egypt (1517-1798): An Account of Arabic Sources"; Daniel Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt: The Arabic Manuscript Sources* (Claremont, CA, 1990) içinde, Daniel Crecelius, "Ahmad Shalabi ibn Abd al-Ghani and Ahmad Katkhuda Azaban al-Damurdashi: Two Sources for al-Ceberti's *Ajaib al-at-har fi al-tarajim wa al-akhbar*". El-Ceberti, ayrıca, aşağıda bahsedilen Damurdaşi'nin vakayinamelerinden büyük ölçüde alıntı yapmıştır.
- 33 El-Haşâb'ın yanlışlıklarının farkında olmasına rağmen, Gabriel Piterberg, İbrahim el-Kazdağlı'nın bir memlûk olduğu yargısını kabul eder. (Bkz. Piterberg, "Formation of an Ottoman Egyptian Elite," s. 281 ve n.32) İbrahim Kâhya ile ilgili bu izlenim, Fransız seyyah Volney'nin İbrahim Kâhya'yı (asla Kazdağlı dememektedir) kökeni bilinmedik bir biçimde ortaya çıkıp memlûkları yeniden iktidara getiren bir "devrim"i etkilemiş kişi olarak anlatmasında da etkisini göstermektedir. Bkz. Volney (Constantine-François Chasseboeuf), *Travels through Syria and Egypt in the Years 1783, 1784 and 1785*, Fransızcadan çeviri, 2 cilt (Londra, 1805), c. I, s. 90, 104-5, 152.
- 34 Bu konuda otorite sayılan tarihyazımsal çalışmalar şunlardır; P.M. Holt (ed.) *Political and Social Change in Modern Egypt* (Londra, 1968) içinde Holt, "Ottoman Egypt"; P.M. Holt, "Al-Jabarti's Introduction to the History of Ottoman Egypt," *BSOAS* 25 (1962), s. 38-51; Stanford J. Shaw, "Turkish Source-Materials for Egyptian History". Yeni bir makale derlemesi Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içindedir.
- 35 Bu akumun ~~um~~ bir tartışması için, Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde, Jane Hathaway, "Sultans, Pashas, *Taqwims*, and Mühimmes: A Reconsideration of Chronicle-Writing in Eighteenth-Century Ottoman Egypt".
- 36 Anonim, *Ahbârü'n-nuvebâ min devletü'l-osman min hin istevlâ aleyhü's-sultan Selim Han* (1126/1714'e), İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, MS Hazine 1623;

- Ahmed Çelebi b. Abdülgani, *Avdehü'l-ishârât fi men tevellâ Mısre'l-kahire mine'l-vüzerâ ve'l-bâşât* (1150/1737'ye), ed. A.A. Abdurrahim (Kahire, 1978); Abdülkerim b. Abdurrahman, *Tarih-i Mısır* (1128/1716'ya), İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Hekimoğlu Ali Paşa s. 705; Mehmed b. Yusuf el-Hallak, *Tarih-i Mısre'l-kahire* (1127/1715), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y. 628.
- 37 El-Ceberti, Holt'un "Al-Jabarti's Introduction"ından alınmıştır. Söz konusu üç vakayiname, Mustafa b. İbrahim el-Meddah el-Kinali, *Mecmû latif yestamil ala vekayi Mısır-el-Kahire* (1739); anonim *Kitab (mecmû) ed-dürre el-munsenâ fi vakâ'ül-kinana* (1754-55) ve Ahmed ed-Damurdaşi, *Ed-dürre el-munsenâ fi ahbârü'l-kinana*'dır (1169/1755-56). Bu vakayinamelerin tam bir tanımı için bkz. Holt, "Ottoman Egypt" ve Holt, "The Career of Küçük Muhammad," s. 269-87. El-Kinali'nin, *Tarih-i vekayi Mısre'l-kahire kinana ismuhu teâlâ fi arzihi min arzihi* başlıklı bir versiyonu Kahire'deki Darü'l-Kutub Elyazmaları Bölümünde bulunmaktadır, Mikrofilm, no. 27970.
- 38 Bu vakayiname yazıldığında, dönemin Azap alayının kâhyalarından birinin adı budur. Bu vakayinamayı kâhyanın kendisi mi, yoksa ona bağlı başkaları mı yazmıştır, bu açık değildir. El-Kinali, müteveffa Ağa azeban Damurdaşi'nin tabisi olduğunu iddia etmektedir.
- 39 Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 10 cilt (Peşte, 1827-35). 18 ciltlik Fransızca çeviri, *Histoire de l'empire ottoman* (Paris, 1835-43) başlığıyla bulunmaktadır. Von Hammer'in ilgilendiğimiz dönem için başvurduğu vakanüvisler, çalışmasında 1660-1721 arasını ele alan Mehmed Raşit; Küçükçelebizade, a.k.a. İsmail Kasım (1722-8); Mehmed Subhi (1730-43); Süleyman İzzî (1744-51) ve Ahmed Vasıf'tır (1752-74). Bu vakanüvislerle ilgili olarak, bkz. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927) s. 268-70, 293-4, 298-9, 287-8, 335-7. Von Hammer, olaylarla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermeleri durumunda, el-Hallak'ın kiler (Ona, *Sohnes Jusufs* (Yusuf'un Oğlu) adını vermektedir) gibi eyaletlerdeki Türk vakayinamelerini kullanma sağduyusunu göstermiştir.
- 40 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. X; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, ed. M. Münir Aktepe, (İstanbul, 1976). Şüphesiz ki, Mustafa Ali'nin Andreas Tietze tarafından tercüme edilen ve baskıya hazırlanan (Viyan, 1975) *Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599* adlı eserinden bahsedilmelidir. İncelediğimiz dönemden önceki bir tarihte yazılmasına karşın bu eser, Osmanlı Mısır'ının kurumlarıyla ilgili pek çok bilgi vermektedir.
- 41 Richard Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries*, 2 cilt (Londra, 1743) ve eklemelerle birlikte kısaltılmış bir versiyonu: *Travels of Richard Pococke, L.L.D., F.R.S., through Egypt, Interspersed with Marks and Observations by Captain Norden* (Philadelphia, 1803).
- 42 *Mühimme* ile ilgili bir tartışma için bkz., Shaw, "Turkish Source-Materials;" Stanford J. Shaw, "The Ottoman Archives as a Source for Egyptian History," *JAOS* 83 (1963), s. 447-52; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (Ankara, 1992); Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu* (İstanbul, 1979); Midhat Sertoğlu, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi* (Ankara, 1955).

III 17. VE 18. YÜZYILLARDA MISIR ASKERİ TOPLULUĞUNDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER (Sayfa 35-58)

- 1 Bu eğilim, 1675-7 maaş kaydıyla ispatlanmaktadır, Maliyeden Müdevver 4787. Ayrıca bkz. mablo 3.1.
- 2 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VII, s. 723.1.
- 3 Bkz., örneğin, el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 234.
- 4 Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 90, 93. Ed-Damurdaşi, bir yerde (*Ed-Dürre*, s. 185), yeniçerilerin riyaseti ile azebanların riyasetini birbirinden ayırır. İbrahim ve Rıdvan'la ilgili olarak, bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-Dürre*, s. 560.
- 5 Örneğin, şu eserlere bakınız: Üveys Paşa'nın imtiyazı için Şemseddin Muhammed b. Abül-Surur el-Bekri es-Sıddıki, *Er-revde ez-zehiyye fi vülât Mısır ve'l-kahire*, Kahire, Darü'l-Kutub Elyazmaları Bölümü, Mikrofilm No. 1640, sayfa numarasız; Holt, "Beylicate," s. 216-18.
- 6 Mehmed Paşa "Kul Kıran"ın imtiyazı için, İbn Abül-Surur, *Er-revde ez-zehiyye*; Holt, "Beylicate," s. 218.
- 7 Michael Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book': A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century," *Turcica* 15 (1983), s. 267-309.
- 8 Metin Kunt, Balkanlar'dan gelen "batılılar"la, Kafkaslar ve Kürdistan'dan gelen "doğulular" arasındaki etnik gerilime işaret etmiştir. Bkz. Kunt, "Ethnic-Regional (*Cins*) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment," *IJMES* (1974), s. 223-9.
- 9 Carl Petry, *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri in Egypt in Egypt* (Seattle ve Londra, 1993), s. 19-24, 47, 94-101.
- 10 Anonim, *Nisbe şerife ve risâle münife teştemel ala zıkr nesebü'l-çerakise min Kureyyş*, Princeton University Library, Garrett Elyazmaları Koleksiyonu, MS 186H. P. M. Holt, "The Exalted Lineage of Ridwan Bey: Some Observations on a Seventeenth-Century Mamluk Geneology," *BSOAS* 22 (1959), s. 224-7'de farklı bir sonuca varmaktadır. Holt, John Rylands Kütüphanesi, Manchester, England ve British Museum'daki elyazmalarını incelemiştir.
- 11 Örneğin, bkz. el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 143-153; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 147-8. Kâbe'nin 1630 tarihli restorasyonunda Rıdvan Bey'in rolü için, bkz. Suraiya Faroqhi, *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans* (Londra ve New York, 1994), s. 11, 115-19.
- 12 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 156, 162, 226, 226. *Yeni Kapılı*, ayrıca Kahire'nin kalesindeki Babü'l-Cedid de ifade ediyor olabilir; el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 159, 320; Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, s. 68. Ancak, Arap vakayinamelerinin hiçbirisi Babü'l-Cedid'i bir sıfat olarak kullanmaz.
- 13 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 183-185; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 58-9.
- 14 Bu noktayla ilgili olarak, bkz. Pococke, *A Description of the East*, c. I, s. 204 ve Michael Tuchscherer, "Le Pèlerinage de l'émir Sulayman Gawis al-Qazdugli, sirdar de la caravane de la Mekke en 1739," *AI* 24 (1988), 175.
- 15 Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 30, 39; ayrıca, Irène Beldiceanu-Steinhert, *EJ²*, "Malikane".
- 16 Bölüm 8, not 40'a bkz.

- 17 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 173 v.d.
- 18 Bkz. Bölüm 8.
- 19 Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 121, 194.
- 20 Raymond, *Artisans et commerçants*, c. II, s. 606-10.
- 21 Bu yüzden, 1737-8 maaş kaydında (Maliyeden Müdevver 7069), çok sayıda asker bu biçimde listelenmiştir: "Mehmed/Ahmed Bey/veledi." Alayların niteliği ve görevleriyle ilgili olarak bkz. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda* içinde, "Mısır Kanunnamesi"; Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 189.
- 22 Tam bir liste için, bkz., Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 211. *Der Iskenderiye, der Burullus* vs olarak maaş kayıtlarında yer alan askerler bu bölgelerde bulunan ya da bulunmuş olan azaban garnizonu üyeleri olabilir.
- 23 Maaş kayıtlarında, bu alayların üyeleri ada göre alfabetik sıralanmıştır; alay içi alt bölümlenmelere dair bir bilgi yoktur.
- 24 Michael Tuchscherer'e göre, dolama (kendisi dolma diye adlandırmaktadır) kaftanın üstüne giyiliyordu. Bkz. "Pélerinage," s. 184. (Bedevi şeflerinin giysisinden söz etmektedir.)
- 25 Bkz., ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 16.
- 26 Bu, Crecelius'un *Roots of Modern Egypt*, s. 21'de verdiği ocak istatistiklerindendir. Yeniçeriler ve azaban arasında daha yüksek oranlar bulunmaktadır.
- 27 Bu uygulama, Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 209-10'da açıklanmaktadır.
- 28 İstanbul, Başbakanlık Arşivleri, Maliyeden Müdevver 4787 (1086-8) ve 7069 (1150). Profesör Colin Heywood'a, daha erken tarihli seferi belirlediği için müteşekkirim.
- 29 Ed-Damurdaşi, *Ed-Dürre*, s. 145, 185, 189-91, 212-13, 232.
- 30 Cezayirli askerler pekala Anadolu'ya olabilirler çünkü Cezayir garnizonlarının çoğu Anadolu'dan toplanmış askerlerle kurulmuştu.
- 31 Bağdat'lı askerler pekala Gürcü Memlûklar olabilir.
- 32 Bkz. Bölüm 5.
- 33 Raymond, *Artisans et commerçants*, c. I, s. 156 v.d.
- 34 Pococke, *A Description of the East*, c. I, s. 164.
- 35 Örneğin, Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 28 v.d.; Kenneth M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society, and Economy in Lower Egypt, 1740-1858* (Cambridge, 1992), s. 27 v.d.
- 36 Holt, "Beylicate," s. 223.
- 37 Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 33, 37, 186.
- 38 Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 22-3.
- 39 Cuno, *The Pasha's Peasants*, s. 27 v.d.
- 40 Winter, "Turks, Arabs, and Mamluks," s. 106.
- 41 Piterberg, "Formation of an Ottoman Egyptian Elite," s. 281-2.
- 42 Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book," s. 272 v.d.
- 43 Örneğin, *Mühimme-i Mısır*, c. I, no. 64 (1121/1709); c. VII, no. 214 (Receb ortası 1168/1755) ve s. 229 (Ramazan sonu 1168/1755).
- 44 Bu yüzden Crecelius "Memlûk beyliği" ve "Memlûk devleti"ni, otonom bir politik oluşumu kastederek neredeyse birbirini yerine kullanır (*Roots of Modern Egypt*, s. 28, 29). Ayrıca, bkz. Winter, "Turks, Arabs, and Mamluks," s. 100; Piterberg, "Formation of an Ottoman Egyptian Elite," s. 281.
- 45 Örneğin, karaderili köleler küçümseniyordu. David Avalon, "The Circassians in the Mamluk Kingdom," *JAOS* 49 (1949), s. 135-47; David Avalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to Medieval Society* (Londra, 1956).

- 46 Winter, "Turks, Arabs, and Mamluks," s. 121-2. Bu orduda, el-Ceberti'nin nefret ettiği Mehmed Ali Paşa bulunduğundan, bu alının tarafsızlıktan epey uzak olabilir.
- 47 Ahmed Çelebi (*Avdeh*, s. 514) bildiğim kadarıyla, 1727'de beyliğe tabi sağlayan ilk alay komutanı örneğinden söz etmektedir. Yeniçeri kâhyası Hüseyin el-Dimyati tabisi Mustafa Ağa el-Vali'yi Yukarı Mısır'daki Circa ve Minya'nın sancak beyi yapmıştı.

IV KAZDAĞLI VE CELFİ HANELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ORTAKLIKLARI (Sayfa 59-102)

- 1 *Mühimme-i Mısır*, c. I, no. 409, 411, 412 (tüm 1127/1715) Şahin Odabaşı'yla ilgili.
- 2 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 52.
- 3 El-Haşâb, *Tezkire li-ehl el-basâir*, 10. Süleyman Kâhya, aslında Ali Kâhya'nın tabisi ve Rıdvan Kâhya'nın küşadaşıydı (tabi ya da memlûk).
- 4 Bu nedenle Garbiye'deki Sandabast köyü farklı arşiv kaynaklarında Sand Batt, sanda Bast ya da yalnızca Bast olarak geçmektedir. Örneğin bkz. Topkapı Sarayı Arşivleri, D 2520/1 (1159/1746), 3(1167/1753-4); D 7662 (1163/1750); *Mühimme-i Mısır*, c. V, no. 44 ve 93 (1146/1733-4). el-Haşâb Sincalf'ı iki kelime olarak yazmaktadır: Sin ve Calf.
- 5 Şereybililerle ilgili, aşağıdaki not 102'ye bkz. Fellah hanesinin kurucu babası olan, el-Hac Salih, Ali Kâhya el-Celfi'nin hanesine katıldıktan sonra servet ve nüfuz kazanan, yetim büyümüş bir Mısırlı köylüydü. Fellahların yükselişiyle ilgili, el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 89-90'a bkz. Manavlar, 1737-8 maaş listesinde çok sayıda bulunmaktadır. 1183/1770'de, manavlar, Bulut Kapan Ali Bey'in hasımları olarak Fellahlarla birlikte yer almaktadırlar; el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 335.
- 6 *Mühimme-i Mısır*, c. I, no. 409, 412.
- 7 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 213.
- 8 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 281; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 251; el-Hallak, *Tarih-i Mısır-i Kahire*, 304b (burada Celfi adını taşımamaktadır).
- 9 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 172, 176, 231-2. Ayrıca bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 52. Zülfikâr Ömer Ağa Bilifya'nın hazinedarıydı, Hasan Ağa Bilifya'nın tabisi Ali Ağa'nın bir tabisi.
- 10 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 282.
- 11 El-Ceberti (*Acâib*, c. II, s. 52) ve ed-Damurdaşi (*Ed-dürre*, s. 232), her ikisi de ondan böyle bahsederek.
- 12 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 52; ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 232.
- 13 17. yüzyılın ortasında Azov kalesini kuşatan Osmanlı askerleri arasında *sarâc*'lar bulunuyordu; Evliya Çelebi, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa*, çev. Joseph von Hammer-Purgstall, 2 cilt (Londra, 1834), c. II, s. 194. 14. yüzyılın Faslı seyyahı İbn Battuta, onların geçeleri Delhi sokaklarında devriye gezdiklerini söyler; Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Battuta, *Rihle İbn Battuta* (Beyrut, 1964), s. 480.
- 14 Özellikle, Ayntab (Gaziantep), Bursa, Isparta ve İstanbul'dan birer tane.
- 15 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 452.
- 16 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 52, ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 363.
- 17 Hane adını Birkat el-Fil iltizamından almıştır. Bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 276.

- 18 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 440'da, köyün adı Tahta olarak yazılmaktadır. Halın, *Agypten*, c. I, s. 98'e göre, genellikle Tahta olarak yazılıyordu. Hikâyenin tamamı ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 440-4'te anlatılmaktadır.
- 19 *Mühimme-i Mısır*, c. IV, no. 404, 405, 434, 435, 476 (1144/1731-2'nin tümü) ve 507 (1145/1732-3).
- 20 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 444.
- 21 Bununla, 18. yüzyılın başında önem kazanan bir Fakari müttetifi olan Dimyati hanesi kastedilmektedir. Adlarını, Dimyat'daki gümrükleri kontrolleri altında bulundurmalarından almaktadırlar.
- 22 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 453.
- 23 1737 tarihli maaş listesinde *sarâc* olarak geçen yalnızca iki kişi azaptır. Ayrıca, bağunsız odabaşı Küçük Mehmed yeniçeri alayından alınıp azap çavuşu yapıldığında, *Azap Kâhya'nın sarâc'ı* olarak hizmet etmiştir; Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, 97v. *A Description of the East*, c. I, s. 169'da, Pococke şöyle söylemektedir: "Azaplar Serache ve Chouse rütbelerini taşıyor olsalar bile asla Caias rütbesine yükselemiyorlardı". P. M. Holt, *sarâc*'ların çavuş rütbesindeki hamileri tarafından tüm alaylara kaydedildikleri ayrıntılı bir süreç ortaya atmıştır; bkz. Holt, *El²*, "Mısır."
- 24 Ed-Damurdaşı'nın vakayinamesindeki en önemli iki örnek Çerkez Mehmed Bey ve onun baş rakibi Zülfikâr Bey'in sarâcları olan es-Seyfi ve eş-Şervi'dir ("Yazlık" ve "Kışlık"). Bu ilginç isimler, tabii ki rivayet olabilir. Ahmed Çelebi, es-Seyfi'nin adını sin harfiyle hecelemektedir; bu durumda, isim, sık raslanan "kılıç" kelimesinin Arapça karşılığından türetilmiş olmaktadır.
- 25 Nefer genellikle askeri kastetmektedir, *vacip reaya* ise muhtemelen, gönüllü ya da zorunlu olarak alaylara katılan nüfusun üyelerini anlatmaktadır.
- 26 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 467-8.
- 27 Süleyman Kâhya'nın kariyeri, *vaka-i şûr-engîz*'i (aşağıda tartışılacaktır) izleyen karşı saldırıda yer alması nedeniyle Hicaz'a sürüldüğünde sona ermiştir. Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 623-4'e bkz. Ed-Damurdaşı'nın anlatımında (*Ed-dürre*, s. 420-5), Ali Kâhya'nın küşdaşı olan İbrahim Kâhya el-Celfi sürgüne gönderilir.
- 28 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 494-5. Daha önceleri, *askerlere nefer ve sarârcun* denmektedir. Yine de, kastedilen bir çeşit paralı asker olmalıdır, bu da yine Celfilerin memlûk olmayanlar içinden de insan gücü toplamaya devam ettiklerini gösterir. *Hulvan*'la ilgili olarak bkz. Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 35; ve Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 28.
- 29 Bu, Huseyniye kasaplarının Hüseyin Bey Çıftı'ı protesto etmeleriydi; El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 316-17.
- 30 Maliyeden Müdevver 4787.
- 31 Ayrıca, Maliyeden Müdevver 7069'da çavuşan arasında bir, azeban arasında iki Kazdağı listelenmiştir.
- 32 En az bir Kazdağı daha vardır; bu da İzmir'in doğusunda Uşak şehrinin yakınındadır; bkz. *Türk Ansiklopedisi*, "Uşak," R. İzbrak. Ancak İda Dağı, atlaslar ve coğrafik sözlüklerde en çok bilinen ve adı geçen dağdır.
- 33 Bu nedenle, örneğin, ed-Damurdaşı, Osmanlı yönetimine *ed-devletü'r-rumiye* demektedir.
- 34 J.M. Cook, *The Troad: An Archaeological and Topographical Study* (Oxford, 1973), s. 304. Bu tanım, Kazdağı bölgesiyle ilgili kendi gözlemlerime de uymaktadır.
- 35 Burası 18. yüzyıl fermanlarında da böyle yer almaktadır, örneğin, *Mühimme-i Mısır*, c. II, no.182 (1129/1717), "Edremit ve Kazdağı temsilcilerine" başlığı altında.

- 36 Pococke, *A Description of the East*, c. II, s.108, 120; *Türk Ansiklopedisi*, "Tahtacılar," E.R. Fiğlalı.
- 37 Ahmed Çelebi, iki adet devasa 16. yüzyıl topunun Süveyş'ten Anadolu'ya götürülmesini tasvir ederken (*Avdeh*, s. 296), bunların tekerlekler üzerindeki Kazdağlı köknarlarından oluşan bir tertibatla taşındığını söylemektedir. Eğer vakanüvis Türkçe sıfatın yalın halini kullanmıyorsa, bu ifadedeki tekil sıfatın, dişil değil eril olması uygunsuz görünmektedir.
- 38 Kürt ve Türkmen aşiretlerin listeleri için, Mühimme Defteri 99, no. 186 (erken Rebi II 1101/1690)'a bkz. Biga-Karesi bölgesinden askerler için verilen emirler, Maliyeden Müdevver 4414 (1070/1659-60) ve 4465(1084/1673-4)'te bulunabilir. Kazdağlı bölgesinden alınan askerler daha önceki bir tarihte başlamış olabilir. Tarihçi İbrahim Peçevi, I. Süleyman'ın (1520-66) veziri olan Salih Paşa'nın Kazdağlı bir levent olarak başlayıp sonunda Cezayir valisi olduğunu söylemektedir; *Tarih-i Peçevi*, 2 cilt (İstanbul, 1865-7), c. I, s. 40. Bu referans için Leslie Peirce'e teşekkür borçluyum.
- 39 Mühimme Defteri 96, no. 26 (erken Cumaze I 1089/1678); 98, no. 126 Safer ortası 1100/1689).
- 40 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, 204b-205a; *Ahbârü'n-nüvvâb*, 34a; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 171.
- 41 André Raymond, "Soldiers in trade," A. Raymond'un Anadolu'luları çoğunlukla Anytab (Gaziantep), Malatya ve Harput'tandır.
- 42 *Ahbârü'n-nüvvâb*, s. 80-84; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 162. *Ahbârü'n-nüvvâb* ve Ahmed Çelebi onlara zurub adını vermektedir. Ancak, el-Hallak ad vermemekte, Abdülkerim ise bu gruba *sürbe* (kuş sürüsü) demektedir.
- 43 *Mühimme-i Mısır*, c. VII, no.82 (Şaban orması 1166/1753).
- 44 Laz İbrahim ve Ebu Manakhir Fidde Yusuf dışında, Çerkez Mehmed Bey'in *sarâc*'ı es-Seyfi örneğimiz var: es-Seyfi 1718'de Belgrat'ta savaşan bir Ermeniydi ve Kahire'ye Azab Yusuf Çorbacı el-Birkevi tarafından getirilmişti. Yusuf Çorbacı'nun onu cezalandırmak istediği bir suç işlediğinden Çerkez Mehmed'e kaçmıştır. (Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 426-7).
- 45 L. Carl Brown, *The Tunisia of Ahmed Bey, 1837-1855* (Princeton, 1974), s. 54.
- 46 Örneğin, ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 78, 162; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 112. Ayrıca, el-Ceberti (*Acâib*, c. I, s. 234) Mustafa'dan "büyük Kazdağlı" (el-Kazdughli el-kebir) ve "Kazdağlıyya'nın büyükbabası" (cedü'l-Kazdughliyya) olarak söz etmektedir. Dahası, tabi-i'nin, diğer bağlamlarda olduğu gibi Kazdağlı kişiyi belirtme anlamında coğrafi bir atıf olma ihtimali düşük gibi görünmektedir. Ödeme listelerinin *etba-ı Kazdağlı* bir Bosnalı, Gürcü memlûku olma ihtimali olan bir Bağdatlı ve bir Laz da dahil olmak üzere farklı bölgelerden beş Anadolu'lu içermektedir.
- 47 Hane reislerinin ikisi muhtemelen listede en az iki kez yer almaktadır. Osman Çavuş muhtemelen daha sonraki Osman Kâhya'dır ve "Osman"la aynı kişi olabilir. Abdurrahman Ser Oda ise sonraki Abdurrahman Baş Çavuş olmalıdır.
- 48 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 234.
- 49 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 52.
- 50 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 234.
- 51 Hamza Abd el-Aziz Badr ve Daniel Crecelius, "The *Waqfs* of Şahin Ahmad Agha," *AI* 26 (1992), 86.
- 52 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 213. El-Ceberti (*Acâib*, c. I, s. 234) bu bilgiyi vermez.
- 53 Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 193.

- 54 El-Ceberti'nin 1958 edisyonunda *fiyala* vardır, güpheşiz ki ya yanlış basım ya da el-yazmasının yanlış transkripsiyonundan kaynaklanmaktadır.
- 55 Bkz. Bölüm 8.
- 56 Yeniçeri kâhyası Halil suikaste kurban giderken, *baş ihtiyar* (yüksek rütbeli askerlerin başı) Receb Kâhya ve baş yazman (*katib-i kebir*) Selim Efendi beyliğe verfi ettirmiştir. Selim Efendi sonunda öldürülmüştür. Bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 12-13; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 230.
- 57 Küçük Mehmed'in kariyeri için, bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 242-5; Holt, "The Career of Küçük Muhammad," s. 269-87.
- 58 Örneğin, el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 238, 241; Holt, "The Career of Küçük Muhammad," s. 285-7.
- 59 Mühimme Defteri 108, no. 1315 (Ramazan başı 1107). Bu belge, Küçük Mehmed'in Selim'in parasından 3000 *şerifi altunu* elinde bulundurduğunu özellikle belirtmektedir. Selim vârisiz ölürse, bu borç muhemen tahsil edilemeyecekti. Selim'in suikastçileri onun vârisi olmadığını varsaymışlar gibi görünmektedir, ancak Osmanlı ordusuna bu konuda başvurular olmuş, bunlar da bu emre sebep olmuşlardır. El-Ceberti (*Acâib*, c. I, s. 233), Selim'in vârisi olmadığını belirtir.
- 60 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 4.
- 61 Yeniçeri ağası yerine İbrahim Bey b. Zülfikâr'a *Deşişetü'l-Kübra*, yeniçeri kâhyası yerine *Defterdar* Murat Bey'e Muhammadiye, yeniçeri *baş çavuşu* yerine İsmail Bey'e Muradiye ve *Azab* kâhyası yerine Abdullah Bey'e Hasekiye. Bunlardan, yalnızca Murad Bey Kasımı idi. Bkz., Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 178; el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, 226b. İsmail Bey, *defterdar* olarak sekiz ay sonra Murad Bey'in yerini almıştır.
- 62 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 231; ayrıca, ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 12.
- 63 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 242.
- 64 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 237. Talkha, Şarkıye vilayetinde, Nil'in Dimyat kolu üzerinde bir köydür. Küçük Mehmed'in katilinin kimliğiyle ilgili farklı rivayetler vardır. Ahmed Çelebi (*Avdeh*, s. 190) katilin Küçük Mehmed'in turnağı bile olamayacağını söylemekle yetinir.
- 65 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 194-7; el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, 220a.; Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, 99b; ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 30 (aynı hikâye değildir).
- 66 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 201-2.
- 67 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 52; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 237.
- 68 Maliyeden Müdevver 1350, 1134-5/1721-3 tarihli bir mukataa defteri. Sanırım, bu şartların 17. yüzyılın sonundaki sızmaya işaret ettiğini varsayabiliriz.
- 69 Bu, Pococke, *A Description of the East*, c. I, s. 204 ve Tuchscherer, "Pélerinage," s. 175'te açıklanmaktadır.
- 70 Mühimme Defteri 111, no. 1002 (Zilkade başı 1111/1700); 112, no. 996 (Muharrem ortası 1114/1702) ve 115, no. 1454 (Rebi ortası 1119/1707).
- 71 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 101
- 72 Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, 112a.
- 73 Mühimme Defteri 111, no. 12 (Zilkade ortası 1110)
- 74 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 107. İç savaşın olaylarıyla ilgili gördüğüm en açık kayıt Abdülkerim'inkidir, *Tarih-i Mısır*, 128a-146b.
- 75 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 238.
- 76 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 75. Ayrıca, sarayın bu hareketle ilgili memnuniyetsizliğini kaydetmiş olan Mühimme Defteri 111, no. 14 (Zilkade ortası 1110/Haziran 1699)'e bkz.

- 77 Bu çıkarsamayı bana Şevket Pamuk önermiştir.
- 78 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 276. Eğer bu böyleyse, Nasif, 1675 ödeme listesinde Mustafa (b.) Mehmed ile birlikte bulunan Ali(b.) Mehmed'in oğlu olabilir.
- 79 Ahmed Çelebi'nin anlatımında (*Avdeh*, s. 224), bu üç kişi, Niğdeli Hasan Kâhya, Ayn-tablı Hasan Odabaşı ve Bekir Efendi'nin tabisi olan Ahmed Çorbacı'dır. (Bekir Efendi'nin hanesi, 1737 maaş kaydında belirtildiği biçimiyle tamamen Anadolu'lulardan oluşmaktaydı.) Geri kalan dört kişi, Kör Abdullah Çavuş, Kara İsmail Kâhya, Şerif Mustafa Kâhya ve İbrahim Odabaşı'ydı. Ed-Damurdaşı'nın listesi (*Ed-dürre*, s. 135) biraz farklıdır, Ayn-tablı Mehmed Odabaşı ve Bekir Efendi'nin tabisi Ahmed Çorbacı yerine İbrahim Gedik Odabaşı'nı ~~katır~~. Arap vakayinamelerinde, Niğdeli Hasan'ın lakabı, نكدلی Necdli diye geçer. Ancak Türkçe söylenişi Niğdeli'dir (نكدلی).
- 80 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 295.
- 81 Örneğin, bkz. Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, 135a, 152b.
- 82 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 120. Ancak ed-Damurdaşı'nın anlatımı, Hasan'ın dolamayı aldığında zaten çavuş olduğu izlenimini vermektedir.
- 83 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 143. Hasan Kâhya'nun ölüm tarihi, André Raymond'un şerhiye mahkemesi arşivlerinde yaptığı araştırmayla doğrulanmaktadır.
- 84 Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, 127; *Ahbârü'n-nüvvâb*, 70a; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 229; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 107. *Ahbârü'n-nüvvâb*'un yazarı, ilk olarak "mütevefa Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nun tabileri"nden bahseder; daha sonra, "Sekizli ile anlaşılan neredeyse 600 nefer"den bahseder. El-Ceberti de 600 rakamını vermeyip "çok sayıda asker (*nefer*)" demeyi tercih etse de benzeri şeyleri söyler; ayrıca, Mustafa Kâhya'nun grubuna (tayfa) ek olarak on beş komutandan bahseder. Ahmed Çelebi, komutanların sayısını (*âyanü'l-yeniçeri*) yirmi olarak verir.
- 85 *Ahbârü'n-nüvvâb*, 70v; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 108.
- 86 El-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 112. *Ahbârü'n-nüvvâb* (75a)'da yalnızca iki Hasan vardır: Hasan Çavuş el-Kazdağlı ve "kâhya olan" Hasan Çelebi. İkinci Hasan, 1148/1735-6'daki veba salgınında ölen, Hasan Çavuş'un oğlu olabilir (el-Ceberti, *Acâib* c. II, s. 48).
- 87 *Serdârü'l-kıtar* İbrahim Çavuş el-Kazdağlı ile *emirü'l-hac* Osman Bey Zülfikâr, 1738'de karşı karşıya geldiklerinde, bu rekabet iyice ortaya çıkmıştır. Birlikte ayakta kalmayı bile reddetmişlerdir. Bkz. ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 435.
- 88 Raymond, *Artisans et commerçants*, c. II, s. 707 v.d.; Tuchscherer, "Pélerinage," s. 175, 181. Raymond, yeniçeri komutanlarının denizasıırı kahve ticareti yapan tüccarları himayeleri altına aldıklarını söylemektedir.
- 89 *Mühimme-i Mısır*, c. III, no. 583, 584, 585, 596 (tümü 1138/1725-6). Bunlar, iki hi-zipten, merkezi yönetimin ilk bahsedışı gibi görünmektedir.
- 90 Maliyeden Müdevver 1350.
- 91 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 473.
- 92 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 482.
- 93 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 478. Üçlü, Ahmed Ağa Lahluba, Receb Kâhya ve Ali Kâhya ed-Davudlı'nın tabisi olan Mehmed Çavuş'tu.
- 94 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 548-9. Etkileyici bir sahnede, Zülfikâr Bey, Osman Çavuş'a Fakari değilse Kazdağlı da mı olmadığını sorar.
- 95 Ahmed Çelebi'ye göre (*Avdeh*, s. 577), Zülfikâr Bey, Osman Çavuş'un gücünden korktuğundan Mehmed Çavuş'u öldürmek yerine sürgüne göndermeyi kabullenmek zorunda kalmıştır. 1732'de, Zülfikâr Bey'in ölmüş olmasının sağladığı rahatlıkla, Osman Çavuş Mehmed Çavuş'u Hicaz'dan geri getirmiş ve yeniçeri kuvvetlerine yerleştirmiştir.

- 96 Ahmed Çelebi (*Avdeh*, s. 550), Osman Çavuş'un yeniçeri kuvvetleri üzerinde hâkimi-yet sağlamasını Ramazan 1141/Mayıs 1729'a tarihler.
- 97 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 220, 223, 362. Öldürülen iki Şerifian 1711'de azeban saflarına geçen sekiz yeniçeriden biri olan Şerif Mustafa Kâhya (not 79'a bkz.) ve oğlu Şerif Ahmed Çavuş'tur.
- 98 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 570. Dört kişi dayak yüzünden ölmüştür, ancak Ahmed Çelebi'ye göre bunu hak etmişlerdi. Ahmed Çelebi'nin övgü dolu tonu, Osman Çavuş'un sahip olduğu popülerliği gösteriyor olabilir.
- 99 1728'de, Osman, Zülfikâr Bey, azeban Yusuf Kâhya el-Birkevi ve Çerkez Halil Efendi ile birlikte riyasete hâkimdi (ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 375).
- 100 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 432.
- 101 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 158. Mühimme, kahve nakleden çok sayıda Kızıldeniz gemisinin yeniçeri himayesinde olduğunu doğrulamaktadır.
- 102 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 589. El-Hac Mehmed Dede tarafından kurulan Şereybi klanı, *şeyh bender* mevkiini kontrolü altında tutuyordu. Bir başka kolun lideri ve İsmail Bey b. İvaz'ın partizanı olan Yusuf önce kâşif daha sonra da bey olmuştur. Yusuf Bey, Zülfikâr Bey'in Çerkez Mehmed Bey'e karşı yaptığı sefere katılırken, Kasım Çelebi de bu seferin masraflarını karşılamak üzere baharat tüccarlarını yönetmiştir. Bkz., ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 295-6, 327, 371, 380; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 155. el-Hac Mehmed ile ilgili olarak el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 219 v.d.'ye bkz.
- 103 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 48. Ayrıca ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 411-12 ve Tuchscherer, "Pélerinage," s. 159. Osman'ın riyaseti paylaştığı Mehmed Bey Katamış, Yusuf Kâhya el-Birkevi ve Çerkez Halil Efendi bu arada, sırasıyla mirasçısı olmayan "san-cak ve ağalara"ın, *azab* ve lonca üyelerinin ve sipahilerin mallarına el koymuşlardır.
- 104 Bu toplam, "Osman Kâhya Kaztağı" ve "Osman Çavuş Kaztağı"nın tabilerinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.
- 105 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 157, n. 10. Bir Halil ve bir Mustafa hazinedar da listede yer almaktadır.
- 106 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 608. El-Ceberti (*Acâib*, c. II, s. 12) 120 rakamını vermektedir.
- 107 Osman Kâhya'nun eviyle ilgili, Behrens-Ebuseyf, *Azbakiyya and its Environs*, s. 55 v.d.'ye, diğer yapılarla ilgili el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 48; ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 411; Tuchscherer, "Pélerinage," s. 158; Bayard Dodge, *El-Ezher; A Millennium of Muslim Learning*, memorial ed. (Washington, D.C, 1974)'e bkz. Revaklar, el-Ezher'in bölümlendiği yurtlar ya da kolejlerdi. Bunlar, tipik olarak öğrencilerin kökenlerine ya da etnik durumlarına göre düzenlenirdi.
- 108 *Mühimme-i Mısır*, c. V, no. 347-9, 352, 367 (tümü 1148/1736); 385, 400 (her ikisi 1149/1736-7); 428 (1150/1737-8). El-Ceberti, bu saldırının ana hedefinin, riyaseti elinde tutan ve kontrol ettikleri köylerin iltizamlarından para (*bulvan*) alan, Zülfikâr yanlısı Katamış grubu olduğunu söylemektedir (*Acâib*, c. II, s. 57). Ancak, *vak'a*'nın yalnızca beyliğin değil alayların çoğunun da liderliğini ortadan kaldırması valinin tüm riyaseti hedeflediğini göstermektedir.
- 109 *Vak'a-i şûr-engiz*'de öldürülen on kişi, Mehmed Bey Katamış (defnedar), Ali Bey Katamış (*emirü'l-hac*), Salih Bey Katamış, Osman Kâhya el-Kazdağlı, onun mütefiki Ahmed Kâhya el-Harpıtlı, azebandan Yusuf Kâhya el-Birkevi, Çerkezlerden Halil Efendi, gönüllüyan ağası ve tüfenkçıyanlardan Salih ve Hamza Çorbacı'dır. Osman Bey Zülfikâr bu katliamdan, Çavuşan kâhyası ve Müteferrika Başı ile birlikte sağ çıkmıştır.

- 110 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 57. El-Ceberti'nin bu hastalık için kullandığı ad, *marazü'l-kasaba*'dır.
- 111 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 426-7. Benzeri fermanlar, İbrahim Bey Katamiş ve bir "çavuş el-Harpıtlı"ya da ihsan edilmiştir. Ayrıca bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 57.
- 112 Ayrıca Süleyman Kâhya Kaztağı'nın da bir tabisi vardır, aneek Süleyman Çavuş kâhyalığa 1739'da terfi ettiğinden onunki olamaz. Muhemelen, bu Süleyman Kâhya, Hasan Kâhya el-Kazdağlı'nın küşdaşı ve İbrahim Kâhya'nın patronudur.
- 113 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 161-2.
- 114 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 372.
- 115 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 162, 172 v.d. Tuchscherer ayrıca, Süleyman'a Osman Kâhya'dan bazı borçların da kaldığını söyler.
- 116 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 172 v.d. Ayrıca, Süleyman'ın borçlarının, Hicaz'da dağıttığı ve sattığı tahıllar için tahl tüccarlarına yaptığı borçları da içermesi gerektiği düşünülebilir.
- 117 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 436.
- 118 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 404.
- 119 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 157.
- 120 Ayrıca, Osman Bey dışında saldırıdan kurtulan iki riyaset sahibinin valinin divanına en yakın iki kişi, Müteferrika Baş ve Çavuşan Kâhya olması da biraz şüpheli bir durumdur.
- 121 Katliamın vuku bulduğu evin sahibi olan defterdar, Hasan Ağa Bilifya'nın damadı, İsmail Bey'in oğlu olan Fakari ileri geleni Mehmed Bey İsmail'di; Mehmed Bey, Bilifya'nın "emektar muhafızı"nu temsil etmenin dışında, Kızlar Ağası el-Hac Beşir Ağa'nın da desteğine sahipti. (Bkz. 8. bölüm). Bir grup Kasımi de bu planın işbirlikçilerindendi: İvazi Mehmed Bey el-Cezzar'ın memlûku Süleyman Bey el-Faraş; eski hac komutanı Rıdvan Bey; İvaz Bey'in damadı Salih Kâşif ve Osman Kâşif. Cinayetlerin bir kısmını bunların son ikisi işlemiştir. Katil azaban kâhya Yusuf el-Birkevi'nin tabisi, Ahmed Kâhya el-Birkevi, tuzaktan kaçabilmek için kasten patronunun gerisinde kalmakla suçlanmıştır. Gördüğümüz gibi daha sonra Ali Kâhya el-Celfi'nin katledilmesinin planını tasarlamıştır. Bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 407, 413, 415, 418; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 619.
- 122 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 494. *Dehâlâ beynehim* ifadesi, Abdullah Kâhya'nın ikisini birbirinden ayırmaya çalıştığını göstermektedir; bu mutad bir arabuluculuk çabası değildir.
- 123 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 506.
- 124 Osmanlı valisinin Osman Bey'le ilgili görüşü için, Bkz. 5 bölüm.
- 125 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 516, kimin Şam'a kaçtığı konusunda açık değildir; el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 75'de Abdullah Şam'da ölür. *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 168 (1157/1744) Yafa'da öldüğünü ve Osman Bey'in tabisi Hüseyin'in Dimyat'a sürgün edildiğini onaylar.
- 126 Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 91'de aynı savı ileri sürer.
- 127 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 423; ayrıca bkz. s. 416. Ahmed Çelebi'nin vakayiname-sinde, Osman Kâhya el-Kazdağlı'yı öldüren Gize'li Yusuf Kâşif'in adı daha sonra Osman Kâşif olmuştur (*Avdeh*, s. 620). Ayrıca bkz. yukarıdaki dipnot 121.
- 128 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 466, 469-70. Bu durum, ed-Damurdaşi'nin Mehmed Kâhya ve Ali Kâhya el-Celfi'nin evlerini karışırması yüzünden daha da karışık bir hal almıştır.
- 129 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 496, 497, 503.
- 130 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 581.

- 131 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 437; el-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 130 v.d. Ayrıca bkz. Hathaway, "Marriage Alliances," s. 145.
- 132 Süleyman Ağa, Kasım Mustafa Bey el-Kurd'ın memlûku ve 18. yüzyılın sonunda Bulut Kapan Ali Bey'in baş düşmanı olan Salih Bey el-Kasımî'nin *küşdaş*'ıydı. 1180/1766'da, Ali Bey, yaşı Süleyman'ı, Salih Bey'in diğer *küşdaş*'larıyla birlikte Delra'ya sürmüştür. Bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 201-2.
- 133 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 566; el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 91. Yönetimi boyunca yapılan yapıların çoğu ornağı Rıdvan Kâhya el-Celî tarafından gerçekleştirilmiştir.
- 134 Örneğin, Niğdeli Hasan Çavuş adlı biri, Kazdağlılarla ittifak kurmuştur. 1737-8 maaş kaydında, Niğdeli Hasan Çavuş, "Kaztagı" dışında herherhangi bir Kazdağlı liderinden daha fazla tabi sahibidir. Bu Hasan Çavuş, 1711 iç savaşındaki sekiz isyancıdan biri olan Niğdeli Hasan Kâhya ile karıştırılmamalıdır.
- 135 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 356.

V İBRAHİM KÂHYA EL-KAZDAĞLI'NIN BAŞA GEÇMESİ VE KAZDAĞLI BEYLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI (Sayfa 103-124)

- 1 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 418, 419, 426, 427 (tümü 1160/1747) ve 591, 592 (her ikisi de 1161/1748).
- 2 Aslında, bahsi geçen tek kişi, ed-Damurdaşı'de bahsi geçen (*Ed-dürre*, s. 409, 431) bir Hasan Kâhya "Bıyıklı" ya da "Ebu Şeneb"tir. 1737-8 ödeme listesi ayrıca, bir Süleyman Kâhya el-Kazdağlı'nın tek tabisi olarak Yusuf adlı birinden söz etmektedir.
- 3 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 90. El-Ceberti'ye göre, Osman Bey, İbrahim Çavuş'tan kişisel olarak hoşlanmamaktadır.
- 4 Örneğin, Fransız seyyah Volney, "isyan"dan söz eder (*Travels*, c. I, s. 155). El-Ceberti (*Acâib*, c. II, s. 36), İbrahim'in liderliğini koruduğu anlamına gelecek biçimde, İbrahim Kâhya'nın "bağımsızlığı"ndan (istiklâl) bahseder.
- 5 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 88, 89 (her ikisi de 1157/1744-5), 255 (1158/1745-6). Hain kelimesi şaki kelimesinden daha güçlü bir suçlama içermekte olmalıdır; bu kelime, Çerkez Mehmed Bey için de kullanılmıştır. Şaki ise, sultanın emirlerinden birine karşı gelenler için kullanılmaktadır. *Hulvan*'la ilgili olarak, bkz. Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 35.
- 6 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 89 (Tahm'daki Faraskur vardır), s. 298 (1159/1746). Faraskur'la ilgili, bkz. Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 15.
- 7 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 15, 16, 127, 141 (hepsi 1157/1744-5), 200-3 (hepsi 1158/1745-6). *Evkafü'l-Harameyn*'in yönetimi için bkz. 8. bölüm.
- 8 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 88, 93, 94, 113, 114 (tümü 1157/1744-5).
- 9 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 126 (1157/1744). Bu, ed-Damurdaşı'nın (*Ed-dürre*, s. 516), Osman'ın Sultan I. Mahmud'a, hasunlarının evinden ve topraklarından (*bilad*) *hulvan*'ına eşdeğerde para yağma etiklerini söylediğini belirtmesiyle uyusmaktadır. Ed-Damurdaşı'ye göre, Mahmud bu miktarı talep eden bir hattı-ı şerif yazmış ve bunu Mısır'a, ünlü diplomat 28 Çelebi'yle yollamıştır.
- 10 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 140, 143, 144, 147, 166 (tümü 1157/1744-5).
- 11 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 327, c. VI, no. 373 (1161/1748)'da af edildiğine dair ilk onay bulunmaktadır.
- 12 *Mühimme-i Mısır*, c. VII, no. 327 (Cumaze ortası II 1159/1746).

- 13 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 523, 527, 532. *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 426 (1160/1747), İbrahim Bey Katamış'ten *şeyhü'l-beled* olarak bahsetmektedir.
- 14 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 60-1. Alıntılanan cevabın tarihi, Halil Bey'in öldürülmüş olduğu Muharrem 1161/1748'dir. Ed-Damurdaşı'ya göre, (*Ed-dürre*, s. 525) Halil Bey, 1159/1746-7'de *emirü'l-hâc* olarak görev yapmıştır. Mektuplar gerçek belgeler gibi görünse de, el-Ceberti bazen konu edindiği kişilerin saiklerini abarttığından, bu mektuplara temkinli yaklaşmak gerektiğini düşünüyorum. *Mühimme*, ilginç bir biçimde, Halil Bey'in öfkesinden hiç bahsetmemektedir.
- 15 Kızlar Ağası'nın, Evkafın idarecisi olma rolüyle ilgili olarak 8. bölüm'e bakınız.
- 16 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 528-31; el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 18. Ramazan başı 1160/1147 (Topkapı Sarayı Arşivi E 5215/27 ve 28) tarihli iki ferman, ed-Damurdaşı'nın metnindeki *vekil dariüssaade*'nin Beşir Ağa'nın vekili Osman Ağa olduğunu göstermektedir. İkinci fermanın arkasında, 1161/1748 tarihiyle birlikte onun mührü bulunmaktadır. 1166-7/1753-4 tarihli bir vakıf belgesinde, Osman Ağa, Minufiye vilayetindeki Delcemun'un mütezimi olarak yer almaktadır; burası söz konusu köy olabilir. Ayrıca, el-Hac Beşir'in mal ve para varlığına el konmasıyla ilgili olarak bkz. *Mühimme-i Mısır*, c. VI, s. 318, 341, 342 (tümü 1159/1746).
- 17 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 531-5, el-Ceberti, *Acâib*, c. II, no. 19-20. El-Ceberti, hikâyesini ed-Damurdaşı'den almıştır. Hüseyin Bey Haşâb'ın kariyeriyle ilgili olarak, bkz. ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 344-6, 405, 459-65.
- 18 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 538-44.
- 19 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 282 (Ramazan başı 1159): "ocağınızın devam ve sebat ve nizamlarınızın mustakar olmasını..."; c. VI, no. 283, yalnızca cezanın asıl emrini veren s. 282'nin kopyasıdır.
- 20 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 279 (1159)
- 21 Örneğin, *Mühimme-i Mısır*, c. V, no. 418 (1160).
- 22 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 416, 418, 419, 426, 427 (tümü 1160/1747).
- 23 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 583.
- 24 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 507 (1161/1748). Başlangıçta Rodos'un valisi Ali Paşa bu görev için düşünülmüşse de seyahat etmesi gereken mesafenin uzunluğu nedeniyle görev Ahmed Paşa'ya verilmiştir.
- 25 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 493, 501, 502 (tümü 1161/1748); 573 (1162/1749); 648, 649 (1163/1750). No. 649 Hüseyin Bey'i, "Katamışlı"lardan biri olarak niteler; ancak, ben bunun bir önceki emrin yanlış biçimde tekrarlanmış hali olduğunu düşünüyorum; bu emir, "Katamışlılar öldürüldü ve kaçtılar, daha sonra kaçanlar Haşâb Hüseyin Bey ve Abaza Mehmed Bey'di" demektedir. Eski defterdar Abaza Mehmed Bey dışında, Haşâb'un diğer isyancı arkadaşları tahlıl ambarı müfettişi Osman Bey, Şarkıye valisi Halil Bey ve eski Müteferrika Baş Osman Bey'di.
- 26 Bu şiir, *Halifetü'l-rûsa*'da Ahmed Resmi Efendi tarafından alıntılanmıştır, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Halet efendi 597/1, 60v; ayrıca bkz. Norman Itzkowitz, "Mehmed Raghib Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vizier", doktora tezi, Princeton University (1958), s. 127. Ragıb'ın, Mısır'dan sonraki kariyeri için, bkz. aynı eserde s. 130 v.d. Aydın muassası, 18. yüzyılın başında, sorunlu olan bu bölgede düzenin sağlanması açısından önemliydi. Örneğin bkz. *Mühimme Defteri* 112, no. 58, 541, 791 (tümü 1113/1701); no. 853, 854, 877, 1014, 1315 (tümü 1114/1702).
- 27 Ebukoff Ahmed, 1754'te saray hazinedarı (*hazinedar-ı şehryar*) olmadan önce Mısır'da yaşamıştır. Bkz. 8. bölüm. Ragıb'ın Kızlar Ağası ile rekabeti için, bkz. Itzkowitz, "Mehmed Raghib Pasha," s. 142 v.d.

- 28 Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 7.
- 29 Fellah hanesi için bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 89-90.
- 30 Örneğin, Hasan Ağa Bilifya'nın memlûku Mustafa Bey Bilifya'nın memlûku İbrahim Bey Bilifya. Bkz. ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 508.
- 31 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 560.
- 32 *Mudarebe*'yle ilgili olarak bkz. A.L. Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam* (Princeton, 1970), bölüm 6; ve S. D. Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, 5 cilt (Berkeley and Los Angeles, 1967, 1971, 1978, 1983, 1988), c. I, s. 171 v.d.
- 33 Bunlar, İbrahim Bey ve Murad Beyler (1783-6, 1791-8) ve İsmail Bey ve Hasan Bey el-Ciddevi'dir (1786-91).
- 34 Bu ad, Arapça "kısa" anlamına gelecek şekilde *ميسر* olarak yazılmıştır. Ancak bu sıfat, Osman'ın iltizamını elinde tuttuğunu gösterecek şekilde, Güney Mısır'daki Kuseyr limanını da ifade ediyor olabilir. Kuseyr, 18. yüzyılın sonundaki kısa bir canlılık dönemi dışında, oldukça küçük bir ticari önem taşımıştır; bkz. Daniel Crecelius, "Some Remarks on the Importance of Qusayr in the Late Eighteenth Century," Middle East Studies Konferansı'nda sunulan bildiri, Baltimore, 1987. Ancak, Osman'ın böyle bir iltizama sahip olduğundan bahsedilmemektedir.
- 35 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 514.
- 36 Nadir istisnalardan biri de, Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'nın açıkça ortağı olan ve 1161/1748'de, Abdurrahman hacdayken bey yapılan Rıdvan Çavuş el-Kazdağlı'dır. Bkz. ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 538, 544.
- 37 Ahmed Çelebi (*Audeh*, s. 354), azeban Kâhya Yusuf'un oğlundan söz etmektedir; bu oğul, babası kendisini değil de, memlûkunu terfi ettirdiği için öfkelenerek yenilerle tarafına geçmiş, sonunda da Kasımi lideri İsmail Bey b. İvaz valiyi başvurunca azap ağası olmuştur.
- 38 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 531, 532 (her ikisi de 1162). Emirler, tüccarların hac harcamalarından yılda 100 Mısır kesesi almalarını emretmektedir.
- 39 Kırd, Arapça "maymun" anlamına gelmektedir. Hüseyin Bey'in sıfatı, Topkapı arşivlerindeki (E 1648/1773) 18. yüzyıl sonu Mısır beylerinin listesinde *Kış Kış* olarak geçmektedir. M. Münir Aktepe, Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi'nin tarihinin transkripsiyonunda seslemeyi *Keşkeş* olarak vermektedir. Kış, Farsça kanat tüyü, keş ise Türkçe kesilmiş süt demektir. Her ikisi de ayrıca satrançta "şah" anlamına gelebilir.
- 40 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 305. Kişkiş, sonunda, Bulut Kapan Ali Bey'in yandaşları tarafından öldürülmüştür. Ali Bey el-Gazzevi, Abdurrahman Kâhya el-Kazdağlı'ya düzenlediği suikastın ardından Gazze'ye sürülmüştür. Bkz. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 93-5.
- 41 Benzeri biçimde, İbrahim'in himayesinde bulunan çıraklar, 1754 yılında beş bey (sancak) ve yalnızca iki çavuştan oluşuyordu. Bkz. ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 572.
- 42 *Vatan-i aslî*; Kunt, "Ethnic-regional (Cins) Solidarity", s. 135'te böyle tanımlanmaktadır.
- 43 *Mühimme-i Mısır*, c. VI, no. 483, 434 (her ikisi de 1160/1747), Abdurrahman'ı şaki olarak zikreder, no. 587 (affedilişi, 1163/1750); ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 538, 553.
- 44 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 110.
- 45 Örneğin, Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 93; Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 38, 46.
- 46 El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 292. Mehmed Çorbacı'nın öldürülmesinin ardından Abaza Mehmed, Hüseyin Bey es-Sabunci'nin hanesine hizmet etmiştir.

- 47 David M. Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832* (New York, 1957), s. 11-22, 57-8, 69, 74, 105, 114-5, 139-42. Lang (s. 105), Batı Gürcistan'la yapılan köle ticaretinin 18. yüzyılın başında da arttığını belirtmektedir. Ayrıca bkz. W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People* (Londra, 1932; yeniden basım New York, 1971), s. 192, 282-3, 286-7.
- 48 Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 146.
- 49 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 55-6.
- 50 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 128.
- 51 Evliya Çelebi, *Narrative of Travels*, c. II, s. 55-6. 18. yüzyıl başına ait fermanlar bu grubu Katamişli taifesi olarak adlandırır. El-Ceberti, (*Acâib*, c. II, s. 49-50) Mehmed Bey Katamiş'in Gürcü olduğuna emindir.
- 52 Bu Hamza Bey, Hüseyin Bey el-Haşâb ile Mısır'dan kaçan, eski defterdar Mehmed Bey Abaza'nın memlûkuydu. Daha sonra Mehmed Bey Kahire'ye gizlice girmeye çalışmışsa da yakalanarak öldürülmüştür.
- 53 Ata binmede ve *furusiye* adı verilen diğer savaş sanatlarında gösterdikleri beceri nedeniyle birkaç ileri gelenden bahsedilmektedir, örneğin Hüseyin Bey Kışkış (bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 305.).
- 54 El-Kırd ile ilgili olarak el-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 158; es-Sabunci'yle ilgili ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 491, 546, 549-52 ve el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 116-8; Hamza Bey ve genel olarak Abaza hanesi için bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 533, 542-4, 559.
- 55 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 110. Ed-Damurdaşi (*Ed-dürre*, s. 581-2), Rıdvan'ın sancak ve *sarâc*'larının önce, Rıdvan'ın küşdaşı, *azaban* emin el-bahreyni ("iki denizin yöneticisi," liman gümrükleriyle ilgili bir görev), Çavuşan Kâhya'sı ile kaçan Süleyman Kâhya el-Celfî'nin tarafına geçtiklerini söyler.
- 56 Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 146.
- 57 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 467.
- 58 Volney, *Travels*, c. I, s. 107-9 ve dipnotu. Daniel Crecelius, Savary'nin Lusignan'dan faydalandığını ortaya koyar ve üç yazarın üçünün de anlattıklarını *Roots of Modern Egypt*, s. 40-1, n. 5'te över.
- 59 Fundıklılı, *Tarihi*, c. III, s. 99.
- 60 A.g.e. Ali Bey'le Rusya arasında bir ittifak, Voltaire ile Büyük Katherina arasındaki ünlü mektupların bazılarının konusudur. Bkz. W. F. Reddaway (ed.), *Documents of Catherine the Great: The Correspondance with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English Text of 1768*, yeniden basım (New York, 1971), s. 96, 143, 326.
- 61 Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity," s. 233-9.
- 62 Daniel Crecelius, "Russia's Relations with the Mamluk Beys of Egypt in the Eighteenth Century," Middle East Studies Association konferansında sunulan bildiri, Boston, 1986, s. 10-11. İbrahim ve Murad Beyler, Rusya ile bir ittifaka Ali Bey'den daha yakınlaşmışlardır. Bu tehlikeli flört, Osmanlıların 1786'da Mısır'a denizden bir çıkarma yapmalarına neden olmuştur.
- 63 Bkz. Holt, "Beylik," s. 225; Ayalon, "Studies in el-Ceberti," s. 316 v.d.
- 64 El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 192-4. Abdurrahman Ağa, 1746'nun bir bölümünde, Ali Bey Kahire'den sürüldüğünde, işinin başında değildi.

VI EVLİLİK ANLAŞMALARI VE KADINLARIN HANE İÇİNDEKİ ROLÜ

(Sayfa 127-146)

- 1 Bkz. Edouard de Zambau, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'islam* (Hanover, 1927), s. 164, 167. Hasan Paşa'nın karısı, erkek kardeşinin ikinci dönemini tamamladıktan sonra İstanbul'a tekrar çağrılmasını Hasan Paşa'nın ayarlaması için nüfuzunu kullanmıştır; bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 133-4. Bu tip bir evliliğin en ünlü örneği belki de, I. Süleyman'ın (1520-1566) kızı Mührimah'un, evliliğinden beş yıl sonra vezir-i azam olan, Rüstem Paşa'yla yaptığı evliliğidir. Bkz. Peirce, *The Imperial Harem*, s. 72, 76-7.
- 2 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, 204b-205a; *Ahbârü'n-nüvvâb*, 34a; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 171. 18. yüzyılın sonunda, eşraf hizbinden önemli bir Kahire hanesi olan Bekriler bu görevi elinde tutmuştur.
- 3 El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 158. El-Ceberti, yeni damat ve onun erkek kardeşlerinin, "Beşir Ağa Kızlar", yani Kızlar Ağası'nın azat edilmiş köleleri olduğunu söyler. Söz konusu haremağası, uzun süre yaşayan el-Hac Beşir'in halefi olarak 1746'dan 1752'ye kadar bu görevi yapan Moralı Beşir Ağa olabilir. Erkek kardeşlerin, Moralı Beşir'in öldürülmesinden sonra İstanbul'dan kaçmış olması muhtemeldir.
- 4 İsmail Bey için, bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 196; ve Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 45. Ebu ed-Dahab'la ilgili, bkz. Crecelius, *Roots of Modern Egypt*, s. 49-50 ve no. 22'deki kaynaklar.
- 5 El-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 52.
- 6 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 213; *Mühimme-i Mısır*, c. I, no. 409, 410, 412 (1127/1715).
- 7 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 470.
- 8 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 480.
- 9 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 326-7.
- 10 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 251.
- 11 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 423; ayrıca bkz. s. 282-3, s. 434.
- 12 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 282-4.
- 13 İvaz Bey'in 1711'de öldürülmesi, Osmanlı Mısır'ının ileri gelenlerinin tarihinde önemli bir olaydır. Bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 154-6; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 230; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 119-22; Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, 128a-146b.
- 14 Kocası, Çerkez Mehmed Bey'in mütteliklerinden birini aldıktan sonra Yusuf Bey el-Hain adıyla anılan, Yusuf Bey *zevc Hanım*'dır; bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 321. Diğer iki suikastçi de Yusuf Bey eş-Şereybi ve eski yeniçeri ağası Süleyman Ebu Difiye'dir.
- 15 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 377.
- 16 Bakınız yukarıdaki not 13; ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 225, 256, 264; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 276, 146-7, 301-2.
- 17 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 378. Mısır'ın asker nüfusu için sık olarak kullanılan *Guz* kelimesi, Osmanlıların ataları olan Türk boyu Oğuzlardan türemiş bir kelimedir.
- 18 Crecelius, "Russia's Relations with the Mamluk Beys of Egypt in the Eighteenth Century."
- 19 El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 344.

- 20 El-Ceberti, *Journal d'un notable du Caire durant l'expédition française, 1798-1801*, çev. Joseph Cuoq (Paris, 1979), s. 41-2, 56; ayrıca bkz. s. 123 ve aşağıdaki dipnot 30-31.
- 21 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 384. Ev, Süveyket Ufuf'da, sürgündeki Kızlar Ağası Yusuf Ağa'nın (1671-87) eviydi.
- 22 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 437, 566.
- 23 El-Ceberti'ye göre (*Acâib*, c. I, s. 276), İbrahim Bey Ebu Şeneb, 1718'de öldüğünde 92 yaşındaydı. Karısının yaşıyla ilgili bilgiye sahip değiliz.
- 24 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 263.
- 25 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 239.
- 26 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 437; el-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 130.
- 27 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 414.
- 28 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 256.
- 29 Murad'ın ilk karısı, Kasımî hizibinden geriye kalanlardan biri ve Bulut Kapan Ali Bey'in düşmanı olan Salih Bey'in dul eşiydi. El-Ceberti'de, *Journal*, s. 327'de Murad'ın ölümü üzerine yazılmış biyografiye bkz.
- 30 El-Ceberti, *Journal*, s. 238. Murad, Fransızlarla şeyh arasında arabuluculuk yapması için kendi hanesinden bir kâşif göndermiş ve ev şeyhe geri verilmiştir.
- 31 El-Ceberti, *Journal*, s. 308, 315, 350.

VII MÜLK VE TİCARİ ORTAKLIKLAR (Sayfa 147-162)

- 1 Bu konularla ilgili olarak, bkz. 2. bölüm; 4. bölüm ve André Raymond, "Soldiers in Trade," s. 19-20, 27-8.
- 2 Ayalon David, "Studies in al-Jabarti," 2. bölüm, s. 293-7.
- 3 1795'te, İbrahim Bey el-Kebir Özbekiye'deki evinde, Kahire'nin dini ve askeri liderlerinin katıldığı, popüler bir protestoyu sona erdiren anlaşmayı ilan ettiği bir divan toplamıştır. Bkz. El-Ceberti, *Acâib*, c. IV, s. 255-7.
- 4 El-Ceberti, *Acâib*, c. IV, s. 305.
- 5 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 218.
- 6 El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 111.
- 7 El-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 281.
- 8 Bu noktayla ilgili, bkz. Pierce, *The Imperial Harem*, s. 119-25. Sultanın eşlerinin ve oğullarının Topkapı Sarayı'nda kalmaya başlaması I. Süleyman döneminde olmuştur.
- 9 Ahmed Çelebi, *Audeh*, s. 146.
- 10 André Raymond, "Soldiers in Trade", s. 27.
- 11 Raymond, "Soldiers in trade", s. 21.
- 12 Jane Hathaway, "The Wealth of an Exiled Ottoman Eunuch in Egypt: The Waqf Inventory of Abbas Agha," *JESHO* 37 (1994), s. 303, n. 45 ve s. 307.
- 13 Raymond, "Essai de géographie," s. 65-73; Raymond, "Soldiers in Trade," s. 27.
- 14 Raymond, "Essai de géographie," s. 65 v.d.
- 15 Örneğin, André Raymond, "Essai de géographie," s. 73 v.d.
- 16 Raymond, "Essai de géographie," s. 78 v.d.; Behrens-Abouseif, *Azbakiyya and its Environs*, s. 72.
- 17 Bu noktayla ilgili, bkz. 4. bölüm.

18. yüzyıl sonu ileri gelenlerinin "yerli" tüccar nüfustan ayrılmış olduğunu söyleyen Raymond bu durumu abartmışa benzemektedir; bkz. "Soldiers in Trade", s. 34.
- Kahire'de bir halk ayaklanması için bkz. Gabriel Baer, "Popular Revolt in Ottoman Cairo," *Der Islam* 54 (1977), s. 213-42; Raymond, *Artisans et commerçants*, c. II, s. 432.
- Behrens-Abouseif, Azbakiyya and its Environs*, s. 55-8, 114-16.
- Diyarî'l-küfr*, Ahmed Çelebi'de Kafkasları anlatmak üzere kullanılmıştır, *Avdeh*, s. 482.
- Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 168.
- Örneğin, ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 499, 553-4.
- Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 271, 282. Bu olayı anlatan vakayinamelerin analizi için, bkz. Hathaway, "Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes," s. 66.
- Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 251. Bu eşya, s. 499'da, Osman Bey Zülfikâr'ın evindeki eşyaya şüphe uyandıracak biçimde benzetilmektedir.
- Raymond, "Essai de géographie," s. 83-4. Örnekler için, bkz. Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 587 (Hasan Ağa Bilifiya); el-Ceberti, *Acâib*, c. IV, s. 85 (Şeyh Hasan el-Kefrevi).
- Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 218.
- Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 456.
- Maliyeden Müdevver 1350 (1134-5/1721-3); Pococke, *A Description of the East*, c. I, s. 164.
- İngiliz ilahiyat bilimcisi Richard Pococke, Uşmuneyn vilayetindeki Melevi köyünün, "dokuz köyün başı olduğunu, Mekke'ye ait küçük bir yönetim birimi oluşturduğunu ve Emir Hacca tabi olduğunu" belirtmektedir (*Travels of Richard Pococke*, s. 60).
- Mühimme-i Mısır*, c. V, no. 18 (1146/1733-4) Ayrıca bkz. bölüm 8, not 58.
- El-Ceberti, *Journal*, s. 238.
- Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 293. Ayrıca bkz. Hathaway, "The Role of the Kızlar Ağa-sı," s. 156-7.
- Örneğin bkz. el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 169a v.d.
- Sabuncularla ilgili, bkz. 3. bölüm, not 29; Manavlar ve Fellahlarla ilgili, bkz. 4. bölüm, not 5.
- Bkz. 5. bölüm.
- Bkz. 4. bölüm.
- Bkz. 4. bölüm.
- Bkz. 5. bölüm, not 32.
- Raymond, *Artisans et commerçants*, c. III, s. 427-8'de alıntılanmaktadır.
- Vekâlet ve kayseriye* kelimelerinin ikisi de depo kelimesi yerine kullanılabilmekle birlikte, *kayseriye* ayrıca, Türkçe bir kelime olan bedestenle kabaca eşanlamlı olmak üzere, lüks malların satıldığı pazar yerini ifade etmek için de kullanılıyordu. Terminolojinin irdelenmesiyle ilgili, bkz. Raymond, *Artisans et commerçants*, c. I, s. 254-63.
- Örneğin, Abbas Ağa'nun keten ve kahve *vekâlet*'leri ile er-Reşid'de Hafız Ahmed Paşa'nun (1591-5) sahibi olduğu kahvehane. Bu yapılarla ilgili, bkz. aşağıdaki not 43; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 123; Mehmmet Abdülmuti el-İshaki, *Kitâb-i ahbârî'l-üvel fi men tasarrufa fi Mısır min erbâbi'd-düvel*, Kahire, 1887, s. 163.
- Abbas Ağa'nun yapılarıyla ilgili, bkz. Hathaway, "The Wealth and Influence of an Exiled Ottoman Eunuch in Egypt," s. 303, 307.
- Crecelius Daniel, "The Waqf of Muhammad Bey Abu el-Dhahab in Historical Perspective," *IJMES* 23 (1991), s. 59-60.
- Böylelikle, Mehmed Bey Ebu eş-Şahab, kendi medresesine kaynak sağlamak için Ali Bey'in *kayseriye*'sinden gelen kiralrı kullanmıştır. Bkz. Crecelius, "The Waqf of Muhammad Bey," s. 60.

- 46 Ralph S. Hattox, *Coffee and Coffeehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East* (Seattle ve Londra, 1985), s. 11 v.d., 73-7.
- 47 Bkz. 3. bölüm, not 14.
- 48 Bkz. 4. bölüm ve 5. bölüm.
- 49 Raymond, *Artisans et commerçants*, c. I, s. 177'de alıntılanmaktadır.
- 50 Hint gemileri ve Hicaz'a yapılan Hint ticaretiyle ilgili, bkz. *Mühimme-i Mısır*, c. IV, no. 495 (1144/1731); c. VI, no. 26 (1158/1745); Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, s. 163, 165-6. Murad Bey'in projesiyle ilgili, bkz. el-Ceberti, *Acâib*, c. III, s. 298.
- 51 Bkz. Tuchscherer, "Pélerinage," s. 162, 172.
- 52 Abdurrahman'ın mirasıyla ilgili, bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 437.
- 53 İpeğin bu kullanımı için bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, c. I, s. 222, 454.
- 54 Bu, Hicaz'ın 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında neden popüler bir sürgün yeri olduğunu kısmen açıklayabilir. Kazdağlı hanesinin kurucusu Mustafa Kâhya ve Abdurrahman Kâhya'nın ikisi de buraya sürülmüşlerdi. Ancak, 18. yüzyılın sonunda ileri gelenler de Yukarı Mısır'a sığınma eğilimi göstermişlerdir.
- 55 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 560, 577.
- 56 Bkz. 5. bölüm, not 32.
- 57 Bunlarla ilgili, bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 560-1; el-Ceberti, *Acâib*, c. II, s. 92 v.d.
- 58 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 577-81.
- 59 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 589. Ayrıca bkz. 4. bölüm, not 102, genel olarak kahve tüccarlarının zenginliğiyle ilgili bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, s. 170.
- 60 Bkz. 4. bölüm, not 102.
- 61 Raymond, *Artisans et commerçants*, c. I, s. 156. Ayrıca bkz. 3. bölüm, not 33.

VIII KAZDAĞLILAR VE KIZLAR AĞASI (Sayfa 163-193)

- 1 Bu noktalarla ilgili, bkz. Norman Penzer, *The Harem* (Londra, 1936; yeniden basım 1965), s. 161-7.
- 2 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 173-9.
- 3 P.S. Girard, *Description de l'Egypte*, c. XVII, *Mémoire sur l'agriculture, l'industrie, et le commerce de l'Egypte*, 2. basım (Paris, 1824), s. 278-96; H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Middle East*, 1. cilt, 2. bölüm (Londra, 1950-7), 1. bölüm, *Islamic Society in the Eighteenth Century*, s. 305, dipnot 3.
- 4 Stanford Shaw'un, *Financial and Administrative Organization*, s. 41-5'teki ayrıntılı terminolojik çözümlemesine rağmen, başlıklar oldukça değişken görünmektedir.
- 5 Shaw, *Financial and Administrative Organization*, s. 269-70. Shaw, ayrıca, II. Ahmed'in (1691-5) kurduğu bir vakıftan söz etmektedir; ancak bu vakıf ne vakayiname-lerde ne de mühimmenin *Evkafı'l-Harameyn* kayıtlarında yer almaktadır. İ. H. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri* (Ankara, 1972), s. 15, yalnızca memlûk Hasekiye-i Atık ve *Deşîetü'l-Kubra*; *Deşîetü'l-Sugra* ya da Muhammedîye ve Harameyn'i belirtmektedir. Ayrıca bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, s. 80, 90.
- 6 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 4 cilt, (İstanbul, A.H. 1308), c. III, s. 113. Harem-ağalarıyla ilgili tüm temel biyografik bilgiler bu kaynaktır.
- 7 Shaw'a göre, Keşide'nin manası, "Sultana Mısır'da hizmet eden Osmanlı görevlilerine hizmet verirdi" (*Financial and Administrative Organization*, s. 202) Ancak, bun-

- ların işlevleri daha karmaşık gibi görünmektedir. Keşide içinde yer alan sarayın harca-
mağaları savaş gücü olarak bir araya gelebiliyor gibidir. Bu nedenle Kızlar Ağası,
1659'da Mehmed Bey el-Fakari'ye karşı girişilen seferde beyler, ağalar ve ümera-i Çe-
rakise'yle birlikte yer almış ve daha sonra beyleri, *mahmil'e* eşlik eden geçit törenin-
de at üstünde izlemiştir. (el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 169, 170).
- 8 Topkapı D 7657 (tarihsiz). Bu belgenin ayrıntılı bir analizi için, bkz. Hathaway, "The
Wealth and Influence of an Exiled Ottoman Eunuch in Egypt."
- 9 Garbiye'deki Minyat Cafer ve Şübra Basyun; Şarkıye'deki Zifta ve Mit Gern ve Kal-
yup'taki Harab Fazara, Bahada ve Minyat. Bu bölgeler, Halm, *Agypten* ve Carl Petry, *The
Civilian Elite of Cairo in the Latter Middle Ages* (Princeton, 1981) içinde tanımlanmıştır.
- 10 Cairo Geniza'dan anlaşıldığı üzere, *kayseriye*, Mısır'da genel bir uygulama olarak *sin*
ile yazılır. Bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, c. I, s. 194.
- 11 Bu kullanım Goiten, *A Mediterranean Society*, c. I, s.187'de irdelenmektedir.
- 12 Bulak'ın keten vekâlet'i Hafız Ahmed Paşa tarafından hac yolundaki bir kuyuyu des-
teklemek için vakfedilmiş olduğundan, bu tanımlama biraz sorunludur. Bkz. Ahmed
Çelebi, *Avdeh*, s. 123.
- 13 Goitein, *A Mediterranean Society*, c. I, s. 105; Girard, *Mémoire*, s. 99 v.d.
- 14 Goitein'in mikrofilm çekilmiş kartları (Princeton University), bir Geniza belgesinde
retba kelimesinin bol bir giysi (tevb) *makşure retba* tanımlamak için kullanıldığını
söylemektedir.
- 15 Mühimme Defteri 110, no. 947 (Cumaze başı II 1109/1698), bu kitapların kütüpha-
nenin (kitabthane) bir parçası olduğunu onaylamaktadır. Bu belge ayrıca, Mısır'ın es-
ki valisi İsmail Paşa'nın (1694-7) vakıf mallarının bir bölümünün kanunsuz bir şekil-
de sattığını da ortaya koymaktadır.
- 16 Örneğin, bkz. Barnette Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*
(New York, 1951) s. 94 v.d.; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*
(Londra, 1668; yeniden basım New York, 1971), s. 32.
- 17 Hüseyniye ve civarı öncelikle, Osmanlıların erken döneminde oldukça etkili olan Gül-
şeni ve Demirdaşı mezhepleri ile Halveti tarikatının çeşitli kollarının merkeziydi. 18.
yüzyılda, Hüseyniye meşhedi, Hüseyniye kasaplarının hâkim olduğu Bayyumiye tari-
katının dini merasim merkeziydi. Bkz. Ernst Bannerth, "La Khalwatiyya en Egypte:
Quelques aspects de la vie d'un confrérie," *MIDEO* 8 (1964-6), 1-74; B. G. Martin,
"A Short History of the Khalwati Order of Dervishes," Nikki R. Keddie (ed.), *Scho-
lars, Saints, and Sufis* (Berkeley, Los Angeles, ve Londra, 1972) içinde.
- 18 Ortaklığın bu biçimi için, bkz. Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam*,
6. bölüm; ve Goitein, *A Mediterranean Society*, c. I, s. 171 v.d. Ayrıca bkz. 5. bölüm,
not 32.
- 19 Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 290.
- 20 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 185.
- 21 Bkz. 3. bölüm. Tam aksine 1737-8 maaş kayıtları Kızlar Ağası'nun sadece iki tabii ol-
duğunu gösterir.
- 22 Bkz. 3. bölüm.
- 23 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 230; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 192; ed-Damurda-
şi, *Ed-dürre*, s. 17-19; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 77.
- 24 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 219.
- 25 Ed-Damurdaşi, Hasan Ağa Bilifya ve damadı İsmail Bey'in Mustafa Bey için, Vali Hü-
seyin Paşa nezdinde aracılık ettiklerini ve Mustafa için Circa valiliğini elde ettiklerini
anlatmaktadır. (*Ed-dürre*, s. 58-9).

- 26 Ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 322. Ayrıca bkz. el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 219. *Hikr* ile ilgili bkz. Bedr ve Crecelius, "The *Wakfs* of Shahn Ahmad Agha," s. 92, n. 73.
- 27 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 213a.
- 28 Tersine Kızlar Ağası görevinden alındığında, Suveyket Uşfur'daki evi de dahil olmak üzere mülküne el konmuştu. Kahire'ye sürgün olarak vardığında, vekili Ahmed Ağa evini validen geri almıştır. Bkz. el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 220 ve 222; *Ahbârü'n-nüvvâb*, s. 40; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 181-2.
- 29 Mühimme Defteri 99, no. 491 (Recep ortası 1101/1690) Mustafa Bey'den Yusuf Ağa'nın vekili olarak bahsetmektedir. El-Hac Beşir Ağa'nın vekili olarak, Mustafa Bey, İstanbul'a kaçarak el-Hac Beşir Ağa'nın yardımını istediği Kasımi Abdurrahman Bey Delce'nin Mısır'daki topraklarının mutasarrıfı yani yöneticisi olmuştur. Bkz. ed-Damurdaşı, *Ed-dürre*, s. 293; *Mühimme-i Mısır*, c. IV, no. 8 (1139/1726-7); Hathaway, "The Role of the Kızlar Ağası," s. 149.
- 30 *Mühimme-i Mısır*, c. I, no. 447 (1128/1716), 471 (1129/1717).
- 31 *Mühimme-i Mısır*, c. IV, no. 514 (1145/1732-3); c. V, no. 44, 56 (1146/1733). Tuhaf biçimde, c. V, no. 56, Mehmed'den, imparatorluğa erzak sağlayan kişi olan *vekil haric* olarak söz etmektedir. Belki de, bu fermanı kopya ederek yazan kişi, Mehmed Ağa'yı, c. V, no. 11'de eski *vekil haric* olarak zikredilen Mehmed Bey Katamiş'le karıştırmıştır.
- 32 Delta köylerinin yedisi Garbiye'de, biri Mansure'de, ikisi Kalyub'da, üçü Minufiye'de, biri Şarkiye'de ve biri (muhtemelen iki) Buhayra'dadır; Yukarı Mısır köylerinden dördü el-Bahnasa'da, biri (muhtemelen ikisi) Gize'de ve biri de Feyyum'dadır. Topkapı D2520/1-3.
- 33 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 204, 205; *Aharü'n-nüvvâb*, s. 34; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 171. Bu komutanlar sınıfı yeniçeri başçavuşunun ve azeban kâhyasının daha sonra kazanacağı önemin habercisidir.
- 34 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 203.
- 35 *Sihrü'n-nakib* ya da *Nakib damadı*, Peygamberin soyundan gelenlerin başının, yani *nakibü'l-esrâf*'ın damadı demektir.
- 36 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, Mehmed Paşa'nın adamı Kenan Efendi'den söz etmektedir. Kenan, bir mal varlığı davasıyla ilgili Kahire şer'iye kayıtlarında Musli Ağa'nın vekili olarak yer almaktadır (Topkapı E 7900, 1080/1669-70), bu da Kenan'ın, Musli'nin ölümüyle onun mülküne el koyduğunu göstermektedir.
- 37 Karakaş Ali Paşa, Kenan'ı ölüm döşeğinde kaymakam yapmıştır (el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 203b; *Ahbârü'n-nüvvâb*, s. 33; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 169). Ayrıca, Karakaş Ali'nin, Kenan'ın akıl hocası Şehsüvaroğlu Mehmed Paşa'nın mezarı yakınlarına gömülmüş olması da önemli görünmektedir.
- 38 Karakaş Ali'nin vezir olması ve dolayısıyla kançılarının yanında olma olasılığına karşın, Bostancı İbrahim, sultana en yakın askeri gruplardan biri olan saray bostancılarındandı. Bkz. *Eİ²*, İ. H. Uzunçarşılı, "Bostancı" maddesi.
- 39 Pococke, *A Description of the East*, c. I, s. 166-7.
- 40 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 159'da, yeniçeri Ağası İbrahim, kendisinin sultanın sarayından geldiğini söyler. Bu yeniçeri ağası, Ebu Nur Mehmed Paşa (1063-6/1653-6) tarafından restore edilen, Ukba b. Amr mezar külliyesinin ve Eski Kahire'nin güneyinde, Kadem en-Nabi yakınlarındaki, Melek İbrahim Paşa (1071-4/1661-4) tarafından inşa edilen bir tekkenin denetçiliğine atanmıştı. Bkz. el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 157; *Ahbârü'n-nüvvâb*, s. 26.
- 41 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 215; Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, s. 96. Bu köyler, Uşmumeyn'deki Melevi ve ona bağlı olanlarla (el-Hallak ve Abdülkerim, *tevabi'de*)

ve Garbiye'deki Birma, Tataya ve el-Caferiye'dir. Ayrıca Topkapı E33 altındaki seriye bkz. *Ahbârü'n-nüvvâb* ve Ahmed Çelebi (*Avdeh*, s. 176) vakıftan kısaca bahsetmektedir; bunlar, Gülnüş Emetullah hüküm süren sultanın hasekisi olduğundan vakıftan Hasekiye vakfı olarak söz etmektedirler.

- 42 Örneğin, bkz. Topkapı E33/16, 3. paragraf, 1. satır'a bkz. Yusuf Bey, 1108-10/1696-8 (Topkapı E33/31) ve 1113/1701-2(E33/22) de nazır, 1111/1699 (E 33/19)'da ise eski nazır olarak geçmektedir. Diğer imparatorluk vakıfları söz konusu olduğunda, Kızlar Ağası, İstanbul'daki görevindeyken nazırlık görevini de üstleniyordu. Yerel ileri gelenler, yerel nazırlar ya da mütevelliler olarak görev yapıyordu; bu terimler bazen birbiri yerine kullanılabiliyordu. *Şeyhül-harem*'in görevleriyle ilgili, bkz. Faroqi, *Pilgrims and Sultans*, s. 153-4.
- 43 Zülfikâr: Topkapı E 33/9 (1093/1682 tarihli ancak 1091/1680 tarihli harcamaları da içeriyor), E 33/14 (1094/1683); İbrahim: E 33/19 (1117/1699-1700'de eski nazır olarak adı geçiyor); Eyüp: E 33/23 (eski nazır 1116/1704); Kaymaz: E 33/23 (1116 görev yapmakta olan nazır). E33/22 (1113/1701-2)'ye 1116 tarihli bir ekte, Eyüp, 1115-6 itibariyle Yusuf Ağa'nın faizini ele geçirmektedir. Muhtemelen bu yıl boyunca nazırdı. Zülfikâr Bey, 18. yüzyıl hamisi Osman Bey Zülfikâr'la karıştırmamalıdır. Fakari silsilesi, yalnızca 1123/1711 (E 33/31) tarihinde Kasım İsmail Bey b. İvaz tarafından bozulmaktadır.
- 44 Eyüp Bey Derviş Bey'in tabisiydi.
- 45 Yusuf, ilk kez II. Mustafa'nın ilk vezir-i azamı Elmas Mehmed Paşa'nın (1695-8) altında nazır olarak belirtilmektedir.
- 46 El-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 226; *Ahbârü'n-nüvvâb*, s. 42; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 187; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 75. Bu değişiklik, Rebi II 1103/Aralık 1691'de gerçekleşmiştir. Yeniçeri kâhyasına Muhammediye vakfının denetiminin 1670'te ya da sonraki bir dönemde verilip verilmediği açık değildir.
- 47 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 112-13; el-Ceberti, *Acâib*, c. I, s. 230; el-Hallak, *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, s. 225 v.d.; *Ahbârü'n-nüvvâb*, s. 38 v.d.; Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 182; Abdülkerim, *Tarih-i Mısır*, s. 98 v.d.
- 48 *Mühimme-i Mısır*, c. III, no. 222 (1720'ler), bu izlenimi vermektedir. Ancak, c. IV, no. 26, Cidde'de yerleşik olması nedeniyle yalnızca "o bölgenin" nazırı olabilmesine rağmen, 1135-6/1723-4 yılları için İbrahim Efendi'yi Valide Vakfı'nın nazırı olarak belirtmektedir.
- 49 Topkapı E 5211/22 (Zilkade ortası 1110/Haziran 1699). Her iki alayın *kâhya el-vaktı*'ları da önem kazanmıştır.
- 50 Hüseyin Köprülü'nün reformları için, bkz. Lewis V. Thomas, *A Study of Naima*, ed. Norman Itzkowitz (New York, 1972), s. 66-82.
- 51 Bu bölgenin kontrolü şüphesiz ki, bölgedeki bedeviler üzerinde nüfuz sahibi olma anlamına geliyordu. Bu, belki de Hasan Ağa'nın neden bazen "Şeyh Nisf Sa'd" olarak, yani Fakarilerin tarafında olan bir bedevi grubuna referansla anıldığını açıklar. Bkz. Örneğin, ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 12.
- 52 Uzun yıllar defterdarlık görevi yapan ve Hasan Ağa'nın damadı olan İsmail Bey en belirgin örnektir. İsmail'in Hasan'la ittifakı, Hasan onu ağalıktan beyliğe terfi ettirdiği için İsmail'in güç sahibi olmasından önceye dayanır.
- 53 Maliyeden Müdevver 1350 (1134-5).
- 54 Bkz. Hathaway, "The Role of the Kızlar Ağası," s. 154-7.
- 55 Hümaye uygulamasının tanımı için, bkz. André Raymond, *Artisans et commerçants*, c. II, s. 688-92; Raymond, "Soldiers in Trade", s. 18, 23. Yeniçerilerin gümrükteki rolü için bkz. Raymond, *Artisans et commerçants*, c. II, s. 618-28.

- 56 Bkz. 4. bölüm.
- 57 1710 tarihinde, Çerkez kuvvetinin ağalığından beyliğe terfi ettirilmişti. Bkz. ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 135.
- 58 *Mühimme-i Mısır*, c. V, no. 18 (1146/1733-4) Bu taraf tutmanın, Mustafa Bey'in hazine serdan, yani Mısır gelirlerini her yıl İstanbul'a götüren kişi olmasıyla ilgisi olabilir de olmayabilir de.
- 59 1740'ların başında ya zan Richard Pococke, Uşmuneyn vilayetindeki Melevi merkezli benzeri bir köy topluluğundan bahsetmektedir. Bkz. 7. bölüm, not 30.
- 60 Ed-Damurdaşi, *Ed-dürre*, s. 407.
- 61 Bu noktayla ilgili olarak, bkz. Ayalon, *L'esclavage du mamelouk*, s. 25 v.d.; Ayalon, "Studies in el-Ceberti," s. 275-6. Ayalon'a göre seyyid, Memlük Sultanlığı'nda az kulanılan bir tabirdi ama Osmanlılar döneminde çok daha yaygın bir hale gelmişti.
- 62 Topkapı D 2520/1 (1159).
- 63 Tuchscherer, "Pélerinage," s. 157, no. 10.
- 64 El-Ceberti'ye göre (*Acâib*, c. I, s. 233-4), 1119/1707'de öldü.
- 65 İnfazının arkasında yatan nedenlerle ilgili, bkz. Ahmed Resmi Efendi, *Hamilet ül-Kübera*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Esat Efendi 2258/I, s. 11 v.d.
- 66 Bkz. bu bölümde not 3.
- 67 *Sicill-i Osmani*, Kızlar Ağalarının saraydaki görevlerine ne zaman başladığını hatta ilk önemli görevlerine ne zaman atandıklarını nadiren belirttiğinden, Üçüncü Beşir'in saraya ne zaman geldiğini öğrenme konusunda *Sicill-i Osmani*'den fazla bir bilgi edilemez.
- 68 Raymond, "Essai de géographie," s. 73 v.d.; Behrens-Abouseif, *Özbekiye and its Environs*, s. 72-3.
- 69 *Mühimme-i Mısır*, c. VII, no. 405, 411, 442, 450, 455 (tümü 1171/1758).
- 70 İstisnalar genellikle 1720'lerde, Kasım rakipler İsmail Bey b. İvaz ve Çerkez Mehmed Bey'in en şaşaalı dönemlerini yaşadıkları sırada gerçekleşmiştir. Ancak el-Hac Beşir Ağa'nın, İbn İvaz'a destek verdiğine dair bazı kanıtlar vardır. Bkz. Ahmed Çelebi, *Avdeh*, s. 344.

SONUÇ

(Sayfa 195-205)

- 1 Ancak, Bağdat ve Cezayir özellikle ilginç örneklerdir: Mısır'ın arasında salındığı iki uç noktayı temsil ederler. Bu noktalardan biri Gürcü memlûkların diğeri ise Anadolu yeniçerilerin hâkim olduğu toplumlardır. Ancak, her ikisi de, muhtemelen Mısır'ın merkezle bütünleştiği ölçüde bütünleşmemiş, yarı-bağımsız cephe eyaletleriydi. 18. yüzyıl Tunus'u ise, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başı Mısır'ına çok daha yakın olan karışık bir askeri topluluk özelliği göstermektedir. Örneğin, bkz. Brown, *Ahmed Bey*, 2. bölüm.
- 2 Bkz. 2. bölüm, not 10 ve 30.
- 3 Piterberg, "Formation of an Ottoman Egyptian Elite", s. 282 ve dipnot 41, Ahmed Paşa (Cezzar)'ı alıntılar: *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century: The Nizâm-nâme-i Mısır of Cezzar Ahmed Pasha*, yayına hazırlayan ve çeviren Stanford J. Shaw (Cambridge, MA, 1962). Piterberg, yalnızca memlûklardan oluşma durumunu ispatlamak için bu alıntıyı kullanırken, bu olağanüstü, etnik açıdan tek olma durumunu, tuhaf biçimde, pek dikkate almamaktadır.

- 4 Afrasiyab'la ilgili, bkz. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s. 134; Fenerlilerle ilgili, bkz. William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800* (Chicago ve Londra, 1964) s. 107-10, 140-1, 173-6. Şu anda, nostaljinin bu politik kullanımıyla ilgili bir araştırma sürdürmekteyim.
- 5 Ancak, bu sorun, A. A. Abdürrahim, Daniel Cröcelius ve Abdülvahab Bekr'in daha önceki dönemle ilgili vakayınameleri yayımlama çabalarıyla çözüm bulmaktadır.
- 6 Bu tam da Ayalon'un "Studies in al-Jabarti"deki yöntemidir. Aynı taktiğin bu kadar bariz olmayan bir kullanımı Winter'm, "Turks, Arabs and Mamluks" eserinde görülebilir, s. 117 v. d.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver, 287, 1350, 2641, 3109, 3678, 4414, 4465, 4787, 4848, 5593, 6783, 6787, 7069, 17764. Askeri maaş kayıtları, toprak gelirleri kayıtları, 1077-1159/1666-1746.
- İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri no. 6, 29, 89-115, 984-1120/1576-1708.
- İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme-i Mısır*, I-VII. Ciltler, 1119-1174/1707-1761.
- İstanbul, Topkapı Sarayı Arşivleri, D 1943; 2520/1-5; 2543; 2983; 2984; 3090; 3887/1, 3; 4641; 5223/1; 5599; 5698; 5909; 6946; 7187; 7244/2; 7450/1-3; 7488; 7657; 7662; 9701; E 33/9, 14, 16, 22-24, 31, 37; 578; 1648/1-2; 1709; 2066; 2519; 2742; 4787; 5207/67; 5211/22; 5215/27-28; 5638; 6746/1-2; 7832/1-5; 7900; 7901/3; 8616/13-15, 22, 56-58; 9183/1-2; 11264; 11648. Kızlar Ağası ve *Evkafü'l-Harameyn*'le ilgili kayıt ve fermanlar ve Ragıp Paşa ve Bulut Kapan Ali Bey'le ilgili fermanlar ve ağa ve beylerin listeleri, 1031-1203/1622.

Birincil kaynaklar ve seyahatnameler

- Abdülkerim b. Abdurrahman, *Tarih-i Mısır*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Hekimoğlu Ali Paşa 705.
- Aluned Çelebi b. Abdülgani, *Avdehü'l-ishârât fi men teveللâ Mısre'l-Kahire mine'l-vüzerâ ve'l-bâşât*, ed. A. A. Abdürrahim, Kahire, 1978.
- Ahmed Paşa (Cezzar), *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century: The Nizamname-i Mısır of Cezzar Ahmed Pasha*, ed. ve çeviri Stanford J. Shaw, Cambridge, MA, 1962.
- Aluned Resmî Efendi, *Halifetü'r-ruşsa*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Halet Efendi 597/1.
- *Hamiletü'l-kübera*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Halet Efendi 597/2, MS Esat Efendi 2258/1.
- Anonim, *Abbârü'n-nuvebâ min devletü'l-osman min hin istevlâ aleyhi's-sultan Selim Han*, İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, MS Hazine 1623.
- Anonim, *Nisbe şerife ve risâle münife teştemel ala zıkr nesebü'l-çerâk min Kureys*, Princeton University Kütüphanesi, Garrett Manuscript Collection, MS 186H.
- El-Ceberti, Abdurrahman b. Hasan, *Acâibü'l-âsâr fi't-terâcîm ve'l-abbâr*, 7 cilt, Kahire, 1958-67.
- *Journal d'un notable du Caire durant l'expédition française, 1798-1801*, çev. Joseph Cuq, Paris, 1979.
- “The Wealth and Influence of an Exiled Ottoman Eunuch in Egypt: The Waqf Inventory of Abbas Agha”, *JESHO* 37 (1994), 293-317.
- Ed-Damurdaşı, Ahmed Kethüda azeban, *Al-Damurdashi's Chronicle of Egypt, 1688-1737: Ed-dürre el-musâna fi abbâr el-kinâna*, ed. ve çeviri Abdülvahab Bekr ve Daniel Crecelius, Leiden, 1991.
- *Ed-dürre el-musâna fi abbâr el-kinâna*, Londra, British Museum, MS Or. 1073-4.
- El-Hallak, Mehmed b. Yusuf, *Tarih-i Mısır-i Kahire*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. Y. 628.
- El-Haşâb, İsmail, *Tezkire li-ehl el-basâ'ir ve'l-absâr vecchi'l-ihlisâr*, Paris, Bibliothèque Nationale, MS Arabe, 1858.

- El-Kinali, el-Hac Mustafa b. el-Hac İbrahim, *Tarih-i Vakayi Mısre'l-Kahire kinana ismuhu teâlâ fi arzihî min azlân es-sultan Mehmed han ve's-sultan Mahmud Han*, Kahire, Darü'l-Kutub Elyazmaları bölümü, Mikrofilm No. 27970.
- El-Mevzevi, Şemseddin Abdüssamed, *Duhûlû'l-Osmaniyyân el-avvel ile'l-Yemen*, ed. Abdulah Muhammed el-Habeşi, Beyrut, 1986.
- Eş-Şerkevi Abdullah, *Tuhfetü'n-nâzirîn men veliya Mısır mine'l-vülât ve's-selâtin*, el-İshaki'nin *Akharü'l-ıvel'inin* derkenarında. Kahire, 1887.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, ed. Ahmed Cevdet, 10 cilt, İstanbul, 1888-1938.
- *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa*, çev. Josef von Hammer-Purgstall, Londra, 1834.
- Girard, P. S., *Mémoire sur l'agriculture, l'industrie et le commerce de l'Egypte, Description de l'Egypte*, c. XVII, Commission de Monuments de l'Egypte (Fransa) tarafından derlenmiş, 2. basım, Paris, 1824.
- İbn Abi es-Surur, Şemseddin Muhammed el-Bekri es-Siddiki, *Er-revde ez-musâna fi abbârü'l-kinâna*'nın kısaltılmışı, Kahire, Darü'l-Kutub Elyazmaları Bölümü, Mikrofilm No. 1640, sayfa numarası verilmemiştir.
- İbn Battuta, Abdullah Muhammed b. İbrahim, *Rihle İbn Battuta*, Kerem el-Bustani'nin girişiyle, Beyrut, 1964.
- İbn İyas, Muhammed b. Ahmed, *An Account of the Ottoman Conquest of Egypt in the Year A.H. 922 (A.D. 1516)*, çev. W. H. Salmon, Londra, 1921.
- *Bedâiü'z-zuhûr fi vakayi'd-duhûr*, Kahire, 1920.
- *Journal d'un bourgeois du Caire*, çev. Gaston Wiet, 2 cilt, Paris, 1955.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zûnun an esami el-kütüb ve'l-finân*, 3 cilt, Tahran, 1967.
- Lane, Edward W., *Cairo Fifty Years Ago*, ed. Stanley Lane-Poole, Londra, 1896.
- *Manners and Customs of the Modern Egyptians*, M. Saadeddin'in girişiyle, 2 cilt, Londra, 1908; yeni basım 1954.
- "The Historian al-Jabarti", Bernard Lewis ve P. M. Holt (ed.), *Historians of the Middle East, Historical Writing On the Peoples of Asia*, c. IV, Londra, 1962.
- Abu-Lughod, Janet L., *Cairo: 1001 Years of the City Victorious*, Princeton, 1971, 1962.
- Mustafa Ali, *Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599*, ed. ve çev. Andreas Tietze, Viyana, 1975.
- Peçevi, İbrahim, *Tarih-i Peçevi*, 2 cilt, c. I içinde, İstanbul, 1865-7.
- Pococke, Richard, *A Description of the East and Some Other Countries*, 2 cilt, Londra, 1743.
- *Travels of Richard Pococke, L.L.D., F.R.S., through Egypt, Interspersed with Marks and Observations by Captain Norden*, Philadelphia, 1803.
- Reddaway, W. F. (ed.), *Documents of Catherine the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English Text of 1768*, yeni basım, New York, 1971.
- Rycaut, Paul, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1668; yeni basım New York, 1971.
- Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi*, ed. M. Münir Aktepe, 4 cilt, İstanbul, 1976.
- Volney (Constantine-François Chassaboef), *Travels through Syria and Egypt in the Years 1783, 1784 and 1785*, Fransızcadan çevrilmiş, 2 cilt, Londra, 1805.
- Yusuf Efendi, *Tarih-i Mısır*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, MS Esat Efendi 2148.

İkinci kaynaklar

- Abdürrahim, A. A., *Er-rif el-musri fi'l-karni's-sâmin aşer*, Kahire, 1974.
- "Yusuf al-Mallawani's *Tuhfa't al-abbâb* and Ahmad Shalabi ibn 'Abd al-Ghani's *Awdah al-ishârat*", Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- Abu el-Hajj Rifaat A., "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report", *JAOS* 94(1974), 438-47.
- Abu Husayn, Abdul-Rahim, "The *Itizâm* of Mansur Furaykh: A Case Study of *Itizâm* in Sixteenth-Century Syria", *Land Tenure and Social Transformation*, Khalidi (ed.) içinde.
- Allen, W. E. D., *A History of the Georgian People*, Londra, 1932; yeniden basım 1971.
- Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon", 1-2 bölümler, *Der Islam* 53 (1976), 196-225; 54 (1977) 1-32.
- "The Circassians in the Mamluk Kingdom", *JAOS* 49 (1949), 135-47.
- "Discharges from Service, Banishments, and Imprisonments in Mamluk society," *Israel Oriental Studies* 2 (1972), 25-50.
- "The End of the Mamluk Sultanate (Why Did the Ottomans Spare the Mamluks of Egypt and Wipe Out the Mamluks of Syria?)" *SI* 65 (1987), 125-48.
- *L'esclavage du mamelouk*, Kudüs, 1977.
- "The Eunuchs in the Mamluk Sultanate," Myriam Rosen-Ayalon (ed.), *Studies in Memory of Gaston Wiet*, Kudüs, 1977 içinde.
- "Furusiyya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate", *Scripta Hierosolymitana* 9 (1961), 31-62.
- *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to Medieval Society*, Londra, 1956.
- "The Historian al-Jabarti," Bernard Lewis ve P. M. Holt (ed.), *Historians of the Middle East, Historical Writing on the Peoples of Asia* içinde, c. IV, Londra, 1962.
- "The Historian al-Jabarti and His Background," *BSOAS* 23 (1960), 217-49.
- "Mamluk", *El²*.
- "Names, Titles, Nisbas of the Mamluks", *Israel Oriental Studies* 5 (1973), 189-211.
- "On the Eunuchs in Islam," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 1 (1979).
- "Studies in al-Jabarti I: Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans," *JESHO* 3 (1960), 148-744, 275-325.
- "Studies on the Structure of the Mamluk Army", 1-3. Bölümler, *BSOAS* 15 (1953), 203-28 ve 448-76; 16 (1954), 57-90.
- Babinger, Franz, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins*, İstanbul, 1987.
- Badı, Hamza Abd al-Aziz ve Daniel Crecelius, "The *Auqaq* of al-Hajj Bashir Agha in Cairo", *AI* 27 (1993), 291-311.
- Baer, Gabriel, "Patrons and Clients in Ottoman Cairo", *Mémorial Ömer Lütfi Barkan* içinde, Paris, 1980.
- "Popular Revolt in Ottoman Cairo," *Der Islam* 54 (1977), 213-42.
- *Studies in the Social History of Modern Egypt*, Chicago, 1969.
- Bannerth, Ernst, "La Khalwatiya en Egypte: Quelques aspects de la vie d'un confrérie", *MIDEO* 8 (1964-6), 1-74.
- "La Rifa'iyya en Egypte", *MIDEO* 10 (1970), 1-35.
- Barbir, Karl K., "From Pasha to Efendi: The Assimilation of Ottomans into Damascene Society, 1516-1783", *International Journal of Turkish Studies* 2 (1979-80), 61-93.
- *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton, 1980.

- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI'ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 256, I. cilt: *Kanunlar*, İstanbul, 1943.
- Behrens-Abouseif, Doris, *Azbakiyya and its Environs: From Azbak to İsmail, 1476-1879*, Kahire, 1985.
- *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule: Institutions, Waqfs, and Architecture in Cairo, Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden, 1994.
- Beldiceanu-Sœinberr, Irène, "Malikane", *EJ²*.
- "The Waqfs of Shahin Ahmad Agha", *AI* 26 (1992), 79-115.
- Bekr, Abdülvahap, "Interrelationships among Damurdashi Group of Manuscripts," Daniel Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- Bowen, Harold, "Adjami Oghlan", *EJ²*.
- Brockelmann, Karl, *Geschichte des arabischen Literatur*, 2 cilt ve 3 ek cilt, Leiden, 1937-49.
- Brown, L. Carl, *The Tunisia of Ahmad Bey, 1837-1855*, Princeton, 1974.
- Cahen, Claude, "L'évolution de l'iqtâ du IXe au XIIIe siècle", Claude Cahen, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale* içinde, Şam, 1977.
- *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spritual Culture and History, 1071-1330*, çev. J. Jones-Williams, Londra, 1968.
- Cook, J. M. *The Troad: An Archaeological and Topographical Study*, Oxford, 1973.
- Cook, Michael A. (ed.), *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History*, Londra, 1976.
- Crabbs, Jack A., Jr, "Historiography and the Eighteenth Century Milieu," Crecelius (ed.) *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- Crecelius, Daniel, "Ahmad Shalabi ibn Abd al-Ghani and Ahmad Katkhuda Azaban al-Damurdashi: The Sources for al-Jabarti's 'Aja'ib al-aṯār fī al-ma'rājim wa al-akhbār" Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- *Eighteenth Century Egypt: The Arabic Manuscripts Sources*, Claremont, CA, 1990.
- *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhahab, 1760-1775*, Minneapolis ve Chicago, 1981.
- "Russia's Relations with the Mamluk Beys of Egypt in the Eighteenth Century," Middle East Studies Association konferansı, Boston, 1986'da sunulan tebliğ.
- "Some Remarks on the Importance of Qusayr in the Late Eighteenth Century," Middle East Studies Association konferansı, Baltimore, 1987'de sunulan tebliğ.
- "The Waqf of Muhammad Bey Abu al-Dhahab in Historical Perspective," *IJMES* 23 (1991), 57-81.
- Cuno, Kenneth M., "Egypt's Wealthy Peasantry, 1740-1820", Khalidi (ed.), *Land Tenure and Social Transformation* içinde.
- *The Pasha's Peasants: Land, Society, and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*, Cambridge, 1992.
- Çetin, Atilla, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul, 1979.
- Dodge, Bayard, *Al-Azhar: A Millenium of Muslim Learning*, memorial ed., Washington, DC, 1974.
- El-lahaki, Muhammed Abdulmuti, *Kitâb-ı ahhârü'l-üvel fî men tasarrufa fî Mısır min erbâbi'd-düvel*, Kahire, 1887.
- El-Mouelhy, İbrahim, *Organisation et fonctionnement des institutions ottomanes en Egypte (1517-1917)*, İstanbul, 1989.
- El-Nahal, Galal H., *The Judicial Administration of Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, Minneapolis ve Chicago, 1979.

- El-Shayyal, Gamal el-Din, "Historiography in Egypt in the Nineteenth Century," Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- *A History of Egyptian Historiography in the Nineteenth Century*, Iskenderiye, 1962.
- "Some Aspects of Intellectual and Social Life in Eighteenth-Century Egypt," Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- Faroqhi, Suraiya, *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans*, Londra ve New York, 1994.
- Fekete, Lajos, *Die Siyaqat-schrift in der türkischen Finanz Verwaltung*, 2 cilt, Budapeşte, 1955.
- Figlalı, E. R., "Tahtacılar", *Türk Ansiklopedisi*.
- Gibb, H. A. R. ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West: a Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Middle East*, 2 bölümlü 1 cilt, 1. bölüm: *Islamic Society in the Eighteenth Century*, Londra, 1950-7.
- Goitein, S. D., *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, 5 cilt, Berkeley ve Los Angeles, 1967, 1971, 1978, 1983, 1988.
- Gran, Peter, *Islamic Roots of Capitalism: Egypt, 1760-1840*, Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot'un önsözüyle, Austin ve Londra, 1979.
- Halm, Heinz, *Ägypten nach den mamlukischen Lebensregistern*, 2 cilt, Wiesbaden, 1979.
- Von Hammer-Purgstall, Joseph, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 10 cilt, Peşte, 1827-35.
- *Histoire de l'empire ottoman*, çev. J.-J. Hellert, 18 cilt, Paris, 1835-43.
- Hathaway, Jane, "The Household of Hasan Ağa Bilifya: An Assessment of Elite Politics in Seventeenth-Century Ottoman Egypt", *Turcica* 27 (1995), 135-51.
- "Marriage Alliances among the Military Households of Ottoman Egypt", *AI* 29 (1995), 133-49.
- "The Military Household in Ottoman Egypt", *IJMES* 27 (1995), 39-52.
- "The Role of the Kızlar Ağası in Seventeenth-Eighteenth Century Ottoman Egypt", *SI* 75 (1992), 141-58.
- "Sultans, Pashas, *Taqwims*, and *Mühimmes*: A Reconsideration of Chronicle-Writing in Eighteenth Century Ottoman Egypt", Crecelius, (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- Hattox, Ralph S., *Coffee and Coffehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, Seattle ve Londra, 1985.
- Hess, Andrew, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review* 75 (1970), 1892-1919.
- *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*, Chicago, 1978.
- "The Forgotten Frontier: The Ottoman North African Provinces during the Eighteenth Century", Naff and Owen (eds.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde.
- "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth Century World War", *IJMES* 4 (1973), 55-76.
- Heyd, Uriel (ed. ve çev.), *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960.
- Heyworth-Dunne, J., *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*, Londra, 1968.
- Holt, P. M., "The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century", *BSOAS* 24 (1961), 214-48.
- "The Career of Köchük Muhammad (1676-94)", *BSOAS* 26 (1963), 269-87.
- *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922: A Political History*, Ithaca ve Londra, 1966.
- "The Exalted Lineage of Ridwan Bey: Some Observations on a Seventeenth Century Mamluk Geneology", *BSOAS* 22 (1959), 221-30.

- "Al-Jabarti's Introduction to the History of Ottoman Egypt," *BSOAS* 25 (1962), 38-51.
- "Mamluks" *El²*.
- "Misr", *El²*.
- "Ottoman Egypt (1517-1798): An Account of Arabic Historical Sources", Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- "The Pattern of Egyptian Political History from 1517 to 1798," Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt: Historical Studies from the Ottoman Conquest to the United Arab Republic*, Londra, 1968.
- Itzkowitz, Norman, "Mehmet Ragıp Pasha: The Making of an Ottoman Grand vizier", Doktora tezi, Princeton University, 1958.
- İnalçık, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration," Naff ve Owen (ed.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*.
- "Gönüllü", *El²*.
- "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", Henrik Birnbaum ve Speros Vryonis, Jr. (ed.), *Aspects of the Balkans: Continuity and Change-Contributions to the International Balkan Conference Held at UCLA, October 23-28, 1969* içinde; The Hague, 1972; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: Conquest Organization and Economy*, Londra, 1978 içinde yeniden basım.
- *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, çev. Norman Itzkowitz ve Colin Imber, 1973.
- İzbırak, R., "Uşak", *Türk Ansiklopedisi*.
- Kaldy-Nagy, Gyula, "The Strangers (Ecnebler) in the Sixteenth Century Ottoman Military Organization", Gyula Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus*, Budapeşte, 1987 içinde.
- Keddie, Nikki R., (ed.), *Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions since 1500*, Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1972.
- Khalidi, Tarif (ed.), *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, Beyrut, 1984.
- Kunt, Metin, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment", *IJMES* 5 (1974), 233-9.
- "The Ottoman State and the Ottoman Household", The Middle East Studies Association konferansı, Milwaukee, Kasım 1973'te sunulan tebliğ.
- *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, 1983.
- Kurtoğlu, Fevzi, *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız*, Ankara, 1938.
- Lang, David M., *The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832*, New York, 1957.
- *A Modern History of Soviet Georgia*, New York, 1962.
- Lansing, Carol, *The Florentine Magmates: Lineage and Faction in a Medieval Commune*, Princeton, 1991.
- Livingston, John William, "Ali Bey al-Kabir and the Jews", *Middle Eastern Studies* 7 (1971), 221-8.
- "Ali Bey al-Kabir and the Mamluk Resurgence in Ottoman Egypt, 1760-72," doktora tezi, Princeton University, 1968.
- "The Rise of Shaykh al-Balad 'Ali Bey al-Kabir: A Study in the Accuracy of the Chronicle of al-Jabarti," *BSOAS* 33 (1970), 283-94.
- Marmon, Shaun E., "The Eunuchs of the Prophet: Space, time, and Gender in Islam", Doktora tezi, Princeton University, 1990.
- *Eunuchs and Sacred Boundaries in Islamic Society*, Oxford ve New York, 1995.
- Marsot, Afaf Lutfi al-Sayyid, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, Cambridge, 1984.

- “Survey of Egyptian Works of History”, *American Historical Review* 96 (1991), 1422-34.
- “The Ulema of Cairo in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, Keddî (ed.), *Scholars, Saints, and Sufis* içinde.
- Martin, B. G., “A Short History of the Khalwati Order of Dervishes”, Keddî (ed.), *Scholars, Saints, and Sufis* içinde.
- McNeill, William H., *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Chicago ve Londra, 1964.
- Miller, Barnette, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, New York, 1951.
- Minorsky, Vladimir, “Al-Kurdi”, *El*².
- Muhammed, Iraki Yusuf, *El-vucudü'l-Osmani el-Memluki fi Mısır fi'l-kernüt-temin aşar ve eva'ilü'l-kernüt-tesî aşar*, Kahire, 1985.
- Naff, Thomas ve Roger Owen (ed.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale ve Edwardsville, IL, 1977.
- Necipoğlu-Kafadar, Gülru, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York, 1991.
- “The Formation of an Ottoman Imperial Tradition: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, doktora tezinin fotokopisi, Harvard University, 1986.
- Nour, Ruza, “L'histoire du croissant”, *Revue de Turcologie* 1 (1933), 3-181/233-410.
- Özbaran, Salih, “The Ottoman Turks and the Portugese in the Persian Gulf, 1534-1581”, *Journal of Asian History* 6 (1972), 44-87.
- Pascual, Jean-Paul, “The Janissaries and the Damascus Countryside at the Beginning of the Seventeenth Century According to the Archives of the City's Military Tribunal”, Khalidî (ed.), *Land Tenure and Social Transformation* içinde.
- Pierce, Leslie P., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York ve Oxford, 1993.
- Penzer, Norman M., *The Harem*, Londra, 1936; yeni basım 1965.
- Petry, Carl, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*, Princeton, 1981.
- Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaythay and Qansuh al-Ghauri in Egypt*, Seattle ve Londra, 1993.
- Piterberg, Gabriel, “The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the Eighteenth Century”, *IJMES* 22 (1990), 275-89.
- Poliak, A.N., “La Féodalité islamique”, *Revue des Etudes Islamiques* 1 (1936), 247-65.
- “Some Notes on the Feudal System of the Mamluks”, *Journal of the Royal Asiatic Society* (1937), 97-107.
- Rabie, Hasayn, *The Financial System of Egypt, A. H. 564-741/A.D. 1169-1341*, Londra, 1972.
- “The Size and Value of the Iqta' in Egypt, 564-741/1169-1341”, Michael Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East: From the Rise of Islam to the Present Day*, Oxford, 1970 içinde.
- Rafeq, Abdul-Karim, “Changes in the Relationship Between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the Sixteenth to Eighteenth Centuries”, Naff ve Owen (ed.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde.
- “The Local Forces in Syria in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, V. J. Parry ve Malcom Yapp (ed.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra ve New York, 1975 içinde.
- The Province of Damascus, 1723-1783*, Beyrut, 1966.
- “Syrian Manuscript Sources for the History of Eighteenth Century Ottoman Egypt”, Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- Raymond, André, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, 2 cilt, Şam, 1973-4.

- *Le Caire des Janissaires: L'Apogée de la ville ottomane sous Abd al-Rahman Kathuda*, Paris, 1995.
- "Essai de géographie des quartiers de résidence aristocratique au Caire au XVIIIe siècle," *JESHO* 6 (1963), 58-103.
- *Grandes villes arabes à l'époque ottomane*, Paris, 1985.
- *The Great Arab Cities in the Sixteenth-Eighteenth Centuries: An Introduction*, New York, 1984.
- "The Opusculum of Shaykh Ali al-Shadhili: A Source for the History of the 1711 Crisis in Cairo", Crecelius (ed.), *Eighteenth Century Egypt* içinde.
- "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns," *International Journal of Turkish Studies* 1 (1979-80), 84-101.
- "La population du Caire et de l'Égypte à l'époque ottomane et sous Muhammad Ali", *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris, 1980 içinde.
- "Quartiers et mouvements populaires au Caire au XVIIIe siècle", Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- "Les Quartiers de résidence de l'élite de l'époque mamelouke à l'époque ottomane (XIV-XVIIIe siècles)", "The Mamluks in Egyptian Politics and Society," Bad Homburg, Almanya, Aralık 1994 konferansında sunulan tebliğ.
- "Une 'Révolution' au Caire sous Mameloukes: La Crise de 1123/1711," *AI* 6 (1966), 95-120.
- "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo", *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin* 18 (1991), 16-37.
- "Les Sources de la richesse urbaine au Caire au dix-huitième siècle," Naff ve Owen (ed.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde.
- Scanlon, George, *A Muslim Manual of War*, Kahire, 1961.
- Sertoğlu, Midhat, *Muhteva Bakından Başvekalet Arşivi*, Ankara, 1955.
- Shaw, Stanford J., "Cairo's Archives and the History of Ottoman Egypt", *Report on Current Research* (1956), 59-71.
- *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton, 1962.
- "The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553): A Contribution to the Study of Landholding in the Early Years of Ottoman Rule in Egypt", *Der Islam* 38 (1962), 106-37.
- "Landholding and Land-Tax Revenues in Ottoman Egypt," Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- "The Ottoman Archives as a Source for Egyptian History", *JAOS* 83 (1963), 447-52.
- "Turkish Source-Materials for Egyptian History", Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde.
- Staffa, Susan Jane, *Conquest and Fusion: The Social Evolution of Cairo, A.D. 620-1850*, Leiden, 1977.
- Stripling, George W. F., *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511-1574*, Illinois Studies in the Social Sciences, c. XXVI, no. 4, Urbana, IL, 1942.
- Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmani*, 4 cilt, İstanbul, A.H. 1308.
- Thomas, Lewis V., *A Study of Naima*, ed. Norman Itzkowitz, New York, 1972.
- Tuchscherer, Michael, "Le Pèlerinage de l'emir Sulayman Gawis al-Qazdughli, sirdar de la caravane de la Mekke en 1739", *AI* 24 (1988), 155-206.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara, 1992.

- Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Osmanlı İmparatorluğunda kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri no. 2, Ankara, 1966.
- Udovitch, A. L., *Partnership and Profit in Medieval Islam*, Princeton, 1970.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980.
- Uzunçarşılı, İ.H., "Bostancı", *El*².
- *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara, 1972.
- *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara, 1943.
- *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945.
- Vryonis, Speros, Jr., *Byzantium: Its Internal History and Relations with the Muslim World- Collected Studies*, Londra, 1971.
- "Circus Factions and Islamic Futuwwa Organizations", Vryonis, *Byzantium. The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Centuries*, Londra, 1971 içinde yeni baskı.
- "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", Vryonis, *Byzantium* içinde yeni baskı.
- Wiet, Gaston, "Personnes déplacées", *Revue des Etudes Islamiques* 27 (1959), 9-21.
- Winter, Michael, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book: A Defence of the Egyptian army in the Seventeenth Century," *Turcica* 15 (1983), 267-309.
- *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517-1798*, Londra ve New York, 1992.
- "Turks, Arabs, and Mamluks in the Army of Ottoman Egypt", *WZKM* 72 (1980), 97-122.
- Zambour, Elouard de, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'islam*, Hla nover, 1927.
- Zygulski, Zdzislaw, Jr., *Ottoman Art in the Service of the Empire*, New York, 1992.

DİZİN

- Abbas Ağa, Kızlar Ağası 149, 157, 166-168, 172, 175
 Abdullah Bey 134, 136, 137, 179
 Abdullah el-Fahl 168, 169
 Abdullah Kâhya el-Kazdağlı 64, 93-96
 Abdullah, Mevla, Fas Sultanı 107
 Abdurrahman Bey Delce 155
 Abdurrahman el-Ceberti 11, 22, 23, 30, 31, 56, 60-63, 70, 72, 74-77, 81-84, 89, 90, 107, 131, 142, 144, 148, 149, 156, 172, 188, 201, 203-205
 Abdurrahman el-Kazdağlı (çavuş, kâhya) 91, 98, 99, 187
 Abdülkerim b. Abdurrahman 31
 Abhazy, Abazalar, Abaza hanesi 50, 118, 120-122, 124
Ahbârü'n-nüvvâb 84, 174
 Ahmed Ağa Ebukoff, Kızlar Ağası 111, 191
 Ahmed III 129
 Ahmed Bey, Boşnak 38, 39
 Ahmed Bey Minufiye 170, 178, 180
 Ahmed Çelebi 30, 31, 84, 88, 89, 133, 168, 174, 204
 Ahmed ed-Damurdaşi 31, 62, 63, 68, 75, 77, 78, 82, 83, 93-99, 110, 116, 119, 121, 136, 142, 143, 149, 152, 153, 160, 170, 186-188
 Ahmed Kâhya el-Birkevi 66
 Akdeniz 4, 5, 35, 38, 52, 158, 161
 Ali b. Ebu Talib 11
 Ali el-Celfi (çorbacı, kâhya) 36, 60, 64-66, 91, 94, 95, 97, 99, 131, 132, 155
 Ali Kâşif 65, 68, 115
 Amcazade Hüseyin Köprülü 182
 Anadolu 3, 4, 6-8, 12, 25, 33, 48-50, 53, 63, 66, 69-73, 81, 82, 103, 110, 118, 122, 138
 Anadolulu 7, 10, 12, 21, 44, 45, 49, 54, 63, 65, 66, 70, 72-74, 81, 82, 92, 107, 122, 195, 199, 200, 203
 Avusturya 5, 32, 46
 Ayalon, David 201
 azeban 40-43, 45-47, 49, 59, 64, 66, 68, 72, 77, 81-85, 91, 100, 104, 113, 120, 155, 160, 174, 175, 179, 182, 184, 185, 187
 Bab el-Füruh 62, 150, 153, 167, 168
 Bab Zuveyle 92, 149-151
 Bağdat, Bağdadi 50, 82, 119, 121, 130, 200
 Balkan 4, 6, 38, 48, 49, 53, 63, 70
 baltacılar 19, 169
 bedeviler 11, 68, 108, 119
 Belgrad 46, 50
 Beşir Ağa el-Hac, Kızlar Ağası 61, 107, 111, 132, 168, 169, 171, 172, 186-189, 191
 Beşir Ağa Morali, Kızlar Ağası 132, 189, 191
 Beşir Ağa (Üçüncü Beşir) 188-191
 beyt 18, 20, 22, 89, 127
 beyt meftuh 148
 Biga 71
 Bilifya 13, 14, 24, 25, 63, 72-80, 86, 90, 99, 112, 113, 129, 131, 152, 154, 160, 162, 170, 184, 186, 191, 199
 Birkat el-Fil 20, 150, 151, 157, 167
 Birkat el-Hac 93, 159
 Birkat el-Özbekiye 151
 Birkevi 64-67, 97
 Bizanslılar 70
 Boğdan 51, 202
 Bonaparte, Napoléon 52, 130, 139, 151, 154, 204
 Bosna, Bosnalılar 10, 38, 50, 82, 122
 bostancılar 19
 Buhayra 105
 Bulak 92, 150, 157, 167, 176
 Bulut Kapan Ali Bey 23, 53, 54, 115, 117, 118, 121, 130, 132, 144, 149, 157, 199

- Celfi hanesi 59-61, 63, 67, 100, 104, 129, 131, 133, 155, 172, 187, 188, 198, 200
 Cidde 85, 88
 Circa 8, 66-68, 80, 95, 104, 113, 115, 155, 170
 Crecelius, Daniel 18, 30, 54, 56
- Çerkez 10, 21, 37, 38, 42, 45, 47, 50, 51, 87
 Çerkez alayı 10
 Çerkez Mehmed Bey 86, 87, 90, 99, 122, 134, 136, 137, 161, 184, 196
- Damat Hasan Paşa 129
 damatlar 128-130
 Darfur 165, 189
 Darüssaade Ağası 163
 defterdar 36-38, 53, 55, 64, 76, 77, 81, 91, 94, 106, 129, 170, 180, 186
 Deşişetü'l-Kübra 165, 174, 179
 Deşişetü's-Sugra 165
 devşirme 10, 38, 53
 Dimyat 9, 42, 66, 95, 106, 158
 Dimyati hanesi 106, 107, 112, 116
 divan 28, 40-42, 46, 81, 148, 153, 165, 175
 dolama 43, 83, 97, 101
- Ebu Manahir Fidde Yusuf 66, 73
 ecnâd 7
 Eflak 202
 Efrenc Ahmed Başodabaşı 20, 46, 82-84, 97
 el-Bahnasa 24, 25, 61, 63, 75, 77, 131, 154, 183, 186, 193
 el-Ezher 89, 90, 144, 149, 150, 156
 el-Feşn 154, 193
 er-Reşid 9, 42, 158
 emirü'l-hac 53, 54, 85, 93, 176
 Ermeniler 50, 123
 esami 43, 46
 Es-Sittü'l-Celfiye 60, 131-133, 135
 Evkafü'l-Harameyn 40, 63, 75, 77-79, 105, 107, 154, 158, 162, 165, 172-175, 179, 181-185, 187, 188, 191, 193
 Evliya Çelebi 23, 32, 36, 119
- 132, 133, 136-138, 143, 146, 152, 157, 171, 177-183, 186, 187, 196, 197, 199
- Faraskur 105
 Fatımiler 6, 20, 43, 149, 168
 Fazıl Ahmed Paşa 71, 174
 Fener hospodarları 202
 Ferişt 67-69, 95, 104, 112, 113
 Fransız 32, 61, 121, 144
 kahvesi 27, 52, 158, 161
 saldırı ve işgali 29, 56, 139, 144, 151, 154, 190
 Feyyum 9, 80
- Gamaliye 150, 157, 167
 Garbiye75, 80, 167, 185, 187
 Gedik hanesi 85, 88
 Gedik Meluned Çavuş/Kâhya 158
 Girit 4, 5, 12
 gönüllüyan 13, 14, 37, 42, 44, 47, 72, 75, 78, 80, 122, 183
 Gürcü 14-16, 49, 50, 52, 56, 82, 106, 118-122, 199-202
- Habsburg İmparatorluğu 49
 hac 5, 13, 32, 36, 38-42, 53, 55, 64, 76-79, 84-86, 88, 92, 93, 104, 106-108, 113-116, 120, 155, 157-159, 161, 162, 176-181, 183, 184, 186, 187
 Halil Bey Katamiş 107
 Hamza Bey Abaza 120
 Hanım bint İvaz Bey 136, 138, 140, 143-145
 haremağası 7, 19, 20, 26, 33, 89, 164, 165, 169, 175, 187-192, 198
 Hasan Ağa Bilifya 13, 14, 72-80, 109, 129, 131, 132, 135, 149, 154, 180, 182-187, 196
 Hasan Kâhya el-Celfi 61, 132, 135
 Hasan el-Kazdağlı (çavuş, kâhya) 85, 104
 Hasan Kâhya, Niğdeli 82
 Hasan Paşa, Bağdat valisi 80, 121, 170
 Haseki alayı 15
 Hasekiye vakfı 165
 Havvâra Bedevileri 68, 119
 hazine 8, 12, 105, 114, 149, 157, 196
 hazinedar 13, 32, 53, 64, 80, 120, 171, 172, 192

- hazinedar-ı şehryar* 172, 192
 Hicaz 3, 38, 39, 50, 78, 79, 85, 87, 92, 93, 109, 111, 116, 117, 158, 159, 161, 163
 Holt, P. M. 15, 18, 36, 53, 54, 56
 Hüseyin Bey Haşâb 107-111, 120
 Hüseyin es-Sabunci 115, 120
 Hüseyin Paşa Köprülü *bkz.* Amcazade Hüseyin Köprülü
 Hüseyniye 62, 153, 168
 İbrahim Bey b. Zülfikâr 76, 78, 79, 177-181, 184-186, 196
 İbrahim Bey Ebu Şeneb 38, 76, 78, 79, 86, 133-136, 138, 142, 180
 İbrahim Bey, Kaemîş 64, 94, 106, 107
 İbrahim Çorbacı es-Sabunci 63, 64, 84, 85, 104
 İbrahim el-Celfî (çorbacı, kâhya) 67
 İbrahim el-Kazdağlı (çorbacı, çavuş, kâhya) 68, 69, 83, 94-98, 104-115
 İbrahim Paşa, vezir-i azam 8
 ikta 7, 8, 12, 53
 iltizam 8, 12, 13, 21, 22, 27, 33, 35, 39-41, 52, 57, 58, 61, 62, 68, 75, 77, 79, 80, 86, 87, 107, 109, 110, 112, 115, 120, 131, 142, 153-156, 158, 161, 162, 173, 183-187, 191, 199
 İran 3-5, 50, 52, 54, 119
 irsaliye-i hazine 5, 111
 İsmail Bey b. İvaz 63, 64, 85, 137, 139, 142, 144, 153, 180, 184
 İsmail Bey (Defterdar) 4, 74, 76-81, 132, 185, 186, 188, 191
 İsmail el-Haşâb 30, 61, 202, 203
 İsmail Paşa 75, 78, 80
 İstanbul 3, 5-7, 19, 20, 26, 32, 38, 42, 48, 51, 54, 65, 75, 95, 104-106, 111, 115, 119, 120, 129, 130, 143, 165, 166, 168-171, 175, 188, 189, 197
 İvaz Bey 86, 134, 136, 138
 Kafkas 10, 25, 36, 38, 49-52, 54, 55, 87, 107, 118-121, 123, 124, 164, 200
 1525 Kanunnamesi 8, 10 11
 Kahire 4, 6, 7, 9, 12-14, 17, 18, 20, 21, 26, 28, 31, 33, 37, 41-43, 58, 61, 62, 64, 66, 70, 72, 78, 87, 88, 92, 98, 101, 105, 106, 108-111, 114-116, 119, 121, 123, 124, 139, 140, 143-145, 148, 149, 151, 157, 160, 166-168, 170, 172, 183, 184, 186, 188-192
 kâhya el-vakt 64, 66, 67, 94, 97, 98, 101
 Kamış 119
 Kandiya 5
 Kansu Gavri 4
 kapıkulları 72, 73, 81, 122
 Kara İbrahim Paşa 71, 77, 173-176, 179
 Kara Mehmed Paşa 75, 80, 185
 Kara Mustafa Çavuş 101
 Karakaş Ali Paşa 174
 Karesi 71
 Kasım Çelebi eş-Şereybi 89, 160
 Kasimiler 11, 14, 17, 30, 37-39, 60, 63, 76-79, 85-87, 95-97, 99, 129, 133, 136-140, 143, 144, 146, 152, 170, 171, 176, 179, 180, 182, 196, 197, 199
 Katamişler 106, 107, 109-112, 116, 119, 190, 196
 kayseriye 157, 166
 Kaytaş Bey 106, 119, 152, 153, 177
 Kazdağlı Beyliği 53, 58, 102
 Kibris 50, 172, 188
 Kızıldeniz 4, 5, 39, 85, 88, 92, 93, 117, 119, 161
 Kızlar Ağası 33, 40, 46, 61, 62, 75, 76, 107, 120, 157, 163-166, 168, 178, 181, 184, 192, 195, 197, 198
 Kuman el-Arus 64, 65
 Köprülüler 177
 Köprülü Fazıl Ahmed Paşa *bkz.* Fazıl Ahmed Paşa
 Kör Abdullah Çavuş 82
 Küçük Mehmed 20, 46, 76-81, 84, 180
 küşdaş 76, 84, 103, 104, 106, 130, 136, 137
 Laz, Lazistan 48, 66, 82, 122
 Laz İbrahim 63, 65, 66, 73, 131, 133
 Malatya 3, 4, 48
 Manav hanesi 61, 155
 meâsir 89, 90, 101, 113, 147
 Medine 5, 6, 120, 154, 158, 165, 166, 168, 171, 172, 176, 188
 Mehmed IV (1648-87) 71, 129, 165, 174, 176

- Mehmed Ağa 60, 132, 169, 172
 Mehmed Ali Paşa 54
 Mehmed b. Yusuf el-Hallak 31
 Mehmed Bey Abaza 120
 Mehmed Bey Ebu eş-Şahab 118, 122, 132, 144, 157
 Mehmed Bey Katamiş 106, 107, 119, 143
 Mehmed Bey Şeneb 133, 134, 142
 Mehmed Çavuş ed-Daudli 87
 Mehmed Çavuş Kiyala 75, 76, 185
 Mehmed Kâhya et-Tevil 96, 97
 Mekke 5, 6, 72, 88, 92, 109, 120, 154, 158, 165, 176
 Memlûk hanesi 17-22, 56, 57, 201
 memlûk 7, 8, 11, 15, 22, 23, 28, 29, 31, 42, 44, 45, 49, 50, 52-56, 58, 61, 63, 66, 69, 74, 89, 94, 103, 107, 108, 118-123, 130, 144, 152, 160, 168, 190, 195, 198-202
 Memlûk Sultanlığı 4, 7, 15, 18-20, 38, 53-58, 165, 201-203, 205
 Mercidabık 4
 Minufiye 61, 113, 131, 154, 170, 172, 187
 Mokka 27, 52, 158
 mudarebe 112, 156, 160, 168
 Muhammediye Vakfı 165, 180
 muhtesib 41
 Murad III (1574-95) 165
 Murad IV (1640-8) 38
 Murad Bey Defterdar 134, 179
 Muradiye Vakfı 105, 165, 183
 Musli Ağa, Kızlar Ağası 175
 Mustafa Kâhya el-Kazdağlı 14, 16, 23, 30, 70, 72-74, 76, 78, 80-85, 88, 90, 97, 100, 103, 109, 118, 129, 132, 184, 185, 195, 196
 Mustahfızan 42, 74, 78, 80, 179
 Mühimme-i Mısır 33, 169, 171
 mültezim 8, 33, 131, 154, 157, 184, 185
 Müteferrika 10, 15, 36, 37, 40-44, 47, 53, 75, 113, 169
 müteveli 40, 72, 165, 176
 nakibü'l-eşraf 26, 129, 169
 Nasif (Nasuh) Kâhya el-Kazdağlı 82
 nazır 40, 90, 165, 176-178, 180, 183
 Nezir Ağa, Kızlar Ağası 169, 171
 Nil 61, 93, 143, 150, 157-159, 166
 odalık 20, 27, 98, 127, 128, 132, 134, 137, 140, 142-145, 148, 164
 Osman Ağa el-Kasir 113, 115, 169, 190
 Osman Kâhya el-Kazdağlı 74, 89, 90-98, 100, 103, 127, 132, 138, 140-141, 151, 152, 156, 160, 161, 188-191
 Osman Bey Zülfikâr 32, 64-67, 69, 94-99, 104, 106-115, 120, 183, 187, 196, 197
 Osman Çavuş 74, 86-88, 90, 91, 101, 195, 196, 199
 Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu 3-8, 10, 13-15, 18, 22-25, 29, 32, 36-40, 42, 46, 49, 53-57, 61, 62, 70, 109, 111, 116, 119-121, 128, 139, 149, 159, 164, 165, 167, 169, 172, 174, 177, 182, 189, 195-198, 201-205
 eyaletleri 5, 7, 8, 16, 20, 32, 200, 201
 eyalet valileri 5, 6, 10, 15, 22, 26, 37, 42, 53, 75, 91, 105, 133, 143, 148, 152, 155, 165, 189, 198
 görevlileri 8, 12, 15, 20, 21, 26, 27, 43, 52, 53, 61, 122, 123, 157, 198
 merkezi yönetim 11, 86, 197
 Mısır'daki idare 4-8, 11, 14, 15, 17-20, 22, 23, 25, 28, 29, 31, 33, 53, 55, 56, 65, 71, 76, 79, 95, 107, 123, 145, 148, 195, 202-205
 Ömer Ağa Bilifiya 152
 Ömer Bey Katamiş 107, 187
 Özbekiye 20, 28, 89, 90, 92, 101, 149-152, 161, 190
 Piterberg, Gabriel 18, 23, 30, 54, 56
 Pococke, Richard 32
 Rabia Gülnüş Emetullah 176
 Raymond, André 18, 72, 83, 190
 Rıdvan el-Celfi (çorbacı, kâhya) 117, 130, 160, 187
 Rıdvan Bey Şevari 38
 Rıfat Ebu el-Hac 25
 riyaset 36, 37, 64, 65, 83, 88, 91, 94, 95, 106, 107, 109-112, 196, 197
 ruznamedici 80, 149
 sancak beyi 8, 10-12, 106, 143
 sarâc 63, 65, 66, 68, 72-74, 107, 204

- Sabuncu hanesi 155
 Safeviler 3, 4, 54, 119
 sancak 8, 12, 53, 66, 68, 100, 200
 sebil küttab 90, 152
 sekbanlar 78, 80
 Selçuklular 54
 Selim I 3, 7, 8
 Selim Efendi 77, 78
 serdar Ciddevi 85, 104
 serdârü'l-kıtar el-hac 85, 92, 98, 104, 108, 114, 158, 159
 serdârü's-sürre 85
 Shaw, Stanford 18, 54
 Sincalf 60-62, 131, 154, 172
 Sitt Nefise 132, 139, 144-146, 149
 Sitt Şuykyâr 98, 132, 140-142, 146
 Süleyman Ağa Uzun, Kızlar Ağası 98, 99, 132, 142, 171
 Süleyman Çavuş 23, 74, 83, 90-92, 98, 103, 104
 Süveyş 43, 92

 şaki 105, 107-109
 Şam 4, 5, 50, 95, 200
 Şemdanizade Fundıklılı Süleyman Efendi 32, 121
 Şeneb (Bn.) 133, 135, 137, 140, 142-145
 Şereybiler 62, 88, 156, 160-162, 190
 Şerifian 88, 156
 şeyh bender 88, 160
 şeyhü'l-beled 37, 64, 65, 106, 107, 109, 139, 148
 şeyhü'l-haremi'n-nebevî 166, 171, 172, 176, 188

 Taş Yatur Ali Ağa, Kızlar Ağası 170, 190

 Umm Merzuk Bey 132, 149
 Uşmuneyn 155

 Winter, Michael 18, 30, 54-56

 vak'â-i şûr-engiz 91, 94, 95, 97, 106, 110
 vakıf 6, 10, 40, 75, 77, 90, 105, 106, 154, 158, 165-168, 173-183, 186
 Valide Sultan 174, 177
 Valide Sultan Vakfı 105, 176-178, 180, 183
 veba 78, 89, 138
 vekâlet 149, 157, 166, 167
 vekil 44, 79, 87, 90, 92, 93, 107, 139, 146, 151, 168-172, 175, 190, 191
 Viyana 6, 12, 49, 71
 Volney 32, 121, 203

 Yafa 95
 Yemen 4, 5, 11, 23, 27, 38, 39, 52, 157, 158, 159, 161
 yenîçeri 5, 11-14, 19-21, 24, 28, 36, 40-43, 45, 46, 49, 52, 57-59, 61-64, 67-69, 72, 74, 76-78, 80-91, 94, 96-102, 108, 114, 116-118, 121, 123, 124, 148, 149, 156-161, 174, 175, 179, 180, 182, 184, 185, 187, 195, 199, 205
 Yusuf Ağa, Kızlar Ağası 170, 171, 176 182, 186, 187, 190
 Yusuf Bey Sihru'n-nakib 129, 174,
 Yusuf Kâhya el-Birkevi 66, 91

 Zataharcı Mansur 60-62, 111, 112, 177
 Zifta 6, 166, 167
 zurub 72
 Zülfikâr Ağa/Bey 63, 64
 Zülfikâr Bey, İbrahim Bey b. Zülfikâr'ın babası 59, 60, 64, 76, 86-88, 90, 93, 99, 107, 129, 137, 138, 140, 177, 178, 183, 184

Mısır 18. yüzyıl sonunda henüz Osmanlı egemenliği altındayken, yeniçeri birliği içinden çıkan ve büyük ölçüde Anadolu kökenli askerlerden oluşan Kazdağlı hanesi iktidara hâkim olmuştu. 1760'ların sonlarında Osmanlı sultanına karşı ayaklanan meşhur Bulut Kapan Ali Bey gibi isimler çıkaran bu hane, Bonaparte'in 1798'de Mısır'ı işgali sırasında da hâlâ işbaşındaydı.

Jane Hathaway, Türkçe ve Arapça arşivleri, döneme ait anlatı kaynaklarını ve vakayinameleri, tereke kayıtlarını ve mahkeme sicillerini kullanarak kaleme aldığı bu önemli başvuru eserinde, Mısır'daki askeri elitin Memluk Sultanlığı kurumlarının yeniden canlanışını temsil ettiğini öne süren geleneksel görüşü de yeniliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde geçerli olan hane temelli politik kültürün Mısır'daki yansımaları Kazdağlı hanesinin iki yüzyıllık macerası içinde ele alan *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları*, Mısır ve Osmanlı ekseninde iktidar-toplum, merkez-taşra ilişkilerine farklı bir bakış getiriyor.

Jane Hathaway Ohio State Üniversitesi Tarih Bölümü'nde İslam ve Dünya Tarihi profesörü olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Yayımlanmış eserlerinden bazıları: *A Tale of Two Factions: Myth, Memory and Identity in Ottoman Egypt and Yemen* (2003); *Beshir Agha, Chief-Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (2006); *Arab Lands under the Ottoman Rule* (2008).

9 789944 885867

KDV dahil fiyatı
18 TL

Kapak resmi: Kahire'de Süleyman Ağa'nın evi,
Description de l'Égypte

